

**СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА КАФЕДРИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
І ДЕРЖАВНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЮРИДИЧНОЇ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
ПІД РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРА М. В. БУРОМЕНСЬКОГО»**

Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

Т. В. Комарова

**ЮРИСДИКЦІЯ СУДУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Монографія

Харків
«Право»
2010

УДК 341.645
ББК 67.71
К 63

*Рекомендовано до видання вченою радою
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 8 від 19 лютого 2010 року)*

Рецензенти:

Микієвич М. М. — доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри європейського права Львівського національного університету імені Івана Франка;

Федорова А. Л. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комарова Т. В.

К 63 Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. – Х. : Право, 2010. – 360 с.

ISBN 978-966-458-185-8

У монографії досліджується юрисдикція Суду Європейського Союзу, яка не знайшла достатнього концептуального висвітлення у доктринах права Європейського Союзу. Визначальним є дослідження юрисдикції Суду ЄС як системи специфічних повноважень, що характеризують його компетенцію у різних аспектах: сфери відання судової влади, предмета судового розгляду та предмета судової діяльності Суду ЄС, інстанційної побудови судової системи ЄС, процесуальних форм реалізації. Виходячи із феноменологічного значення юрисдикції для інституційної та правової систем ЄС, досліджуються окремі тенденції розвитку інституційної та судової систем з точки зору рівноваги (інституційного балансу) та інші актуальні питання.

Для науковців, викладачів, студентів, аспірантів та правників.

ББК 67.71

ISBN 978-966-458-185-8

© Комарова Т. В., 2010
© «Право», 2010

Зміст

Вступ	9
-------------	---

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ .....

	15
--	----

§ 1. Суд Європейського Союзу в інституційній системі ЄС	15
---	----

§ 2. Генезис юрисдикції Суду Європейського Союзу	50
--	----

§ 3. Система юрисдикції Суду Європейського Союзу та процесуальні форми її реалізації.....	71
--	----

Висновки до розділу 1	88
-----------------------------	----

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ .....

	90
--	----

§ 1. Провадження щодо забезпечення примусового виконання зобов'язань (статті 258–260 Договору про функціонування ЄС)	90
--	----

§ 2. Провадження по справах про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС)	121
---	-----

§ 3. Преюдиціальні провадження по розгляду справ за запитами національних судів (ст. 267 Договору про функціонування ЄС)	156
--	-----

§ 4. Інші провадження Суду Європейського Союзу (загальний аналіз).....	190
---	-----

Висновки до розділу 2	204
-----------------------------	-----

РОЗДІЛ 3. РІШЕННЯ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:	
ЇХ ПРИРОДА ТА ФУНКЦІЇ	207
§ 1. Природа рішень Суду Європейського Союзу	207
§ 2. Вплив рішень Суду Європейського Союзу на право та інститути ЄС	224
§ 3. Роль Суду Європейського Союзу та національних судів у становленні інтеграційного правопорядку	254
Висновки до розділу 3	285
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	288
ДОДАТКИ	294
Додаток 1. Статистична інформація щодо діяльності Суду ЄС.....	294
Додаток 2. Статистична інформація щодо діяльності Загального Суду.....	300
Додаток 3. Статистична інформація щодо діяльності Трибуналу з питань цивільної служби.....	306
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	308
ANNOTATION	352

Contents

Preface	9
Part 1. THE ESSENCE OF THE JURISDICTION OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION	15
§ 1. The Court of Justice of the European Union in the institutional system of the EU.....	15
§ 2. The genesis of the jurisdiction of the Court of Justice of the European Union.....	50
§ 3. The system of the jurisdiction of the Court of Justice of the European Union and procedural forms of its realization.....	71
Conclusion to the Part 1.....	88
Part 2. THE MAIN PROCEDURES OF THE REALIZATION OF THE JURISDICTION OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION	90
§ 1. Enforcement proceedings under Articles 258-260 of the Treaty on the Functioning of the EU.....	90
§ 2. Proceedings on the annulment of the EU measures under Article 263 of the Treaty on the Functioning of the EU.....	121
§ 3. Preliminary ruling proceedings under Article 267 of the Treaty on the Functioning of the EU.....	156
§ 4. Other proceedings of the Court of Justice of the European Union (general analysis).....	190
Conclusion to the Part 2.....	204

Part 3. THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION: THEIR NATURE AND FUNCTIONS.....	207
§ 1. Nature of the decisions of the Court of Justice of the European Union.....	207
§ 2. Influence of the decisions of the Court of Justice of the European Union.....	224
§ 3. Role of the Court of Justice of the European Union and national judicial organs in the development of the EU legal system.....	254
Conclusion to the Part 3	285
COMMON CONCLUSIONS	288
SUPPLEMENT.....	294
Supplement 1. Statistics concerning the judicial activity of the Court of Justice of the European Union.....	294
Supplement 2. Statistics concerning the judicial activity of the general Court.....	300
Supplement 3. Statistics concerning the judicial activity of the EU Civil Service Tribunal.....	306
LIST OF SOURCES	308
ANNOTATION	352

Вступ

Глобалізаційні процеси у світі набувають все більшого поширення та об'єднують все більше держав. Європейський Союз являє собою унікальне міжнародне утворення, яке об'єднало єдиною загальноєвропейською ідеєю 27 держав Європи. Він привертає до себе увагу не тільки масштабністю, але й тим, що набув унікальної інституційно-правової природи, створивши свою власну правову систему, яка виступає складовою частиною правових систем держав-членів. Вагомий внесок у створення та розвиток цієї правової системи *sui generis* зробив Суд Європейського Союзу (далі — Суд ЄС). На Суд ЄС покладено завдання забезпечувати дотримання права при тлумаченні та застосуванні установчих договорів, а це означає, що Суд ЄС своїми рішеннями забезпечував та продовжує забезпечувати прогресивний розвиток права Європейського Союзу та його принципів, а також їх єдність.

Сучасна Україна прагне набути членства в Європейському Союзі. Це один з пріоритетних напрямів державної політики України, що підтверджується прийняттям Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. та низкою інших нормативних актів. Україна підкреслила важливість адаптації національного законодавства до рішень Суду ЄС, які виступають джерелами *acquis communautaire* ЄС. Вироблення успішної стратегії із входження України в правове поле Європейського Союзу багато в чому залежить від досконалості вивчення діючої правової системи Союзу та практики втілення права ЄС у життя, чим безпосередньо і опікується Суд ЄС. З цієї точки зору актуальним є дослідження юрисдикції Суду ЄС та сфери його юрисдикційних повноважень.

У зв'язку з постійними реформами Європейського Союзу та його установчих договорів, беручи до уваги поетапне розширення його членського складу, становить інтерес дослідження генезису юрисдикції Суду ЄС, її природи, видів та перерозподілу юрисдикції між національними судовими установами держав — членів Союзу та безпосередньо Судом ЄС, вивчення розподілу юрисдикції на наднаціональному рівні між судовими ланками Євро-

пейського Союзу. Потребують уваги також теоретичні та практичні проблеми, які виникають при використанні механізмів судового захисту в Суді ЄС та механізмів взаємодії Суду ЄС із національними судовими установами держав — членів Союзу у судовій сфері, практики Суду ЄС та її впливу на інтеграційний правопорядок та національні правові системи тощо.

Стан теорії права ЄС підтверджує, що проблеми юрисдикції Суду ЄС явно недооцінені і не були предметом спеціальних наукових досліджень. У західній європейській науці ця проблематика відображена певним чином в аспекті вивчення загальних питань права ЄС (Д. Ваєт, С. Везеріл, Л. Вудз, А. Дашвуд, Д. Лейсок, Дж. Стейнер, Т. Хартлі та ін.). Є також декілька фундаментальних робіт, у яких ця проблема зачіпалась фрагментарно (К. Альтер, Е. Арнул, Д. Артс, Г. Берб, Г. де Бурка, Дж. Вейлер, Р. Дехаус, Ф. Джейкобс, У. Еверлінг, М. Каппеллетті, П. Крейг, К. Ленаертс, Н. Ньюваль, Х. Расмуссен, А.-М. Сло-тер, А. Стоун Світ, Т. Трідімас, К. Хардінг, М. Шапіро, Дж. Шо та ін.).

У Центральній та Східній Європі проблематика юрисдикції Суду розглядалась також доволі обмежено (Л. М. Ентін, М. Л. Ентін, С. В. Глотова, А. Я. Капустін, С. Ю. Кашкін, М. В. Кривова, І. С. Марусін, Б. М. Топорнін та українські науковці: Т. М. Анакіна, О. Андрійчук, М. В. Буроменський, І. А. Грицяк, М. М. Микієвич, О. М. Москаленко, В. І. Муравйов, Р. Петров, О. Я. Трагнюк, Р. Б. Хорольський та ін.).

Виходячи із загальновизнаної ролі Суду ЄС, цілком очевидним є важливість наукового осмислення і дослідження проблем, що пов'язані з діяльністю Суду ЄС як органічного елемента інституційної системи ЄС, головним завданням якого є забезпечення дотримання права при тлумаченні та застосуванні установчих договорів. При цьому визначальним є дослідження юрисдикції Суду ЄС як системи специфічних повноважень, що характеризують його компетенцію у різних аспектах: сфери відання судової влади, предмета судового розгляду та предмета судової діяльності, інстанційної побудови судової системи ЄС, процесуальних форм реалізації.

Очевидно, що такий підхід потребує дослідження та теоретичної розробки проблем реалізації юрисдикції Суду ЄС у цілому, визначення меж та характеру цієї юрисдикції, що дасть можливість виявити певні тенденції розвитку інституційної та судової системи ЄС у цілому.

У цьому методологічному контексті та в межах предмета монографічного дослідження виникає також необхідність здійснити дослідження природи та генезису юрисдикції Суду ЄС у зв'язку з реформами спочатку Європейських співтовариств, а потім і ЄС та виявити існуючий обсяг юрисдикції Суду, закріпленій в установчих договорах та інших джерелах права ЄС, та провести класифікацію юрисдикції Суду ЄС, яка відбиває роль Суду у становленні механізмів судового захисту. Принципове значення мають і процесуальні форми реалізації юрисдикції Суду ЄС, сутність та характер рішень Суду ЄС

з точки зору доктринального та практичного підходів та впливу рішень Суду ЄС на інститути, право, принципи Союзу, механізми інституційних балансів та захисту прав приватних осіб, які виробив Суд ЄС, а також механізми кооперації Суду ЄС з національними судовими установами держав — членів ЄС, метою якої є встановлення і розвиток інтеграційного правопорядку.

У монографії юрисдикція Суду ЄС як самостійний предмет наукового дослідження інтерпретується з точки зору єдності її сутнісних та процесуальних компонентів — власне компетенційних повноважень Суду ЄС та процесуальних форм реалізації. Такий підхід відбиває концептуальні підстави та концептуальну єдність роботи в цілому.

З урахуванням визначеного концепту доводиться, що юрисдикція має комплексний характер і визначає судову компетенцію у різних вимірах: сфери функціонування судової влади, предмета судового розгляду, інстанційної побудови судової системи, а також наявності належних процесуальних форм її реалізації, дотримання яких має конститутивне значення в механізмі реалізації юрисдикції (такими процесуальними формами виступають судові провадження та судові рішення).

Обґрунтовується феноменологічне значення юрисдикції як ознаки статусу Суду ЄС в аспекті її реалізації з точки зору інституційної, правової системи ЄС. Констатується, що юрисдикція відбиває не лише статусні засади діяльності самого Суду, але й модель інституційного балансу (рівноваги) в ЄС, оскільки фундаментальне значення юрисдикції полягає в тому, що вона стала своєрідним інструментом гармонізації повноважень інститутів та органів ЄС. Що стосується правової системи та правопорядку, то феноменологічне значення юрисдикції визначається тим, що при її здійсненні Суд дає тлумачення принципів права ЄС, наукових доктрин тощо, що в цілому відбиває суттєвий чинник європейської інтеграції — *acquis communautaire*.

Виокремлюється такий аспект правової системи ЄС, як стандарт судового захисту, який охоплює не лише модальні ознаки самої правової системи, але і певний стан правореалізації через здійснення юрисдикційних повноважень Суду ЄС. Це дало можливість здійснити доктринальне обґрунтування наявності в правовому полі ЄС фактично різних стандартів судового захисту, тобто такого явища, як правова фрагментація. Раніше це явище проявлялося в різному регулюванні опор ЄС, яке потенційно призводило до дисбалансу правових механізмів забезпечення функціонування ЄС та можливості оскарження легітимності тих чи інших рішень щодо імплементації або застосування актів ЄС у сферах Другої та Третьої опор приватними особами. Зараз, після вступу в силу Лісабонського договору, правова фрагментація дещо нівелювалася, але все ж проявляється в різному регулюванні певних видів правовідносин. Крім того, аналіз цього явища дав можливість простежити

діяльність Суду ЄС, яка спрямована на зменшення наслідків правової фрагментації для приватних осіб.

На підставі аналізу первинного обсягу юрисдикції Суду доводиться, що вона була новаторською порівняно з юрисдикцією інших існуючих на той час міжнародних судових установ, а в подальшому стала фундаментом для розвитку та модернізації не лише судової юрисдикції, але й судової системи в цілому. Що стосується власне Суду ЄС, то він є міжнародним судом, але з притаманними лише йому атрибутами — поєднанням рис як міжнародних, так і національних судових установ (федеральних, конституційних, адміністративних судів тощо).

Феномен європейської інтеграції розглянуто в площині кооперації Суду ЄС та національних судів, оскільки хоча інституційно національні суди не є елементом судової системи ЄС, але функціонально вони забезпечують безпосереднє застосування права ЄС, а у механізмі кооперації разом із Судом ЄС виконують двоєдину роль, що приводить до гібридизації європейського права з національним правом у різних сферах правового регулювання.

Інституційна система ЄС розглядається як своєрідна організаційна структура, покликана розвивати європейську інтеграцію, специфіка якої виражається в певному змішанні повноважень виконавчої та судової гілок влади, а також у незакріпленому поділі повноважень між наднаціональними європейськими та національними рівнями врядування.

Численні реформи Європейських співтовариств та ЄС детермінують корекцію поглядів на місце Суду в інституційній системі ЄС, при тому що специфічні структурно-функціональні зв'язки Суду та інших інститутів ЄС становлять основу моделей інституційних взаємовідносин. У цьому відношенні очевидно, що найхарактернішою ознакою, яка притаманна діяльності Суду, є, так би мовити, судовий активізм, який відбиває його роль в інституційній системі ЄС. Суд займає чільне місце серед інститутів ЄС і є по суті функціональним неполітичним органом із виключною юрисдикцією, визнання обов'язковості котрої віднесено до безперечних умов членства в ЄС.

В умовах досить активного розвитку науки та теорії права ЄС відчувається явна недостатність уваги до процесуальної проблематики, питань теорії процесуального права ЄС. Проблема юрисдикції Суду ЄС є ключовою у цьому відношенні, оскільки виявилася можливість «розширити» процесуальну проблематику, тому що юрисдикція Суду ЄС реалізується в судових провадженнях та рішеннях Суду, відбиває ресурс судової влади і тим самим стає елементом права ЄС та інтеграційного правопорядку.

У роботі доводиться, що на формування інтеграційного правопорядку суттєвий вплив мала юрисдикція самого Суду, який розвивав концепції прямої дії, верховенства права Співтовариства та відповідальності держав-членів при недотриманні інтеграційного права. Особливо знаковим стала наявність та-

кого правового режиму установчих договорів, який надає певні права та накладає обов'язки на приватних осіб на території Союзу, у результаті чого приватні особи стали відігравати активну роль у реалізації права ЄС у межах національних правових систем.

У доктрині права ЄС досить ґрунтовно досліджувалися проблеми правопорядку ЄС. Симптоматично, що центральним та визначальним началом у формуванні інтеграційного правопорядку неформально стала юрисдикція Суду ЄС, який розвивав концепції прямої дії, верховенства права ЄС та відповідальності держав-членів за недотримання інтеграційного права. По суті, саме діяльність Суду забезпечила якісні трансформації правової системи ЄС. Суттєвим аспектом такої трансформації є те, що установчі договори Союзу встановлюють правовий режим, який надає певні права та накладає обов'язки на приватних осіб, які перебувають під юрисдикцією Союзу. Особливо значущим є те, що приватні особи стали відігравати активну роль у реалізації права ЄС у межах національних правових систем.

В останні роки спостерігається активна тенденція посилення інтеграції в судовій сфері в цілому завдяки ефективності наявної практики захисту прав приватних осіб та у сфері становлення транснаціональних правил судочинства. При цьому національні суди залишаються процесуально автономними, а національне процесуальне право досить сильно відбиває національні традиції. Разом із тим цікавим науковим фактом є те, що у процесуальних системах існують норми, які є нейтральними з точки зору традицій і правової культури, а отже, виникає можливість певної уніфікації і тому національні процесуальні норми стають об'єктами контролю з боку Суду ЄС.

Робота містить дослідження механізмів судового захисту в межах ЄС, яке ґрунтується на вивченні широкої практики Суду ЄС, і дає можливість для вивчення проблем діяльності судових органів ЄС та всієї інституційної системи Союзу.

Монографія підготовлена на основі кандидатської дисертації авторки «Юрисдикція Суду Європейських співтовариств». У ній значно розширені наукознавчий, емпіричний матеріал, практика Суду ЄС, що неможливо було в межах дисертації, хоча основні концепції, методологія дослідження та наукова новизна відбивають зміст дисертаційної роботи. Крім того, монографія повністю враховує суттєві реформи, які відбулися в ЄС у зв'язку із набранням чинності 1 грудня 2009 р. Лісабонського договору.

Авторка висловлює щиру подяку своєму науковому керівнику члену-кореспонденту Академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого М. В. Буроменському за наукову школу, цінні поради та підтримку; рецензентам, які були і опонентами по моїй кандидатській дисертації, — док-

тору юридичних наук, професору М. М. Микієвичу, кандидату юридичних наук, доценту А. Л. Федоровій — за позитивну оцінку дисертації і рукопису монографії та доброзичливість; колективу кафедри міжнародного права і державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого — за сприяння у підготовці роботи порадами, зауваженнями, щоденним неформальним спілкуванням.

Особливу вдячність я хочу висловити моєму батькові — академіку Національної академії правових наук України, професору В. В. Комарову, натхненнику і безкомпромісному критику моїх рукописів. З його настанов я добре засвоїла, що вчений — це та людина, яка в першу чергу ставить потрібні питання, а не дає потрібні відповіді, а наука та педагогічна праця — це невтомна робота та самовдосконалення, що я зрозуміла, будучи студенткою, аспіранткою, викладачем Alma Mater — Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

СУТНІСТЬ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

§ 1. Суд Європейського Союзу в інституційній системі ЄС

Суд Європейського Союзу (далі — Суд ЄС) є ключовим елементом інституційної системи ЄС, що відбиває його роль у функціонуванні цього унікального міжнародного утворення. Тому дослідження статусу Суду в інституційному аспекті дає можливість з'ясувати не лише природу ЄС, але й структурно-функціональну роль власне Суду ЄС у розвитку інтеграційного правопорядку.

У контексті дослідження, говорячи про інституційну систему (інституційну структуру або інституційний механізм), мається на увазі саме сукупність інститутів ЄС, без включення до цієї системи інших допоміжних органів ЄС, оскільки інститути — це основні органи, наділені владними повноваженнями, на які покладено виконання основних завдань організації та які виявляють найхарактерніші зв'язки всередині організації.

Інституційна система Європейського Союзу є досить своєрідною і не схожою ані на організаційну структуру класичних міжнародних міжурядових організацій, ані на систему внутрішнього державного апарату, з його поділом на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. У рамках ЄС не можна провести чіткий розподіл між законодавчими (а у випадку міжнародного права правильніше буде говорити про нормотворчі функції) та виконавчими функціями його інститутів. Нормотворчі функції в основному виконуються Радою та Європейським Парламентом разом, а в окремих випадках ними наділена і Європейська Комісія¹. При цьому у кожній сфері правовідносин процедура нормо-

¹ Про множинність учасників у прийнятті рішень в ЄС див.: Эбралидзе Н. Т. Методы правотворчества в ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. — Казань, 2004. — 173 с.; Зеленев Р. Ю. Правовые основы принятия решений в системе институтов ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. — М., 2005. — 180 с. Про впровадження нової системи нормотворення Лісабонським договором див.: Hofmann H. Legislation, Delegation and Implementation under the Treaty of Lisbon: Typology Meets Reality // European Law Journal. — 2009. — Vol. 15, No. 4. — P. 482–505.

творення та компетенція інститутів щодо неї є різною, тому останні мають діяти в кожному окремому випадку в межах встановленої для цієї сфери компетенції.

Виконавчі функції належать переважно Комісії. Рахункова палата — орган фінансового управління та контролю за фондами ЄС. Європейська Рада — вищий інститут політичного планування та управління. Європейський центральний банк (далі — ЄЦБ) — фінансовий інститут, який контролює валютні операції в ЄС. Європейський центральний банк та Європейська Рада були віднесені до рангу інститутів лише Договором про функціонування ЄС з 1 грудня 2009 р. Щодо Суду ЄС як єдиного судового органу ЄС, то він виконує функції судового контролю над тим, щоб усі інститути діяли в межах наданої їм компетенції та дотримувалися принципу інституційної рівноваги (балансу). С. В. Єршов підкреслює, що специфіка розподілу влади в ЄС полягає у тому, що, по-перше, він має п'ять гілок влади: законодавчу, виконавчу, судову, контрольну та координаційно-направляючу (до якої автор відносить такий вищий орган політичної координації, як Європейська Рада, яка складається з керівників держав-членів та Голови Європейської Комісії, а допомагають їм міністри іноземних справ), та, по-друге, для стабілізації даної структури вводяться додаткові зв'язки між гілками влади шляхом переносу деяких функцій кожної з гілок до органів інших гілок влади¹. На нашу думку, з таким твердженням можна повністю погодитися у тій частині, де йдеться про постійну взаємодію гілок влади та передачу частини повноважень всередині інституційної системи, що існувало до вступу в силу Лісабонського договору.

Як відомо, історія інститутів ЄС почалася із заснування шістьма державами Європейського співтовариства з вугілля та сталі (далі — ЄСВС). Це сталося з підписанням 18 квітня 1951 р. Договору про заснування ЄСВС, відомого ще як Паризький договір, який набув чинності 23 липня 1952 р. Відповідно до його положень до компетенції ЄСВС, як до наднаціональної організації, передавалося регулювання в повоєнній Європі ринку стратегічних та найбільш важливих на той час галузей промисловості: вугледобувної та сталеливарної. Найголовнішою метою Договору про заснування ЄСВС (далі — Договір про ЄСВС), крім сприяння розвитку економіки та спільного ринку вугілля та сталі, було також

---

¹ Єршов С. В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. — М., 2003. — С. 82.

попередження подальших воєнних конфліктів у Європі. У політико-правовому аспекті дослідження ЄС завжди зазначалась ця найголовніша мета, саме тому Р. Броун (R. Brown) сказав: «Начала Європи були вивчені на ковадлі війни». Такої концептуальної думки дотримуються майже всі дослідники європейської інтеграції, зокрема П. Ван Хем (P. Van Ham) і П. Грудзінські (P. Grudzinski): «Європеїзація розуміється суто як захисна стратегія, створена для захисту Європи від дії сил, що загрожують її унікальності, свідомості та незалежності її складових держав, що включає відмову від деякої частини такої свідомості та незалежності саме для запобігання їх повному знищенню»¹.

При створенні ЄСВС керувати регулюванням вищеназваних двох галузей промисловості мали чотири основні органи, які прийнято називати інститутами: Високий керівний орган, Рада міністрів, Спільна асамблея, Суд правосуддя. Високий керівний орган був головним інститутом, формально незалежним від держав — членів ЄСВС і мав правотворчі та адміністративні повноваження. Рада міністрів, яка складалася з представників урядів держав, була інститутом, який представляв інтереси окремих держав-членів, а не інтереси організації. Асамблея мала лише консультативні функції та складалася з делегатів від національних парламентів. Щодо Суду правосуддя, то він був наднаціональною судовою установою, яка забезпечувала виконання функції дотримання закону при тлумаченні та застосуванні Договору про ЄСВС. До Суду надходила незначна кількість справ, і вони стосувалися головню технічних моментів застосування Договору. Взагалі Суд ЄС був змодельований подібно до французького *Conseil d'Etat*, який є вищим французьким судом, що відповідає за перегляд рішень уряду та нагляд за дотриманням цим урядом меж своїх повноважень². Показовим є те, що перша справа, по якій Суд ЄС виніс рішення, була ініційована з приводу скасування рішення Високого керівного органу щодо правил цінової політики³ і протягом багатьох років до Суду надходили позови лише проти цього інституту.

¹ Van Ham P., Grudzinski P. Affluence and Influence. The Conceptual Basis of Europe's New Politics // The National Interests. – 1999/2000. – No. 58. – P. 82.

² Аналіз впливу правових культур держав-членів, у тому числі французького *Conseil d'Etat*, на Суд ЄС див.: Mancini G. F., Keeling D. T. Language, culture and politics in the life of the European Court of Justice // Columbia Journal of European Law. – 1995. – Vol. 1, Spring/Summer. – P. 399-406; Lasser M. Anticipating Three Models of Judicial Control, Debate and Legitimacy: the European Court of Justice, the Cour de cassation and the United States Supreme Court // Jean Monnet Working Paper. – 2003. – Vol. 1. – 56 p.

³ Case 1/54, *France v High Authority* // European Court Reports. – 1954-1956. – P. 1.

Наступним етапом на шляху європейської інтеграції було підписання 25 березня 1957 р. тими ж самими шістьма державами — засновницями ЄСВС двох Римських угод (набрали чинності 1 січня 1958 р.), на укладення яких підштовхнула успішна інтеграція у форматі ЄСВС та бажання поширити її на більш широке коло секторів економіки. У результаті підписання Римських угод були створені Європейське економічне співтовариство (далі — ЄЕСпв) та Європейське співтовариство з атомної енергії (далі — Євратом).

Цілі Євратому за ст. 1 його установчого Договору були обмежені, що характерне для організації зі спеціальною компетенцією. Вони полягали у підвищенні стандартів життя в державах-членах та в розвитку відносин з іншими країнами шляхом створення умов, необхідних для швидкого становлення та розвитку ядерної індустрії. Щодо цілей ЄЕСпв, то вони, на відміну від цілей Євратому, були досить широкі. Серед них не лише економічні — створення спільного ринку, який передбачав запровадження чотирьох свобод: вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили, але й створення міцнішого союзу між людьми Європи, що в подальшому дало можливість розвинути ЄЕСпв у повноцінну інтеграційну організацію¹.

Як ЄЕСпв, так і Євратом запроваджували чотири інститути, такі ж самі, як і за Договором про ЄСВС. На них поклалися обов'язки по досягненню цілей двох нових співтовариств. Так, інститутом, що представляв інтереси співтовариств, була Комісія, прототипом якої був Високий керівний орган ЄСВС, з тією лише різницею, що нормотворчі функції були передані такому інституту, як Рада міністрів. Асамблея та Суд правосуддя мали незмінний порівняно з ЄСВС вигляд. Для того щоб запобігти розгалуженню інститутів трьох співтовариств, держави-члени прийняли рішення про спільний для трьох співтовариств представницький інститут — Асамблею та про спільний судовий інститут — Суд правосуддя. З цього приводу було прийнято додаткову Конвенцію щодо деяких спільних інститутів, яка була підписана та набрала чинності разом із Римськими договорами. Таким чином, у результаті еволюції у ЄСВС, ЄЕСпв та Євратому виникли єдині Асамблея та Суд. Щодо двох інших інститутів, то їх було по три: Високий керівний орган у ЄСВС працював паралельно з Комісією ЄЕСпв та Комісією Євратома, функціонувало також три Ради.

---

¹ Див.: Капустин А. Я. Европейский Союз. Интеграция и право: Монография. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – С. 9-36; Європейська інтеграція / Уклад.: Яхтенфукс М., Колер-Кох Б.; пер. з нім. Яковлева М. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 394 с.

Така ситуація тривала до 1 липня 1967 р., доки не вступив в силу підписаний 8 квітня 1965 р. Договір про заснування єдиної Комісії та Ради Європейських співтовариств, відомий як Договір про злиття. Ця інституційна реформа була необхідна через існування нераціонально розгалуженої системи інститутів, функції яких часто збігалися. Після цього три співтовариства по суті стали єдиним цілим, оскільки вони мали єдину систему інститутів із тією лише різницею, що залежно від сфери вирішуваного питання застосовувалися положення чи то Договору про ЄСВС, чи то Договору про ЄЕСПв, чи то Договору про Євратом. Тобто усі три співтовариства продовжували повноцінно діяти, кожне в рамках власної компетенції, але під керівництвом спільних інститутів. Після цього Суд правосуддя став називатися Суд Європейських співтовариств, оскільки він обслуговував усі три співтовариства.

У 1980-х роках через розширення співтовариств до 12 членів постала необхідність внесення змін до усіх трьох установчих договорів. 17 лютого 1986 р. був підписаний Єдиний європейський акт, який набув чинності 1 липня 1987 р. Відповідно до нього був переглянутий порядок ухвалення рішень інститутами співтовариств, розширена предметна компетенція ЄЕС за рахунок регіональної, науково-технічної та екологічної політики була посилена роль Європейського Парламенту в нормотворчій процедурі¹ тощо. У контексті нашого дослідження важливою новацією Єдиного європейського акта стало створення Суду першої інстанції, який розпочав свою роботу в 1989 р. Частина юрисдикції Суду Європейських співтовариств була передана йому, що пропорційно зменшило навантаження на Суд Європейських співтовариств.

Кардинальних змін до формування інституційної системи внесло підписання 7 лютого 1992 р. — Договору про Європейський Союз (далі — Договір про ЄС)², який набув чинності 1 листопада 1993 р. і який при-

---

¹ Єдиний європейський акт офіційно змінив назву Асамблеї на Європейський Парламент, хоча фактично така зміна відбулася в 1962 р. з прийняття відповідної резолюції. Слід зауважити, що посилення ролі Парламенту відбулося ще в 1976 р., коли державами-членами було прийняте рішення про формування Європейського Парламенту на основі прямих загальних виборів, що розпочало процес демократизації інституційної системи співтовариств, а потім і ЄС, який триває і досі.

² Щодо детального аналізу етапів створення Європейських співтовариств та Європейського Союзу див.: Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу. — Л.: К.І.С., 2001. — 142 с.; Сорон Ж.-Л. Курс європейських інституцій: європейська головоломка: Підручник / Пер. з франц.; За ред. В. І. Муравйова. — К.: ІМВ, 2001. — С. 13-144.

йнято називати Маастрихтським договором. Цей договір запровадив нову організаційну структуру наднаціонального співробітництва держав — членів співтовариств — Європейський Союз, який включив, окрім предметної компетенції трьох співтовариств, які продовжували діяти, ще й дві нові компетенції, які в теорії прийнято називати опорами: спільну зовнішню політику і політику безпеки (Друга опора, яка регламентується Розділом V Договору про ЄС)¹ та співробітництво в галузі правосуддя і внутрішніх справ (Третя опора, яка регламентується Розділом VI Договору про ЄС). Першу опору колективно становили три співтовариства (з 23 липня 2002 р., коли Договір про ЄСВС втратив чинність, ЄСВС припинило свою діяльність і його компетенція та майно перейшли до ЄСпв, тобто з того часу Першу опору становили два співтовариства)², а Друга та Третя опори не були організаціями та не мали власних окремих установчих договорів.

Особливостями новоствореної організації було те, що держави-члени свідомо не надали ЄС міжнародної правосуб'єктності. Крім того, у рамках нових двох опор Союзу (Другої та Третьої) здійснення співпраці передбачалося не за рахунок передачі частини суверенних прав та не за допомогою наднаціональних (комунітарних) методів, які застосовувалися в рамках Першої опори, а на основі класичного міждержавного співробітництва.

Так, акти, прийняті в рамках Першої опори, мали пряму дію та відрізнялися чіткістю приписів, а акти Другої та Третьої опор не мали таких характеристик, оскільки вони були переважно актами політичного характеру, а головне — не підпадали під юрисдикцію Суду Європейських співтовариств (окрім визначених випадків). Крім того, Першу опору представляли наднаціональні інститути, а Другу та Третю — держави. Усі відмінності між характеристиками опор зводяться до більш суворого дотримання сутності суверенітету в рамках Другої та Третьої опор через їх прямиий зв'язок із державним примусовим апаратом, який жодна з держав не бажає передавати зі свого відання до наднаціональних установ.

Однак, незважаючи на відмінності Першої опори і Другої та Третьої, ЄС являв собою єдине ціле, організаційна єдність якого забез-

¹ Повністю новою цю компетенцію назвати не можна, оскільки її прототипом було європейське політичне співробітництво, розпочате у 1970 р., метою якого було формування єдиної європейської зовнішньої політики.

² Договір про ЄСВС був строковим договором і визначав, що ЄСВС створюється на визначений строк, а саме на 50 років.

печувалась, передусім єдиною системою керівних органів, тобто інститутів. Стаття 3 Договору про ЄС встановлювала: «Союз обслуговується єдиною інституційною структурою, яка забезпечує узгодженість і наступництво діяльності...». Тобто інститути співтовариств були перетворені на інститути ЄС. Інститутів у ЄС (а отже і в співтовариств) стало п'ять. Маастрихтський договір доповнив інституційну систему співтовариств Рахунковою палатою, яка і стала п'ятим інститутом. Усі інститути формувалися відповідно до договорів про Європейські співтовариства, а керувалися в своїй діяльності залежно від предмета питання договорами про ці самі співтовариства чи Договором про ЄС, коли питання стосуються Другої чи Третьої опор.

Крім цих структурних нововведень, Маастрихтський договір посилив інституційне положення Європейського Парламенту за рахунок введення процедури спільного прийняття рішень у чітко встановлених випадках, яка частково наближала його до нормотворчого органу. Ця процедура полягає в тому, що проект, підготовлений Комісією та затверджений Радою, має пройти три читання та бути узгоджений і прийнятий Парламентом¹. Протягом цієї процедури Парламент має право абсолютною більшістю накласти вето на прийняття Радою акта².

Крім того, важливим нововведенням Маастрихтського договору було створення інституту громадянства ЄС, який підкріплювався переліком гарантованих прав.

Слід зазначити, що Договором про ЄС було змінено назву Європейського економічного співтовариства на Європейське Співтовариство. Це означало не лише формальну зміну назви, але й те, що Європейське економічне співтовариство перестало бути лише економічною організацією та потребувало розширення своєї компетенції, що і трапилося з прийняттям доповнень, які містилися в Договорі про ЄС. З того часу до компетенції Європейського Співтовариства увійшли валютний союз, який передбачав перехід на єдину грошову валюту, соціальна політика тощо.

Реформування інституційної системи ЄС на цьому не припинилося. Оскільки Союз постійно розширювався та на час реформ у 1996 р.

---

¹ Більш детально щодо участі Парламенту в процесі прийняття рішень інститутами ЄС див.: Довгань В.М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – С. 58-129.

² З моменту вступу в силу Договору про ЄС та станом на 2006 р. у межах ЄС було прийнято 97 актів на основі процедури спільного прийняття рішень, 52 – на основі процедури співробітництва та 168 – за процедурою консультації.

налічував 15 держав-членів і мав ще 12 заявок на вступ до ЄС, то необхідність реформи була нагальною. За існуючої системи було неможливо проводити подальше розширення Союзу, і тому 2 жовтня 1997 р. був підписаний Амстердамський договір щодо внесення змін до Договору про Європейський Союз, договори щодо заснування Європейських співтовариств і деякі пов'язані з ними акти, який набув чинності 1 травня 1999 р. (далі — Амстердамський договір). Але незважаючи на прагнення держав провести кардинальну інституційну реформу, Амстердамський договір не вніс суттєвих змін в інституційну систему, а замість цього вніс корективи до компетенції Союзу та співтовариств¹. Так, питання щодо віз, імміграції, притулку, вільного пересування осіб, політика зайнятості, які раніше належали до Третьої опори Союзу, були включені до Першої опори. Після цього до компетенції Союзу в рамках Третьої опори відносилися лише питання боротьби зі злочинністю. У цьому контексті слід відмітити, що крім перегляду змісту цієї опори відбулося її перейменування на співробітництво поліції та судових органів у кримінально-правовій сфері.

До системи права ЄС були включені також Шенгенські домовленості. Крім того, Амстердамський договір доповнив Договір про ЄС розділом VII, який заклав правові основи різношвидкісної (або диференційованої) інтеграції.

Не пройшло і року, як держави-члени ініціювали нове внесення змін до установчих договорів. У результаті 26 лютого 2001 р. був підписаний так званий Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про ЄС, Договорів про заснування Європейських співтовариств (Договір про ЄСпв) та деяких пов'язаних з ними актів, який провадив дійсно революційну інституційну реформу, що дозволила збільшити кількісний членський склад Союзу вдвічі². У силу він всту-

---

¹ Детальний аналіз зміни інституційної системи ЄС після Амстердамського договору див.: Manin Ph. *The Treaty of Amsterdam* // *Columbia Journal of European Law*. – 1998. – Vol. 4. – P. 1-26; Сулимский С. В. *Международно-правовые проблемы развития институциональной системы Европейского Союза после Амстердамского Договора*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2003. – 185 с.

² Щодо детального аналізу розвитку ЄС з прийняттям Ніццького договору див.: Dashwood A. *The Constitution of the European Union After Nice: Law-Making Procedures* // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, Is. 3. – P. 215-238; Wouters J. *Institutional and Constitutional Challenges for the European Union – Some reflections in the Light of the Treaty of Nice* // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, Is. 4. – P. 342-356; St. C. Bradley K. *Institutional design in the Treaty of Nice* // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 1095-1124.

пив 1 лютого 2003 р. Його мета визначена в преамбулі таким чином: «...завершити процес, розпочатий Амстердамським договором, щодо підготовки інститутів ЄС до функціонування у розширеному Союзі...».

Слід зазначити, що процес інституційних перетворень ЄС та еволюції статусу судової системи ЄС не добіг свого кінця. Оскільки ЄС — це постійно динамічна система, то і його інституційна система потребує постійних змін та вдосконалення. Прагнення держав-членів до спрощення функціонування двох Співтовариств та ще двох опор Союзу стали лейтмотивом прийняття Декларації щодо майбутнього Європейського Союзу від 15 грудня 2001 р.¹, відомої як Лаакенська декларація. Декларація передбачила створення Європейського Конвенту, який працював за трьома головними напрямками: судова система ЄС, питання бюджетної процедури та фінансуванню Союзу. За період з 28 лютого 2002 р. по 10 липня 2003 р. Конвент провів колосальну роботу щодо пропозицій реформування ЄС із широким залученням організацій, представників національних парламентів, безпосередньо громадян ЄС та представників молоді Європи. У результаті своєї роботи Конвент представив проект Конституційного договору, який допрацьовувався на міжурядових конференціях. 29 жовтня 2004 р. на Капітолійському пагорбі в Римі був урочисто підписаний Договір про Конституцію для Європи, який прийнято називати Конституцією. Для набрання чинності всі держави — члени ЄС мали ратифікувати його відповідно до національних процедур. Проект Конституції замінював установчі договори, Європейський Союз та Європейські співтовариства припиняли існування, а замість них створювалася новий Європейський Союз (Договір про Євратом не втрачав сили, а Євратом діяло при новому Союзі). Ця нова організація мала стати правонаступником Союзу, що передував їй. У рамках нового ЄС планувалося ліквідувати опори, а сам він наділявся правосуб'єктністю. Загальна система інститутів ЄС не змінювалася, окрім надання Європейській Раді статусу інституту, але реформа змінювала статус інститутів, порядок формування та перерозподіл їх компетенцій. Значно спрощувалася система джерел права ЄС та вводився термін «закон» для позначення нормативних актів ЄС, спрощувалася ротаційна система головування в Раді, зменшувалася кількість комісарів, змінювалася система прийняття рішень

---

¹ Текст див.: Россия и Европейский Союз: Документы и материалы / Под ред. С. Ю. Кашкина. — М.: Юрид. лит., 2003. — 560 с.

у Раді, передавалися нові повноваження на наднаціональний рівень тощо¹. Протягом розробки проекту та ратифікаційного процесу вся Європа, включаючи пересічних громадян, політиків, науковців, гостро обговорювала перспективи нового етапу розвитку європейської інтеграції². Але при ратифікаційному процесі держави-члени зіткнулися з непереборними проблемами, які не дали втілитися в життя проекту Конституції ЄС. Так, після того як дев'ять країн ратифікували проект, близько 55 % французів 29 травня 2005 р. та 60 % голландців 1 червня 2005 р. на загальнонаціональних референдумах висловилися проти проекту Конституції³. Таке неприйняття отримало назву «євроскепти-

¹ Детальний аналіз проекту Договору про Конституцію для Європи див.: Конституція Європейського Союзу: Договір, установлюючий Конституцію для Європи (с коментарієм) / Отв. ред. С. Ю. Кашкин, пер. А. О. Четвериков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 622 с.; Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: Монографія. – К. К.І.С., 2007. – 228 с.

² Див.: Коваль В. Створення Конституції Європейського Союзу: *pro et contra* // Право України. – 2003. – № 2. – С. 145-147; Кашкин С., Четвериков А. На пути к европейской конституции: Европейский конвент и перспективы разработки Конституционного договора (Конституции) Европейского Союза // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 2003. – № 1 (42). – С. 38-41; Cremona M. The draft Constitutional Treaty: External Relations and External Action // Common Market Law Review. – 2003. – Vol. 40. – P. 1447-1466; Энтин Л. М. О проекте Конституции Европейского Союза // Московский журнал международного права. – 2004. – № 1 (53). – С. 85-100; Dashwood A., Johnston A. The Institutions of the Enlarged EU under the Regime of the Constitutional Treaty // Common Market Law Review. – 2004. – Vol. 41. – P. 1481-1518; Röben V. Constitutionalism after the Draft Constitutional Treaty: How Much Hierarchy // Columbia Journal of European Law. – 2004. – Vol. 10. – P. 339-377; Puder M. G. Constitutionalizing Government in the European Union: Europe's New Institutional Quarter Under the Treaty Establishing a Constitution for Europe // Columbia Journal of European Law. – 2004/2005. – Vol. 11. – P. 77-111; Трыканов С. А. Конституция Европейского Союза: политико-правовая оценка проекта // Международное публичное и частное право. – 2005. – № 5 (26). – С. 45-46; Танчев Е. Вино и мехи, или легитимация Европейского Союза путем принятия писаной конституции // Сравнительное Конституционное обозрение. – 2005. – № 1 (50). – С. 129-144; Грицяк І. Європейське управління в Договорі про запровадження Конституції для Європи // Право України. – 2005. – № 4. – С. 118-123; Estella A. Constitutional Legitimacy and Credible Commitments in the European Union // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No. 1. – P. 22-42; Fossum J. E., Menéndez A. J. The Constitution's Gift? A Deliberative Democratic Analysis of Constitution Making in the European Union // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No.4. – P. 380-410; Kumm M. The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No. 3. – P. 262-307; Schilling T. The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Some Supplementations to Mattias Kumm // European Law Journal. – 2006. – Vol. 12, No. 2. – P. 173-193.

³ Референдум у Голландії був консультативним і національний парламент міг не брати його до уваги, але було вирішено дотриматися волі народу.

цизм». Серед причин неприйняття проекту Конституції називали і надмірну європеїзацію, і відкритість Європи для мігрантів тощо¹, але основною причиною цього стала, на нашу думку, складність документа для розуміння пересічними громадянами, для яких вона і створювалась, та його масивність. Через це громадяни не мали можливості самостійно зробити висновок про цілі проекту, а робили це під впливом заполітизованої інформації ззовні.

З часу французького та голландського референдумів почалася «конституційна криза ЄС», подолати яку намагалися різними засобами². Так, говорили про можливість використання Декларації №30, яка приєднана до Договору про заснування Конституції для Європи, положення якої дозволяють «у разі якщо через два роки після підписання Договору про заснування Конституції для Європи чотири п'ятих із загальної кількості держав-членів ратифікують його, а одна чи кілька держав відчує труднощі у процесі ратифікації, уся справа передається на розгляд Європейської Ради». Для цього ратифікація проекту Конституції державами, які ще не висловили своєї позиції, мала продовжитися. У червні 2005 р. вже 61,5 % данців проголосували проти Конституції ЄС³.

Після цього були спроби змінити проект Конституції та направити його на повторні ратифікації в державах-членах, але вихід знайшли у створенні нового документа.

¹ Щодо аналізу проблем, з якими стикнулися держави-члени при ратифікації проекту Конституції, та шляхів, до яких вдалися уряди держав-членів для подолання «конституційної кризи», див.: Посельский В. Конституция для объединенной Европы должна подождать / Зеркало недели. – 2003. – № 49 (474), 20 декабря. – С. 8; Pernice I. Integrating the Charter of Fundamental Rights into the Constitution of the European Union: Practical and Theoretical Propositions // Columbia Journal of European Law. – 2003. – Vol. 10. – P. 5-47; Ижак А. Конституционный туман над Европой / Украина и мир сегодня. – 2005. – № 21 (340), 3 июня. – С. 7; Європейська криза: українські рефлексії // Дзеркало тижня. – 2005. – № 24 (552), 25 червня. – С. 5; Кому вдасться врятувати євроконституцію? / Закон і Бізнес. – 2006. – № 25, 24 червня. – С. 10; De Búrca G. After the Referenda // European Law Journal. – 2006. – Vol. 12, No. 1. – P. 6-8.

² «Конституційна криза» стала найбільш переконливим свідченням необхідності інституційної реформи ЄС. Див. з цього приводу фундаментальну роботу Т. Хартлі: Hartley T. C. Constitutional Problems of the European Union. – Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1999. – 224 p.

³ Аналіз голосування данців на референдумі щодо Конституції ЄС див.: Lubbers M. Regarding the Dutch 'Nee' to the European Constitution: A Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting 'No' // European Union Politics. – 2008. – Vol. 9, No. 1. – P. 59-86.

На засіданні Європейської Ради в червні 2007 р. був відкинтий сценарій вступу в силу проекту Конституції та прийняте рішення про створення Договору щодо реформ, який замінив би діючі установчі договори та провів необхідну внутрішню реформу ЄС. У зв'язку з цим був затверджений мандат на скликання Міжурядової конференції¹. Вже на неформальному жовтневому саміті ЄС був прийнятий проект Лісабонського договору, підписаний главами держав-членів на саміті ЄС 13 грудня 2007 р.² Договір вносить зміни до Договору про ЄС 1992 р. і Договору про ЄСпв 1957 р. та перейменовує останній у Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 р.³ Проведення повної ратифікації нового Договору планувалося до початку наступних виборів у Європейський Парламент, тобто до червня 2009 р., але 12 липня 2008 р. на загальнонаціональному референдумі в Ірландії більшість громадян висловилися проти договору. У зв'язку з цим можна було б говорити про симптоми продовження «конституційної кризи ЄС», але як керівництво ЄС, так і керівництво держав-членів не здалися та продовжили ратифікаційний процес Лісабонського договору поміж тими державами-членами, що ще не зробили цього, та запропонували повторний референдум в Ірландії. Процес переконання в необхідності та легітимності Лісабонського договору був тривалим та відрізнявся політичною напруженістю, а також маніпуляціями з боку певних держав-членів. Задля успіху керівництво ЄС пішло на певні поступки для кількох держав, що вимагали для себе особливого режиму застосування Лісабонського договору⁴. Кінець-кінцем 4 листопада 2009 р. Чехія останньою з держав-членів ратифікувала реформаторський договір та відкрила дорогу для вступу його в силу 1 грудня 2009 р. Цьому останньому кроку передували повторний загальнонаціональний референдум в Ірландії, конституційні провадження в Чехії та Німеч-

---

¹ Щодо роботи Міжурядової конференції див.: Sutton A. The IGC 2007: The European Union Comes of Age? // *European Public Law*. – 2008. – Vol. 14, Is. 1. – P. 55-68.

² Цей Договір за місцем його підписання називають Лісабонським договором.

³ Офіційно новий установчий договір так і називається Лісабонський договір, що вносить зміни до Договору про ЄС і Договору про заснування Європейського Співтовариства.

⁴ Наприклад, до установчих договорів доданий Протокол № 30 щодо застосування Хартії основних прав ЄС до Польщі та Сполученого Королівства, який закріплює, що Хартія не має примату над внутрішнім правом цих двох країн. Відповідно до Протоколу положення розділу IV Хартії «Солидарність» соціальні права будуть обов'язковими для Польщі та Сполученого Королівства, лише в разі коли їх власні законодавства надаватимуть такі права.

чині на предмет сумісності Лісабонського договору з національними конституціями¹. Але усі ці процеси були розв'язані на користь вступу в силу Лісабонського договору². Таке усвідомлення державами-членами необхідності реформування ЄС задля підвищення демократичності, ефективності та прозорості його діяльності дає підстави говорити про подолання кризи.

Кардинальних нововведень або відмови від попередніх ідей Конституції в новому реформаторському Договорі немає, але головною різницею між Договором про Конституцію для Європи та Лісабонським договором є те, що останній не претендує на статус конституції, а просто намагається збудувати сильніший Союз, націлений на підвищення його ефективності та координації спільної зовнішньої діяльності та на спрощення його заплутаної структури.

За новим Договором ЄС наділяється правосуб'єктністю, замінює собою всі три опори та Європейське Співтовариство. Більш чітко розподіляється компетенція між державами-членами та ЄС, положення, які стосуються внесення змін до договору, прописується таким чином, щоб уможливити передачу нових повноважень ЄС, а також повернення їх до держав-членів. Крім того, передбачається можливість добровільного виходу держави зі складу ЄС. До компетенції ЄС передаються питання, які раніше не були безпосередньо підконтрольні йому. Це такі сфери, що значно впливають на якість життя європейців, а саме: зміна клімату, транснаціональні злочини, енергетика. За Лісабонським договором значно спростилася процедура прийняття рішень. Договір про Євратом не втратив сили, у нього були внесені поправки відповідно до спеціального Протоколу. Євратом діє при новому Союзі та керується його інститутами.

Відповідно до реформи інституційної системи згідно з Лісабонським договором посилена роль Європейського Парламенту, введений

¹ Аналіз рішення Конституційного суду Німеччини див.: Editorial Comments // Common Market Law Review. – 2009. – Vol. 46. – P. 1023-1033; Thym D. In the Name of Sovereign Statehood: A Critical Introduction to the *Lisbon* Judgement of the German Constitutional Court // Common Market Law Review. – 2009. – Vol. 46. – P. 1795-1822; Doukas D. The Verdict of the German Constitutional Court on the Lisbon treaty: Not Guilty, but Don't Do It Again! // European Law Review. – 2009. – Vol. 34, No. 6. – P. 866-888. Аналіз рішення Конституційного суду Чехії див.: Editorial comments // Common Market Law Review. – 2009. – Vol. 46. – P. 1789-1792.

² На повторному загальнонаціональному референдумі в Ірландії щодо необхідності Лісабонського договору, який відбувся 3 жовтня 2009 р., 67,13% виборців, що взяли участь у референдумі, проголосували «за».

пост Голови Європейської Ради (неформально його називають Президентом ЄС), замінена існуюча до цього ротаційна система головування держав-членів у Раді ЄС і створене колективне головування трьох держав строком на 18 місяців, запроваджена посада Верховного представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки¹. Крім того, Європейській Раді та ЄЦБ надано статус інститутів.

Що стосується реформи судової системи, то за Лісабонським договором вводиться таке поняття, як Суд ЄС, що є комплексним поняттям, характеризує усю судову систему ЄС і включає три ланки: безпосередньо Суд ЄС, Загальний Суд та спеціалізовані суди (ст. 19 Договору про ЄС). Прототипом Суду ЄС став Суд Європейських співтовариств, Загального суду — СПІ, спеціалізованих судів — спеціалізовані судові палати. Теперішні судові ланки мають таку ж підпорядкованість, як і в колишній дореформаційній системі, тобто Загальний Суд створюється при Суді справедливості, а судові палати — при Загальному Суді.

На наш погляд, суттєвих змін судова система не зазнає, оскільки після зміни назв кожна судова ланка виконує ті ж самі функції, що і раніше. Отже, нова реформа була спрямована не стільки на структурні зміни, скільки на підтвердження центральної ролі Суду ЄС у судовій системі Союзу, а також оптимізацію юрисдикції, про що йтиметься далі².

Розглянувши загальну характеристику інституційної системи ЄС, ми дійшли висновку, що вона являє собою своєрідну організаційну структуру, покликану розвивати європейську інтеграцію. Ця специфіка виражається в змішанні повноважень виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а крім того, у незакріпленому поділі повноважень між європейським та національними рівнями врядування. Але саме ця структурно-функціональна специфіка дозволяє ЄС бути успішною динамічною міжнародною організацією, яка не має аналогів на світовій арені.

Численні інституційні реформи викликані шістьма розширеннями членського складу Співтовариств, а потім і ЄС, бажанням вивести най-

---

¹ Більш детально щодо змісту реформ див.: Энтин М. Л. Договор о реформе // Вся Европа. – 2007. – № 11 (16). – Режим доступу: http://alleuropa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=464; Кашкин С. Ю. Лиссабонский договор – новый этап развития права Европейского Союза // Государство и право. – 2008. – № 9. – С. 59-66.

² Детальний аналіз нововведень Лісабонського договору див.: Dougan M. The Treaty of Lisbon 2007: Winning Minds, Not Hearts // Common Market Law Review. – 2008. – Vol. 45, Is. 3. – P. 617-703.

ефективнішу модель діяльності 27 держав-членів у рамках організації та створення механізмів узгодження їх окремих інтересів з інтеграційними інтересами. Динаміка створення та змін інституційної системи ЄС є її найхарактернішою ознакою, яка дозволяє пристосовуватися до об'єктивних змін та успішно вирішувати інституційні кризи, які притаманні діяльності міжнародних організацій.

Згідно з установчими договорами відповідно до їх редакції за Лісабонським договором на даний час інституційна система Союзу складається з семи інститутів: Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради, Європейської Комісії, Суду ЄС, Європейського центрального банку та Рахункової палати. Коротка характеристика кожного інституту є доцільною в контексті нашого дослідження, оскільки це допоможе більш ґрунтовно висвітлити роль Суду ЄС в європейських інтеграційних процесах.

Європейський Парламент¹ (статті 223–234 Договору про функціонування ЄС, ст. 14 Договору про ЄС) є інститутом, який представляє безпосередньо громадян держав — членів ЄС. Члени Парламенту обираються з 1979 р. шляхом прямих загальних виборів строком на п'ять років і виступають у Парламенті об'єднані в політичні партії незалежно від національного походження. Лісабонський договір встановив гранично допустиму кількість депутатів у Парламенті — 750 парламентаріїв та Голова і встановив кількісний розподіл мандатів поміж державами-членами залежно від кількості населення держави-члена.

Парламент здійснює контроль за діяльністю Комісії, опікується правами людини через призначення Омбудсмена, у визначених установчими договорами випадках бере участь у законодавчому процесі з Радою ЄС, а також вирішує разом з нею бюджетні питання. За загальним правилом Парламент приймає рішення більшістю.

Ніццький договір розпочав розширення повноважень Парламенту щодо спільного прийняття рішень, а Лісабонський договір продовжив цей процес. Тепер за Парламентом визнаний статус законодавчого органу ЄС нарівні з Радою (ст. 14 Договору про функціонування ЄС), нормативні акти в ЄС за загальним правилом приймаються в рамках законодавчої процедури, яка надає рівні права як Раді, так і Парламенту (ст. 294 Договору про функціонування ЄС)². Новаторством є також

¹ Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.europarl.eu.int>

² Ця процедура є схожою на процедуру спільного прийняття рішень, яка була передбачена ст. 251 Договору про ЄСпв, з тією відмінністю, що безперечно в новій редакції процедуру виписали більш зрозуміло, розбивши її на стадії та надавши Парламенту більше повноважень.

те, що зараз Парламент наділений повноваженнями подавати Раді пропозиції про внесення поправок до установчих договорів (ст. 48 Договору про функціонування ЄС). Раніше з цього приводу з парламентом могли проводитися лише консультації, а лісабонська редакція Договору про функціонування ЄС зробила Парламент активним та повноправним учасником процедури внесення поправок базових договорів.

На прикладі Парламенту можна простежити, яким чином розширювалися повноваження наднаціональних інститутів протягом європейської інтеграції. Спочатку Парламент мав лише консультативні функції щодо видання норм Радою та Комісією, але з кожною реформою відбувалася демократизація процесів у співтовариствах та ЄС, тож Парламент як представник народів ЄС отримував все більше реальних повноважень, які мали вплив на формування політики Союзу¹.

Європейська Рада² (статті 235, 236 Договору про функціонування ЄС, ст. 16 Договору про ЄС) за Лісабонським договором з 1 грудня 2009 р. отримала статус інституту ЄС. Функції її кардинально не змінилися, оскільки Європейська Рада як була вищим органом політичного керівництва, координації та планування Союзу, так ним і залишилася, але надання їй статусу інституту наділило її компетенцією видавати юридично обов'язкові акти у певних сферах (переважно це стосується сфери зовнішньої політики). До цього рішення Європейської Ради мали політичний, а не правовий характер. Тобто вони не були нормативними актами, а отже, були адресовані лише державам-членам, а не приватним особам. Їх не можна було оскаржувати у судах.

¹ Більш детально про еволюцію статусу Парламенту та його повноважень див.: Коваль В. Проблема вдосконалення парламентаризму в Європейському Союзі // Право України. – 2002. – № 7. – С. 110-113; Довгань В. Правовий статус Європейського Парламенту в системі органів Європейського Союзу // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 3. – С. 95-99; Він же. Повноваження Європейського Парламенту у сфері зовнішньої політики Європейського Союзу // Українське право. – 2003. – № 1. – С. 221-224; Стукина В. Европейский Парламент и его эволюция в процессе европейской интеграции // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 8-11; Ключкова Ю. А. Европейский Парламент в системе политических институтов Европейского Союза // Международное публичное и частное право. – 2005. – № 2 (23). – С. 5-8; Зеленев Р. Ю. Законодательные процедуры Европейского Союза. Эволюция полномочий Европейского парламента // Государство и право. – 2005. – № 1. – С. 97-103; Грובהва В. Щодо правового статусу Європейського парламенту // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 95-97; Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – 204 с.

² Офіційний Інтернет-сайт: http://www.europa.eu/european-council/index_en.html.

По суті, це були директивні вказівки, рекомендації, котрим повинні слідувати у своїй діяльності держави та інститути ЄС. Новий статус та сила актів Європейської Ради відкрили можливості оскаржувати акти, які мають дію на третій сторін, та отримувати відповідний судовий захист.

Європейська Рада складається з глав урядів усіх держав-членів, а також Президента та Голови Комісії. У роботі Європейської Ради має брати участь Верховний представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки. Президент Європейської Ради обирається нею строком на 2,5 року і в передбачених випадках представляє ЄС на міжнародній арені.

За загальним правилом рішення в межах Європейської Ради приймаються консенсусом, за винятком випадків, передбачених безпосередньо установчими договорами.

Рада¹ (статті 237–243 Договору про функціонування ЄС, ст. 16 Договору про ЄС) є представником інтересів держав-членів, а отже, складається з представників урядів на міністерському рівні, а спеціалізація міністерств залежить від характеру вирішуваного питання. Як зазначають дослідники, Рада є інститутом, про який менше всього відомо².

Голоси в Раді розподіляються поміж представниками держав-членів залежно від населеності держави. На даний момент, коли у ЄС 27 держав-членів, голосів у Раді 345. Так, найбільшу кількість голосів має Великобританія, Німеччина, Італія та Франція — по 29 голосів. Найменше — 3 голоси — має Мальта. Зараз здебільшого рішення Рада приймає кваліфікованою більшістю, а це означає, що Лісабонський договір звів до мінімуму односторонній порядок прийняття рішень Радою. У пошуках об'єктивного представництва інтересів держав-членів у Раді Лісабонський договір передбачив, що кваліфікована більшість становитиме не менше 55 % членського складу Ради, що має представляти 65 % населення ЄС (так званий принцип «подвійної більшості»). Але згідно з Протоколом № 36 про перехідні положення таке розуміння кваліфікованої більшості поступово буде вводитися з листопада 2014 р. і остаточно введене з березня 2017 р., також з 2014 р. буде змінений розподіл голосів між державами-членами.

Можна сказати, що головною функцією Ради є нормотворча та бюджетна функції, які виконуються нею спільно з Парламентом. Таким

---

¹ Через її міністерський склад можна зустріти таку неофіційну назву, як Рада міністрів. Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.ue.eu.int>

² Див.: Hayes-Renshaw F., Wallace H. The Council of Ministers. – [2th ed.]. – London: Palgrave Macmillan, 1997. – P. 9.

чином, вона приймає разом із Парламентом норми, які є обов'язковими у формі регламентів, директив, рішень та рамочних рішень.

Як і Парламент, Рада наділена окремими контрольными повноваженнями відносно діяльності Комісії. Тож, крім нормотворчої та бюджетної функцій, Рада виконує і координаційні функції¹.

Цікавим з точки зору нашого дослідження є те, що Ніщський договір наділив Раду повноваженнями щодо заснування та організації нових ланок судової системи ЄС — судових палат, про які йтиметься згодом, а Лісабонський договір закріпив цю прерогативу спільно за Радою та Парламентом.

Європейська Комісія² (статті 244–250 Договору про функціонування ЄС, ст. 17 Договору про ЄС) є представником наднаціональних, тобто спільних інтересів держав-членів. До її складу входять по одному представнику від кожної держави-члена, але вони є повністю незалежними при виконанні своїх обов'язків від держави, яка пропонувала комісара (з 1 листопада 2014 р. кількість комісарів буде дорівнюватися 2/3 кількості держав-членів). До вступу в силу Ніщського договору Комісія складалася теж із одного громадянина від кожної держави-члена, але існували ще додаткові квоти для п'яти великих держав (до двох представників): Великобританії, Німеччини, Іспанії, Італії та Франції. Голову Комісії обирає Парламент за пропозицією Європейської Ради з числа комісарів. Як вже зазначалося, новаторством Лісабонського договору стало введення в Комісії посади Верховного представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки, якому буде підзвітна новостворювана Європейська дипломатична служба, що має виконувати функції дипломатичного корпусу, відповідального не тільки за гуманітарну допомогу ЄС, але також за його відносини з країнами всього світу. До Європейської дипломатичної служби увійдуть 130 чинних представництв Комісії, які стануть безпосередніми представництвами ЄС і працівни-

¹ До ліквідації триопорної структури ЄС Рада, представлена головуючою державою-членом, у рамках Другої та Третьої опор Союзу несла відповідальність за реалізацію рішень щодо спільної зовнішньої політики і політики безпеки та співробітництва в галузі правосуддя та внутрішніх справ. Тобто в рамках цих двох опор Рада виступала ключовим інститутом, який визначав принципи та загальні орієнтири для них і сам контролював їх реалізацію. Як зазначав із цього приводу С. Ю. Кашкін, «... у західній літературі іноді йдеться про «двоглаву виконавчу владу» Союзу: у рамках першої опори вона переважно перебуває в руках Комісії, у другій та третій – у самої Ради та її Голови» (див.: *Право Європейського Союзу: Учебник для вузів / Под ред. С. Ю. Кашкина.* – М.: Юристъ, 2002. – С. 251).

² Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.europa.eu.int>.

ками яких будуть державні службовці з Європейської Комісії, Ради ЄС і національних міністерств закордонних справ.

Функції Комісії полягають у забезпеченні виконання державами-членами та приватними особами норм права ЄС під контролем Суду ЄС, виконання бюджету та розробці проектів нормативних актів (Комісія має монополічне право законодавчої ініціативи, а також право на внесення поправок у проекти актів ЄС).

Для забезпечення виконання державами-членами та приватними особами норм права ЄС Комісія наділена механізмами збору інформації (сюди включаються як звіти держав-членів перед Комісією, так і її власні розслідування), які дозволяють їй ініціювати офіційні процедури перед Судом ЄС за ст. 258 Договору про функціонування ЄС, якщо це стосується відповідних порушень з боку держави-члена, або провадити розслідування та накладати штрафні санкції за порушення з боку приватних осіб (як фізичних, так і юридичних осіб). Останні повноваження та механізми стосуються в основному конкурентних відносин у рамках ЄС. Прикладом може бути гучне розслідування Комісії по справі проти корпорації *Microsoft*, коли Комісія вимагала від компанії надати повну та точну документацію, яка дозволила б іншим компаніям створювати продукти, сумісні із операційною системою *Windows*. Передусім це стосувалося вимоги уможливити сумісність програмного забезпечення для серверів робочих груп та медіа-програвачів, створених іншими компаніями, із операційними системами корпорації *Microsoft*. У результаті розслідування Комісія наклала на корпорацію штраф у розмірі 497 мільйонів євро за порушення права з конкуренції ЄС¹.

Слід зауважити, що приватні особи та держави-члени можуть звертатися до Суду ЄС чи Загального суду для скасування чи перегляду суми штрафу, накладеного Комісією. Таким чином зробила і корпорація *Microsoft*, оскарживши рішення Комісії до Суду першої інстанції (на момент оскарження так називалася судова ланка, якій тепер відповідає Загальний суд). Але останній не задовольнив позову корпорації. 17 вересня 2007 р. Суд першої інстанції оприлюднив своє рішення за справою *Microsoft v Commission*, в якому інформаційно-комп'ютерному гіганту було відмовлено у задоволенні позову².

---

¹ Commission Decision 2007/53/EC relating to a proceeding pursuant to Article 82 of the EC Treaty and Article 54 of the EEA Agreement against Microsoft Corporation // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 32. – P. 23-28.

² Case T-201/04, *Microsoft v Commission* // Official Journal. – 2007. – Serie C. – № 269. – P. 45.

Окрім розслідувань по вже скоєним правопорушенням Комісія наділена превентивними повноваженнями, а саме попереднім контролем. Це означає, що в чітко визначених галузях для виконання певних дій або видання певних нормативних актів держава-член повинна подати план цих дій або проект нормативних актів для затвердження Комісією. Так, 5 липня 2007 р. Комісія поширила повідомлення, в якому дала дозвіл на запропоноване придбання іспанської енергетичної компанії *Endesa* компаніями *Enel*, яка є найбільшим гравцем на італійському ринку електроенергії, та *Acciona*, що є іспанською компанією та діє переважно у сфері розвитку інфраструктур, нерухомості та енергетики. На думку Комісії, подібне придбання не спотворюватиме конкуренції на енергетичному ринку Європейського економічного простору та відповідає Регламенту про злиття та поглинання компаній¹.

Європейський центральний банк² (статті 127–133, 282–284 Договору про функціонування ЄС) є центральним елементом Європейської системи центральних банків. Будучи юридичною особою, він отримав статус інституту за Лісабонським договором, що стало підтвердженням важливості його діяльності для функціонування та розвитку ЄС. Європейський центральний банк (далі – ЄЦБ) був створений у 1998 р. задля керівництва європейською валютною системою.

До його виключної компетенції відноситься дозвіл на емісію грошових знаків євро. Для виконання своїх повноважень ЄЦБ видає регламенти, директиви, рекомендації та рішення, які є обов'язковими для національних центральних банків. Крім того, якщо ці приписи не виконуються, ЄЦБ наділений повноваженнями накладати на порушника штрафи або пеню.

Головним органом ЄЦБ є Рада керуючих, яка складається з членів Виконавчого комітету ЄЦБ та керуючих всіх національних центральних банків держав-ленів, що входять до зони євро. Виконавчий комітет

¹ Council Regulation (EC) No 139/2004 on the control of concentrations between undertakings (the EC Merger Regulation) (Text with EEA relevance) // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 24. – P. 1-22. Детальний аналіз еволюції статусу та повноважень Комісії див.: Головка О. І. Європейська Комісія: правовий статус в системі органів Європейського Союзу // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 9: 36. наук. пр. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2001. – С. 474-479; Зайцев А. Ю. Европейская Комиссия: порядок формирования и полномочия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2003. – 202 с.; Фалалесва Л. Г. Правові аспекти становлення та розвитку виконавчих органів Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2003. – 227 с.; Гоці С. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / Пер. з італійської. – К.: К.І.С., 2006. – 208 с.

² Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.ecb.int/home/html/index.en.html>.

є органом поточного управління ЄЦБ та складається з Голови ЄЦБ, який є вищою посадовою особою ЄЦБ, віце-голови та ще чотирьох членів.

ЄЦБ бере участь в усіх заходах, пов'язаних з функціонуванням монетарної системи. Так, Голова ЄЦБ має брати участь у засіданнях Ради, коли вони стосуються цілей та завдань Європейської системи центральних банків.

Рахункова палата¹ (статті 285–287 Договору про функціонування ЄС) була заснована так званим Бюджетним Договором 1975 р.² у відповідь на прохання Європейського Парламенту створити Європейський аудитний офіс. Статус інституту Рахункова палата отримала після вступу в силу Маастрихтського договору. Складається Рахункова палата з одного громадянина від кожної держави-члена. Головним її завданням є здійснення аудиту всіх доходів і видатків Союзу, і це стосується не тільки бюджету ЄС, але й Фонду розвитку, всіх органів, агенцій тощо.

Рахункова палата складає щорічний звіт після закінчення перевірки фінансового року, який надсилається іншим інститутам і публікується в «Офіційному віснику Європейського Союзу». Слід зазначити, що Рахункова палата не уповноважена приймати юридично обов'язкові рішення, що відрізняє її від інших інститутів ЄС³. Вона видає щорічні звіти, спеціальні звіти або висновки, які ухвалюються більшістю голосів.

На підставі всього викладеного можемо зробити висновок, що інститути ЄС у сукупності являють собою єдину систему (механізм), що функціонує завдяки постійній взаємодії елементів. Незважаючи на таку взаємодію та, наприклад, часткове делегування Радою деяких своїх повноважень Комісії, кожен з інститутів діє чітко в рамках повноважень, закріплених установчими договорами, та задля цілей, встановлених ними, тобто відповідно до принципу законності.

¹ Можна зустріти інший переклад назви інституту – Суд Аудиторів або Палата Аудиторів. Різні переклади назви пояснюються різними назвами цього інституту на офіційних мовах ЄС. Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.eca.eu.int>.

² Treaty amending Certain Financial Provisions of the Treaty establishing the European Communities and of the Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities // Official Journal. – 1977. – Serie L. – № 359. – P. 17.

³ Щодо аналізу повноважень Рахункової палати див.: Harden I., White S., Donnelly K. The Court of Auditors and Financial Control and Accountability in the European Community // European Public Law. – 1995. – Vol. 1. – P. 599-632; Laffan B. Become a «Living Institution»: The Evolution of the European Court of Auditors // Journal of Common Market Studies. – 1999. – Vol. 37. – P. 251-268; Inghelram J. The European Court of Auditors; Current Legal Issues // Common Market Law Review. – 2000. – Vol. 37. – P. 129-146.

Щодо **судової системи ЄС**, то її особливістю є те, що протягом існування Співтовариств та Союзу спостерігається певна еволюція, яка є унікальною за своєю архітектонікою. Якщо говорити про чинну судову систему ЄС, то вона складається, так би мовити, із трьох ланок: безпосередньо Суду справедливості ЄС, Загального суду та Трибуналу з питань цивільної служби ЄС¹. Можливість появи третьої ланки була закладена Ніццьким договором, який передбачив можливість створення при Суді першої інстанції (далі — СПІ)² спеціалізованих судових палат з окремих видів позовів або проваджень в особливих галузях. Відповідно до ст. 225а Договору про ЄСпв у ніццькій редакції такі палати могли створюватися одноголосним прийняттям рішення Радою на пропозицію від Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом та Комісією. Аналогічним чином така можливість закріплена і Лісабонським договором (ст. 257 Договору про функціонування ЄС): Європейський Парламент та Рада можуть засновувати при Загальному суді спеціалізовані суди. Парламент та Рада приймають такі рішення у формі регламентів за пропозицією Комісії та після консультацій з Судом ЄС або за пропозицією Суду ЄС після консультації з Комісією³. Кількість таких спеціалізованих судів не обмежена, але на сьогодні створено тільки один такий суд — Трибунал з питань цивільної служби ЄС (далі — Трибунал), який компетентний вирішувати спори між ЄС та його службовцями. При підписанні Ніццького договору держави-члени додали до нього Декларацію № 13, в якій звернулися до Комісії з проханням про висунення пропозиції створити судову палату, яка була б компетентна розглядати спори між Співтовариством та його службовцями. Комісія висунула відповідну пропозицію в листопаді 2003 р. для винесення Радою рішення з цього питання. 2 листопада 2004 р. Рада прийняла Рішення 2004/752 про заснування Трибуналу з питань цивільної служби ЄС⁴. 2 жовтня 2005 р. відбулося перше організаційне засідання новоствореного Трибуналу, а 26 квітня 2006 р. ним було винесено перше рішення⁵.

¹ Офіційний Інтернет-сайт: <http://www.curia.eu.int>

² У літературі можна зустріти також інший переклад назви цього органу – Трибунал першої інстанції.

³ Цей приклад є ще одним доказом значного розширення компетенції Європейського Парламенту і взагалі спроб подолання дефіциту демократії в ЄС.

⁴ Council Decision 2004/752/EC, Euratom, establishing the European Union Civil Service Tribunal // Official Journal. – 2004. – Serie L. – № 333. – P. 7-11.

⁵ Аналіз чотирирічної діяльності Трибуналу з питань цивільної служби див.: Kraemer H. The European Union Civil Service Tribunal: a New Community Court Examined after Four Years of Operation // Common Market Law Review. – 2009. – Vol. 46. – P. 1873-1913.

Слід зауважити, що вже досить довго розглядається питання про створення ще одного спеціалізованого суду, спочатку при СПІ, а тепер вже при Загальному суді, — Патентного суду. Відповідно до ст. 262 Договору про функціонування ЄС, Рада може приймати рішення про надання Суду ЄС юрисдикції по справах, що стосуються права промислової власності ЄС. У 1979 р. Комісія склала Люксембурзьку патентну конвенцію Співтовариства, тим самим намагаючись ввести єдиний патент для всього Співтовариства, а потім і для ЄС, але ця Конвенція досі не підписана державами-членами, оскільки вони не можуть дійти згоди з низки питань. У 2003 р. Комісія звернулася до Ради з пропозицією про створення Патентного суду Співтовариства до 2010 р. та надання йому юрисдикції щодо врегулювання юридичних спорів відносно патентів¹. Проблема створення нової судової палати полягає в тому, що члени Європейської патентної конвенції 1973 р., до складу яких входять і держави — члени ЄС, підготували в 2004 р. проєкт Угоди щодо заснування Європейського патентного суду², який буде вирішувати спори, пов'язані з порушеннями та дійсністю Європейських патентів, тобто такого суду, який матиме юрисдикцію, котрою планується наділити Патентний суд ЄС. Обидві сторони чекають, які кроки робитиме протилежна сторона, щоб не створити зони паралельної компетенції. Тобто ці питання ще мають вирішити інститути ЄС разом із державами-членами.

Щодо вже існуючої судової системи ЄС, то зі створенням в 1989 р. СПІ та у 2005 р. Трибуналу Суд ЄС отримав можливість розглядати справи, які стосуються фундаментальних проблем функціонування ЄС, та скоротити строки вирішення справ³. Це стало можливим завдяки чіткому розмежуванню компетенцій між судовими ланками, а відповідно — зменшення навантаження на Суд ЄС, тому що в останні роки надходження справ все зростає. Так, навантаження судів у 2008 р. було розподілено таким чином: до Суду ЄС надійшло 592 справи, до СПІ —

---

¹ Щодо проведених переговорів між Комісією та Радою з питань створення Патентного суду Співтовариства див.: Lavranos N. The New Specialized Courts Within the European Judicial System // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 2. – P. 265-270.

² Проєкт Угоди та інші відповідні документи доступні на сайті Федерального інституту інтелектуальної власності (Берн, Швейцарія): www.ige.ch.

³ Наприклад, у 2008 р. середній строк вирішення преюдиціальної справи становив 16,8 місяця порівняно з 19,8 – у 2006 р., 23,5 місяця – у 2004 р. та піком тривалості процесу у 2003 р. – 25,5 місяця.

629, до Трибуналу — 111. Відповідно до цих показників можна побачити, наскільки Суд ЄС зменшив обсяг своєї роботи.

Слід підкреслити, що ані СПІ з Трибуналом, ані Загальний суд з Трибуналом після лісабонських змін не отримали статус інститутів. Тому коли ми використовуємо поняття «ланки» судової системи ЄС, то йдеться не про відокремлені судові системи на кшталт національних судових інстанцій. Так, СПІ створювався як підпорядкований орган, що доповнює Суд ЄС, а отже, і Загальний суд посідає таке ж положення. При цьому резиденція Загального суду перебуває при Суді ЄС. Таким чином, Загальний суд є органічною складовою частиною судової системи ЄС, але підпорядковується Суду ЄС. Те саме можна сказати і про Трибунал, але з тією відмінністю, що він створювався при СПІ (тепер при Загальному суді) та підпорядкований саме йому. Це підтверджується, зокрема, і тим, що Суд ЄС є апеляційною інстанцією стосовно Загального суду, а Загальний суд є такою інстанцією відносно Трибуналу. На відміну від рішень Загального суду та Трибуналу, рішення Суду ЄС є остаточними та оскарженню не підлягають.

Суд ЄС складається з одного судді від кожної держави-члена та допомагають їм вісім Генеральних адвокатів. Обов'язком Генеральних адвокатів є надання обґрунтованих висновків по справах, в яких вони беруть участь. Сам по собі інститут Генеральних адвокатів був взятий за аналогією з посадою французьких урядових комісарів, які працюють у французькому *Conseil d'Etat*. Вже стало практикою призначати п'ятьох Генеральних адвокатів, що є громадянами найбільших держав — членів ЄС, тобто Великобританії, Іспанії, Італії, Німеччини та Франції. Інші три Генеральних адвокати призначаються державами-членами у порядку ротації за алфавітом. У Договорі про функціонування ЄС передбачена можливість збільшити кількість Генеральних адвокатів за постановою Ради на вимогу Суду ЄС¹.

До вступу в силу поправок Лісабонського договору судді Суду ЄС, СПІ та Генеральні адвокати обиралися за спільною згодою урядів на строк 6 років з осіб, чия незалежність не викликала сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення на найвищі судові посади в їх державі. Після поправок 2009 р. був змінений порядок призначення суддів цих ланок та Генеральних адвокатів на посаду. Для

---

¹ Аналіз статусу Генеральних адвокатів у судовій системі ЄС, зв'язку їх статусу з розвитком прецедентного права Суду ЄС див.: Burrows N., Greaves R. *The Advocate General and EC Law*. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – xxv, 317 p.

цього передбачається створення колегії для надання висновків по кандидатурах на посаду суддів та Генеральних адвокатів, яка буде складатися з сімох осіб, що є колишніми суддями Суду ЄС, Загального суду, членів національних вищих судів та визнаних правників, один з яких запропонований Європейським Парламентом (ст. 255 Договору о функціонуванні ЄС). Тільки після консультації з цією групою держави-члени можуть призначити за спільною згодою на посаду суддю або Генерального адвоката.

Крім того, відповідно до Декларації щодо ст. 252 Договору про функціонування ЄС відносно кількості Генеральних адвокатів, яка додана до Договору про функціонування ЄС, якщо Суд ЄС вимагатиме збільшення кількості Генеральних адвокатів, то їх корпус збільшується на три, тобто одинадцять замість восьми. Для цього Рада має одногосно погодити таке розширення. Нововведенням також є те, що в Декларації офіційно закріплено, що крім Німеччини, Франції, Італії, Іспанії та Великобританії своїх Генеральних адвокатів буде постійно призначати ще й Польща. Інші п'ятеро Генеральних адвокатів будуть призначатися державами-членами за ротаційною системою. Але на даний момент рішення про збільшення корпусу Генеральних адвокатів ще не прийнято, тож Суд ЄС обслуговують, як і раніше, вісім Генеральних адвокатів.

Держави-члени на посаду суддів ЄС частіше за все призначають колишніх національних суддів, осіб з судової адміністрації, практикуючих юристів або професури¹. Кожні три роки відбувається часткова заміна суддівського складу. Судді мають обирати Голову Суду строком на три роки.

Суд ЄС засідає в палатах по три судді чи по п'ять суддів, у Великій палаті з 13 суддів за вимогою інституту чи держави-члена, які є стороною по справі, або в повному складі (пленум) у виняткових випадках, передбачених пп. 4, 5 ст. 16 Статуту Суду ЄС (коли розглядаються справи виключної важливості, а також щодо звільнення з посади незмінних посадових осіб). У 2008 р. Судом ЄС у палаті по три судді було вирішено 26,44 % від загальної кількості розглянутих справ, у палаті по п'ять суддів — 58 %, у Великій палаті — 14,07 %, у повному складі — жодної справи. Показники кожен рік майже схожі. Так, у 2006 р.

---

¹ Більш докладно про склад Суду ЄС, статус суддів та їх внесок у роботу Суду див.: Kenney S.J. The Members of the Court of Justice of the European Communities // Columbia Journal of European Law. – 1998-1999. – Vol. 5. – P. 101-133.

Судом ЄС у палаті по три судді було вирішено 24,32 % справ, у палаті по п'ять суддів — 62,61 %, у Великій палаті — 12,39 %, у повному складі — 0,45 %.

Загальний суд нині складається теж з одного судді від кожної держави-члена, хоча Договір про функціонування ЄС передбачає, що він включає *щонайменше* по одному судді від кожної держави. Тобто існує можливість збільшення суддівського складу незалежно від кількості держав-членів та без внесення змін до установчих договорів.

Призначаються судді Загального суду, як вже було згадано, на той же самий строк і у тому ж порядку, що і судді Суду ЄС. Статут може передбачити, що Загальному суду допомагають Генеральні адвокати, але поки що таке рішення не приймалося, тож на практиці Загальний суд може призначити одного з своїх суддів, котрий не бере участі в розгляді конкретної справи, виконати функції Генерального адвоката. Відповідно до статей 17 та 18 Регламенту СПІ справа в Загальному суді має розглядатися за наявності Генерального адвоката у двох випадках: коли справа розглядається пленумом та коли цього вимагають юридичні труднощі та фактична складність справи. Але на практиці Загальний суд використовує можливість призначення своїх суддів як Генеральних адвокатів дуже рідко, оскільки їх призначення потребує додаткового часу.

Загальний суд засідає в палатах по три, п'ять суддів, у Великій палаті, Апеляційній палаті (була створена в 2007 р. для розгляду апеляцій на рішення Трибуналу), повним складом, а також у складі одного судді. Так, у 2008 р. в СПІ в палаті по три судді було вирішено 84,3 % від загальної кількості розглянутих справ, у палаті по п'ять суддів — 2,81 %, у Великій палаті та одноособово — жодної справи, в Апеляційній палаті — 4,3 %. Для порівняння: у 2006 р. в СПІ в палаті по три судді було вирішено 81,42 % справ, у палаті по п'ять суддів — 12,61 %, у Великій палаті — жодної справи, одноособово — 1,61%.

Трибунал складається з сімох суддів. За постановою Ради на вимогу Суду ЄС кількість суддів може бути збільшена (ст. 2 Додатку I Статуту Суду ЄС). При призначенні суддів Трибуналу має бути врахований баланс географічного представництва держав-членів та представництва національних правових систем. Вимоги до суддів та строк їх повноважень є подібними вимогам до суддів Суду ЄС та Загального суду, але порядок їх призначення різниться. Так, судді Трибуналу призначаються рішенням Парламенту та Ради, яке ухвалюється відповід-

но до загальної законотворчої процедури. При цьому Парламент та Рада діють за пропозицію від Комісії після консультації з Судом ЄС або за пропозицію Суду ЄС після консультації з Комісією.

Трибунал засідає в двох палатах по три судді та палаті з п'яти суддів (остання може засідати у складі трьох суддів), повним складом та одноособово. У 2008 р. в палатах по три суді було вирішено 94,57 % справи, повним складом — 1,55 % (у 2007/2008 рр. відповідно 89,33/95,3% та 1,33/1,2%).

Юрисдикція, порядок формування та функціонування судової системи ЄС визначається установчими договорами ЄС, а юрисдикція Загального суду та Трибуналу додатково визначається ще й спеціальними рішеннями Ради ЄС про їх створення. Суд ЄС є єдиним з п'яти інститутів, котрий має власний Статут¹, який є спільним ще й для Загального суду з Трибуналом. Слід нагадати, що до вступу в силу Ніщцького договору Суд ЄС мав три майже ідентичні Статути: Статут Суду ЄС, Суду ЄОВС та Суду Євратома. Але з набранням чинності Ніщцьким договором набув чинності новий Статут Суду ЄС, який є частиною установчих договорів та приєднаний до них як протокол.

Процедура судочинства деталізується Регламентами Суду ЄС², СПІ³ та Трибуналу⁴ (після вступу Лісабонського договору в силу відповідні зміни назв регламентів ще не були здійснені), укладеними відповідними судами та затвердженим Радою ЄС, які певним чином відрізняються один від одного. Слід зауважити, що розробка Регламентів нових судових ланок, які на той час називалися СПІ та Трибуналом, тривала досить довгий час і до того моменту, доки вони були прийняті, СПІ користувався *mutatis mutandis* Регламентом Суду ЄС, а Трибунал — Регламентом СПІ.

¹ Protocol (No 3) on the Statute of the Court of Justice of the European Union // Official Journal. – 2008. – Serie C. – № 115. – P. 211-229.

² Rules of Procedure of the Court of Justice of the European Communities // Official Journal. – 1991. – Serie L. – № 176. – P. 7-32. Останні доповнення до Регламенту були внесені 13 січня 2009 р. (Amendments to the Rules of Procedure of the Court of Justice of the European Communities of 13 January 2009 // Official Journal. – 2009. – Serie L. – № 24. – P. 8.

³ Rules of procedure of the Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 1991. – Serie L. – № 136. – P. 1-23. Останні доповнення до Регламенту були внесені 7 липня 2009 р (Amendments to the Rules of Procedure of the Court of the First Instance of the European Communities of 7 July 2009 // Official Journal. – 2009. – Serie L. – № 184. – P. 10.)

⁴ Rules of Procedure of the European Union Civil Service Tribunal // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 225. – P. 1-29.

Систему внутрішніх актів, які торкаються внутрішньої діяльності судових ланок, доповнюють інструкції, які адресуються судами своїм секретарям.

У судовій системі Союзу центральне місце займає Суд ЄС, оскільки на відміну від Загального суду та Трибуналу він наділений найширшою компетенцією та, враховуючи більш довге існування, здійснив найсильніший вплив на право та інститути організації. Тож у контексті таких питань дослідження, як вплив судової практики на право та інститути ЄС, її роль у формуванні інтеграційного правопорядку тощо, акцент буде робитися на діяльність Суду ЄС, оскільки історично саме він зробив найсуттєвіший внесок у вищезазначені процеси. Суд ЄС є найактивнішим та найвпливовішим представником усієї судової системи Союзу.

Незважаючи на неодноразові доповнення установчих договорів вже після розширення судової системи ЄС, Суд ЄС залишився єдиним судовим інститутом. Це ключова інституційна ознака судової системи Союзу, яка є важливою при визначенні зв'язків та розподілу юрисдикції між судами ЄС. С. Ю. Кашкін висловлює думку, що *de facto* СПП (а тепер вже Загальний суд) можна вважати інститутом¹. Підставою для такого свого висновку він вважає юридичну обов'язковість рішень СПП (Загального суду), але з цим важко погодитися, оскільки ця підстава не є головною для визнання за органом статусу інституту. Наприклад, як вже зазначалося, такий інститут, як Рахункова Палата, не уповноважений приймати юридично обов'язкові рішення. Тож, хоча Загальний суд наділений досить значними повноваженнями, особливо після Ніццьких та Лісабонських доповнень, його не можна вважати інститутом ЄС. Щодо Трибуналу, то його статус у судовій системі Союзу не викликає питань, оскільки визначений досить конкретно — Трибунал є судовою палатою, що розглядає справи з дуже вузького кола питань.

Таким чином, Суд ЄС займає особливе місце серед інститутів Союзу. Парламент, Європейську Раду, Раду та Комісію можна назвати політичними інститутами, Рахункову Палату — незалежним органом фінансового контролю; ЄЦБ — представник валютного контролю, а Суд — по суті функціональний неполітичний орган із виключною юрисдикцією. Визнання обов'язкової юрисдикції Суду віднесено до

---

¹ Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. — М.: Юрайт; Высшее образование, 2010. — С. 364.

безперечних умов членства в ЄС, а широкі компетенції відкривають перед ним великі можливості практичного впливу на функціонування та розвиток інтеграційного правопорядку.

Використовуючи в даному контексті термін «Суд ЄС», ми маємо на увазі Суд ЄС як представника всієї судової системи Союзу, котрий розкриває взаємовідносини та зв'язки інших інститутів із судовою гілкою влади в організації. На наш погляд, інтерпретація статусу Суду ЄС у такому відношенні відбиває інституційну єдність судової влади ЄС та її функції в інституційному механізмі ЄС у цілому.

Місце Суду ЄС в інституційній системі Союзу визначається його впливом на ці інститути. Діяльність їх усіх є взаємопов'язаною, а, отже, Суд ЄС має тісні відносини з кожним інститутом Союзу, оскільки вони постають перед Судом як позивачі та відповідачі по справах. Акти та дії кожного інституту підлягають оскарженню в Суді ЄС, що є постійним механізмом контролю за діяльністю інститутів.

Історично та інституційно найтісніша співпраця у Суду ЄС складалася з Комісією. Говорячи про співвідношення діяльності Комісії та Суду ЄС, можна простежити певні схожі характеристики та еволюцію інституційних функцій цих органів. Так, Комісія вважається зв'язуючим елементом у наднаціональній інституційній системі, яка призначена бути «мотором» інтеграції¹ та головним представником інтеграційних інтересів. Ці характеристики тією чи іншою мірою притаманні й Суду ЄС, оскільки, як буде доведено згодом, він роками випрацював принцип рівноваги (балансу) між інститутами ЄС, іноді навіть наділяючи їх додатковими повноваженнями, які стверджували позицію конкретного інституту поміж інших. Суд розробив принципи, які стали тими самим «моторами» інтеграційних процесів, а виносячи рішення по справах, він відстоював ідеї інтеграції, незважаючи на окремі опозиційні інтереси держав-членів чи інститутів. Комісія — гарант установчих договорів, а Суд ЄС забезпечує дотримання права при застосуванні та тлумаченні цих договорів. Наприклад, при порушенні державами-членами чи приватними особами інтеграційного права діяльність Суду ЄС нерозривно пов'язана із діяльністю Комісії і тут можна говорити про їх змішані повноваження. Комісія є єдиним над-

---

¹ Див.: Craig P., de Burca G. EU law: text, cases and materials. – [2nd ed]. – Oxford University Press, 1998. – P. 54; Грицяк І. Законодавчі та виконавчі органи Європейського Союзу // Вісник Української академії державного управління. – 2002. – № 2. – С. 240; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англійської. – К.: К.І.С., 2006. – С. 228.

національним інститутом окрім Суду, який наділений повноваженнями накладати штрафи на порушників конкурентного права ЄС¹.

Відповідно до установчих договорів та низки регламентів, прийнятих у цій сфері², ініціатива по розслідуванню та припиненню порушень конкурентного права та надання державної допомоги належить Комісії та із прийняттям Регламенту 1/2003³, який ввів децентралізовану систему впровадження конкурентного права, ще й національним судам⁴. Лише якщо Комісія чи національні суди її не використовують, то питання передаються на розгляд Суду ЄС. Така процедура встановлена для найефективнішого вирішення спорів, оскільки судова процедура на наднаціональному рівні може забрати багато часу та містити безліч складних економічних концепцій, що ускладнюють розгляд справ у Суді ЄС. Тож первинне право вирішення спірної ситуації у вищеназваній сфері належить Комісії та національним судам. Комісія має високий рівень обізнаності в питаннях конкуренції та у неї є більше можливостей вибрати правильний та прийнятний напрям у цій політиці.

Так, при боротьбі з антиконкурентними діями підприємств, які стосуються торгівлі на внутрішньому ринку ЄС, саме Комісія може

¹ Методи, якими користується Комісія при розрахунку розмірів штрафів, викладені у Вказівці 2006 р. «Щодо методів розрахунку штрафів, які накладаються на підприємства відповідно до ст. 81 та/або 82 Договору про ЄСпв» (Guidelines on the method of setting fines imposed pursuant to Article 23(2)(a) of Regulation No 1/2003 // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 210. – P. 2-5). До прийняття у червні 2006 р. цієї Вказівки Комісія керувалася вказівкою 1998 р.

² Наприклад, Регламент 183/84 про угоди щодо надання виключного права на поширення товарів або послуг на визначеній території (Commission Regulation 183/84/EEC on the supply of milled rice to the World Food Programme as food aid // Official Journal. – 1984. – Serie L. – № 21. – P. 20, 21), Регламент 123/85 щодо угод про поширення й обслуговування транспортних засобів (Commission Regulation 123/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to certain categories of motor vehicle distribution and servicing agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 15. – P. 16-24), Регламент 417/85 щодо винятку для угод про спеціалізацію (Commission Regulation 417/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to categories of specialized agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 53. – P. 1-4), Регламент 418/85 щодо угод про дослідження і розвиток виробництва (Commission Regulation 418/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to categories of research and development agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 53. – P. 5-12) тощо.

³ Council Regulation (EC) No 1/2003 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty // Official Journal. – 2003. – Serie L. – № 1. – P. 1-25.

⁴ Щодо реформи конкурентного права ЄС див.: Nazzini R. Parallel and Sequential Proceedings in Competition Law: an Essay on the Modes of Interaction between Community and National Law // European Business Law Review. – 2005. – Vol. 16, Is. 2 – P. 245-273.

накладати матеріальні санкції у формі штрафу або пені за порушення правил конкуренції без втручання Суду. Процедура розслідування та накладення санкцій на підприємство-порушника дуже схожа на певну судову процедуру, що наближає діяльність Комісії до виконання певних правосудних, а точніше — квазісудових функцій. Такої ж думки дотримується і П. Крейг (P. Craig), говорячи, що «...Комісія не є судом взагалі, але більш схожа на орган, який виконує судові функції»¹.

Наприклад, у липні 2003 р. Європейська Комісія наклала штраф на компанію Wanadoo Interactive, яка є філіалом France Telecom, у розмірі 10,35 млн євро за зловживання домінуючим положенням на ринку Інтернет послуг. За твердженням Комісії, ціни на послуги цієї компанії були набагато нижчі, ніж середні ціни за надання подібних послуг. Таким чином, компанія, на думку Комісії, намагалася захопити ринок цих послуг, не дозволяючи проникнення на ринок підприємств з еквівалентними цінами². Як ще один приклад такої функції Комісії наведемо рішення, прийняте Комісією в 1998 р. у справі «Volkswagen», за яким Комісія зобов'язала «Volkswagen» AG сплатити штраф у розмірі 102 млн євро за зловживання конкурентними правилами гри в транскордонній торгівлі автомобілями. «Volkswagen» AG разом зі своїми філіями Audi AG та Autogerma SpA домовилися з італійськими концесіонерами про використання мереж продажу цих італійських підприємств, маючи на меті запобігання іншим продажам або використанню інших концесіонерів мережі продажу в іншій державі — члені ЄС³.

Певні функціональні єдності Комісії та Суду ЄС призводять до того, що Комісія при винесенні своїх рішень прагне заручитися підтримкою судів ЄС та національних судів, оскільки політика конкуренції впроваджується, в тому числі, і шляхом ухвалення судових рішень. Крім того, Суд ЄС значно вплинув на політику конкуренції, вивівши визначення «неправомірного домінуючого положення підприємства» та його

---

¹ Craig P., de Burca G. EU law: text, cases and materials. – [2nd ed.] – Oxford: Oxford University Press, 1998. – P. 179.

² High-speed Internet: the Commission imposes a fine on Wanadoo for abuse of a dominant position // Press Release IP/03/1025. – 2003. – Режим доступу:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/1025&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

³ Commission fines Volkswagen ECU 102 million following consumer complaints // Press Release IP/98/94. – 1994. – Режим доступу:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/98/94&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

критерії¹, критерії несправедливих цін купівлі-продажу або інших несправедливих умов торгівлі², визначення «державної допомоги»³ тощо.

Специфічні структурно-функціональні зв'язки характеризують також діяльність Суду та Парламенту. Співвідношення їх діяльності полягає в тому, що обидва ці інститути є прихильниками та представниками інтеграційних процесів. Можливо саме у цьому і полягає причина того, що Суд ЄС протягом свого існування утверджував та укріплював позицію Парламенту як повноцінного учасника судових процесів (про що детально йтиметься у § 3 розділу 2).

Найбільш напружені відносини у Суду з Радою, оскільки вони є представниками різних інтересів. Можна сказати, що формально Рада є єдиним інститутом, який безпосередньо представляє інтереси держав-членів у ЄС, а Суд відстоює інтереси інтеграції, які іноді є досить активістськими та суперечать першій групі інтересів. Така ситуація аналогічна моделі відносин Рада — Комісія, у межах якої виникають подібні проблеми відмінностей векторів інтересів. Але, як зазначає А. Я. Капустін, ця ситуація є характерною для «протистояння сил прогресу та регресу, факторів, які сприяють інтеграції та ведуть до дезинтеграції... Від наявності взаєморозуміння та підтримання діалогу між інститутами буде залежати рівномірний та прийнятний для держав та народів ЄС прогрес»⁴. Тож незважаючи на такі суперечності, інститути повинні перебувати в постійній кооперації та при прийнятті рішень не можуть ігнорувати позицію один одного.

Рада уповноважена припиняти тяжкі порушення загальних принципів права ЄС з боку держав-членів. Так, Амстердамський договір розширив можливості застосування санкцій проти порушників права ЄС, передбачивши повноваження Ради направляти належні рекомендації або призупинити окремі права держави-члена, яка грубо та систематично порушує принципи свободи, демократії, поваги до прав

---

¹ Case 85/76, *Hoffmann-La Roche v Commission* // European Court Reports. – 1979. – P. 461.

² Case 27/76, *United Brands v Commission* // European Court Reports. – 1978. – P. 207.

³ Case 39/94, *SFEI and Others v Commission* // European Court Reports. – 1996. – P. I-3547.

⁴ Капустин А. Я. Общая характеристика основных принципов институциональной системы Европейского Союза // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – № 1(228). – С. 236.

людини та основних свобод, верховенства права, тобто принципи, визнані всіма державами-членами (ст. 7 Договору про ЄС). Такий контроль існує паралельно з судовими механізмами захисту, наприклад у рамках статей 258–260 Договору про функціонування ЄС, які дозволяють порушити судове провадження проти держави-члена, що регулярно нехтує принципами права ЄС та не виконує своїх зобов'язань за установчими договорами.

Європейська Рада теж перебуває в певній взаємодії з Судом ЄС. Наприклад, одним з головних завдань, задля яких створювалася Європейська Рада, було вирішення конфліктів між державами-членами. Водночас юрисдикцією з вирішення спорів між державами-членами наділений і Суд ЄС відповідно до ст. 259 Договору про функціонування ЄС. Але дуже часто судові спори між державами-членами мають політичне забарвлення, тому держави-члени вкрай рідко вдаються до судових позовів проти інших держав-членів. З дипломатичної точки зору вигідніше підняти питання в колі Європейської Ради та вирішити його в дусі дружніх, хоч іноді і конструктивних, перемовин та в дусі співробітництва.

Крім того, Європейська Рада виробляє підходи розвитку ЄС, а отже, приймає рішення про укладення певних міжнародних угод з іншими міжнародними організаціями чи державами, а Суд ЄС у свою чергу ухвалює висновки щодо можливості приєднання ЄС до відповідної міжнародної угоди. У цьому процесі кожен з двох інститутів виконує свою роль, що служить єдиній меті — сталому розвитку ЄС. Тож ми вбачаємо певний збіг функцій Європейської Ради та Суду ЄС, хоча офіційно про це не можна говорити, оскільки Європейська Рада залишається політичним інститутом, а Суд ЄС — незалежним судовим.

Взаємодія цих двох інститутів проявляється також у можливості Суду ЄС контролювати в обмежених випадках легітимність рішень Європейської Ради, яку надав Лісабонський договір. Раніше про таке не могла йти мова, але із розвитком інтеграції судові засоби захисту інтересів як держав-членів, так і інтеграції набувають значного поширення.

Взаємодія Суду ЄС із ЄЦБ є не тісною і полягає у тому, що ЄЦБ може захищати єдину монетарну політику в Суді ЄС, якщо національний центральний банк держави-члена порушує свої обов'язки. Це відбувається відповідно до п. d ст. 271 Договору про функціонування ЄС, крім того, ЄЦБ виступає відповідачем у певних справах.

Структурні зв'язки Суду ЄС з іншими інститутами ЄС полягають ще й у можливості Суду ЄС примусово звільнити членів деяких інститутів, у разі якщо вони не відповідають вимогам, що висуваються для виконання їх обов'язків або якщо вони винні в тяжкому проступку. Так, Суд ЄС, за поданням Ради чи Комісії, може звільнити члена Комісії (ст. 247 Договору про функціонування ЄС), на вимогу Парламенту — омбудсмана, який хоча і є незалежним від Парламенту органом, але обирається ним (ч. 2 ст. 228 Договору про функціонування ЄС), на вимогу Рахункової Палати — її члена (ч. 6 ст. 286 Договору про функціонування ЄС).

Головною ідеєю інституційної системи ЄС, як стає зрозумілим, є те, що кожен з інститутів робить все можливе в рамках власної компетенції для досягнення цілей та здійснення політики Союзу. Ця діяльність заснована на принципах, які на перший погляд виглядають взаємовиключними, але по суті є взаємодоповнюючими, а саме: на принципі розподілу повноважень та принципі кооперації, який буде розглянуто в монографії далі. Кожен з інститутів виконує свою унікальну роль у розвитку інтеграції та побудові підвалин для цієї інтеграції. У цьому контексті слід зауважити, що незважаючи на незалежність від держав-членів ще й Комісії, Парламенту, ЄЦБ та Рахункової Палати¹, в умовах перетворень інституційної системи та Союзу в цілому Суд залишився практично єдиним органом, який має велику автономію від держав-членів. Він не потребує схвалення своїх рішень національними урядами, а в інституційному механізмі ЄС немає органу, що може скасувати його рішення. Тож роль і місце Суду ЄС, зважаючи на це, полягає в дотриманні та, крім того, у розвитку права при тлумаченні та застосуванні установчих договорів, у тому числі й інститутами ЄС. Його роль в інституційній системі є визначальною в тому сенсі, що саме Суд вирішує зокрема спори між інститутами ЄС та між інститутами та державам-членами щодо розподілу компетенції між ними та меж їх легітимної діяльності.

З огляду на окреслений масив відносин Суду ЄС з іншими інститутами та його вплив на їх статус слід зазначити, що, незважаючи на те, що Суд ЄС по суті є судовим органом міжнародної організації,

---

¹ В. І. Муравйов виділяє серед «наднаціональних» інститутів, тобто тих, що є незалежними від держав-членів, тільки Комісію, Парламент та Рахункову Палату без зарахування до них Суду ЄС (див.: Муравйов В. І. Наднаціональні інститути в системі органів Європейського Союзу // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 3. – С. 105-113).

характеристика його діяльності та її фундаментальні результати дають підстави говорити про еволюцію його статусу від початково суто міжнародного судового органу. Серед науковців з'явилося безліч доктринальних концепцій щодо статусу Суду. Усю множинність концепцій можна поділити на дві категорії: 1) Суду ЄС переважно притаманні ознаки національних судів¹, а точніше — федеральних чи конституційних²; 2) Суду ЄС більше притаманні риси міжнародного суду з певними особливостями, що вирізняють його поміж стандартних міжнародних судових установ³. На нашу думку, правда лежить, як завжди, посередині всіх теорій і ці підходи можна поєднати в рамках системного підходу. Безперечно, Суд ЄС є міжнародним Судом, але з притаманними лише йому особливостями, що полягають у поєднанні рис як міжнародних, так і національних судових установ, федеральних, конституційних судів тощо. Така множинність рис Суду притаманна йому завдяки численним функціям, які він виконує. Можна сказати, що на нього покладені функції міжнародного, федерального (верховного), конституційного, адміністративного суду.

Історія еволюції інституційної системи ЄС показує, що інституційні реформи будуть супроводжувати ЄС протягом всього його існування, незважаючи на нещодавне внесення змін до структури ЄС та його установчих актів Лісабонським договором. Це і є ключовим моментом для його успішної діяльності. У зв'язку з цим буде слушно навести вислів з промови Голови Європейської Ради Ж. Сократес (J. Sócrates) при підписанні Лісабонського договору: «Цей Договір, однак, не є кінцем історії. Завжди буде історія, яку треба буде писати. Але цей До-

¹ Vincent J., Montagnier G., Varinard A. La justice et ses institutions. – Paris: Dalloz, 1982. – P. 167.

² Donner A. The Constitutional Powers of the Court of Justice of the European Communities // *Common Market Law Review*. – 1974. – Vol. 11. – P. 127-140; Berb G. The Development of Judicial Control of the European Communities. – The Hague etc., 1981. – P. 516; Mischo J. Un role nouveau pour la Cour de Justice? // *Revue du Marche Commun*. – 1990. – No. 342. – P. 681-686; Schermers H.G., Waelbroeck D.F. *Judicial Protection in the European Communities*. – 5th ed. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992. – P. 29; Vesterdorf B. A Constitutional court for the EU // *International Journal of Constitutional Law*. – 2006. – Vol. 4, Is. 4. – P. 607. Для порівняння див. критичну статтю щодо неможливості наділення Суду ЄС рисами конституційного суду: Favoreu L. Les Constitutions nationales face au droit européen // *Revue française de droit constitutionnel*. – 1996. – No. 28. – P. 699-729; Alder J. *General Principles of Constitutional and Administrative Law*. – London: Palgrave Law Masters, 2004. – P. 191.

³ Pollard D., Ross M. *European Community Law. Text and Materials*. – London: Butterworths, 1994. – P. 197.

говір — це новий момент в європейській пригоді та європейському майбутньому. І ми зустрічаємося з цим майбутнім із таким же настроєм, як і завжди: вірними нашим цінностям, впевненими у наших проєктах, зміцненими в нашому Союзі»¹.

§ 2. Генезис юрисдикції Суду Європейського Союзу

З поглибленням європейської інтеграції спочатку Європейські співтовариства, а потім і Європейський Союз зазнали кардинальних перетворень. Разом зі зміною інституційної структури органам співтовариств/ЄС надавалися нові повноваження, тобто йшов постійний перерозподіл компетенції як між національними та наднаціональними структурами, так і всередині самих співтовариств та Союзу. У процесі цього становлення та певної трансформації компетенційних повноважень інститутів ЄС з методологічної точки зору становить інтерес питання генезису юрисдикції Суду ЄС, яке віддзеркалює власне не лише статусні засади діяльності самого Суду, але й модель інституційного балансу в ЄС як визначального чинника фундаментальної характеристики цієї організації. Крім того, на наш погляд, генезис юрисдикції Суду ЄС свідчить про те, що інституційно в процесі еволюції та трансформації ЄС у міжнародну організацію *sui generis* Суд став інституційним стрижнем цього міжнародно-правового об'єднання.

Юрисдикція Суду ЄС обмежувалась установчими договорами. Її першоджерелами став Договір про ЄСВС, коли вперше виник прототип теперішнього Суду ЄС — Суд правосуддя ЄСВС. Стаття 31 Договору про ЄСВС проголошувала: «Суд забезпечує дотримання закону при тлумаченні та застосуванні даного Договору, а також правил, встанов-

---

¹ Режим доступу: http://diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/Discours_socrates_en.pdf. Питання щодо положення Суду ЄС в інституційній системі Союзу висвітлені авторкою у таких роботах: Комарова Т. В. Суд ЄС в інституційному механізмі Європейської інтеграції // Україна – Німеччина: розвиток законодавства в рамках європейського права / Ред. кол.: О. Копиленко (співголова), Р. Обершмідт (співголова), С. Бритченко та ін. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – С. 238-245; Вона ж. Суд ЄС у контексті становлення інституційної системи Європейських Співтовариств // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. – 2008. – Вип. 10. – С. 130-134; Вона ж. Принцип інституційної рівноваги в діяльності Суду Європейських Співтовариств // Наукові читання, присвячені пам'яті В. М. Корецького: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2008. – С. 117-119.

лених з метою його виконання». Суд виконував це своє завдання в рамках декількох процедур.

За статтею 33 Договору про ЄСВС до Суду могли звертатися держави-члени або Рада міністрів щодо визнання нелегітимними рішень або рекомендацій Високого керівного органу. Підставами такого позову могли бути відсутність у останнього компетенції приймати оскаржуваний акт, порушення процедурних вимог, порушення положень Договору про ЄСВС або інших норм, направлених на його застосування, а також зловживання владою.

Окрім держав-членів або Ради міністрів як позивач по цьому виду справ могли виступати підприємства або асоціації в тому разі, якщо оскаржуване рішення або рекомендація є актом індивідуального характеру та адресується позивачеві. Вони також могли оскаржити загальні рішення або рекомендації, за умови якщо це призводить до зловживання повноваженнями та зачіпає їхні безпосередні інтереси.

Якщо Суд визнавав оскаржуване рішення або рекомендацію такими, що не мають сили, то виконання рішення Суду покладалося на Високий керівний орган. До нього направлялося судове рішення, а він, у свою чергу, вживав усіх заходів, необхідних для його виконання. Під цими діями малося на увазі, що коли в результаті дії неправомірного рішення або рекомендації Високого керівного органу підприємству або групі підприємств були завдані збитки, то цей інститут мав вжити необхідних заходів щодо справедливого відшкодування збитків. Для того щоб Високий керівний орган вжив таких заходів, ці збитки мають бути прямо спричинені неправомірною дією відміненого Судом акта, тобто має існувати безпосередній причинний зв'язок.

Із обов'язку Високого керівного органу виконувати рішення Суду впливав ще один різновид позовів — якщо Високий керівний орган протягом розумного строку не забезпечить необхідних заходів виконання таких рішень, то перед Судом міг бути ініційований новий позов щодо відшкодування збитків відповідно до ст. 34 Договору про ЄСВС, що було додатковим засобом контролю за діяльністю наднаціональних інститутів.

Крім оскарження актів Високого керівного органу, існувала можливість оскаржувати акти Асамблеї та Ради міністрів відповідно до ст. 38 Договору про ЄСВС. У цьому випадку позивачами могли бути держави-члени або сам Високий керівний орган. Коло підстав для такого позову було вужчим, ніж у позовів за ст. 33 Договору про ЄСВС,

а саме відсутність у інституту компетенції приймати акти або порушення ним суттєвих процедурних вимог.

Обидва види позовів по оскарженню актів інститутів ЄСВС, як за ст. 33, так і за ст. 38, мали бути подані протягом одного місяця з дня повідомлення про видання актів або з дня їх офіційної публікації. Оскарження в Суді акта інституту не було підставою для призупинення його дії, але Суд мав можливість за певних обставин вимагати цього.

Отже, у держав-членів і приватних осіб існувала можливість захистити себе від дії неправомірних актів інститутів, а у деяких інститутів — можливість захищати свої прерогативи від дії таких неправомірних актів. Існував також судовий механізм захисту від неправомірної бездіяльності інститутів ЄСВС. Так, згідно зі ст. 35 Договору про ЄСВС, коли Верховний керівний орган був зобов'язаний прийняти рішення або рекомендацію в силу положень установчого Договору або інших правил, спрямованих на його виконання, але не робив цього, то це могло бути підставою для ініціювання з боку Ради міністрів, держави-члена або, за певних умов, підприємства чи асоціації позову до Суду.

Цьому позову мала передувати досудова фаза, яка полягала в направленні до Високого керівного органу вищеназваними заінтересованими сторонами звернення щодо припинення бездіяльності. Високому керівному органу відводилося два місяці для прийняття рішення або рекомендації у відповідь на таке звернення. Якщо він цього не робив, то це могло бути витлумачено як відмова приймати акт, а значить Рада міністрів, держава-член або підприємства чи асоціації протягом одного місяця з моменту закінчення двомісячного строку, відведеного Високому керівному органу, мали право подати позов до Суду проти такого рішення про відмову у виданні акта.

Ще одним видом позовів, на які поширювалася юрисдикція Суду, були апеляції проти грошових санкцій або періодичних грошових виплат, які накладав Високий керівний орган на підприємства відповідно до ряду статей Договору про ЄСВС. По цих питаннях Суд мав необмежену юрисдикцію. Відповідно до Договору про ЄСВС Високий керівний орган мав право накладати штрафи або пені на підприємства, які не виконували своїх обов'язків щодо: надання йому потрібної інформації про свою діяльність або надавали помилкову інформацію (ст. 47 Договору про ЄСВС); квот, встановлених Високим керівним

органом у період відкритої кризи виробництва вугілля або сталі (ст. 58 Договору про ЄСВС); виробничих програм, вироблених органом для розподілу ресурсів у разі недостачі одного з видів продукції, що знаходяться під юрисдикцією Співтовариства (ст. 59 Договору про ЄСВС); цінової політики (ст. 64 Договору про ЄСВС); заборони угод, направлених прямо або опосередковано на перешкоджання, обмеження нормальної конкуренції в межах спільного ринку (ст. 65 Договору про ЄСВС); заборони незаконної концентрації підприємств (ст. 66 Договору про ЄСВС); встановлення гідного рівня заробітної плати та соціальних виплат на підприємствах (ст. 68 Договору про ЄСВС). Для того щоб Високий керівний орган мав право санкціонувати штраф або періодичні штрафні виплати відповідно до установчого Договору, він повинен був дати стороні, якої це стосувалося, можливість викласти свої зауваження відносно ситуації. Крім того, рішення про накладення матеріальних санкцій приймалися Високим керівним органом, але перед цим вони мали бути одногосного схвалені Радою міністрів після консультації з консультативним комітетом.

Якщо заінтересована сторона була не згідна з накладенням матеріальних санкцій Високим керівним органом, то вона мала право подати апеляцію до Суду. На підтримку своєї апеляції ця сторона могла оскаржити легітимність рішення або рекомендації, за невиконання яких Високий керівний орган накладає санкції на цього суб'єкта. Підстави оскарження таких рішень є аналогічними підставам оскарження актів за ст. 33 Договору про ЄСВС, тобто відсутність у органу компетенції приймати оскаржуваний акт, порушення процедурних вимог, порушення положень Договору про ЄСВС, а також зловживання владою.

Суд поряд із цим міг виносити рішення відповідно до ст. 40 Договору про ЄСВС щодо компенсації збитків, понесених стороною внаслідок дії неправомірного акта або упушення з боку ЄСВС при виконанні своїх функцій, які були пов'язані з виконанням положень установчого Договору. Позивачем по цьому виду справ мали виступати постраждалі сторони, які вже довели неправомірність акта інституту або його упушення в Суді. Упушення могло полягати в порушенні професійної таємниці з боку Високого керівного органу. Таке положення було пов'язано з тим, що для виконання своїх постійних функцій останній мав право отримувати від підприємств необхідну інформацію щодо них, їх ділових відносин, структури їх витрат, що становило предмет комерційної таємниці.

Поряд із вирішенням справ, які стосувалися спорів між інститутами ЄСВС, державами-членами та приватними особами, Суд міг вирішувати спори суто між державами-членами. Якщо такий спір виникав відносно застосування установчого Договору, котрий не міг бути врегульований шляхом іншої процедури, тобто в рамках Ради міністрів або узгоджувальними засобами вирішення спорів, за ініціативою однієї з держав, що беруть участь у спорі, то останній міг бути винесений на вирішення Суду. Таким же чином Судом міг бути розглянутий спір між державами-членами, якщо такий порядок вирішення подібних спорів передбачений спеціальною угодою між сторонами (ст. 89 Договору про ЄСВС).

Співтовариство зі свого боку теж могло контролювати держави-члени щодо виконання ними своїх зобов'язань за установчим договором, але цей механізм був дуже заплутаним. Так, Високий керівний орган відповідно до ст. 88 Договору про ЄСВС мав можливість фіксувати факт такого невиконання зобов'язання в мотивованому рішенні після надання державі можливості подати свої роз'яснення. Високий керівний орган мав встановити строк для виконання державою зобов'язань. У відповідь на це держава-член могла подати апеляцію на мотивоване рішення інституту в Суд протягом 2 місяців з моменту повідомлення про таке рішення. Тоді вже Суд вирішував, чи обґрунтований висновок Комісії або чи сумлінно держава-член виконує покладені на неї обов'язки. Тобто незважаючи на те, що первинно оскаржувалося невиконання державою-членом зобов'язань, позов до Суду подавала сама держава-член, а у інститутів Співтовариства такої безпосередньої можливості не існувало. Іншими словами, більш доступними судовими механізмами захисту були механізми, спрямовані на контроль саме дій інститутів Співтовариства, а судовий контроль за діяльністю держав-членів у межах компетенції Співтовариства був другорядним.

Вищенаведений перелік справ, які могли розглядатися Судом, належить до спірної юрисдикції Суду, але він мав і безспірну юрисдикцію. Так, Суд мав консультативні та певні адміністративні повноваження відповідно до ст. 95 Договору про ЄСВС. Договір передбачав можливість внесення поправок до положень, які стосуються виконання повноважень Високим керівним органом, у зв'язку з непередбаченими труднощами, фундаментальними економічними або технічними змінами в ситуації. Ці поправки пропонувалися Високим керівним органом спільно з Радою міністрів та направлялися до Суду для винесення

висновку по них. При розгляді поправок Суд був уповноважений оцінювати всі їх фактичні та юридичні пункти. Суд перевіряв, щоб запропоновані поправки не суперечили цілям та повноваженням Співтовариства, не порушували взаємовідносини між повноваженнями Високого керівного органу та повноваженнями інших інститутів. Тільки якщо Суд визнавав, що поправки не суперечать положенням установчого Договору, лише тоді вони могли бути направлені до Асамблеї для подальшого ухвалення. Уперше Суд скористався юрисдикцією виносити подібні висновки наприкінці 1959 р.¹ Щодо адміністративних повноважень, то Суд за запитом Ради міністрів або, залежно від обставин, за запитом Високого керівного органу міг прийняти рішення про відсторонення від посади члена Високого керівного органу в разі порушень з боку останнього (ст. 9 Договору про ЄСВС).

Отже, на Суд покладалося багато функцій, але дуже важливим та окремим видом позовів, на які поширювалася юрисдикція Суду, був прототип теперішньої преюдиціальної процедури, яка буде детально проаналізована в подальшому. Це була виключна компетенція Суду виносити преюдиціальні рішення щодо дійсності актів Високого керівного органу та Ради міністрів, коли їх дійсність на момент звернення до Суду була предметом судочинства в національних судах та трибуналах, оскільки останні не мали повноважень вирішувати питання щодо дійсності наднаціонального права (ст. 41 Договору про ЄСВС).

Розгляд обсягу юрисдикції Суду, яку він мав відповідно до Договору про ЄСВС, свідчить про те, що поряд із захистом приватних осіб, який на той момент не був центральним завданням Суду, головними його функціями були: 1) контроль за діяльністю Високого керівного органу, який був центральним інститутом ЄСВС і на який покладалося виконання цілей Співтовариства; 2) захист держав-членів від перевищення Високим керівним органом своїх повноважень.

З практики Суду, яка склалася протягом перших років його існування, можна побачити, що хоча обсяг його роботи був невеликий (у перший рік роботи суду до нього було направлено чотири позови, в наступний — 10, і аж до 1958 р. він виносив у середньому по чотири рішення на рік і лише з 1976 р. почав виносити більше 100 рішень на рік), все ж таки інституційно, як вже говорилося, він був змодельований з французького *Conseil d'Etat*, завданням якого є контроль за зловжи-

¹ Opinion 1/59, *Procedure for amendment pursuant to the third and fourth paragraphs of Article 95 of the ECSC Treaty* // European Court Reports. – 1959. – P. 259.

ванням урядом своєю владою. І це завдання Суд виконував досить успішно. Так, усі справи, які подавалися на розгляд Суду, стосувалися оскарження актів Високого керівного органу і дуже рідко Асамблеї (перша справа проти Асамблеї була ініційована після двох років повноцінного функціонування Суду у 1956 р.¹).

Деякою мірою юрисдикція Суду була новаторською порівняно з іншими існуючими на той час міжнародними судами, оскільки в рамках ЄСВС, яке було міжнародною організацією, у приватних осіб існувала можливість оскарження актів його інститутів. Більш того, вона стала фундаментальною для подальшого розвитку та модернізації не лише судової системи юрисдикції, але й судової системи в цілому.

Наступним етапом європейської інтеграції став вступ у силу Договорів про заснування Європейського економічного співтовариства (Договір про ЄЕСпв) і про Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом) та підписання Конвенції про деякі спільні для Європейських співтовариств інститути. З того моменту виник по суті Суд Європейських співтовариств, який став подібним теперішньому Суду ЄС. Характерним для цього періоду є суттєве підвищення ролі Суду і адекватний інтеграційному процесу розвиток його юрисдикційних повноважень. Особливістю є те, що юрисдикцію Суду надавали всі три установчі договори кожен у рамках своєї компетенції. Тобто окрім юрисдикції за Договором про ЄСВС у Суду виникли нові юрисдикційні повноваження в рамках двох нових співтовариств — ЄЕСпв та Євратом.

Новелою Договорів про ЄЕСпв та про Євратом стало те, що у наднаціональних структур співтовариств виникла реальна можливість здійснювати контроль за діяльністю держав-членів. Якщо за Договором про ЄСВС у держав-членів існувала можливість контролювати та оскаржувати акти інститутів Співтовариства, а у цих інститутів, у свою чергу, не було безпосередньої можливості скористатися судовими механізмами контролю за діями держав-членів у рамках компетенції ЄСВС, то із заснуванням двох нових співтовариств така можливість у інститутів виникла. До прийняття Договорів про ЄЕСпв та про Євратом привести дії держави-члена у відповідність до зобов'язань установчого договору було можливо лише шляхом накладення матеріальних

---

¹ Joined cases 7/56, 3/57-7/57, *Dineke Algera, Giacomo Cicconardi, Simone Couturaud, Ignazio Genuardi, Félicie Steichen v Common Assembly* // European Court Reports. – 1957-1958. – P. 39.

санкцій або загальних дипломатичних засобів вирішення спорів і лише опосередковано — через процедуру ст. 88 Договору про ЄСВС. Але ситуація змінилась, коли ст. 169 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 258 Договору про функціонування ЄС) передбачила, що Комісія ЄЕСпв, якщо вона вважає, що держава-член порушує зобов'язання за установчим договором, може ініціювати позов перед Судом ЄС. Хоча цьому позову і мала передувати спроба врегулювати ситуацію поза Судом, але все ж такий судовий механізм контролю дій держав-членів з боку інституту ЄЕСпв був закладений установчим Договором і гарантував контроль за діяльністю держав-членів. Перший раз Суд скористався цією юрисдикцією, виносячи рішення по об'єднаних справах, ініційованих Комісією проти Люксембургу та Бельгії, у 1963 р. Справи стосувалися створення державами-відповідачками додаткових митних бар'єрів, які не відповідали принципам ЄЕС¹. Цей механізм доповнювався ще й можливістю однієї держави-члена позиватися до іншої держави-члена в разі невиконання останньою зобов'язань за установчим Договором (ст. 170 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 259 Договору про функціонування ЄС). Паралельно в рамках Євратома існувала така ж можливість впливу на держави-порушницю відповідно до статей 141 та 142 Договору про Євратом.

Крім того, у рамках Євратома Суд мав юрисдикцію виносити рішення відносно приватних осіб, а це означає закладення та організацію механізмів контролю за приватними особами на наднаціональному рівні. Згідно зі ст. 145 Договору про Євратом, якщо Комісія вважає, що особа або підприємство порушили положення установчого Договору, то вона пропонує державі-члену, під юрисдикцією якої перебуває порушник, накласти на них санкції відповідно до національного законодавства. Якщо відповідна держава не вживе необхідних заходів у запропонований Комісією строк, то остання може звернутися до Суду для офіційного визнання винною в порушенні прав особи або підприємства.

Відповідно до ст. 172 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 261 Договору про функціонування ЄС) Суд отримав необмежену юрисдикцію стосовно санкцій, передбачених у регламентах, прийнятих Радою відповідно до положень установчого Договору. У цьому контексті маються на увазі регламенти, прийняті для припинення зловживання підпри-

---

¹ Joined cases 90, 91/63, *Commission v Luxembourg and Kingdom of Belgium* // European Court Reports. – 1964. – P. 625.

емствами домінуючим положенням на спільному ринку. Суд ЄС своїм рішенням може скасувати, знизити або підвищити відповідні матеріальні санкції. А в рамках Євратома Суду надана подібна необмежена юрисдикція відносно позовів фізичних осіб або підприємств до Комісії щодо застосування нею санкцій, накладених за порушення норм безпеки у сфері атомної енергетики (ст. 144 Договору про Євратом).

Стаття 173 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) передбачила можливість здійснення контролю правотворчих повноважень інститутів ЄЕСпв, які були значно ширші, ніж у інститутів ЄСВС, шляхом можливості оскарження в Суді ЄС актів Ради та Комісії, що не є рекомендаціями і висновками, на підставі відсутності в останніх компетенції, порушення суттєвих процедурних вимог, порушення положень Договору та зловживання владою. Якщо позов є достатньо обґрунтованим, то Суд ЄС визнає акт недійсним.

Рекомендації та висновки були виключені з переліку можливих оскаржуваних актів, оскільки вони є актами, які не мають юридичної сили. Саме з таких причин не були згадані в ст. 173 (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) і акти Асамблеї, яка фактично з 1962 р. стала називатися Парламентом. Але в 1986 р. Суд ЄС визнав, що до переліку актів, які можна оскаржувати, слід відносити й акти Європейського Парламенту, які мають обов'язкову силу для третіх сторін, оскільки «Дії Європейського Парламенту в контексті Договору про ЄЕС могли б посягнути на права держав-членів та інших інститутів чи перевищити встановлені межі компетенції Парламенту, якщо б не існувало можливості оскарження їх у Суді ЄС. Тому слід зробити висновок, що проти дій, прийнятих Європейським Парламентом та призначених для поширення правової дії на третіх осіб, може бути поданий позов про скасування»¹. До цього ж переліку були додані навіть акти Рахункової Палати, яка на той час навіть не мала статус інституту². Позивачами по цьому виду справ могли бути держави-члени, Рада та Комісія. Юридичні або фізичні особи могли також оскаржувати рішення, адресовані їм, або рішення, яке, хоча й має форму регламенту або адресоване іншій особі, але прямо та персонально зачіпає інтереси особи, яка оскаржує його.

¹ Case 294/83, *Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament* // European Court Reports. – 1986. – P. 1339.

² Joined cases 193, 194/87, *Maurissen and others v Court of Auditors* // European Court Reports. – 1989. – P. 1045.

Аналогічно до ст. 173 Договору про ЄЕСпв процедурою можна було скористатися в рамках Євратома на підставі ст. 146 його установчого Договору.

Договори про ЄЕСпв (ст. 175, зараз ст. 265 Договору про функціонування ЄС) та Євратом (ст. 148), як і Договір про ЄСВС, теж передбачили можливість оскаржувати в Суді бездіяльність інститутів співтовариств, а саме Ради та Комісії. Оскаржувати бездіяльність мали можливість держави-члени та інші інститути лише після того, як вони закликали діяти задіяний інститут, а він у свою чергу протягом двох місяців не визначив своєї позиції щодо цієї ситуації. Такий позов міг бути ініційований протягом наступних двох місяців. Приватні особи теж мали право ініціювати такий позов відносно неприйняття інститутом щодо них акта, іншого, ніж рекомендація чи висновок.

Головним надбанням Римських договорів стосовно юрисдикції Суду ЄС безперечно став механізм винесення ним преюдиціальних рішень за запитом національних судів. Стаття 177 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 267 Договору про функціонування ЄС) та ст. 150 Договору про Євратом передбачили, що Суд ЄС має юрисдикцію виносити преюдиціальні рішення, що стосуються тлумачення Договорів, дійсності та тлумачення актів інститутів співтовариств та тлумачення статутів органів, створених актом Ради, якщо ці статути таке передбачають. Як можна побачити, юрисдикція Суду щодо преюдиціальних рішень у рамках ЄЕСпв та Євратома стала більш широкою, ніж у межах ЄСВС. Суду надалися повноваження по тлумаченню установчих договорів, а не лише по дійсності актів Високого керівного органу та Ради міністрів, як у випадку з Договором про ЄСВС, а щодо рішень відносно дійсності актів інститутів, то вони поширилися на акти всіх інститутів співтовариств, на статути певних органів, створених актом Ради, а в рамках ЄЕСпв ще й на акти Європейського Центрального Банку. Докладніше процедура винесення преюдиціальних рішень Судом ЄС буде розглянута в § 3 розділу 2, оскільки вона залишилася майже незмінною протягом еволюції його юрисдикції.

До безспірної юрисдикції Суду ЄС окрім преюдиціальної процедури можна віднести надану йому юрисдикцію за ст. 228 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 218 Договору про функціонування ЄС) щодо надання висновків стосовно міжнародних угод. Коли передбачається укладення угоди між Співтовариством та однією чи більше державами або міжнародними організаціями, то Європейський Парламент, Рада, Ко-

місія або держава-член можуть отримати висновок Суду ЄС щодо того, чи є ця угода сумісною з положеннями установчого Договору. Якщо висновок Суду є негативним, то така угода може набути чинності тільки після внесення поправок до установчого Договору. Подібною є юрисдикція Суду в рамках Євратома, але з тією відмінністю, що перевірятися на протиріччя з установчим договором повинні проекти угод або контрактів держав-членів з третіми державами, міжнародними організаціями або з громадянами третіх держав у тих їх частинах, які належать до сфери застосування Договору про Євратом. Відповідно до ст. 103 Договору про Євратом держави-члени зобов'язані представити Комісії проекти таких угод або контрактів, а остання має протягом місяця перевірити, щоб їх положення не заважали застосуванню установчого договору. Якщо Комісія виявить протиріччя, то держава-член може звернутися до Суду для повторної перевірки проекту в будь-який момент після отримання зауважень Комісії. Відповідно до ст. 104 Договору про Євратом Комісія сама може звернутися до Суду для того, щоб отримати рішення про відповідності угод або контрактів, які укладаються або поновлюються приватними особами, з третіми державами, міжнародними організаціями або з громадянами третіх держав.

Суд ЄС також отримав юрисдикцію у спорах, що стосувались позадоговірної відповідальності двох нових співтовариств, тобто відшкодування будь-яких збитків, завданих їх інститутами та службовцями при виконанні своїх зобов'язань приватним особам (ст. 178 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 268 Договору про функціонування ЄС та ст. 151 Договору про Євратом).

Юрисдикція Суду поширилася також на спори між ЄЕСпв/Євратомом та його службовцями (ст. 179 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 270 Договору про функціонування ЄС, ст. 152 Договору про Євратом), винесення рішень відповідно до арбітражних застережень, що містяться в контрактах, укладених співтовариствами (ст. 181 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 272 Договору про функціонування ЄС, ст. 153 Договору про Євратом), а також на спори, які стосуються діяльності Європейського Інвестиційного Банку (далі — ЄІБ) (ст. 180 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 271 Договору про функціонування ЄС). Щодо останньої групи спорів, то вони можуть стосуватися: виконання державами-членами своїх зобов'язань за Статутом ЄІБ; заходів, ухвалених Радою Керуючих або Радою Директорів ЄІБ.

У випадку порушень зобов'язань за статутом ЄІБ провадження перед Судом ЄС набувають форми проваджень за ст. 169 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 258 Договору про функціонування ЄС) із тією відмінністю, що повноваженнями Комісії користується Рада Директорів Банку. Щодо позовів, що стосуються заходів, ухвалених Радою Керуючих або Радою Директорів ЄІБ, то такі провадження набувають форми проваджень за ст. 173 Договору про ЄЕСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС). Порушити їх можуть будь-яка держава-член, Комісія або Рада Директорів Банку — у першому випадку та лише держави-члени або Комісія виключно з підстав невідповідності процесурних вимог — у другому випадку.

Подібно до ст. 89 Договору про ЄСВС, Римські договори передбачили факультативну юрисдикцію Суду ЄС щодо будь-якого спору між державами-членами, що стосуються предмета договорів, тобто Суд може вирішувати такий спір, якщо спір подається на його розгляд відповідно до спеціальної угоди між сторонами (ст. 182 Договору про ЄЕСпв, зараз ст. 273 Договору про функціонування ЄС, ст. 154 Договору про Євратом).

З вищенаведеного можна зробити висновок, що в рамках ЄСВС Суд був створений в основному для нагляду за тим, щоб Високий керівний орган та Рада міністрів не перевищували своєї влади. Зі створенням ЄЕСпв та Євратома юрисдикція Суду поширилася на нові суспільні відносини, що дозволило йому виносити рішення, які зробили суттєвий внесок у формування інтеграційної правової системи. На практиці спостерігалось все активніше підвищення ролі прецедентів у діяльності Суду та інших суб'єктів співтовариств та їх вплив на правовий порядок, що до нього не спромоглася зробити жодна міжнародна судова установа.

Розширення сфери юрисдикції Суду відразу позначилося на надходженні справ до нього. Якщо у 1957 р. до Суду надійшло 19 справ, то після вступу в силу Договору про ЄЕСпв у 1958 р. їх надійшло 43.

Для становлення юрисдикції Суду ЄС ключове значення мало набуття чинності у 1987 р. Єдиним європейським актом, який доповнив Договір про ЄЕСпв статтею 168а (зараз ст. 225 Договору про ЄСпв), Договір про Євратом — статтею 140а, Договір про ЄСВС — статтею 25d, що уможливило створення Суду першої інстанції. Відтоді відбувся перерозподіл юрисдикції в рамках судової системи співтовариств та частина юрисдикції Суду ЄС була передана СПІ. Стаття 168а Догово-

ру про ЄЕСпв (зараз ст. 256 Договору про функціонування ЄС) була аналогічною статтям двох інших установчих договорів та чітко встановлювала, що на вимогу Суду ЄС та після консультацій з Комісією та Європейським Парламентом Рада, постановляючи одногосно, може створити при Суді ЄС судовий орган з юрисдикцією розглядати та вирішувати по першій інстанції певні види позовів або проваджень, ініційованих фізичними або юридичними, тобто приватними особами. Його рішення підлягають апеляції до Суду ЄС з питань права та на умовах, встановлених Статутом. СПІ не був компетентний розглядати справи, ініційовані державами-членами або інститутами Співтовариства, а також преюдиціальні звернення.

Тож спочатку Суд був уповноважений розглядати справи, ініційовані приватними особами, щодо оскарження актів інститутів співтовариств та по оскарженню незаконної бездіяльності інститутів у сфері конкурентного права, справи відносно спорів між Співтовариством та його службовцями та позови проти Комісії відносно митної та цінової політики, обмежувальних угод та концентрації в рамках Договору про ЄСВС. Але з часом Суд ЄС, пристосувавшись до розподіленої між ним та СПІ роботи, надіслав до Ради в 1991 р. пропозицію передати під юрисдикцію СПІ усі прямі позови від приватних осіб, рішення про що були прийняті у 1993 та 1994 рр.¹

Зі створенням Європейського Союзу європейська інтеграція виходить на новий етап і, як підкреслив Ф. Джоует (F. Jouhet), Європа при цьому стала на багато кроків ближче до єдності². Однак щодо юрисдикції судів, то після вступу в силу Договору про ЄС вона не була поширена на нові правовідносини, а були посилені лише можливості Суду щодо контролю за діяльністю більш широкого кола суб'єктів у рамках тих самих процедур, що існували до цього. Цей установчий Договір розширив юрисдикцію в рамках декількох статей. По-перше, юрисдикція Суду ЄС за ст. 172 Договору про ЄЕСпв (ст. 261 Договору про функціонування ЄС) необмежено поширилась й на регламенти,

¹ Council Decision 93/350/ECSC, EEC, Euratom, amending Council Decision 88/591/ECSC, EEC, Euratom establishing a Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 1993. – Serie L. – № 14. – P. 21-22; Council Decision 94/149/ECSC, EC amending Decision 93/350/Euratom, ECSC, EEC amending Decision 88/591/ECSC, EEC, Euratom establishing a Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 1994. – Serie L. – № 66. – P. 29.

² Див.: Jouhet F. J. The Maastricht Treaty on European Union – Is Western Europe Truly Getting Closer to Unity? // Columbia Journal of European Law. – 1995. – Vol. 1. – P. 285-304.

прийнятті спільно Європейським Парламентом та Радою. По-друге, з доповненням ст. 173 (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) Суд отримав змогу контролювати, окрім законності актів Ради та Комісії, ще й законність актів, прийнятих спільно Європейським Парламентом і Радою та ЄЦБ. Крім того, на рівні установчого договору була офіційно закріплена практика Суду ЄС щодо можливості оскарження актів Європейського Парламенту, що спрямовані на створення правових наслідків для третіх сторін. До переліку позивачів за ст. 173 (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) був доданий Європейський Парламент, хоча, як і у випадку з можливістю оскаржувати його акти, Суд ЄС своєю практикою уможливив це ще у 1990 р. рішенням по справі *Chernobyl*¹. Як позивач Парламент міг захищати лише свої власні прерогативи. З певними обмеженням Європейський Центральний Банк також отримав можливість оскаржувати акти інститутів ЄС. По-третє, так само як і ст. 173 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС), ст. 175 (зараз ст. 265 Договору про функціонування ЄС) була доповнена положенням про можливість оскаржувати бездіяльність Європейського Парламенту та положенням про надання Суду ЄС юрисдикції на таких самих умовах щодо позовів, поданих ЄЦБ у галузях, що належать до компетенції останнього, а також щодо позовів, поданих проти нього. По-четверте, юрисдикція Суду ЄС щодо спорів, які стосуються діяльності ЄБ, відповідно до ст. 180 Договору про ЄСпв (зараз ст. 271 Договору про функціонування ЄС) була поширена і на спори, що стосуються виконання своїх зобов'язань національними центральними банками за установчим Договором та Статутом Європейської системи центральних банків.

Отже, після вступу в силу Договору про ЄС хоча і не відбулося поширення юрисдикції Суду на нові сфери правовідносин, проте з'явилася можливість оскаржувати більш широке коло актів інститутів та органів ЄС. Це означало все більше зміцнення механізмів судового захисту на наднаціональному рівні. Цей процес можна пов'язати з прагненням демократизувати інститути ЄС у 90-ті роки, що і призвело до подібного укріплення механізмів захисту, а це — до росту міжінституційних спорів у Суді ЄС. Слід зазначити, що на кожному етапі розвитку Європейських співтовариств та ЄС створювалися нові засади та посилювалися вже існуючі механізми для того, щоб Суд став суттєвим чинником впливу на інтеграційний правопорядок.

¹ Case 70/88, *European Parliament v Council (Chernobyl)* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2041.

З прийняттям Амстердамського договору юрисдикційні повноваження судової системи ЄС кардинально змінилися. Так, якщо головною рисою Маастрихтського договору відносно юрисдикції судів ЄС було те, що їх юрисдикція поширювалася лише на Першу опору Союзу, то відповідно до змін, внесених у Договір про ЄС Амстердамським договором, юрисдикція Суду ЄС була частково поширена на Третю опору Союзу. Відповідно до змін Суду надана можливість за умови заяви про це державою-членом виносити преюдиціальні рішення щодо дійсності та тлумачення рамкових рішень, рішень щодо тлумачення конвенцій, розроблених у рамках поліцейського та судового співробітництва держав-членів у кримінальних справах, та тлумачення заходів, що їх імплементують (ст. К 7 Договору про ЄС, ст. 35 Договору про ЄС в Амстердамській редакції). Суд ЄС також отримав юрисдикцію здійснювати контроль законності рамкових рішень та рішень Союзу у сфері боротьби зі злочинністю за позовами, поданими державою-членом або Комісією. До юрисдикції Суду в рамках Третьої опори ЄС додалися і повноваження щодо вирішення будь-якого спору між державами-членами відносно тлумачення та застосування спільних позицій, рамкових рішень, конвенцій щодо Третьої опори в тому випадку, коли такий спір не може бути врегульований Радою в межах 6 місяців, а також спори між державами-членами та Комісією відносно тлумачення або застосування вищеназваних конвенцій¹.

Але юрисдикція Суду в рамках Третьої опори, як зазначалося, все ж була частковою, оскільки з неї був виключений контроль за дійсністю та пропорційністю операцій, що проводяться поліцією чи іншими правоохоронними службами держав-членів, або здійснення зобов'язань, покладених на держави-члени стосовно підтримання правопорядку та захисту внутрішньої безпеки, та усі інші питання, не зазначені в ст. К 7 Договору про ЄС (ст. 35 Договору про ЄС в Амстердамській редакції). Приватні особи не могли оскаржувати акти, які приймалися в рамках Третьої опори, а на Другу опору Союзу юрисдикція Суду зовсім не поширювалася. Таке становище було досить проблематичним, оскільки із переходом від Європейських співтовариств до Європейського Союзу в рамках різних опор виникли фактично різні стандарти судового захисту. Й. Монар (J. Monar) охарактеризував таку ситуацію як

---

¹ Генезис юрисдикції Суду ЄС в рамках Третьої опори досліджувався: Chalmers D. The Court of Justice and the Third Pillar // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 773-774; Fletcher M. Extending «Indirect Effect» to the Third Pillar: the Significance of Pupino // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 862-877.

«правову фрагментацію»¹. «Правова фрагментація» — цікава річ з точки зору функціонування правової системи ЄС та формування певного стандарту судового захисту з огляду на те, що особливо на той період розвитку ЄС інтегративні якості цього міжнародного утворення посилювались, а правова фрагментація певним чином створювала дисбаланс наявних правових механізмів забезпечення функціонування його інститутів. Дуже симптоматично та цінно, що на це відреагував Суд ЄС. Щоб частково заповнити прогалини в судовому захисті правовідносин, які виникали в межах Другої та Третьої опор, він зазначив, що на держави-члени, а зокрема на їх суди та трибунали, покладається обов'язок тлумачити та застосовувати національні норми таким чином, щоб якнайбільш уможливити оскарження приватними особами перед ними легітимності будь-яких рішень щодо імплементації або застосування актів ЄС у сферах Другої та Третьої опор². На наш погляд, таке фундаментальне рішення стало відтворенням сталої тенденції поступового розширення юрисдикції Суду³, певної зміни збалансованості між інститутами ЄС та ефективністю судового захисту в різних сферах правових відносин, у тому числі відносно приватних осіб. Найпринциповішим тут є те, що генезис юрисдикції Суду ЄС, зокрема у площині Другої та Третьої опор, виходячи з того, що ці опори — сфери співробітництва держав-членів, визначався в аспекті співвідношення з юрисдикцією національних судів. А тому саме держави-члени мали гарантувати повноцінні внутрішньодержавні механізми захисту приватних осіб.

Слід зазначити, що кількість справ, розглянутих Судом ЄС у сфері Третьої опори, незначна, оскільки держави-члени рідко виносили питання, віднесені до сфери співробітництва, а не інтеграції, на розсуд наднаціональної судової установи. Так, держави жодного разу не зверталися до Суду для вирішення спорів між собою та з Комісією відносно актів, прийнятих у рамках Третьої опори. За 2008 р. Суд ЄС виніс

¹ Monar J. Justice and Home Affairs in the Treaty of Amsterdam: Reform at the Price of Fragmentation // *European Law Review*. – 1998. – Vol. 23, Is. 4. – P. 320-335.

² Case 354/04 P, *Gestoras Pro Amnistia and Others v Council* // *European Court Reports*. – 2007. – P. I-1579. Також див.: Rafaraci T., Belfiore R. Judicial Protection of Individuals under the Third Pillar of the European Union // *Jean Monnet Working Paper*. – 2007. – No. 10. – 34 p.; Loof R. Temporal Aspects of the Duty of Consistent Interpretation in the First and Third Pillars // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, Is. 6. – P. 888-895; Hatzopoulos V. With or without you ... judging politically in the field of Area of Freedom, Security and Justice // *European Law Review*. – 2008. – Vol. 33, Is. 1. – P. 44-65.

³ Підтвердженням цього є і проєкт Лісабонського договору.

лише 38 рішень щодо простору свободи, безпеки та правосуддя (з них 26 преюдиціальних рішень відповідно до ст. 35 Договору про ЄС в Амстердамській редакції) з 567 винесених ним за рік рішень, у 2007 р. — 30, у 2006 р. — 9, у 2005 р. — 5.

Як вже було зазначено, питання щодо віз, імміграції, притулку, вільного пересування осіб, політика зайнятості, які до вступу в силу Амстердамського договору відносилися до Третьої опори Союзу, були включені до Першої опори, а юрисдикція Суду ЄС поширювалася на преюдиціальні питання тлумачення цього розділу Договору про ЄСпв (розділ IV)¹ або щодо дійсності та тлумачення актів інститутів Співтовариства, основаних на цьому розділі, за запитом судових органів держав-членів (зараз ст. 68 Договору про ЄСпв в Амстердамській редакції). Крім національних судових установ вимагати тлумачення розділу IV або актів інститутів Співтовариства, що ґрунтуються на цьому розділі, від Суду ЄС могли Рада, Комісія або безпосередньо держави-члени. Найголовніше, у чому полягає відмінність між цією процедурою та преюдиціальною процедурою за ст. 177 (зараз ст. 267 Договору про функціонування ЄС), є те, що п. 3 ст. 73р Договору про ЄСпв (ст. 68 Договору про ЄСпв в Амстердамській редакції) надавав право Раді, Комісії та державам-членам направляти запит тільки щодо тлумачення актів і не дозволяв ставити питання щодо їх дійсності. Однак знову-таки юрисдикція Суду ЄС у рамках розділу IV була обмеженою, оскільки Суд не міг ухвалювати рішення стосовно будь-яких актів Ради щодо заходів по забезпеченню відсутності перевірок для осіб при перетинанні внутрішніх кордонів ЄС, пов'язаних з підтриманням правопорядку та охороною внутрішньої безпеки.

Ще одним винятком із юрисдикції Суду ЄС відповідно до Амстердамського договору є те, що Великобританія, Ірландія та Данія встановили для себе винятки щодо розділу IV Договору про ЄСпв (візи, притулок, імміграція та інші питання, пов'язані з вільним пересуванням осіб), згідно з чим були прийняті відповідні Протоколи, додані до Договорів про ЄС та ЄСпв. Згідно з цими Протоколами рішення Суду ЄС, які містять тлумачення відносно розділу IV Договору про ЄСпв, не мали обов'язкової сили для них, оскільки Великобританія та Ірландія відмовилися бути учасниками Шенгенських угод², а Данія увійшла

---

¹ Слід нагадати, що Договором про ЄС було змінено назву Європейського економічного співтовариства на Європейське Співтовариство.

² Можна говорити про часткову неучасть цих двох країн у Шенгенських угодах, оскільки Великобританія у 2000 р., а Ірландія у 2002 р. приєдналися до тих норм Шенгенських угод, що стосуються боротьби зі злочинністю.

в Шенгенський простір за умови, що норми шенгенського права, прийняті після 1999 р., не будуть автоматично набирати чинності на її території без її власного інкорпорування, яке не є обов'язковим.

Цікавим є те, що Амстердамський договір поширив юрисдикцію Суду ЄС на положення п. 2 ст. F Договору про ЄС (зараз ст. 6 Договору про ЄС), а саме: Суд ЄС отримав юрисдикцію перевіряти відповідність дій інститутів ЄС основним правам як вони гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і як вони впливають із конституційних традицій, спільних для держав-членів. Ці повноваження застосовуються тією мірою, наскільки Суд має юрисдикцію згідно з установчими договорами, тобто тільки в рамках Першої опори та частково в рамках Третьої опори ЄС.

Щодо змін існуючої юрисдикції Суду, то Амстердамський договір зробив лише одне доповнення — Рахункова Палата отримала можливість оскаржувати акти інститутів ЄС за ст. 173 Договору про ЄСпв (зараз ст. 273 Договору про функціонування ЄС)¹. На наш погляд, це був ще один крок до зміцнення контрольних повноважень Суду ЄС.

Принципове значення у становленні юрисдикції Суду ЄС мав Ніццький договір, який надав можливість для наймасштабнішого в історії розширення ЄС². На відміну від попередніх новел, Ніццький договір більшою мірою мав значення для будови судової системи ЄС і лише через інституційний аспект її функціонування безпосередньо торкнувся юрисдикції Суду ЄС. Значна частина доповнень щодо юрисдикції судів ЄС стосувалася більш збалансованого перерозподілу цієї юрисдикції між Судом ЄС та СПП. Перш за все СПП була надана можливість розглядати та вирішувати питання в рамках преюдиціальної процедури згідно зі ст. 234 Договору про ЄСпв в Ніццькій редакції (зараз ст. 267 Договору про функціонування ЄС) в особливих галузях, встановлених Статутом. Ця юрисдикція була обмеженою не тільки колом галузей, але й тим, що коли СПП вважав, що справа вимагала принципового рішення, яке могло вплинути на цілісність або узгодженість права Співтовариства, то він міг передати справу до Суду ЄС для винесення рішення. Рішення, винесені СПП в рамках преюдиціальної процедури, могли як виняток підлягати перегляду Судом ЄС, якщо Перший Генеральний адвокат протягом одного місяця з моменту ви-

¹ Слід зауважити, що після набуття чинності Амстердамським договором з 1 травня 1999 р. статтям Договорів про ЄСпв та ЄС була надана нова нумерація.

² Див.: Шевчук С. Кравчук І. Ніццький договір та розширення ЄС. — К.: Логос, 2001. — 196 с.

несення рішення вирішував, що існує серйозна загроза цілісності або узгодженості права Співтовариства. Суд ЄС, у свою чергу, протягом одного місяця з дня подання Першим Генеральним Адвокатом відповідної пропозиції вирішував питання про перегляд рішення СПІ. Хоча можливість розгляду Загальним судом (раніше СПІ) преюдиціальних питань збереглася, вона ще не була використана та на даний час усі преюдиціальні запити розглядаються Судом ЄС, але запровадження такої можливості Ніццьким договором вже є новаторством.

Найсуттєвіше новаторство Ніццької реформи — можливість створення при СПІ спеціалізованих судових палат з окремих видів позовів або проваджень в особливих галузях і створення відповідно до цього Трибуналу з питань цивільної служби ЄС, що, природно, призвело до нового перерозподілу юрисдикції всередині судової системи ЄС. До внесення відповідних змін юрисдикція вирішувати спори між Співтовариством та його службовцями належала СПІ, а обсяг справ, які розглядалися відповідно до неї, становив приблизно чверть усього навантаження на СПІ. З того часу як Трибунал приступив до виконання своїх повноважень і до початку 2009 р. до нього надійшло 546 справ, 151 з яких були передані від СПІ у 2005 р. при передачі юрисдикції. Відтоді в рамках ЄС діє триступінчаста судова система.

Суттєвим є також те, що Ніццький договір надав Європейському Парламенту можливість оскаржувати акти інститутів у рамках ст. 230 Договору про ЄСпв в Ніццькій редакції (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС), не лише захищаючи свої прерогативи, а й з будь-яких підстав.

Слід зазначити, що, коли йшла підготовка до Ніццької реформи, Суд ЄС брав найактивнішу участь у розробці пропозицій щодо неї шляхом підготовки різноманітних доповідей та проєктів¹. Можливо, сам ця свідома робота Суду над вдосконаленням механізмів судового захисту в рамках ЄС і зумовила прийняття кардинальних змін Ніццьким договором. Судову систему ЄС безперечно можна назвати прогресивним проінтеграційним елементом, оскільки вона завжди перебуває в процесі еволюції, що частково досягається завдяки внутрішнім процесам розвитку та вдосконалення, які ініціюються самими євро-

---

¹ Найцікавішими з цих робіт є: Report by the working party on the future of the European Communities' court system., розроблена спільно Судом ЄС та СПІ, та Report by the Working Party of the Future of the European Communities' Court System 2000, що розроблявся за активною участю О. Дюе (O. Due), який на той час був Головою Суду ЄС. Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/pdf/due_en.pdf.

пейськими суддями. Існування та необхідність такого процесу постійного суддівського самовдосконалення неодноразово підкреслювалося науковцями¹.

Наступним етапом розвитку ЄС стало набрання чинності Лісабонським договором. Відносно юрисдикції Суду ЄС він передбачив не-радикальне коректування юрисдикції шляхом внесення змін до Договору про ЄСпв та Договору про ЄС, перейменувавши перший на Договір про функціонування ЄС. Концептуальним є те, що ці зміни зроблені з урахуванням та на підставі практики Суду ЄС.

По-перше, спрощена процедура накладення санкцій на держави-члени при порушенні ними своїх зобов'язань відповідно до ст. 260 Договору про функціонування ЄС.

По-друге, відповідно до ст. 263 Договору про функціонування ЄС розширене коло суб'єктів, акти яких можна оскаржувати. Так, відтепер також можна оскаржувати акти органів, офісів, агенцій ЄС, які спрямовані на створення правових наслідків для третіх сторін. Раніше можна було оскаржувати лише акти інститутів ЄС. У рамках цієї ж процедури право оскарження надано також Комітету регіонів (як напів-привілейованого позивача), який хоча і не має статусу інституту ЄС, але відіграє значну роль у визначенні напрямів його діяльності.

По-третє, у ст. 265 Договору про функціонування ЄС розширене коло суб'єктів, бездіяльність яких може бути оскаржена державами-членами або інститутами ЄС. До кола цих суб'єктів додані Європейська Рада, органи, офіси, агенції ЄС. Поява в цьому списку двох перших суб'єктів пов'язана з наданням їм статусу інститутів відповідно до Лісабонського договору.

По-четверте, відповідно до ст. 267 Договору про функціонування ЄС розширене коло актів, які можуть підлягати тлумаченню та перевірі на легітимність за преюдиціальною процедурою. Так, до цього кола включені акти органів, офісів, агенцій ЄС.

По-п'яте, виникла нова юрисдикція Суду ЄС перевіряти за ініціативою держав-членів легітимність актів Європейської Ради або Ради, які стосуються визначення наявності тяжкого та постійного порушення державою-членом принципів, на яких ґрунтується Союз (ст. 269 Договору про функціонування ЄС).

---

¹ Див.: Johnston A. Judicial Reform and the Treaty of Nice // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 499-523; Rasmussen H. Present and Future Judicial Problems after Enlargement and the Post-2005 Ideological Revolt // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 1666-1668.

По-шосте, оскільки з Лісабонським договором буда ліквідована триопорна структура Союзу, то це внесло поправки і до судової юрисдикції, яка раніше повністю поширювалася на Першу опору, частково на Третю і зовсім не поширювалася на Другу. У статті 275 Договору про функціонування ЄС зазначається, що Суд ЄС не має юрисдикції щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки (колишня Друга опора), а також щодо актів, які приймаються в цій сфері. Однак Суд може контролювати легітимність актів Ради, які накладають обмеження на фізичних або юридичних осіб, на предмет того, чи не впливає імплементація спільної зовнішньої політики та політики безпеки на компетенцію. Це означає, що більш міцними стають механізми захисту прав приватних осіб у рамках європейських судових процедур та поступово зникає таке явище, як правова фрагментація, яке існувало поміж колишніми опорами ЄС та про яке ми вже говорили.

По-сьоме, обсяг юрисдикції Суду ЄС у межах простору свободи, безпеки та справедливості (тобто колишньої Третьої опори) залишився незмінним — Суд ЄС не має юрисдикції контролювати легітимність та пропорційність операцій, що провадяться поліцією чи іншими правоохоронними службами держав-членів, або здійснення зобов'язань, покладених на держави-члени стосовно підтримання правопорядку та захисту внутрішньої безпеки (ст. 276 Договору про функціонування ЄС).

По-восьме, Лісабонський договір передбачив зняття обмеження юрисдикції Суду відносно винесення преюдиціальних рішень щодо простору свободи, безпеки та правосуддя, яке полягало в тому, що держави-члени повинні заявити в спеціальній декларації про прийняття такої юрисдикції для себе (ч. 2 ст. 35 Договору про ЄС у Ніщській редакції). За Лісабонським договором юрисдикція Суду ЄС з цих питань стане безумовною, але для цього встановлений перехідний строк — п'ять років з дня набрання чинності Лісабонським договором. До цього моменту застосовується юрисдикція Суду ЄС відповідно до положень ч. 2 ст. 35 Договору про ЄС у Ніщській редакції (ст. 10 Протоколу № 36 про перехідні положення).

Можна сказати, що Лісабонський договір розширює юрисдикцію Суду з метою зміцнення механізмів судового захисту в межах Союзу нового покоління. Але, як і до Лісабонського договору, ця юрисдикція не поширюється на заходи спільної зовнішньої політики та політики безпеки, лише з невеликим винятком, який полягає у тому, що фізичні

та юридичні особи, проти яких Союзом вводяться обмежувальні заходи в цій сфері, можуть оскаржувати акти, які накладають на них обмеження. Але навіть цей невеликий виняток є великим досягненням для правового положення особи в ЄС¹.

■ § 3. Система юрисдикції Суду Європейського Союзу та процесуальні форми її реалізації

У теорії права Європейського Союзу не приділяється достатньої уваги дослідженню поняття юрисдикції Суду ЄС. Нею використовуються лише загальні доробки національних та міжнародних доктрин у сфері дослідження юрисдикції. У міжнародному праві термін юрисдикція вживається в багатьох різних значеннях. Як зазначає О. Касинюк, підсумовуючи практику вживання в доктрині міжнародного права цього терміна, під юрисдикцією нерідко розуміють компетенцію, коло повноважень, правомочність вирішувати правові питання². Власне, при такому підході йдеться про наділення суб'єкта владними повноваженнями і це пов'язує юрисдикцію з поняттям «суверенітет». Логічно, що при цьому юрисдикція у міжнародному праві розглядається як один з проявів суверенітету³, а тому частіше за все говорять про юрисдикцію держав та міжнародних організацій, яким держави делегували частину своїх суверенних прав. Юрисдикцію ж держав прийнято розділяти на законодавчу, виконавчу та судову⁴.

¹ Питання щодо генезису юрисдикції судових органів ЄС висвітлені авторкою у таких роботах: Комарова Т. В. Розмежування компетенції в судовій системі ЄС // Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи за 2002/2003 навч. рік (Харків, 27-28 жовтня 2003 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 63-64; Вона ж. Судові органи Європейського Союзу та їх юрисдикція // Юридична Україна. – 2004. – № 5. – С. 76-80; Вона ж. Становлення судової системи Європейських Співтовариств // Актуальні проблеми правознавства: Тези доп. і наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 2006 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 174-176; Вона ж. Система юрисдикції Суду Європейських співтовариств // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. – 2008. – Вип. 11. – С. 48-51.

² Касинюк О. Проблемні аспекти юрисдикції Міжнародного кримінального суду // Право України. – 2005. – № 3. – С. 144.

³ Див.: Броунли Я. Международное право. Книга 1. – М.: Прогресс, 1977. – С. 174.

⁴ Див.: Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейхкерстом / Пер. з англ. – Х.: Консум, 2000. – С. 163; Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 330.

Виходячи з предмета дослідження, необхідно з'ясувати зміст та межі юрисдикції Суду ЄС. Визначення юрисдикції є одним з принципів та характеристикою діяльності судових органів, оскільки вона встановлює рамки, в яких суд може легітимно діяти та виконувати прямо покладені на нього функції.

Етимологія латинського *jurisdictio* означає суд, судочинство, тобто для позначення меж повноважень судового органу та правової влади суду цей термін підходить якнайкраще¹.

У спеціальній не міжнародно-правовій літературі висловлена обґрунтована думка, що судова юрисдикція визначає сферу судової влади та ступеневу диференціацію повноважень різних судів по розгляду справ. Тому судова юрисдикція слушно розглядається як компетенція органів судової влади по здійсненню правосуддя. Разом з тим судова юрисдикція визначається також і структурно-функціональним характером судової влади і диференціює компетенцію її органів у межах сфери їх діяльності та існуючої судової системи. Тому, природно, можна говорити про певні юрисдикційні повноваження тих чи інших ланок судової системи як про компоненти юрисдикції. Отже, виходячи з таких підходів, доктринально юрисдикція є комплексним поняттям і визначає компетенцію судів у різних вимірах: сфери відання судової влади, предмета судового розгляду та предмета судової діяльності, інстанційної побудови судової системи та її територіальності, що має значення для національних систем судоустрою та судочинства². Визначення юрисдикції тільки в одному з визначених вимірів страждають відсутністю комплексності.

Крім того, інститут судової юрисдикції безпосередньо пов'язаний із вимогами справедливого судочинства та визначенням «належного суду», тобто суду, уповноваженого розглядати конкретну справу. Такий умовивід впливає зі змісту ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав люди-

¹ Див. також: Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. – М.: 2001. – С. 179.

² Див.: Комаров В. В. К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: Сб. науч. статей. – Краснодар-СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 105. Не можна не зазначити, що такий підхід став характерним компонентом у наукових дослідженнях проблематики судової влади (Див.: Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. – М., 2001. – С. 177-187; Шевцов В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации. – М.: Профобразование, 2003. – С. 98-117; Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. – К.: Вид. дім «In Юре», 2008. – С. 3-9).

ни і основоположних свобод, відповідно до якої кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий публічний судовий розгляд упродовж розумного строку незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону (встановленим законом). При тлумаченні поняття «суд, створений на підставі закону (встановлений законом)» Європейський суд з прав людини виходить з того, що поняття «суд» характеризується в матеріальному сенсі цього терміна, його функцією є здійснення правосуддя, тобто вирішення справ, що належать до його компетенції, на основі норм права та після провадження, що відбулося до визначеної процедури¹.

Судова юрисдикція обумовлює існування чітко визначених процесуальних форм здійснення правосуддя. Тільки в межах цих форм можливий судовий захист та легітимне функціонування судової влади, а це означає, що правильне визначення юрисдикції судів генетично пов'язане не лише з її межами, тобто сферою застосування судової влади, але й з проблемою належного здійснення правосуддя. Західна доктрина практично не приділяє уваги процедурно-процесуальним аспектам і проблемам процесуально-правової регламентації судової діяльності. Разом з тим реалізація судової юрисдикції здійснюється у процесуальних формах, які з точки зору їх дотримання мають конститутивне значення, оскільки вони, власне, визначають спосіб здійснення юрисдикційних повноважень і, по суті, становлять певну органічну єдність форми та змісту. На жаль, нам не вдалося знайти безпосереднього підтвердження цього теоретичного положення практикою Суду ЄС, але, на нашу думку, цей теоретичний концепт є похідним від все більш поширюваної практики самого Суду ЄС щодо застосування ст. 6 ЄКПЛ. Ймовірно, це й дало підстави М. Ентіну зробити висновок, що право на справедливий судовий розгляд у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та роз'яснень Європейського суду з прав людини забезпечується та захищається також і правом Європейських співтовариств (раніше) та Союзу, а суди ЄС наглядають за тим, щоб вторинне право та дії інститутів ЄС не

¹ Див.: Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр пресс», 2004. – С. 322-324; Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливый судебный розгляд у цивільному судочинстві: Навч. посіб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 21-26, 33-37.

протиричили праву на справедливий судовий розгляд. Судова система ЄС та національні судові органи здійснюють юрисдикційний контроль за тим, щоб національні влади не порушували це право при застосуванні права ЄС¹. Що стосується самого Європейського суду з прав людини і навіть національних судів, то судова практика двох правових систем — європейської та полісистемної (національних правових систем) свідчить про наявну тенденцію саме такого підходу щодо тлумачення одного з важливіших аспектів права на справедливий судовий розгляд².

Незважаючи на відсутність безпосередньої практики самого Суду ЄС з цих питань, уявляється, що загальна підстава для таких висновків міститься у ст. 344 Договору про функціонування ЄС, яка зобов'язує держави-члени не передавати спір стосовно тлумачення або застосування установчого Договору до будь-якого іншого способу врегулювання, ніж це передбачено в ньому. Це положення встановлює, що судовий захист на рівні ЄС має здійснюватися лише в межах чітко встановлених судових процедур.

Наприклад, ч. 4 ст. 263 Договору про функціонування ЄС встановлює можливість оскарження актів ЄС приватними особами, але для використання цієї можливості приватні особи мають довести існування доволі жорстких регламентованих умов (про що більш детально буде йтися в розділі 2). Суд ЄС неодноразово ставав об'єктом критики у зв'язку з численними відмовами у визнанні прийнятними позовів від приватних осіб, які не змогли довести існування необхідних для оскарження актів умов³. Таким чином, велика кількість приватних осіб була позбавлена можливості оскаржувати акти існуючого на той час Співтовариства, але Суд ЄС зазначав, що ці приватні особи можуть скористатися іншими засобами захисту своїх прав — національними чи єв-

¹ Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 2003. – № 3 (44). – С. 91-92.

² Першим та чи не єдиним прикладом у судовій практиці України стала Постанова Вищого господарського суду України № 8/128 від 9 лютого 2006 р. (Див.: Пашенко О. Несподівані рішення: актуальне з господарського процесу // Юридична практика. – 2006. – №7 (67). – С. 6).

³ Див.: Albers-Llorens. The Standing of Private Parties to Challenge Community Measures: Has the European Court Missed the Boat? // Cambridge Law Journal. – 2003. – Vol. 62. – P. 92; Van den Broek K. A Long Hot Summer for Individual Concern? The European Court's Recent Case Law on Direct Actions by Private Parties ... and a Plea for a Foreign Affairs Exception // Legal Issues of Economic Integration. – 2003. – Vol. 30, No. 1. – P. 61-79.

ропейськими, але вийти за межі положень установчого Договору, який надав йому юрисдикцію, він не може, а критерії прийнятності позовів мають бути незмінними¹. Така відповідь, на перший погляд, не відповідає вимогам права на ефективний судовий розгляд, але Суд ЄС підкреслив, що він діє в кооперації з державами-членами та їх судовими установами, які теж зобов'язані встановлювати механізми захисту прав приватних осіб шляхом запровадження в національних правових системах комплексу правових засобів та процедур, які гарантуватимуть право на їх ефективний судовий захист.

У контексті права та правової системи ЄС, таким чином, інститут юрисдикції Суду ЄС має принципове значення і є своєрідним інструментом гармонізації повноважень інститутів та органів ЄС. Але головне — інститут юрисдикції Суду ЄС визначає не лише межі, тобто сферу застосування його компетенційних повноважень, але й безпосередньо забезпечує реалізацію таких фундаментальних принципів правової системи ЄС, як принципи пропорційності та інституційної рівноваги — основ правової стабільності.

У становленні інституту юрисдикції Суду ЄС допомагає розвиток ідеї його юрисдикційної монополії. Мова йде про те, що ст. 344 Договору про функціонування ЄС унеможливило передачу державами-членами спору стосовно тлумачення або застосування цього Договору до будь-якого іншого способу врегулювання, ніж це передбачено в ньому. Це положення як суттєва новела, яка була введена Договором про ЄЕСпв, означає, що спори між державами-членами не можуть бути вирішені іншими способами (наприклад, звернення до іншого міжнародного суду чи трибуналу). Дане положення «захищає» Суд ЄС від паралельної юрисдикції інших міжнародних судових установ, оскільки їх юрисдикційна конкуренція стає все більш реальною через постійне розширення правовідносин, які підпадають під компетенцію ЄС. Так, у своєму Висновку 1/91 щодо заснування Суду Європейської асоціації вільної торгівлі (далі — ЄАВТ) Суд ЄС констатував, що юрисдикція Суду ЄАВТ буде становити загрозу розподілу компетенції за Договором про ЄСпв та взагалі автономії правової системи Співтовариства, і саме тому Суд визначив, що юрисдикція, надана Суду ЄАВТ, суперечить праву Співтовариства². Здається, що це — принципове

¹ Case 50/00, *Unión de Pequeños Agricultores v Council* // European Court Reports. – 2002. – P. I-6677.

² Opinion 1/91, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area* // European Court Reports. – 1991. – P. I-6079.

правоположення, яке у подальшому визначило напрямок судової практики в аспекті *виключності, автономності юрисдикції Суду ЄС*.

Подальшим кроком підтвердження Судом ЄС своєї виключної юрисдикції було рішення по справі *Commission v Ireland* (спір щодо заводу MOX), яка стосувалася спору між Великобританією та Ірландією¹. Протягом багатьох років Ірландія була занепокоєна зливанням в Ірландське море радіоактивних відходів з англійського заводу MOX. Великобританія неодноразово відмовляла Ірландії в наданні інформації щодо цих відходів, і остання у відповідь на це ініціювала два окремих позови щодо таких дій. Перший позов був ініційований перед Міжнародним трибуналом з морського права відповідно до Додатку VI Конвенції ООН з морського права 1982 р. Другий позов — перед міжнародним трибуналом відповідно до Конвенції по захисту морського середовища північно-східної частини Атлантичного океану 1992 р.

Щодо розгляду справи у Міжнародному трибуналі з морського права, то при розгляді ним питання про свою юрисдикцію він, взявши до уваги зауваження Великобританії, що ця справа підпадає під юрисдикцію Суду ЄС відповідно до ст. 292 Договору про ЄСпв (теперішня ст. 344 Договору про функціонування ЄС), призупинив провадження та звернувся до сторін із запитом з'ясувати, чи має Суд ЄС юрисдикцію вирішувати цю справу. У зв'язку з цим Комісія подала позов до Суду ЄС за процедурою ст. 226 Договору про ЄСпв (теперішня ст. 258 Договору про функціонування ЄС) на Ірландію за порушення нею ст. 292 Договору про ЄСпв. Підставою було неврахування Ірландією того, що Конвенції ООН з морського права є змішаною угодою, оскільки до неї приєдналися Європейське Співтовариство та держави-члени² і з цього моменту Конвенція стала невід'ємною частиною права Співтовариства. Суд ЄС у своєму рішенні по справі зазначив, що тільки сам Суд ЄС має вирішувати, чи має він юрисдикцію відносно міжнародних угод та чи може він вирішувати спір на підставі цього. У випадку сумніву держави-члена відносно того, чи стосується спір положень права Співтовариства та чи має він вирішуватися в Суді ЄС або в іншій судовій установі, вона має проконсультуватися з компетентним інститутом ЄС, наприклад, Комісією щодо цього питання³.

---

¹ Case 459/03, *Commission v Ireland* // European Court Reports. – 2006. – P. I-4635.

² Council Decision 98/392 concerning the conclusion by the EC of the UN Convention on the Law of the Sea // Official Journal. – 1998. – Serie L. – № 179. – P. 3-134.

³ Case 459/03, *Commission v Ireland* // European Court Reports. – 2006. – P. I-4635.

Можна зустріти пояснення такої рестриктивної позиції Суду тим, що таким чином він забезпечує автономність правового порядку Співтовариств не тільки відносно національних правових систем, але й відносно міжнародної правової системи¹. На наш погляд, позиція Суду ЄС є логічною в тому сенсі, що звернення до інших судових установ несе в собі загрозу для єдності правової системи ЄС, яка є гарантом успішності інтеграційного права. Крім того, сам Суд зазначає, що міжнародні угоди не можуть змінювати розподіл повноважень, встановлених установчими договорами, а отже, не можуть позбавляти і Суд ЄС юрисдикції вирішувати спори, визначені установчими договорами. На думку Суду ЄС, держави-члени, підписуючи міжнародні угоди, мають розуміти, що вони будуть обмежені виключною юрисдикцією Суду у випадку, коли їх предмет становить частину правового порядку ЄС.

Раніше, коли існувала триопорна структура ЄС, юрисдикційна монополія Суду мала свої межі, виходячи з того, що вона стосувалася лише спорів, які виникають у межах Європейського Співтовариства, тобто Першої опори. Юрисдикція не поширювалася на спори, які виникали в рамках Другої та Третьої опор ЄС, та ці спори могли вирішуватися і поза межами Союзу. Як зазначає Р. Б. Хорольський відносно системи того часу, система вирішення спорів у рамках ЄС — це «відкрита» система, оскільки формально вона не забороняє звертатися до інших міжнародних засобів вирішення спорів². Але зі вступом у силу Лісабонського договору ця монополія поширилася на всі спори, які виникають у рамках єдиного ЄС.

Джерелом юрисдикції Суду ЄС є установчі договори Союзу. Слід зазначити, що багато міжнародних угод, які укладаються державами-членами, надають Суду ЄС юрисдикцію, а тому вони теж становлять джерело юрисдикції Суду. Так, Угода про створення Єдиного економічного простору передбачала можливість звернення до Суду ЄС з преюдиціальними зверненнями щодо тлумачення цієї Угоди. Брюссельська конвенція щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень по цивільних та комерційних справах 1968 р., яка діяла до 2002 р., надавала Суду ЄС юрисдикцію виносити преюдиціальні рішення щодо її тлумачення. За нашими підрахунками, Суд ЄС виніс близько 100 таких преюдиціальних рішень.

---

¹ Lavranos N. The Scope of the Exclusive Jurisdiction of the Court of Justice // European Law Review. – 2007. – Vol. 32, Is. 1. – P. 90.

² Хорольський Р. Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2001. – С. 72.

Таким чином, юрисдикція є багатомірним поняттям і, перш за все, публічно-правовим інститутом процесуального права ЄС. Вона визначає сферу функціонування судової влади ЄС, поряд з виконавчою та законодавчою, сферу компетенційних повноважень органів судової влади ЄС, а також повноваження Суду по розгляду конкретних справ у процедурах судового розгляду, передбачених установчими договорами.

Зважаючи на досить об'ємну юрисдикцію судів ЄС та широке коло процедур, в яких вона реалізується, в науково-практичних цілях юрисдикція Суду ЄС може підлягати класифікації та поділу на певні групи¹.

У доктрині права ЄС класифікація юрисдикції Суду ЄС не становила предмет окремих досліджень, а у контексті загального розгляду його повноважень серед науковців поширеною стала класифікація юрисдикції на пряму, тобто ту, справи по якій ініціює учасник спору, та непряму – преюдиціальну, тобто справи, які ініціює не безпосередній учасник спору². Виходячи з цього, до безспірної юрисдикції Суду ЄС належить ухвалення преюдиціальних рішень (ст. 267 Договору про функціонування ЄС) та винесення висновків щодо сумісності міжнародних угод, які укладаються Співтовариством, з установчим Договором (ст. 218 Договору про функціонування ЄС). Уся інша юрисдикція Суду ЄС належить до спірної, тобто в рамках якої він виносить рішення по суті спору.

Слід зазначити, що існування в доктрині тільки такої класифікації юрисдикції Суду ЄС не відбиває усього спектра його повноважень та збіднює його роль у становленні та характеристиці механізмів судового захисту на наднаціональному рівні.

Враховуючи те, що Суду ЄС притаманні, як вже зазначалося, риси міжнародного³, федерального (верховного), конституційного, адміні-

¹ У контексті цього параграфа термін «юрисдикція Суду ЄС» буде вживатися для позначення юрисдикції всієї судової системи ЄС і лише коли йтиметься про характерну тільки для певної ланки юрисдикцію, робитиметься щодо цього застереження. Крім того, класифікації підлягатиме лише юрисдикція Суду в рамках ЄС, оскільки юрисдикція в рамках Євратому є майже схожою та не має такого великого значення для інтеграційних процесів.

² Хартли Т. К. Основы права европейского Сообщества: Пер. с англ. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 68-71; Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2002. – С. 316-331; Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник для вузов / Под ред. Л. М. Энтина. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 220.

³ Pollard D., Ross M. European Community Law. Text and Materials. – London: Butterworths, 1994. – P. 197.

стративного суду¹, то залежно від функцій, які виконує Суд, у цьому відношенні його юрисдикцію можна умовно поділити на такі сфери: 1) міжнародну; 2) конституційну; 3) верховну (федеральну); 4) адміністративну².

Міжнародна юрисдикція Суду ЄС полягає у можливості розгляду ним спорів між державами-членами і має фундаментальний характер. Так, Суд ЄС має юрисдикцію щодо будь-якого спору, що стосується предмета установчого Договору, якщо цей спір подається йому на розгляд відповідно до спеціальної угоди між сторонами (ст. 273 Договору про функціонування ЄС). Крім того, у держав-членів існує можливість передати до Суду ЄС справу проти іншої держави-члена, яка не виконує зобов'язань за установчим Договором (ст. 259 Договору про функціонування ЄС). Фундаментальний характер юрисдикції Суду щодо питань, пов'язаних із установчим Договором, визначається природою такого утворення, як ЄС, та Суду як базового інституційного елемента механізму ЄС.

До міжнародної юрисдикції можна віднести і компетенцію Суду ЄС ухвалювати рішення відповідно до арбітражних застережень, які містяться в контрактах, укладених ЄС або від його імені, незалежно від того, регулюється цей контракт публічним чи приватним правом (ст. 272 Договору про функціонування ЄС). У цьому випадку, правда, більш коректно говорити про міжнародну третейську юрисдикцію Суду

¹ Donner A. The Constitutional Powers of the Court of Justice of the European Communities // *Common Market Law Review*. – 1974. – Vol. 11. – P. 127-140; Berb G. The Development of Judicial Control of the European Communities. – The Hague etc., 1981. – P. 516; Mischo J. Un role nouveau pour la Cour de Justice? // *Revue du Marche Commun*. – 1990. – No. 342. – P. 681-686; Schermers H. G., Waelbroek D. F. *Judicial Protection in the European Communities*. – [5th ed.]. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992. – P. 29; Vesterdorf B. A Constitutional court for the EU // *International Journal of Constitutional Law*. – 2006. – Vol. 4, Is. 4. – P. 607.

² Ця класифікація аналогічна предметному критерію, за яким провадиться класифікація в доктрині національного процесуального права. Див.: Комаров В.В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України // *Вісник Академії правових наук України*. – 2003. – № 2-3. – С. 477-478; Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Х., 2005. – С. 78; Радченко П. І. Судова юрисдикція як міждисциплінарна наукова проблема // *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України: Тези доп. та наук. повідомлень учасників міжнародної наукової конференції (25-26 січня 2007 р.)*. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 77.

ЄС, оскільки інституційно він діє як третейський суд¹, але головне, що слід підкреслити, — це те, що і третейська юрисдикція у поєднанні з повноваженнями Суду ЄС розглядати справи, що впливають з предмета установчого Договору, відбиває специфічний характер юрисдикції Суду, який є похідним від природи ЄС. Тут слід сказати, що такої множинної природи статусу та юрисдикції не має жодна міжнародна судова установа, оскільки Суд ЄС виступає, так би мовити, «державним судом», виходячи з наднаціонального характеру ЄС, і як такий може виконувати третейські функції.

Конституційну юрисдикцію Суд ЄС реалізує і тоді, коли розглядає справи про легітимність актів інститутів, органів, офісів, агенцій ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС), тобто відповідність вторинного права установчому договору, який, як буде доведено згодом, по суті набув характеру конституційного договору. За своїм характером — це подальший судовий контроль, оскільки предметом судової діяльності виступають вже ухвалені рішення.

До конституційної юрисдикції також можна віднести і повноваження Суду ухвалювати висновки щодо можливості приєднання ЄС до міжнародної угоди (ст. 218 Договору про функціонування ЄС). Ця юрисдикція має, так би мовити, превентивний характер, оскільки в даному випадку, здійснюється попередній контроль відповідності міжнародного акта та повноважень Союзу на його укладення положенням установчого договору.

Варто підкреслити, що сам Суд ЄС дає зрозуміти, що він виконує конституційну, тобто універсальну контрольно-наглядову функцію або функцію нормоконтролю. Це було зроблено під час надання висновку Судом ЄС про можливість приєднання ЄС до Угоди про Єдиний економічний простір та пояснення конституційного характеру установчого Договору Європейського Співтовариства (що проектується на Договір про функціонування ЄС), а у зв'язку з цим і наділення Суду конституційними функціями².

У цьому відношенні для європейської правової системи важливість конституційного контролю з очевидністю є такою самою, як і для національних правових систем. А. О. Селіванов підкреслює важливість

---

¹ Щодо юридичної природи арбітражу та його зв'язку з європейським правом див.: Lew J., Mistelis L., Kröll S. *Comparative International Commercial Arbitration*. – The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2003. – P. 71-98, 355-376.

² Див.: *Opinion 1/91, Draft Treaty on a European Economic Area* // *European Court Reports*. – 1991. – P. I-6079.

конституційної юрисдикції для повноцінного функціонування правової системи. За аналогією можна говорити про важливість такої нормо-контрольної юрисдикції для європейської правової системи та зміцнення статусу установчих договорів ЄС. А. О. Селіванов зазначив: «Результатом конституційного контролю є встановлення конституційної відповідальності і захист Конституції як свідчення особливої правової охорони конституційної законності і конституційного правопорядку»¹.

Оскільки у доктрині прийнято наділяти Суд ЄС рисами верховного (федерального) суду, то цілком можливо виділяти його *верховну (федеральну) юрисдикцію*. Вона відбивається у повноваженнях Суду ЄС по ухваленню преюдиціальних рішень у відповідь на запити від національних судів (ст. 267 Договору про функціонування ЄС), які є гарантом єдності права ЄС². У цьому випадку Суд ЄС має *виключну* юрисдикцію надавати тлумачення праву ЄС та дійсності актів його інститутів, органів, офісів, агенцій і виступає, так би мовити, як верховний суд відносно національних судів держав-членів, які не можуть виконувати ці функції³. Т. Трідімас (Т. Tridimas), говорячи про те, що Суд ЄС наділений такою юрисдикцією, зазначає: «Він (Суд. — Т. К.) відіграє центральну роль не лише відносно сфери економічної інтеграції, але і у вирішенні питань політичного правління, визначення демократії на європейському та національному рівні, та роблячи внесок у процес судової гармонізації відносно появи європейського демосу»⁴.

Однак слід зазначити, що юрисдикцію Суду ЄС за ст. 267 Договору про функціонування ЄС, на наш погляд, можна віднести і до конституційної юрисдикції, оскільки більшість питань, які вирішуються в рамках цієї процедури, мають конституційний характер, а саме: тлумачення права ЄС щодо розмежування повноважень між державами-членами та наднаціональними органами, розмежування повноважень

¹ Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2008. – С. 23.

² Див.: Lenaerts K., Arts D. Procedural Law of the European Union. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – Р. 9.

³ Тут можна говорити лише про умовність верховенства Суду ЄС над національними судовими установами, оскільки формально між ними не існує ієрархії.

⁴ European Union Law for the twenty-first Century. Rethinking the new Legal Order. Essays in EU Law / Ed. by Tridimas T., Nebbia P. – Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2004. – Р. 113.

між самими наднаціональними інститутами, питання інституційного балансу тощо. Тобто, на наш погляд, доцільно об'єднати конституційну та верховну (федеральну) юрисдикції Суду ЄС в єдину групу, оскільки ці юрисдикції реалізуються однією процедурою — преюдиціальною, яка є фундаментом правової системи Союзу в цілому, що буде більш ґрунтовно розглянуто у розділі 2.

Щодо *адміністративної юрисдикції* Суду ЄС, то вона стосується спорів, що вникають із неналежного виконання функцій публічної адміністрації, тобто інститутів та органів ЄС. Так, згідно зі статтями 263 та 265 Договору про функціонування ЄС Суд ЄС/Загальний суд наділений юрисдикцією з розгляду спорів по захисту приватних осіб від дії нелегітимних актів або бездіяльності інститутів, органів, офісів, агенцій ЄС. Відповідно до ст. 268 Договору про функціонування ЄС він має юрисдикцію у спорах про відшкодування збитків у випадку позадоговірної відповідальності, завданих інститутами або службовцями Союзу. До цього виду юрисдикції можна віднести також повноваження Суду ЄС за певних обставин та при дотриманні процедурних вимог звільняти з посади Омбудсмана (п. 2 ч. 2 ст. 228 Договору про функціонування ЄС), члена Комісії (п. 2 ст. 245, ст. 247 Договору про функціонування ЄС) та Рахункової палати (ч. 6 ст. 286 Договору про функціонування ЄС).

Міжнародна, конституційна, верховна (федеральна) та адміністративна юрисдикції є родовими і похідними характеристиками статусу Суду ЄС в інституційній системі ЄС. Але оскільки мова може йти не лише про юрисдикцію Суду ЄС як характеристику, що відбиває інституційну природу цього органу, але й про владний ресурс судової системи ЄС в цілому, яка еволюціонувала певним чином у сталу систему судової влади ЄС, то важливим є функціональний аспект юрисдикції судів ЄС та функціональна класифікація судової юрисдикції. Основою такої класифікації виступає функціональний критерій, тобто такий, що характеризує судові повноваження з точки зору функцій існуючих ланок судової системи ЄС. Дана класифікація є важливою, оскільки функціонально юрисдикція фіксує межі легітимної діяльності різних гілок судової влади. За функціональним критерієм юрисдикція судової влади ЄС поділяється на: 1) юрисдикцію безпосередньо Суду ЄС; 2) юрисдикцію Загального суду; 3) юрисдикцію Трибуналу з питань цивільної служби. Якщо розглянути обсяги юрисдикції кожної ланки судової системи ЄС, то стає зрозумілим, що кожна з них виконує свої

власні функції. Головною функцією Загального суду є захист прав та інтересів приватних осіб у контексті європейського правопорядку, оскільки він уповноважений розглядати скарги, позивачем по яких є саме приватні особи (статті 263, 265, 268, 270, 272, 340 Договору про функціонування ЄС). Трибунал функціонально призначений розглядати спори між ЄС та його службовцями, тобто його юрисдикція поширюється на позови службовців до ЄС (ст. 270 Договору про функціонування ЄС). Щодо Суду ЄС, то він, як неофіційно, але загальновизнаний головний судовий орган ЄС, функціонально призначений відстоювати інтереси інтеграції, розглядаючи всі інші спори.

Як вже зазначалося, юрисдикція Суду ЄС — складне явище і це також відбивається на функціональній юрисдикції. Зважаючи на вищевикладене щодо цієї юрисдикції, можна виділити такий різновид функціональної юрисдикції, як альтернативна юрисдикція. Під альтернативною юрисдикцією розуміється юрисдикція в рамках певних процедур, яка розподіляється між Судом ЄС та Загальним судом залежно від того, хто виступає позивачем. До альтернативної функціональної юрисдикції можна віднести юрисдикцію за процедурами по оскарженню нормативних актів інститутів, органів, офісів та агенцій ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС), оскільки ініціювати її можуть інститути ЄС і за певних обставин приватні особи, як і по процедурах по оскарженню незаконної бездіяльності інститутів, органів, офісів, агенцій (ст. 265 Договору про функціонування ЄС). До альтернативної функціональної юрисдикції належить також процедура винесення рішення відповідно до арбітражного застереження (ст. 272 Договору про функціонування ЄС), оскільки якщо позивачем по ній виступає приватна особа — сторона контракту, то справа розглядається Загальним судом.

Крім альтернативної функціональної, функціональну юрисдикцію Суду ЄС також можна поділити на факультативну та обов'язкову. Під факультативною юрисдикцією розуміються ті повноваження Суду, які залежать від волі сторін передати справу на його розгляд, вираженій у тій чи іншій формі. У своїй більшості юрисдикція Суду є обов'язковою, а факультативними є лише декілька процедур. Так, звернення до Суду ЄС за висновком щодо сумісності міжнародних угод, які укладаються Співтовариством, з установчим Договором (ст. 218 Договору про функціонування ЄС) залежить від волі Парламенту, Ради, Комісії чи держави-члена. Протягом п'яти років з дня набрання чинності Лісабонським

договором здійснення преюдиціальної юрисдикції щодо простору свободи, безпеки та правосуддя залежить також від волевиявлення держави-члена, яке має бути зроблене у формі подання відповідної декларації (ст. 10 Протоколу № 36 про перехідні положення). Можна також виділити такий різновид факультативної юрисдикції, як узгоджувальна (або дозвільна). До неї можна віднести винесення Судом ЄС/Загальним судом рішень відповідно до арбітражних застережень (ст. 272 Договору про функціонування ЄС), оскільки можливість наднаціональних судів розглядати спір прямо залежить від угоди сторін про це. Юрисдикція Суду ЄС щодо будь-якого спору, що стосується предмета установчого договору (ст. 273 Договору про функціонування ЄС), — це теж узгоджувальна (дозвільна) юрисдикція, оскільки такий спір може бути переданий до Суду ЄС лише відповідно до спеціальної угоди між сторонами.

У науці залежно від характеру владних повноважень суду деякі автори класифікують юрисдикцію на суб'єктивну та об'єктивну. Суб'єктивна юрисдикція здійснюється шляхом офіційного визнання судом наявності в особи суб'єктивного права та присудження цьому суб'єктові усього того, що з цим правом пов'язано (спір з приводу права). Об'єктивна юрисдикція здійснюється шляхом вирішення питання щодо порушення закону і реалізується у вигляді репресивної, відновлювальної та скасувальної юрисдикції¹.

Така класифікація має право на існування. А відносно юрисдикції Суду ЄС відбиває певні її особливості функціонування. Тож щодо юрисдикції Суду ЄС можна застосувати такий поділ:

1. Суб'єктивна юрисдикція — винесення висновків щодо сумісності міжнародних угод, що укладаються, із установчим Договором (ст. 218 Договору про функціонування ЄС), винесення рішень відповідно до арбітражного застереження (ст. 272 Договору про функціонування ЄС) та вирішення спору між державами-членами, що стосується предмета установчого Договору (ст. 273 Договору про функціонування ЄС). Крім того, визнання Судом ЄС наявності в особи чи інституту суб'єктивного права може відбуватися не в рамках окремої процедури, а під час тлумачення Судом права Союзу в межах преюдиціальної процедури ст. 267 Договору про функціонування ЄС.

---

¹ Смородинський В. С. Владні повноваження органів судової влади // Актуальні проблеми законодавства України. Тези доповідей і наук. повідомлень студ. наук. конференції: Матеріали конф. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 1996. — С. 22-23.

2. Об'єктивна юрисдикція, яка реалізується у вигляді:

i) репресивної юрисдикції, тобто констатації порушення зобов'язання за установчим договором (статті 258–260 Договору про функціонування ЄС та різновид цієї процедури відповідно до пп. а, d ст. 271 Договору про функціонування ЄС, ст. 270 Договору про функціонування ЄС) чи констатації незаконної бездіяльності інститутів (ст. 265 Договору про функціонування ЄС) та встановлення санкцій за ці порушення;

ii) відновлювальної юрисдикції, тобто встановлення обов'язку відшкодування збитків, завданих інститутами Співтовариства чи його службовцями (статті 268, 340 Договору про функціонування ЄС);

iii) скасувальної юрисдикції, тобто визнання недійсним актів інститутів (263 Договору про функціонування ЄС та різновид цієї процедури відповідно до пп. b, c ст. 271 Договору про функціонування ЄС, п. а ч. 1 ст. 267 Договору про функціонування ЄС).

Незважаючи на різноманітність класифікацій юрисдикції судів ЄС та підстав для таких класифікацій, спільним для всіх видів юрисдикції залишається головне завдання — забезпечення дотримання права, яке гарантує функціонування європейської наднаціональної системи.

За своїм походженням і змістом, який відбивається у юрисдикційних повноваженнях Суду ЄС, судова юрисдикція має, як видно, полісистемний характер, але, виходячи з того засадничого положення, що реалізація юрисдикції можлива лише в межах визначених процедур (проваджень), саме процедури реалізації юрисдикції мають конститутивне значення. Слід ще раз підкреслити значення процедур її реалізації з точки зору належності здійснення владних повноважень Суду. І тут потрібно звернути увагу на регламентацію у праві ЄС конкретних процедур, у межах яких здійснюються його юрисдикційні повноваження щодо розгляду спорів. Відповідно до чинних установчих договорів Суд ЄС, Загальний суд та Трибунал мають юрисдикцію відносно:

– надання висновків стосовно сумісності передбачуваних міжнародних угод та установчого договору (ст. 218 Договору про функціонування ЄС);

– позовів щодо забезпечення примусового виконання загальних зобов'язань (статті 258–260 Договору про функціонування ЄС) та зобов'язань у певних окремо регламентованих сферах (статті 108, 114, пп. а, d ст. 271, 348 Договору про функціонування ЄС ЄСпв);

– санкцій, передбачених у регламентах, прийнятих Парламентом з Радою, Радою відповідно до положень установчого договору (ст. 261 Договору про функціонування ЄС);

– скасування нелегітимних актів інститутів, органів, офісів, агенцій ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС), заходів, ухвалених Радою Керуючих або Радою Директорів Європейського Інвестиційного Банку (пп. b, ст. 271 Договору про функціонування ЄС);

– оскарження незаконної бездіяльності інститутів, органів, офісів, агенцій ЄС (ст. 265 Договору про функціонування ЄС);

– ухвали преюдиціальних рішень (ст. 267 Договору про функціонування ЄС);

– спорів по відшкодуванню збитків при позадоговірній відповідальності ЄС (ст. 268 Договору про функціонування ЄС);

– скасування нелегітимних актів, прийнятих Європейською Радою або Радою, які стосуються визначення наявності тяжкого та постійного порушення державою-членом принципів, на яких ґрунтується Союз (ст. 269 Договору про функціонування ЄС);

– спорів між ЄС та його службовцями (ст. 270 Договору про функціонування ЄС);

– винесення рішень відповідно до арбітражних застережень, що містяться в контрактах, укладених ЄС (ст. 272 Договору про функціонування ЄС);

– будь-яких спорів між державами-членами, що стосуються предмета договорів, у разі спеціальної про це угоди між сторонами (ст. 273 Договору про функціонування ЄС);

– скасування легітимних актів Ради у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, які накладають обмеження на фізичних або юридичних осіб (ст. 275 Договору про функціонування ЄС).

З огляду на статистику Суду ЄС щодо розгляду ним справ найголовнішими є три категорії процедур, в яких реалізується його юрисдикція:

1) процедура за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС — забезпечення примусового виконання зобов'язань державами-членами;

2) процедура за ст. 263 Договору про функціонування ЄС — оскарження нормативних актів інститутів, органів, офісів, агенцій ЄС;

3) процедура за ст. 267 Договору про функціонування ЄС — ухвала преюдиціальних рішень.

На ці три процедури припадає найбільше навантаження та вирішення фундаментальних питань права Союзу. Так, у 2008 р. до Суду

ЄС за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС надійшло 98,57% від загальної кількості всіх прямих позовів (207 справ) та 1,49% (три справи) — за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. За преюдиціальною процедурою до Суду ЄС надійшло 288 справ. Оскільки більшість позовів щодо оскарження нормативних актів ЄС ініціюється приватними особами, а розгляд позовів від них підпадає під юрисдикцію Загального суду, то доречно буде зазначити, що за той же 2008 р. до СПІ (у 2008 та 2009 рр. ця інстанція ще називалася СПІ) надійшло 269 справ за ст. 263 Договору про функціонування ЄС (42,77% від загальної кількості позовів, що надійшли до нього).

Концептуально характеристика юрисдикції є неповною, якщо обмежитися лише такими структурно-функціональними її компонентами, як юрисдикційні повноваження щодо розгляду справ (сфера діяльності Суду ЄС) та належні процедури її реалізації. Юрисдикція Суду ЄС характеризує не лише сферу діяльності судової влади ЄС та предмет конкретної справи, але і ресурс влади Суду та його вплив на правопорядок. У такому аспекті можна зазначити, що процесуальною формою реалізації виступають не лише процедури (провадження) судового розгляду, але й рішення самого Суду. Більш того, власне, рішення Суду є безпосереднім інструментом впливу на правопорядок ЄС та забезпечення його подальшого розвитку.

У теорії права ЄС рішення Суду ЄС так чи інакше були предметом досліджень. Так, у західній доктрині проблематика рішень Суду ЄС розглядалася переважно в світлі наділення їх статусом прецеденту¹. В останні роки зацікавленість європейських науковців перейняли і наші вчені², але все ж таки переважна кількість українських та російських науков-

¹ Див.: Waelbroeck M. May the Court of Justice Limit the Retrospective Operation of its Judgments? // *Yearbook of European Law*. – 1981. – Vol. 1. – P. 115-123; Alexander W. The Temporal Effects of Preliminary Rulings // *Yearbook of European Law*. – 1988. – Vol. 8. – P. 11-27; Arnall A. Owning Up to Fallibility: Precedent and the Court of Justice // *Common Market Law Review*. – 1993. – Vol. 30. – P. 247-266; та ін.

² Хорольський Р. Б. Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства // *Проблеми законності*. – 1999. – Вип. 39. – С. 204-210; Тихоновецкий Д. С. Проблема прецедента в праве ЕС // *Российский журнал международного права*. – 2001. – № 2. – С. 80-97; Андриенко Я. П. Роль Суда ЕС в формировании европейского правового пространства: международно-правовой подход: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10. – М., 2004. – 182 с.; Москаленко О. М. Специфика прецедентного права Суду Європейських Співтовариств // *Актуальні проблеми державного управління*. – 2005. – № 3 (26). – С. 179-186; Шевчук С. В. Судовий прецедент у праві ЄС // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2007. – № 6 (68). – С. 78-85; та ін.

ців розглядали рішення Суду в контексті вивчення джерел права ЄС¹. Нами сутність рішень Суду ЄС буде вивчена у розділі 3.

Висновки до розділу 1

В інституційній системі ЄС кожен з інститутів здійснює власну компетенцію для досягнення цілей та здійснення політики Союзу і виконує унікальну роль у розвитку інтеграції та побудові її підвалин. Разом з тим в умовах перетворень Союзу та його інституційної системи Суд залишився практично єдиним органом, який має велику автономію від держав-членів, а його рішення не потребують схвалення національними урядами.

Розвиток ЄС відбиває тенденцію інституціоналізації єдиної влади ЄС і, власне, судової системи. Незважаючи на неодноразові доповнення установчих договорів, Суд ЄС залишився єдиним судовим інститутом. Хоча Загальний суд наділений певними юрисдикційними повноваженнями, він не є інститутом ЄС. Щодо Трибуналу, то він являє собою судову палату, що розглядає справи з дуже вузького кола питань.

Суд ЄС займає особливе місце серед інститутів Союзу. Специфічні структурно-функціональні зв'язки Суду та інших інститутів ЄС становлять основу моделей інституційних взаємовідносин, змістом яких є інтереси інтеграції та інтереси держав-членів у ЄС. Суд відстоює інтереси інтеграції і його позиція є досить активістською. Парламент, Європейську Раду, Раду та Комісію можна назвати політичними інститутами, Рахункову Палату — незалежним органом фінансового контролю, ЄЦБ — представник валютного контролю, а Суд — по суті функціональний неполітичний орган із виключною юрисдикцією. Визнання обов'язкової юрисдикції Суду віднесено до безперечних умов членства в ЄС, а широкі компетенції відкривають перед ним великі можливості практичного впливу на функціонування та розвиток Союзу.

¹ Див.: Абдулін А. И. Право Европейских Сообществ: к вопросу о классификации источников // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 177-197; Грицяк І. Правові акти Європейського Союзу в управлінні інтеграційними процесами // Вісник Української Академії державного управління. – 2001. – № 3. – С. 359-365; Эбралидзе Н. Т. Методы правотворчества в ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Казань, 2004. – 173 с.; Тихоновецкий Д. С. Судебная практика как источник Европейского права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – 152 с.; Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2005. – 228 с.; Москаленко О. М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2006. – 171 с.; та ін.

Аналіз характеру первинного обсягу юрисдикції Суду свідчить про те, що вона була новаторською порівняно з іншими існуючими на той час міжнародними судами, оскільки вже в рамках ЄСВС, яке було міжнародною організацією, у приватних осіб існувала можливість оскарження актів його інститутів. Більш того, вона стала фундаментальною для подальшого розвитку та модернізації не лише судової юрисдикції, але й судової системи ЄС у цілому.

Інституційний розвиток ЄС характеризується еволюцією юрисдикції та формуванням певного стандарту судового захисту. Навіть після ліквідації триопорної структури ЄС приватні особи все одно залишилися обмежені в можливості оскарження актів певної сфери відання ЄС (спільна зовнішня політика та політика безпеки) і не мають можливості оскаржувати певні акти. Тому фактично виникають різні стандарти судового захисту — правова фрагментація, яка спричиняла дисбаланс наявних правових механізмів забезпечення функціонування ЄС. Для подолання цього дисбалансу Суд ЄС ухвалював унікальні рішення, якими на держави-члени і, зокрема на їх суди, покладалася обов'язок тлумачити та застосовувати національні норми таким чином, щоб найбільш уможливити судові оскарження приватними особами легітимність будь-яких рішень щодо імплементації або застосування актів ЄС у сферах, юрисдикція Суду по яких обмежена. Така фундаментальна позиція Суду стала відтворенням сталої тенденції поступового розширення юрисдикції Суду, певної зміни збалансованості між інститутами ЄС та ефективністю судового захисту в різних сферах правових відносин, у тому числі за участю приватних осіб.

Дослідження природи юрисдикції Суду ЄС дає змогу зробити висновок, що юрисдикція має комплексні ознаки і визначає компетенцію судів у різних вимірах: сфери відання судової влади, предмета судового розгляду, предмета судової діяльності, інстанційної побудови судової системи та її територіальності, тобто визначає сферу судової влади та ступеневу диференціацію повноважень різних судів по розгляду справ. Крім того, судова юрисдикція обумовлює існування чітко визначених процесуальних форм здійснення судової влади, які з точки зору їх дотримання мають конститутивне значення, оскільки вони, по суті, визначають спосіб здійснення юрисдикційних повноважень у судових провадженнях, а також рішень суду, в яких втілюється судова юрисдикція і які мають безпосередній вплив на правопорядок Союзу.

ПРОЦЕДУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

§ 1. Провадження щодо забезпечення примусового виконання зобов'язань (статті 258–260 Договору про функціонування ЄС)

Статті 258, 259 та 260 Договору про функціонування ЄС встановлюють процедури припинення невиконання зобов'язань державами-членами та наслідки такого невиконання. Оскільки Комісія є одним із представників наднаціонального елементу в інституційній структурі Союзу, то вона відіграє важливу роль в охороні та застосуванні положень установчих договорів, а отже, і бере участь у процедурі припинення невиконання зобов'язань, закріплених цими договорами. Тому, говорячи про процедуру припинення невиконання зобов'язань та юрисдикції Суду ЄС у рамках цієї процедури, не можна обійти роль Комісії, на яку покладені функції ініціювання та розвитку цієї процедури. Договір про функціонування ЄС передбачив такий механізм припинення невиконання зобов'язань державами-членами, що без Комісії Суд ЄС не зміг би використовувати свою юрисдикцію по цій процедурі. Так, ст. 258 встановлює: «Якщо Комісія вважає, що держава-член не виконує своїх зобов'язань щодо договорів (установчих. — *Прим. Т. К.*), вона подає мотивований висновок з цього питання після надання можливості задіяній державі представити свої міркування. Якщо ця держава не виконує положень висновків протягом строку, встановленого Комісією, остання може передати справу до Суду ЄС».

Засоби виконання рішень за статтями 258 та 259 передбачені ст. 260: «1. Якщо Суд ЄС встановлює, що держава-член не виконує зобов'язання за договорами, від такої держави вимагається вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду. 2. Якщо Комісія вважає, що держава-член не вжила заходів, які необхідні для виконання рішення Суду ЄС, то після надання державі можливості подати свої

міркування вона може передати справу до Суду. Комісія визначає розмір штрафу або пені, що підлягає сплаті задіяною державою-членом, який вона вважає належним у цій ситуації. Якщо Суд встановлює, що задіяна держава-член не виконує його рішення, він може накласти на неї штраф або пеню. 3. У випадку коли Комісія звертається до Суду з позовом згідно зі ст. 258 на підставі того, що держава-член не виконала свого зобов'язання сповістити про засоби по трансформації директиви, прийнятої згідно із законодавчою процедурою, то вона може, коли визнає за належне, визначити розмір штрафу або пені, що підлягає сплаті задіяною державою-членом, який вона вважає таким, що відповідає обставинам. Якщо Суд встановлює наявність порушення, то він може накласти на державу-члена обов'язок по виплаті штрафу або пені в межах розміру, вказаного Комісією. Обов'язок по виплаті вступає в силу в день, який встановлений у рішенні Суду».

Слід зазначити, що до вступу в силу Лісабонського договору порядок накладення санкцій на державу-порушницю був набагато складнішим. За старою редакцією Договору про ЄСпв для того, щоб накласти штрафні санкції на державу-члена, яка не виконує рішення Суду, Комісія, повинна була надати можливість державі викласти свої зауваження, потім ухвалити мотивований висновок, що визначає пункти, з яких держава не виконує рішення. У мотивованому висновку мав зазначатися термін для остаточного виконання рішення Суду ЄС. І лише коли після цього держава-член не виконує рішення, це могло бути підставою для передачі Комісією до Суду нової справи про накладення штрафу або пені. Тож раніше для подачі позову до Суду ЄС про накладення на державу-порушницю штрафу або пені Комісія мала провести ще одну адміністративну фазу. І тільки якщо держава-член не відреагувала належним чином на мотивований висновок у рамках цієї фази, тоді Комісії могла передати справу до Суду.

Підставою провадження за статтями 258 та 259 Договору про функціонування ЄС є невиконання свого зобов'язання державою-членом. Таке невиконання може набувати різних форм залежно від того, в якому акті закріплений конкретний обов'язок держави-члена. Так, якщо обов'язки містяться у положеннях установчих договорів, міжнародних угодах, які укладені за умов ст. 218 Договору про функціонування ЄС, регламентах чи рішеннях, що не вимагають імплементаційних (трансформаційних) заходів, або впливають із загальних принципів права, які визнаються Судом ЄС, то порушення можуть набувати форми не-

виконання або неналежного виконання положень вищеназваних актів. Якщо зобов'язання закріплені в директивах, які за своєю природою мають вводитися в дію прийняттям національних імплементаційних (трансформаційних) нормативних актів, то порушення може полягати у неприйнятті цих актів або в їх прийнятті, але з неповно чи неправильно викладеним змістом директиви¹. Положення належно імплементованої директиви можуть бути неправильно застосовані державою-членом, що теж становитиме порушення в розумінні ст. 258/259 Договору про функціонування ЄС.

Відповідно до вищенаведеного, невиконанням зобов'язання буде вважатися: дія або бездіяльність законодавчих органів держави-члена, спричиняючи залишення в силі скасованого Судом ЄС акта, навіть якщо він взагалі не застосовувався або вже не застосовується²; дія або бездіяльність виконавчих органів держави-члена³, включаючи залишення в силі скасованого Судом ЄС адміністративного акта, навіть якщо він не застосовується; невідповідна дія конституційно незалежної публічної влади, наприклад місцевої або регіональної⁴, чи суб'єктів федерації⁵, де відповідати буде держава як цілісний суб'єкт; невідповідне рішення національних судових установ.

Щодо такої підстави для відповідальності, як рішення національних судових установ, які не відповідають праву ЄС, то Суд ЄС із Комісією ставиться до цієї підстави з обережністю, оскільки вона часто межує з втручанням у незалежність судової влади, а значить, із порушенням державного суверенітету. У своїй практиці Комісія мала декілька таких справ, але до Суду ЄС вони не були направлені, оскільки були врегульовані на адміністративній фазі. Генеральний адвокат Дж. Уорнер (J. Warner) у своєму висновку по справі *Regana v Bouchereau* висловив думку, що проста судова помилка не може бути підставою для відповідальності держави, а нею може бути тільки умисне знехтування права ЄС національним судом⁶. Більшість науковців погоджувалася

¹ Це можна вважати єдиним випадком, коли Суд ЄС має право *прямо* перевіряти національні нормативні акти. Наприклад, у рамках процедури за ст. 267 Договору про функціонування ЄС таке може відбуватися, але опосередковано, про що йтиметься у § 3.

² Case 167/73, *Commission v France* // European Court Reports. – 1974. – P. 359.

³ У справі 265/95 (Case 265/95, *Commission v France* // European Court Reports. – 1997. – P. I-6959) Франція понесла відповідальність за невжиття жодних заходів для припинення блокування фермерами імпорту іспанської полуниці протягом 10 років.

⁴ Case 1/86, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1987. – P. 2797.

⁵ Case 9/74, *Casagrande v Landeshauptstadt Munchen* // European Court Reports. – 1971. – P. 773.

⁶ Case 30/77, *Regina v Bouchereau* // European Court Reports. – 1977. – P. 1999.

з тим, що порушення, скоєні національними судами, не можуть бути підставою для ініціювання процедури за ст. 258/259¹, але винесення Судом ЄС у 2003 р. рішення по справі *Köbler*², яке закріпило відповідальність держави за судову помилку при тлумаченні права Співтовариства (а відповідно зараз права ЄС), за деяких обставин може змінити практику Комісії.

Комісія завжди чітко відокремлювала ситуації, коли держави-члени не виконували своїх зобов'язань щодо імплементації на національному рівні директив, від ситуацій, коли держави-члени не виконували зобов'язань, які закріплені установчими договорами чи іншими актами ЄС. Це і стало підставою для того, що Лісабонський договір вніс зміни до колишньої ст. 228 Договору про ЄСпв (тепер ст. 260 Договору про функціонування ЄС) та в окремому п. 3 передбачив наслідки невиконання державою-членом свого обов'язку повідомити про заходи щодо імплементації (трансформації) директиви у свій національний правопорядок.

У цьому контексті слід зауважити, що невиконання зобов'язань щодо імплементації директив становлять 2/3 справ, які розглядаються Комісією. Відповідно до Білої книги про європейське управління подолання такого негативного явища є одним з пріоритетних напрямів діяльності Комісії³. П. Ван ден Босше (P. Van den Bossche) виділяє такі форми невиконання зобов'язань щодо імплементації директив: неімплементація, незастосування та незабезпечення введення в дію⁴. Найчастіше невиконання зобов'язань державами-членами полягає саме в неприйнятті національних актів, які б імплементували директиви ЄС. Слід зазначити, що поступово відбувається покращення ситуації завдяки праці Комісії у цьому напрямку. Так, Комісія організовує зустрічі в державах-членах, які прийнято називати «делегаціями з приводу

¹ Dashwood A., White R. Enforcement Actions Under Articles 169 and 170 EEC // *European Law Review*. – 1989. – Vol. 14, Issue 6. – P. 405; Хартли Т. К. Основы права Европейского Сообщества: Пер. с англ. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 319-320, 324-325.

² Case 224/01, *Gerhard Köbler v Republik Österreich* // *European Court Reports*. – 2003. – P. I-10239.

³ Біла книга про європейське управління була прийнята Комісією 25 липня 2001 р. та доступна на офіційному сайті Європейської Комісії за адресою: http://ec.europa.eu/governance/white_paper/index_en.htm.

⁴ Van den Bossche P. In Search of Remedies for Non-Compliance: The Experience of the European Community // *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. – 1996. – Vol. 3. – P. 372.

директив» і на яких аналізуються потенційні проблеми у цій сфері, а також найбільш оптимальні підходи до імплементації директив. З травня 2004 р. Комісією була введена в дію Система електронної нотифікації державами-членами про прийняття відповідних заходів щодо імплементації директив¹, а сама Комісія завдяки їй встановлює граничні строки для цього. Інформація, яка поступає по Системі, доступна всім, що сприяє відкритості та прозорості. У 2007 р. Комісією було прийняте рішення про організацію в державах-членах спеціальних органів, які відповідатимуть за належну імплементацію директив. Комісія намагається долучити до процесу полегшення використання та імплементації норм права ЄС експертів високого рівня. Так, 260 комітетів та 1200 експертних груп було долучено до вдосконалення *aqius*, визначення напрямів щодо внесення поправок до існуючого масиву норм та розробки засобів підвищення ефективності імплементації та застосування права ЄС. Таким чином, лише у 2007 р. було проведено 256 зустрічей різних комітетів та 118 зустрічей із дорадчими та експертними групами.

Заходи Комісії зробили свій внесок у покращення показників виконання зобов'язань державами-членами порівняно із попередніми роками. Держави-члени, користуючись Системою електронної нотифікації, повідомляють Комісію майже про всі імплементаційні заходи. Наприклад, відсоток такого повідомлення у 2007 р. коливався від 99,07 до 99,46, і можна сказати, що «нові» держави-члени більш сумлінно ставляться до цього обов'язку, ніж «старі» держави-члени. Найкращі показники нотифікації у 2007 р. мали Литва, Польща, Латвія та Великобританія. На останніх позиціях — Люксембург та Греція². Крім того, Система дає можливість провадити консультації щодо правильності імплементаційних заходів.

Щодо причин невиконання зобов'язань державами-членами, то частіше за все ними є незгода держав із відповідними актами ще на

---

¹ Офіційний сайт цієї системи – http://www.europa.eu.int/solvit/site/index_en.htm. Щодо її функціонування див.: Munoz R. The Monitoring of the Application of Community Law: The Need to Improve the Current Tools and an Obligation to Innovate // Jean Monnet Working Paper. – New York, 2006. – № 4. – P. 25-28.

² Статистичну інформацію взято з 25-ї Щорічної доповіді по контролю за застосуванням права Співтовариства (25th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (2007) // SEC. – 2008. – P. 2854). Такі доповіді Комісія видає з 1984 р. за результатами своєї річної праці та публікує в них усю статистичну інформацію щодо контролю за застосуванням права ЄС державами-членами та інформацію щодо порушення проваджень за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС.

етапі їх прийняття, врахування не повною мірою позиції держави або те, що виконання зобов'язання потребує витрати значних коштів¹. В основі неналежного виконання положень директив часто лежить їх складність. Як зазначає Л. Севон (L. Sevón), «зараз директиви формулюються таким чином, що національні законодавці частіше за все можуть лише скопіювати текст директиви в національне законодавство для того, щоб запобігти ризику, що національні положення призведуть до іншого результату, ніж директива. Це призводить до зменшення різниці між директивами та регламентами»².

Контроль за дотриманням державами-членами обов'язків покладений установчими договорами на Комісію. Інформацію про порушення вона отримує частково завдяки своїм власним дослідженням, частково через петиції або запити Європейського Парламенту, але більшою частиною завдяки скаргам третіх осіб, яким вона приділяє багато уваги. Наприклад, у 1983 р. була прийнята перша така скарга, а вже у 1998 р. було ініційовано 1128 справ на їх підставі. У той же час було ініційовано лише 396 справ на підставі власних розслідувань Комісії. У період з 1999 р. по 2002 р. середня кількість заяв на рік від третіх осіб становила приблизно 1346, хоча у 2006 р. трохи знизилася (до 1049), що становить 41,7 % від загальної кількості зафіксованих порушень³. Саме через таку їх кількість Комісія називає заяви від третіх осіб «незамінним елементом» механізму контролю⁴. Крім того, у деяких сферах, наприклад, у сфері захисту навколишнього середовища, Комісія не наділена повноваженнями та не має механізмів здійснення контролю за застосуванням права ЄС державами-членами, тож у таких випадках головним джерелом інформації виступають саме скарги від третіх осіб.

Із загальної кількості скарг 5 % надходять до Комісії від держав — членів ЄС, 5 % — від індивідів, 90 % — від різних компаній. Хоча ст. 259 Договору про функціонування ЄС передбачає процедуру, за

¹ Детальне дослідження причин невиконання державами-членами своїх зобов'язань див.: Mbaye H. Why National States Comply with Supranational Law. Explaining Implementation Infringements in European Union, 1972-1993 // European Union Politics. – 2001. – Vol. 2, Issue 3. – P. 259-281.

² Sevón L. Making Community Law Efficient // European Business Law Review. – 2001. – Vol. 12, Issue 7/8. – P. 158.

³ 24th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (2006) // SEC. – 2007 – P. 975.

⁴ 13th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1995) // Official Journal. – 1996. – Serie C. – № 303/1. – P. 75.

якою держава-член сама може ініціювати припинення невиконання зобов'язань іншою державою-членом, однак із політичних мотивів та небажання вступати у відкриту опозицію до іншої держави-члена ст. 259 застосовувалася всього декілька разів, а самі держави-члени віддають перевагу вирішенню питання шляхом подачі своїх скарг до Комісії, яка потім і буде позивачем у Суді ЄС. У таких випадках держави-члени після ініціювання Комісією процедури частіше за все виступають перед Судом ЄС як зацікавлені сторони.

Велика кількість скарг від приватних осіб свідчить про зростання правової освіченості пересічних учасників правовідносин, які регулюються правом ЄС, та про їх переконаність у дієвості захисту з боку системи Союзу. Процедура подачі скарги до Комісії дуже проста, не вимагає витрачання коштів і дотримання якихось формальностей, а також підпорядковується принципу конфіденційності. Скаржники не повинні доказувати існування зв'язку між порушенням зобов'язань державою-членом і своїми приватними інтересами. У березні 2002 р. Комісія видала спеціальне Комюніке, в якому роз'яснила основні правила звернення скаржників, та розробила типову форму такої скарги¹. Дотримання цієї форми є необов'язковим, але її дотримання полегшує процедуру подачі скарги.

Слід зазначити, що зростання кількості скарг до Комісії від приватних осіб має ще й іншу сторону — скаржники вбачають у Комісії, так би мовити, «суперсуд» ЄС і покладають занадто великі сподівання на її можливості щодо розслідування кожного індивідуального порушення. Крім того, хоча процедура і є відкритою для приватних осіб, але метою ст. 258 є припинення невиконання зобов'язань державою-членом², а не вирішення індивідуальних проблем і захист індивідів³. Більш того, скаржників не можна вважати учасниками процедури за ст. 258 Договору про функціонування ЄС, оскільки вони не мають до-

---

¹ Комюніке та форма скарги доступні на офіційному сайті Генерального Секретаріату Комісії. – Режим доступу:

http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/sgb/droit_com/index_en.htm#infractions.

² За висловом Й. Хардена (I. Harden), процедуру за ст. 258 Договору про функціонування ЄС можна вважати «квазіомбудсманом», оскільки вона стоїть на захисті загальних інтересів права ЄС і є представником інтересів Союзу (див.: Harden I. What Future for the Centralised Enforcement Machinery of Community Law? // *Current Legal Problems*. – 2002. – Vol. 55. – P. 506).

³ 14th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1996) // *Official Journal*. – 1997. — Serie C. – № P. 322/1 . – P. 90.

ступу до документації, якою оформлюється процедура, та не ознайомлюються з офіційними повістками та мотивованими висновками Комісії, а також змістом відповідей держав-членів на них тощо¹.

Незважаючи на доступність для приватних осіб процедури подачі скарг на порушення державами-членами своїх зобов'язань, Комісія прагне до ще більшого вдосконалення цієї процедури. Так, у 1996 та 1998 рр. була проведена реформа адміністративної стадії процедури за ст. 258, спрямована на ще більше підвищення прозорості, відкритості Комісії та розширення доступу до неї приватних осіб. Як слушно зауважує Дж. Шо (J. Shaw), цей процес був значно прискорений позицією Омбудсмана ЄС², до якого надійшло багато звернень про бездіяльність Комісії стосовно скарг щодо будівництва дороги Newbury Bypass у Південній Англії, яке стало відправною точкою для безпрецедентної кампанії із захисту навколишнього середовища³. Щодо ситуації, яка існувала на той час, Омбудсман зазначив, що хоча Комісія і наділена широкими дискреційними повноваженнями, але вони не мають ставати «диктаторськими». З його ініціативи на Комісію був покладений обов'язок реєструвати протягом 30 днів скарги, які надходять до неї⁴, та інформувати скаржників про рух справи⁵. Комісія повинна повідомляти скаржників про свої наміри закрити справу, надаючи обґрунтування цього рішення та даючи скаржникам можливість надати свої міркування щодо цього. На думку колишнього Омбудсмана Дж. Сьодермана (J. Söderman), цей процес, спрямований на більшу прозорість та публічність, став ще одним стимулом для держав-членів дотримуватися своїх зобов'язань⁶.

¹ Це було підтверджено і рішенням СПІ по справі T-191/99 (Case T-191/99, *Petrie, Primhak, Verzoni v Commission* // European Court Reports. – 2001. – Р. II-3677).

² Щодо впливу Омбудсмана на інституційний баланс у ЄС та взаємовідносини із Комісією див.: Peters A. *The European Ombudsman and the European Constitution* // Common Market Law Review. – 2005. – Vol. 42. – Р. 697-743.

³ Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – Р. 319.

⁴ За деякими винятками, що стосуються неповного змісту скарги. Ці винятки зазначені у Комюніке.

⁵ Хоча ці права надаються Комюніке, яке не є актом обов'язкової сили, але Комісія сама підкреслює, що невиконання його положень може бути підставою для звернення громадян до Омбудсмана ЄС.

⁶ Див. виступ Дж. Сьодермана (J. Söderman) «The Citizen, the Rule of Law and Openness» на конференції з Європейського права у Стокгольмі, 10-12 червня 2001 г. – Режим доступу:

<http://ombudsman.europa.eu/speeches/en/2001-06-12.htm>.

Щодо процедури, то після отримання скарги Комісія має протягом одного року прийняти рішення про закриття справи за відсутності порушення або про направлення офіційної повістки державі-члену та тим самим ініціювати процедуру за ст. 258 Договору про функціонування ЄС.

Наприклад, 6 травня 2008 р. Європейська Комісія надіслала мотивований висновок урядові Іспанії відносно недотримання державою правил телереклами, що діють в ЄС. З липня 2007 р., коли Комісія розпочала розслідування у справі порушення європейських правил телереклами, уряд Іспанії так і не вдався до кроків, які б узгодили іспанську телевізійну практику із нормами ЄС. Зокрема, Комісія вказує на перевищення іспанським телебаченням норм ЄС щодо максимальної тривалості рекламних блоків (12 хвилин на годину). Комісари зазначили, що коли іспанський уряд і надалі не вдаватиметься до узгоджувальних кроків, то Комісія передасть справу до Суду ЄС.

Як стає зрозумілим зі змісту статей 258 та 259, процес їх використання можна поділити на адміністративну та судову стадії. Адміністративна (або досудова) стадія складається із розслідування дій держави-члена та їх аналізу, інформування цієї держави офіційною повісткою про існування припустимого порушення з її боку, надання їй можливості надати міркування про це та з надання Комісією мотивованого висновку, а закінчується вона у той момент, коли протягом встановленого періоду держава-член не виконає свого обов'язку та Комісія передає справу до Суду ЄС. Одночасно це є початком судової стадії, яка продовжується винесенням рішення Судом ЄС.

У Договорі про функціонування ЄС передбачено кілька винятків із загального правила про обов'язковість передування адміністративної стадії в процедурі про невиконання зобов'язань державами-членами. Статті 108, 114 та 348 Договору про функціонування ЄС надають Комісії повноваження передавати справи безпосередньо до Суду без проходження адміністративної стадії ст. 258. Це так звані прискорені процедури.

Відповідно до статей 107 та 108 Комісії надані повноваження по контролю за всіма системами допомоги, що надаються державам, і при необхідності по виданню рішень щодо скасування чи зміни відповідних допомог, які є несумісними зі спільним ринком. Як зазначає Н. Еміліо (N. Emiliou), у цих положеннях зливаються контрольні та адміністра-

тивні функції Комісії¹. Якщо задіяна держава-член не виконує рішення Комісії, то остання або будь-яка інша зацікавлена держава-член може подати позов прямо до Суду ЄС, минаючи адміністративну фазу статей 258 або 259². Але знов ж таки Комісії надані дискреційні повноваження, тож якщо держава-член не виконує її рішення щодо вже існуючої допомоги, то вона може обирати, яку процедуру їй задіяти: чи звернутися безпосередньо до Суду ЄС відповідно до ч. 2 ст. 108, чи ініціювати процедуру за ст. 258. Інша ситуація виникає, коли Комісія виявляє, що плани держави-члена по наданню нової допомоги або її зміні, про які кожна держава-член повинна завчасно інформувати Комісію³, не є сумісними зі спільним ринком. Тоді Комісія не має право вибору щодо процедур згідно з ч. 3 ст. 108 і без затримок ініціює розгляд справи в Суді ЄС. Такий відхід від загального правила та пропущення адміністративної стадії в справах щодо державної допомоги пояснюється тим, що в адміністративній стадії за ст. 258 не можуть брати участь інші зацікавлені у цих відносинах держави-члени, а в рамках ст. 108 така можливість існує.

Частина 9 ст. 114 передбачає схожі повноваження Комісії або зацікавленої держави-члена по використанню прискореної процедури, але у сфері контролю за зближенням внутрішнього законодавства держав-членів.

Щодо ст. 348 Договору про функціонування ЄС, то вона дозволяє Комісії або державі-члену безпосередньо передати справу до Суду, якщо вважає, що інша держава-член неналежним чином користується повноваженнями, передбаченими статтями 346 та 247 щодо захисту суттєвих інтересів своєї безпеки, що пов'язані з виробництвом або торгівлею зброєю, боєприпасами, військовими матеріалами, та підтримання миру та міжнародної безпеки, а Суд ЄС виносить подібні рішення в закритому судовому засіданні. Така процедура у зв'язку з відносинами, які вона регулює, є значно прискореною порівняно з процедурою статей 258 та 259. Наприклад, у 1994 р. Греція скори-

¹ Emiliou N. Treading a Slippery Slope: The Commission's Original Legislative Powers // *European Law Review*. – 1993. – Vol. 18. – P. 314.

² Щодо повноважень Комісії подавати позови прямо до Суду ЄС стосовно надання допомоги див.: Nemitz P.F. General Report on State Aid «The effective application of EU state aid procedure: from a plan to grant aid to the recovery of illegal aid – the role of national law and practice» // FIDE Congress. – Cyprus, 1-4 November, 2006.

³ Щодо процедурних вимог, які випрацьовані Судом ЄС стосовно надання допомоги, див.: Slot K. Procedural Aspects of State Aid: the Guardian of Competition versus the Subsidiary Villains? // *Common Market Law Review*. – 1990. – Vol. – P. 741-760.

сталася ст. 297 Договору про ЄСпв (зараз ст. 347 Договору про функціонування ЄС) для того, щоб накласти на Македонію, яка входила до складу колишньої Республіки Югославії, односторонні санкції. Греція заявляла, що Македонія претендує на її територію у зв'язку зі створенням великої Македонії, а це становить загрозу для грецької територіальної цілісності. У відповідь на це Комісія подала позов безпосередньо до Суду ЄС за ст. 298 Договору про ЄСпв (зараз ст. 348 Договору про функціонування ЄС) на підставі того, що Греція порушила свої зобов'язання відносно спільної торговельної політики¹.

Крім того, до винятків відноситься неможливість здійснення заходів, передбачених у статтях 258 та 259 Договору про функціонування ЄС, у разі порушення державою-членом права ЄС у сфері єдиної економічної та соціальної політики ЄС, оскільки такі ситуації врегульовуються спеціальними механізмами, передбаченими ст. 126 Договору про функціонування ЄС.

Повертаючись до процедури, слід зазначити, що можливість вирішення справи та припинення провадження існує не лише в рамках судової стадії, але й в рамках адміністративної за умови виконання обов'язків державою-членом. Адміністративна стадія є найважливішою в процедурі припинення невиконання зобов'язання, оскільки включає переговори з державою-членом і пошук досягнення згоди без використання примусу, а також вироблення практики, якої у майбутньому будуть дотримуватися держави-члени². Як зазначає Ф. Шнайдер (F. Snyder), переговори тут є головною формою вирішення спору, а судовий розгляд є лише частиною цього процесу, іноді неминучою, але другорядною³. Можна сказати, що Комісія використовує для врегулювання конфлікту на цьому етапі «м'яке право», зокрема у формі різноманітних комюніке.

Саму адміністративну стадію можна поділити на фази. Науковці одностайно виділяють неформальну та формальну стадії, але їх думки розходяться у тому, які дії Комісії слід відносити до першої фази, а які — до другої. Одні вважають, що до неформальної фази належать лише розслідування, які проводяться Комісією щодо наявності та об-

---

¹ Ruling 120/94, *Commission v Hellenic Republic* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1513.

² Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 304.

³ Snyder F. *The Effectiveness of European Community Law: Institutions, Processes, Tools and Techniques* // *Modern Law Review*. – 1993. – Vol. 56. – P. 30.

ставин припустимого порушення, а надіслання офіційної повістки є початком формальної фази¹. Інші відносять до неформальної фази як розслідування, так і надіслання офіційної повістки, та лише мотивований висновок Комісії, на їх думку, відкриває формальну фазу².

На нашу думку, адміністративна стадія потенційно має три фази: розслідування Комісії, надіслання офіційної повістки та надіслання мотивованого висновку. Розгляд Комісією справи може завершитися на кожній з цих фаз залежно від виявлення доказів порушення, взаємного врегулювання ситуації або припинення невиконання зобов'язання. Комісія наділена дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про доцільність та необхідність продовження кожної фази провадження.

Перша фаза адміністративної стадії складається з виявлення в повній мірі фактичних та юридичних обставин справи, друга — із надіслання державі-члену офіційної повістки про припустиме порушення з проханням надання міркування в чітко встановлений строк. Частіше за все на підготовку свого захисту державі надається два місяці. На Комісію покладається обов'язок чітко роз'яснити в повістці, які саме дії або бездіяльність держави-члена становлять порушення³. Слід зазначити, що форма та зміст повістки є вільними на відміну від мотивованого висновку. Щороку Комісія надсилає близько 1000 таких офіційних повісток. У разі якщо Комісія не вдоволена відповіддю держави та продовжує вважати, що остання не виконує свої зобов'язання, то вона *може* надати мотивований висновок, який розпочинає третю фазу адміністративної стадії.

Багато справ врегульовується в рамках другої фази, що підтверджує і статистика. Наприклад, поряд із 1552 офіційними повістками у 2003 р. було надіслано 553 мотивованих висновки, тобто приблизно у 35 % випадків питання знімаються протягом другої фази та справи закриваються. Слід зазначити, що у 2007 р. цей показник становив близько 70 %, що наближує ситуацію до показників 1996 р. (60 %). Ця ситуація свідчить про те, що зараз держави-члени все активніше намагаються виправляти свої порушення та слідувати положенням права ЄС. Саме

¹ Хартли Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 322.

² Shaw J. Law of the European Union. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 305; Börzel T. A. Non-compliance in the European Union: pathology or statistical artefact? // Journal of European Public Policy. – 2001. – Vol. 8, Issue 5. – P. 806–807.

³ Case 211/81, *Commission v Denmark* // European Court Reports. – 1982. – P. 4547.

друга фаза адміністративної стадії, протягом якої державі-члену надається можливість викласти свої зауваження та виправдання, служить втіленню принципу *audi alteram partem*. Слід підкреслити, що постійно зростаюча кількість скарг примушує Комісію розробляти багату-ступінчасту процедуру та вирішувати частину справ саме на початковому етапі¹. Так, у грудні 2007 р. у провадженні Комісії перебувало близько 3400 справ щодо невиконання зобов'язань державами-членами². Крім того, Комісія виділяє пріоритетні напрямки, за якими має слідкувати, а саме: невиконання зобов'язань, які завдають найбільшої шкоди правовій системі ЄС; неправильне застосування права ЄС, особливо таке, що зачіпає велику кількість приватних осіб; порушення у сфері фінансування з боку Союзу. У зв'язку з цим слід навести статистику, яка показує, що найбільша кількість справ, які потрапляють на розгляд Комісії, стосується навколишнього середовища (27 % у 2004 р. та 22,4 % у 2005 р.)³, внутрішнього ринку, споживчого ринку, податків, промисловості. Комісія намагається прискорити першу фазу адміністративної стадії особливо в такій важливій сфері економіки, як державна допомога, для того щоб припинити порушення та перейти до більш серйозних дій.

Обґрунтування наявності невиконання державою-членом своїх обов'язків має міститися в мотивованому висновку Комісії, без якого в майбутньому не може бути розпочата судова стадія. Предмет мотивованого висновку має збігатися з предметом офіційної повістки. У справі *Commission v Italy* Суд ЄС визнав позов неприйнятним, оскільки в мотивованому висновку містилася підстава, яка не була вказана в офіційній повістці, а це позбавило державу на досудовому етапі можливості подати заперечення щодо цієї нової підстави, а значить і захистити себе⁴.

---

¹ У рамках вже згаданої реформи у 1996 р. Комісія прискорила та спростила внутрішні процедури та збільшила їх прозорість. Значних змін зазнала форма повідомлення, яким держава-член сповіщається про невиконання своїх обов'язків. Воно стало більш змістовним. Див.: 14th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1996) // Official Journal. – 1997. — Serie C. – № P. 322/1 . – P. 90.

² 25th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (2007) // SEC. – 2008 – P. 2854.

³ Щодо невиконання державами-членами своїх зобов'язань у сфері екологічного права ЄС див.: Hattan E. Implementation of EU environmental law // Journal of Environmental Law. – 2003. – Vol. 15, No. 3. – P. 273-288; Hedemann-Robinson M. Article 228(2) EC and the Enforcement of EC Environmental Law: a Case of Environmental Justice Delayed and Denied? An Analysis of Recent Legal Developments // European Environmental Law Review. – 2006. – Vol. 15, Issue 11. – P. 312-342.

⁴ Case 51/83, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1984. – P. 2793.

На Комісію покладений обов'язок надати логічне та детальне викладення фактів, які доказують існування порушення зобов'язань з боку держави-члена¹. Як зазначив Суд ЄС, мотивований висновок призначений ще й для визначення меж аргументів у судовому процесі, якщо такий буде ініційовано в майбутньому, тому Комісія не може посилатися перед Судом на обставини, які не були зазначені в мотивованому висновку².

Крім того, у мотивованому висновку Комісія повинна зазначити заходи, які мають бути виконані державою для припинення невиконання зобов'язання та строк, який надається їй для цього. Суттєвим є те, що цей строк має бути розумним. У цьому випадку поняття розумності залежить від обставин справи та варіюється досить суттєво. Суд бере до уваги такі обставини справи, як безвідкладність, крайня необхідність, а також чи не виникли ці обставини через дії Комісії та чи знала держава-член про наміри Комісії запровадити заходи для припинення невиконання зобов'язань. Так, у рішенні по справі *Commission v Belgium* Суд ЄС визнав розумним двотижневий строк, призначений Комісією для скасування для службовців ЄС податку на нерухомість у Бельгії. Суд обґрунтував це тим, що бельгійська влада знала про позицію Комісії щодо існування цього податку задовго до ініціювання процедури за ст. 226 Договору про ЄСпв (зараз ст. 258 Договору про функціонування ЄС)³. В іншій справі, порушеній теж проти Бельгії, двотижневий строк для скасування дискримінаційної плати іноземних громадян за навчання в бельгійських вищих навчальних закладах виявився нерозумним⁴. У середньому строк для припинення невиконання зобов'язань становить два місяці.

Мотивований висновок Комісії не може бути оскаржений за процедурою ст. 263 Договору про функціонування ЄС, оскільки не має обов'язкової сили, а є лише складовою однієї зі стадій процедури припинення невиконання зобов'язань державою-членом, що було підтверджено рішенням по справі *Lütticke v Commission*, в якому Суд ЄС зазначив, що жоден із актів і заходів адміністративної стадії не має обов'язкового характеру⁵. Але у держав-членів існує можливість такою оскарження в межах подальшої судової стадії в рамках ст. 258.

¹ Case 274/83, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1985. – P. 1077.

² Case 217/88 *Commission v Germany* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2879, Case 52/90, *Commission v Denmark* // European Court Reports. – 1992. – P. I-2187.

³ Case 85/85, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1986. – P. 1149.

⁴ Case 293/85, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1988. – P. 305.

⁵ Case 48/65, *Alfons Lütticke GmbH v Commission* // European Court Reports. – 1966. – P. 26.

Ініціювання процедури за ст. 258 Договору про функціонування ЄС є правом Комісії, а не обов'язком, тож якщо вона вирішить не провадити подальших дій або зовсім не розпочинати процедуру, то це не може бути предметом оскарження за процедурою статей 265¹ або 263 Договору про функціонування ЄС². І це цілком логічно, оскільки ст. 258 призначена для захисту інтересів ЄС, а не приватних осіб. Приватні особи, зі свого боку, можуть подати позов до національних судових установ, які можуть прийняти рішення про відшкодування збитків, завданих невиконанням державою своїх зобов'язань. Захист приватних осіб від невиконання державами-членами зобов'язань, закріплених правом ЄС, через національні судові установи, а не через наднаціональний інститут можна вважати досить ефективним механізмом у світлі розробленої Судом ЄС концепції відповідальності держави перед приватними особами за порушення права ЄС та відшкодування нанесених цим збитків. Суд ЄС досконало розробив цю концепцію на базі фундаментального рішення по справі *Francovich*³. Прикладом дії цієї концепції захисту є рішення іспанського Верховного суду, яке він виніс у 2003 р., про відшкодування збитків у розмірі 26,4 млн телевізійному оператору *Canal Satélite Digital*, які настали внаслідок прийняття законодавчою владою Іспанії норм, які протирічили нормам права Співтовариства⁴. Такі прецеденти є непоодинокими⁵.

¹ Case 247/87, *Star Fruit v Commission* // European Court Reports. – 1989. – P. 291.

² Case 87/89, *Société nationale interprofessionnelle de la tomate and others v Commission* // European Court Reports. – 1990. – P. I-1981.

³ Joined cases 6/90, 9/90, *Francovich and Bonafaci v Italy* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5357. Щодо концепції відповідальності держав-членів перед приватними особами див.: Harlow C. *Francovich and the Problem of the Disobedient State* // European Law Journal. – 1996. – Vol. 2. – P. 204-210.

⁴ Коментар цього рішення див.: Lage S. M., Brokelmann H. *The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: the Landmark Ruling of Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case* // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No. 4. – P. 530-545.

⁵ Протягом розгляду подібної справи національний суд може направити до Суду ЄС преюдиціальне звернення за ст. 267 Договору про функціонування ЄС щодо тлумачення та дійсності норм права ЄС. Таким чином Суд доповнює механізм приведення дій держав-членів у відповідність до положень права ЄС поряд з національними судовими установами, що підвищує ефективність захисту приватних осіб.

Крім того, на практиці може виникнути ситуація, коли Суд ЄС вже виніс рішення про невиконання зобов'язань державою-членом за ст. 258 Договору про функціонування ЄС, а приватна особа паралельно ініціювала процедуру щодо відшкодування збитків, завданих державою таким невиконанням, тобто на національному рівні. Процедура на європейському рівні жодним чином не обмежує процедуру на національному рівні. Більш того, існування рішення Суду ЄС може прискорити національну процедуру. У рішенні по справі *Brasserie du Pêcheur v Germany* Суд ЄС зазначив, що попереднє рішення Суду про існування порушення буде вирішальним як для приватних осіб, так і для інших держав-членів і ЄС (Joined cases 46, 48/93, *Brasserie du Pêcheur v Germany ma R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd and Others* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1034).

Щодо держав-членів, то, як вже зазначалося, їм надана можливість самим безпосередньо оскаржувати невиконання зобов'язань іншими державам-членами в рамках ст. 259 Договору про функціонування ЄС. Для цього держава-позивач повинна звернутися до Комісії, яка буде відігравати роль посередника. Остання має винести мотивоване рішення після надання можливості державі-позивачу та державі-відповідачу надати свої зауваження в усній та письмовій формі. Якщо Комісія протягом трьох місяців не виносить висновку, то це не заважає державі-позивачу особисто передати справу до Суду ЄС. Відмінність судового процесу за ст. 259 від процесу за ст. 258 полягає в тому, що тягар доказування існування порушення лежить на державі-позивачеві. У судовому процесі за ст. 259 Комісія може виступити на підтримку тієї чи іншої держави.

Окрім дискреційного права ініціювання процедури за ст. 258 Договору про функціонування ЄС Комісія має повноваження вирішувати, в який час провадити таке ініціювання. Наприклад, у рішенні по справі *Commission v Germany (Waste Directives)* Суд ЄС підтвердив ці виключні повноваження Комісії та її вигідне положення для встановлення найбільш адекватного часу для початку провадження проти держави-члена, навіть якщо воно ініційоване після спливу 6 років із дня прийняття відповідної директиви ЄС, як це було в цій справі, та додав, що перегляд цих повноважень не входить до компетенції Суду¹. Це компетенція Комісії вирішувати, коли надіслати офіційну повістку, винести мотивований висновок або притягнути державу-члена до Суду. Взагалі Суд ЄС показує небажання обмежувати свободу Комісії в прийнятті таких рішень, пояснюючи це існуванням балансу між владами в ЄС.

Слід зазначити, що різні держави-члени по-різному реагують на мотивовані висновки Комісії щодо порушень зі свого боку. Данія, наприклад, показує найкращі результати щодо позитивного реагування на такі висновки та припинення порушень, за нею йде Великобританія. Найнижчі показники в Італії та Греції.

Якщо ж держава-член не виконує своїх зобов'язань протягом строку, встановленого Комісією в мотивованому висновку, то остання *може* передати справу на розгляд Суду ЄС і тим самим розпочати судову

¹ Case 422/92, *Commission v Germany (Waste Directives)* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1097.

стадію¹. Хоча ч. 1 ст. 17 Договору про ЄС одним із головних завдань Комісії визначає забезпечення застосування положень установчих договорів, але ч. 2 ст. 258 чітко встановлює, що Комісія не зобов'язана передавати справу до Суду, а робить це на свій розсуд. Комісія може передати справу до Суду і у випадку припинення невиконання державою-членом свого обов'язку, якщо воно трапилося після спливу строку, визначеного в мотивованому висновку². На практиці Комісія частіше за все відзиває позов після припинення невиконання зобов'язання. Право Комісії не ініціювати процедуру за ст. 258 не може заохочувати державу-члена до незаконної поведінки та не може звільнити її від виконання обов'язків за правом ЄС. Це означає, що за приватними особами залишається право на оскарження невиконання обов'язків державою-членом на національному рівні.

Повноваження Комісії щодо вирішення питання про порушення провадження стосується й ініціювання адміністративної стадії. Звісно, не кожне порушення має фундаментальний характер, а тому і не є для Комісії першочерговим. На такі порушення Комісія реагує не так швидко. Найоперативніше вона реагує на порушення, які мають систематичний характер. У цьому проявляється принцип вибірковості, який визнаний основним елементом ефективної політики функціонування правової системи при великому навантаженні³. Комісія стратегічно використовує цей принцип.

В останній час у практиці та доктрині з'явилася концепція «загальних і тривалих порушень», які становлять найбільшу загрозу для інтеграційного правопорядку, а тому Комісія та Суд ставляться до них з великою обережністю. Ознаками таких порушень є поєднання їх особливого масштабу, тривалості та серйозності. Обґрунтування цієї концепції відбулося при розгляді справи *Commission v Ireland (Irish Waste)*⁴, у рамках якої Ірландія обвинувачувалась у порушенні восьми статей Директиви щодо відходів, яка не виконувалася належним чином

¹ Т. Бьорзел (Т. Börzel) відносить до судової стадії і винесення Комісією мотивованого висновку. Пояснити таку позицію можна тим, що в мотивованому висновку Комісія викладає всі правові підстави процедури, які в подальшому визначають межі судового розгляду. Див.: Börzel T. A. Non-compliance in the European Union: pathology or statistical artefact? // *Journal of European Public Policy*. – 2001. – Vol. 8, Issue 5. – P. 806-807.

² Case 7/61, *Commission v Italy* // *European Court Reports*. – 1961. – P. 317.

³ Rawlings R. Engaged Elites Citizen Action and Institutional Attitudes in Commission Enforcement // *European Law Journal*. – 2000. – Vol. 6, Issue 1. – P. 10.

⁴ Case 494/01, *Commission v Ireland* // *European Court Reports*. – 2005. – P. I-3331.

протягом 24 років. Підставами позову були дванадцять скарг від приватних осіб про випадки порушення Директиви по всій території Ірландії, які полягали в нестворенні Ірландією правової та адміністративної бази для приведення в дію положень Директиви. Як Генеральний адвокат по цій справі Л. Гілхоед (L. Geelhoed), так і Суд ЄС дійшли однакового висновку про специфіку конкретного масового порушення, яка полягала в створенні владою певної протиправної тенденції в країні, що призвела до значного погіршення навколишнього середовища.

Загальні та тривалі порушення можуть стосуватися не лише навколишнього середовища, а й інших важливих сфер. Особливістю розгляду таких порушень Судом ЄС є те, що процес розвитку цих порушень має розглядатися не тільки з моменту спливу строку, зазначеного в мотивованому висновку, а з самого початку, щоб дослідити весь процес порушення, його наслідки та поведінку держави-порушниці. Крім того, протягом судової стадії Комісії дозволяється надавати нові докази порушення, а також доводити до відома Суду існування аналогічних порушень, які не були згадані в мотивованому висновку. Суд пояснив такий відступ від своєї загальної практики особливою небезпечністю цього виду порушень і тим, що нові докази не змінюють характер порушення, оскільки воно має загальний та масштабний характер. Наслідком визнання Судом ЄС існування «загального та тривалого порушення» державою-членом своїх обов'язків є зобов'язання не тільки усунути порушення, які були заявлені як підстави судового розгляду, але й змінити політику держави в тій чи іншій сфері, яка не відповідає праву ЄС. Можна зробити висновок, що «загальні та тривалі порушення» стосуються найбільш важливих і чутливих сфер діяльності ЄС та його держав-членів.

Як вже зазначалося, предмет офіційної повістки та мотивованого висновку Комісії визначає предмет і межі аргументів у судовому розгляді. Якщо Комісія подає позов з іншим предметом, ніж у мотивованому висновку, то такий позов визнається Судом недопустимим. Комісія може подати новий позов, зазначивши належний предмет. Щодо зміни аргументів, то тільки Комісія не може посилатися перед Судом на обставини, які не були зазначені в мотивованому висновку, а відповідач не пов'язаний аргументами, які він висував протягом адміністративної стадії процесу. Протилежне суперечило б загальному праву на захист, яке становить суттєву гарантію, встановлену Договором про функціонування ЄС.

У рамках судової стадії Суд ЄС розглядає як правомірність процесуальних дій Комісії протягом адміністративної стадії, тобто питання допустимості розгляду позову, так і зміст припустимого порушення з боку держави-члена. Тягар доказування факту невиконання зобов'язань державою-членом покладається на Комісію, і вона не може посылатися на будь-яку презумпцію. Так, 6 березня 2008 р. Суд ЄС ухвалив рішення відповідно до ст. 258 Договору про функціонування ЄС, що вимагає від уряду Іспанії зняти перешкоди на шляху поглинання іспанської енергетичної компанії *Endesa* німецьким енергетичним гігантом *E.ON*, оскільки тим самим іспанський уряд порушує норми ЄС, що регулюють злиття та поглинання компаній, і зокрема ст. 21 Регламенту про злиття¹. Рішення Суду підтверджує відповідні рішення Комісії, ухвалені у вересні та грудні 2006 р. У них йшлося про нелегітимність бар'єрів, що накладалися іспанським урядом на прагнення німецького енергетичного концерну *E.ON* придбати іспанську компанію *Endesa*. Оскільки уряд Іспанії не виконав рішень Комісії, то в березні 2009 р. остання направила справу до Суду ЄС, де повністю довела нелегітимність дій Іспанії.

Щодо розгляду питання допустимості позову, то держави-члени часто посилаються на свій захист на порушення Комісією їх процесуальних прав, що призводить до неможливості судового розгляду. Так, по справі *Commission v Spain* Суд ЄС визнав дії Комісії неприпустимими, оскільки вона не врахувала ані зауваження Іспанії, які та надала у відповідь на поінформування її про існування припустимого порушення, ані інформацію, яка в ньому містилася². Тож позов був визнаний неприпустимим, тому що належне процесуальне провадження призначене не лише для захисту прав держав-членів, але й для впевненості, що подальший процес матиме чітко визначений предмет (відповідно до принципу правової впевненості) і Суд ЄС зможе винести справедливе та ґрунтовне рішення.

Також важливим для Суду ЄС є дотримання з боку Комісії права на ознайомлення відповідача з усіма матеріалами справи. Держави-члени на свій захист іноді посилаються на порушення такого права з боку Комісії. Але слід зазначити, що це право є дещо обмеженим — СПІ у рішенні по справі *Bavarian Lager* зазначив, що таке право не

---

¹ Case 196/07, *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* // Official Journal. – 2007. – Serie C. – № 107. – P. 9.

² Ruling 266/94, *Commission v Spain* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1975.

застосовується для ознайомлення з документами, які стосуються фази розслідування та по суті містять конфіденційну інформацію¹. Комісія захищає конфіденційні документи від розкриття, оскільки, на її думку, протилежне буде загрожувати публічному інтересу. Але в будь-якому разі держава-відповідач має право на ознайомлення з мотивованим висновком щодо неї.

На свій захист держава-член не може посилатися на внутрішньодержавну практику застосування права або на труднощі законодавчих процедур, що ускладнюють імплементацію відповідного акта ЄС. Так, рішенням по справі *Commission v Italy (Art Treasures II)* Суд ЄС констатував, що досягнення цілей ЄС можливе лише, якщо право буде застосовуватися в один і той же час та однаково на всій території Союзу, а держави-члени, у свою чергу, не можуть перешкоджати цьому².

У справах про неімплементацію або неналежну імплементацію актів ЄС Суд для визначення існування таких порушень застосовує п'ять критеріїв: завершеність імплементаційного процесу, ефективність, правова визначеність, чіткість та ясність, публічність або прозорість. М. Кламерт (M. Klamert) зазначає, що кожного разу залежно від обставин справи та особливостей конкретного акта Суд більше уваги приділяє виконанню того чи іншого критерію. Так, прозорість важлива, коли акт наділяє правами громадян інших держав-членів. Ясність та правова визначеність — коли акт надає права або накладає обов'язки на індивідів, а от коли адресований експертам, то критерій ясності не такий важливий³.

Положення про неможливість посилання на внутрішньодержавне право, практику застосування права або на труднощі законодавчих процедур як виправдання за неналежну імплементацію актів ЄС аналогічне положенню ст. 27 Віденської конвенції з права міжнародних договорів про те, що «учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права в якості виправдання для невиконання ним договору...»⁴, а також ст. 32 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, яка говорить: «Держава, яка несе від-

¹ Case T-309/97, *Bavarian Lager Co Ltd v Commission* // European Court Reports. – 1999. – P. II-3217.

² Case 48/71, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1972. – P. 527.

³ Klamert M. Judicial Implementation of Directives and Anticipatory Indirect Effect: Connecting the Dots // *Common Market Law Review*. – 2006. – Vol. 43. – P. 1263.

⁴ Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога: Збірник документів (українською і російською мовами). Книга 1 / [упор. В. Л. Чубарев та ін.]. – К.: Юрінком, 1996. – С. 30.

повідальність, не може посылатися на положення свого внутрішнього права в якості виправдання відносно невиконання ним своїх зобов'язань...»¹. Держави-члени не можуть не виконувати своїх зобов'язань через пріоритет власних національних інтересів над комунітарними, інакше це призведе до знехтування принципом рівності держав — членів ЄС. У справі *Commission v Italy* Італія посилалася на свій захист на те, що вона мала порушити положення Договору про ЄСпв, які стосувалися імпорту, через стан крайньої необхідності, який виник через кризу на внутрішньому ринку свинячого м'яса. Суд ЄС не прийняв цього аргументу, оскільки Договір сам по собі містив ефективні механізми виходу з подібних ситуацій².

Крім того, держава-член не може посылатися на неефективність національної політичної системи, постійної або тимчасової, яка є наслідком зміни влади. Для можливості ініціювання процедури за ст. 258 Договору про функціонування ЄС та доведення невиконання державою-членом своїх обов'язків не потрібно існування такого елемента, як вина держави-члена. Тож блокування парламентською опозицією прийняття потрібного акта³ або затримання цього процесу через часті зміни влади⁴ не беруться Судом як виправдання. У праві ЄС не існує принципу взаємності, який існує в міжнародному публічному праві, тож Суд не бере до уваги виправдання невиконання зобов'язання державою через посилення на аналогічне невиконання з боку іншої держави-члена⁵. Це положення застосовується і до ситуацій, коли держави посилаються на невиконання зобов'язань інститутами ЄС, як це було в об'єднаних справах *Commission v Luxembourg and Belgium*, де Люксембург та Бельгія посилалися на невиконання Радою своїх обов'язків⁶.

Єдине, що може виправдати неможливість виконання свого зобов'язання державою-членом, — це *force majeure*. У цьому випадку держава має довести існування такої ситуації й те, що вона повідомила Комісію про неї. Такий обов'язок повідомлення впливає з ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС, яка встановлює обов'язок кооперації між державами-членами та Союзом. Але слід зауважити, що без повідо-

¹ Лукашук И. И. Право международной ответственности. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — С. 387.

² Case 7/61, *Commission v Italy* // European Court Reports. — 1961. — P. 635.

³ Case 322/82, *Commission v France* // European Court Reports. — 1983. — P. 3705.

⁴ Case 136/81, *Commission v Italy* // European Court Reports. — 1982. — P. 3547.

⁵ Case 232/78, *Commission v France* // European Court Reports. — 1979. — P. 2729.

⁶ Joined cases 90, 91/63 *Commission v Luxembourg and Belgium* // European Court Reports. — 1964. — P. 1217.

млення Комісії та спроби досягнути компромісу за обставин *force majeure* Суд ЄС не бере до уваги цю обставину як виправдання.

Якщо протягом судового розгляду Суд ЄС встановлює, що держава-член насправді не виконує своїх зобов'язань, то від такої держави відповідно до ст. 260 Договору про функціонування ЄС вимагається вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду.

Оскільки Суд ЄС не наділений компетенцією вказувати, які дії повинна вжити держава, а також визнавати національні нормативні акти незаконними¹ або примушувати державу приймати потрібні акти, то рішення Суду мають декларативний характер. Однак принцип верховенства права ЄС вимагає, щоб держава-член вжила відповідних заходів для усунення порушення, визнаного Судом. Наприклад, національний акт, який не відповідає праву ЄС, не повинен застосовуватися жодним із органів держави-члена, тобто рішення Суду призводить до його автоматичного незастосування. Суд ЄС слушно зазначив у рішенні по об'єднаних справах *Procureur de la Republique v Waterkeyn*, що права виникають не з рішення Суду за ст. 226 (тепер ст. 260), а з норм права ЄС, які не виконувалися державою-порушницею². Більш того, обов'язковість рішень Суду ЄС, незважаючи на відсутність визначених строків для його виконання, вимагає цього в найшвидші строки в інтересах однакового застосування права ЄС³.

Виконання судових рішень є частиною судового розгляду. Відповідно до ст. 260 Договору про функціонування ЄС, контроль за виконанням рішень Суду, ухвалених на підставі статей 258, 259 Договору, покладений на Комісію. Якщо держава-член не виконує рішення Суду ЄС, то Комісія після надання можливості державі-члену викласти свої зауваження може звернутися до Суду з новою справою про накладення штрафу або пені відповідно до ст. 260 Договору про функціонування ЄС. З цього приводу можна згадати позицію Е. Бонні (А. Bonnie), яка вважає, що функції Комісії в рамках ст. 260 дещо різняться від її функцій у межах ст. 258⁴. З цим важко не погодитись, оскільки в процедурі за ст. 258 Комісія більшою частиною веде переговори в дусі

¹ Це підтвердив і сам Суд у своєму рішенні по справі 6/60 (Case 6/60, *Jean-E. Humblet v Belgian State* // European Court Reports. – 1960. – P. 559).

² Joined cases 314-316/81, 83/82, *Procureur de la Republique v Waterkeyn* // European Court Reports. – 1982. – P. 4337.

³ Case 291/93, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1994. – P. I-859.

⁴ Bonnie A. The Evolving Role of the European Commission in the Enforcement of Community Law: From Negotiating Compliance to Prosecuting Member States? // Journal of Contemporary European Studies. – 2005. – Vol. 1, Issue 2. – P. 39-53.

співробітництва, використовуючи «м'яке право», а у процедурі за ст. 260 вона виступає як прокурор. Такий умовний поділ виникає через те, що в рамках процедури за ст. 260 Комісія має справу із державою-членом, яка знехтувала рішенням Суду ЄС, а таке порушення саме по собі має серйозний характер.

Можливість накладення матеріальних санкцій за невиконання рішень Суду була введена Маастрихтським договором у 1993 р. шляхом внесення змін до ст. 228 Договору про ЄСПв (теперішня ст. 260 Договору про функціонування ЄС). До того часу жодного правового механізму спонукання держав-членів до виконання рішень Суду ЄС не існувало. Коли виникала ситуація невиконання рішення Суду, то єдиним засобом було повторне звернення до Суду за ст. 226 Договору про ЄСПв (теперішня ст. 258 Договору про функціонування ЄС). Прикладом такого неефективного провадження є справа проти Франції: у 1971 р. Комісія порушила провадження проти неї, у 1974 р. Суд виніс рішення про невиконання нею зобов'язань¹, після якого Франція так і не почала виконувати їх. Після цього Комісія провела повторну процедуру за ст. 226 і у 1994 р. було винесено друге рішення Суду ЄС про продовження невиконання покладених зобов'язань². Увесь цей процес зайняв близько 25 років. Після таких прецедентів необхідність у формуванні певного механізму захисту була очевидною. Протягом підготовки доповнень міждержавною конференцією в Маастрихті було вироблено п'ять основних пропозицій щодо того, який механізм буде дієвим у спонуканні держав-членів до виконання рішень Суду ЄС за ст. 226 Договору про ЄСПв (теперішня ст. 258 Договору про функціонування ЄС). Як представники держав-членів, так і представники Суду ЄС зупинилися на варіанті, який і увійшов до ст. 228 Договору про ЄСПв (теперішня ст. 260 Договору про функціонування ЄС)³. Вперше Комісія скористалася наданою можливістю запропонувати Суду ЄС накласти матеріальні санкції лише в 1996 р. у справі проти Греції, рішення по котрій було винесене в 2000 р.⁴

Матеріальні санкції можуть накладатися у формі штрафу або пені. Комісія пропонує їх Суду в розмірі, який вона вважає належним у кон-

---

¹ Case 163/73, *Commission v France* // European Court Reports. – 1974. – P. 359.

² Case 334/94, *Commission v France* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1307.

³ Слід зазначити, що ініціатором прийнятого варіанту виступила Великобританія – держава, яка ніколи не була активним прибічником інтеграції. Це свідчило про нагальну потребу в прийнятті відповідних заходів, яку розуміли навіть держави, які виступали проти наднаціоналізації більшої частини компетенцій.

⁴ Case 387/97, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5047.

кретній ситуації. При обчисленні розміру штрафу або пені з січня 2006 р. Комісія керується Комюніке щодо застосування ст. 228 Договору про ЄСпв (після вступу в силу Лісабонського договору його назва ще не була змінена, хоча ст. 228 Договору про ЄСпв стала ст. 260 Договору про функціонування ЄС)¹, яке замінило два попередніх Комюніке щодо методів підрахунку пені 1996 та 1997 рр.² та змінило принцип розрахунку санкцій, який застосовувався до його прийняття. Комюніке не має обов'язкової сили, Комісія може відходити від загальних правил, викладених у ньому, але на практиці вона застосовує його положення повною мірою. Так, існує три основні критерії, згідно з якими Комісія визначає розмір виплат: серйозність порушення, тривалість порушення та необхідність існування гарантії того, що виплата є стримуванням проти порушень у майбутньому. Головними принципами при цьому є принципи пропорційності та рівності держав-членів.

Для визначення суми штрафу застосовуються два методи. Перший — це мінімальна сума штрафу. Комісія встановила для кожної держави-члена свою індивідуальну суму мінімального штрафу. Наприклад, найнижчий можливий штраф у Мальти (180 тис. євро), найвищий — у Німеччини (12,7 млн. євро). Ці суми мають переглядатися кожні три роки у зв'язку з інфляцією та змінами обставин у державах-членах. Другий метод — вирахування суми за допомогою формули — застосовується при значних порушеннях, наприклад таких, які порушують чотири свободи ЄС або принципи права Союзу. До цих порушень можна віднести й окремих вид порушень — загальні і тривалі, про які говорилося вище. Згідно з цією формулою при визначенні суми штрафу застосовується одиниця в розмірі 200 євро, яка помножується на коефіцієнт серйозності порушення (від 1 до 20), на коефіцієнт ВВП та кількість голосів держави-члена в Раді, який і визначає можливість держави виплатити суму³, та на кількість днів існування порушення. Якщо сума за другим методом перевищує мінімальну суму, то Комісія запропонує Суду ЄС застосувати більшу суму.

¹ Commission Communication on Application of Article 228 of the EC Treaty // SEC. – 2005. – P. 1658.

² Information from the Commission – Memorandum on applying Article 171 of the EC Treaty // Official Journal. – 1996. – Serie C. – № 242. – P. 6-8; Information from the Commission – Method of calculating the penalty payments provided for pursuant to article 171 of the EC Treaty // Official Journal. – 1997. – Serie C. – № 63. – P. 2-4.

³ У кожній країні цей коефіцієнт свій. Наприклад, у Мальти – 0,36, у Німеччини – 25,4.

Щодо визначення суми щоденної пені, то тут застосовується єдиний метод: 600 євро помножується на коефіцієнт серйозності порушення (від 1 до 20), коефіцієнт тривалості порушення (від 1 до 3) і отримана сума помножується на коефіцієнт можливості держави виплатити суму пені.

У своєму рішенні по справі *Commission v Greece* Суд ЄС підкреслив, що розмір штрафу або пені, визначений Комісією, не обов'язковий для нього, але є важливим для врахування та змінив запропоновану Комісією щоденну пеню в розмірі від 24,6 тис. до 32,8 тис. євро щоденною пенею в розмірі 20 тис. євро на строк, поки не буде виконано попереднє Рішення 45/91¹. Тим самим Суд поклав край дискусії щодо обов'язковості призначених Комісією сум, яка точилася між Генеральними адвокатами Д. Р.-Д. Коломером (D. R.-J. Colomer) та Н. Феннеллі (N. Fennelly) у двох справах проти Греції². Можна зробити висновок, що по цьому питанню Комісія виступає в ролі *amicus curiae*, а Суд може на свій розсуд взяти до уваги визначені нею суми.

У зв'язку із введенням у дію Системи електронної нотифікації державами-членами про прийняття відповідних заходів щодо імплементації директив, про яку вже говорилося, Лісабонський договір вніс корективи до процедури припинення невиконання зобов'язань державами-членами та доповнив ст. 260 Договору про функціонування ЄС окремою ч. 3, яка стосується ситуації, коли держава-член не сповістила про імплементацію директиви. У такій справі Суд не може присудити виплату штрафних санкцій, які перевищують суму, встановлену Комісією.

Настання шкоди не є обов'язковою підставою для накладення санкцій, але Суд має враховувати обставини кожної конкретної справи та здатність держави виплатити визначену суму, тож санкції мають бути пропорційними порушенню. Крім того, Комісія не має обов'язку в кожному випадку невиконання рішення Суду вимагати призначення матеріальних санкцій, а робить це на свій розсуд. Тож якщо є відповідні підстави, Комісія може утриматися від вимог про накладення матеріальних санкцій на державу-порушницю. Такою підставою *може* бути припинення державою-членом невиконання зобов'язань до винесення рішення Судом ЄС. У такій ситуації Комісія повинна повідомити Суд про зміну ситуації.

---

¹ Case 387/97, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5047.

² Case 387/97, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5047; Ruling 197/98, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-8609.

Накладення Судом ЄС матеріальних санкцій на держави-порушницю є ефективним засобом приведення їх дій у відповідність до положень установчих договорів та виконання рішень Суду. Раніше, до внесення змін Лісабонським договором, коли в рамках ст. 228 Договору про ЄСПв на Комісію був покладений обов'язок провести ще одну адміністративну стадію для накладення матеріальних санкцій, то держави-члени в своїй більшості відповідали на мотивовані висновки Комісії та починали виконувати свої обов'язки належним чином або робили це одразу після подачі позову до Суду ЄС. Як буде складатися ситуація з новим, більш прискореним механізмом виконання рішень Суду ЄС, покаже час та практика використання нової ст. 260 Договору про функціонування ЄС, але можна прогнозувати, що ця новела пришвидчить можливість накладення матеріальних санкцій без проходження додаткової адміністративної стадії і спонукатиме держави-члени до якнайшвидшого виконання рішень Суду ЄС.

Звісно, не останню роль в активізації держав-членів щодо виконання рішень Суду ЄС відіграють розміри матеріальних санкцій, хоча сам Суд підкреслює, що вони є не формою покарання, а лише засобом спонукання держави-члена до приведення її дій у відповідність до положень права ЄС. Але з практики поведінки держав можна зробити такий же висновок, як це зробили ще до того, як Суд ЄС виніс своє перше рішення про накладення матеріальних санкцій Е. Бонні (A. Bonnie) та А. О. Четвериков, що штрафні санкції є «засобом примусу»¹, «штраф є резервним зряддям, більше потенційною загрозою, ніж актуальною мірою»². Тобто примус є не метою, а правовим наслідком контролю, який примушує порушника сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання. Із цим важко не погодитися, оскільки з небагатьох справ, які були передані до Суду ЄС для накладення матеріальних санкцій, більшість була відкликана Комісією у зв'язку з виконанням державами-членами своїх зобов'язань.

Станом на кінець 2008 р. Суд ЄС виніс рішення лише по п'яти справах щодо накладення матеріальних санкцій³. По трьох справах

¹ Bonnie A. Commission Discretion under Article 171(2) E.C. // *European Law Review*. – 1998. – Vol. 23, Issue 6. – P. 547.

² Четвериков А. О. Гарантии законности в системе европейской интеграции: ответственность государств-членов за нарушение правовых норм и индивидуальных предписаний Европейского Союза // *Московская государственная юридическая академия*. – Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/articles/law_garant.htm.

³ Case 387/97, *Commission v Greece* // *European Court Reports*. – 2000. – P. I-5047; Case 278/01, *Commission v Spain* // *European Court Reports*. – 2003. – P. I-14141; Case 304/02, *Commission v France* // *European Court Reports*. – 2005. – P. I-6263; Case 177/04, *Commission v France* // *European Court Reports*. – 2006. – P. I-2461; Case 119/04, *Commission v Italy* // *European Court Reports*. – 2006. – P. I-6885.

була призначена пеня та лише в 2005 р. рішенням по справі *Commission v France* вперше Суд ЄС призначив виплату одразу і штрафу, і пені¹. Розмір штрафу становив 20 млн. євро, а пені — 56,76125 млн. євро за кожні 6 місяців невиконання зобов'язання. До цього науковці вважали, що, виходячи з семантичного тлумачення ст. 228 Договору про ЄСпв (зараз ст. 260 Договору про функціонування ЄС), ці санкції не можуть використовуватися в сукупності². Але Суд ЄС використав телеологічний метод тлумачення та дійшов протилежного висновку³.

Беручи до розгляду невиконання зобов'язань, що стосуються імплементації директив, деякі автори зробили спробу вивести схему, коли потрібно застосовувати штраф, а коли — пеню. Вони пропонують класифікувати невиконання зобов'язань на два типи: незастосування належно імplementованої директиви і повна неімplementація директиви, та, спираючись на цю класифікацію, призначати в першому випадку штраф, а у другому, як більш серйозному порушенні, — пеню⁴. Але сам Суд ЄС вважає, що пеня та штраф мають різні призначення. Так, пеня спонукає державу-члена якнайшвидше припинити невиконання зобов'язання, а штраф є оцінкою збитків, нанесених публічним та приватним інтересам через невиконання зобов'язань.

Комісія до винесення Судом ЄС рішення по справі *Commission v France* стояла на позиції, що пеня є найбільш адекватною санкцією для якнайшвидшого припинення невиконання зобов'язань державою-членом, і тому пропонувала Суду застосовувати її частіше, але, врахувавши нову практику та втіливши її у нове Комюніке, дійшла висновку, що залежно від обставин справи вона пропонуватиме Суду ЄС застосування штрафу та пені окремо чи разом. Нарахування пені, якщо інше не визначено в рішенні Суду, починається з дня винесення рішення за ст. 260 Договору про функціонування ЄС, а штраф призначається з урахуванням періоду невиконання зобов'язання з дати винесення

¹ Case 304/02, *Commission v France* // European Court Reports. – 2005. – P. I-6263.

² Theodossiou M. A. An Analysis of the Recent Response of the Community to Non Compliance with Court of Justice Judgments: Article 228 (2) E.C. // European Law Review. – 2002. – Vol. 27, No. 1. – P. 30.

³ Стосовно питання, чи може Суд ЄС накладати одночасно і штраф, і пеню, 13 держав-членів дали негативну відповідь і лише 4 держави підтримали думку Комісії про можливість цього.

⁴ Tesauo G. La Sanction des Infractions au Droit Communautaire (Report presented to the 15th FIDE Conference, 1992) // Rivista di Dritto Europeo. – 1992. – Vol. 32. – P. 486; Diez-Hochleitner J. Le traité de Maastricht et l'inexécution des arrêts de la Cour de Justice par les Etats membres // Revue du Marché Unique Européen. – 1994. – Vol. 2. – P. 141.

першого рішення за ст. 258 до винесення другого рішення за ст. 260. Такий підхід дозволяє Суду ЄС накладати штраф на держави-члени, які припиняють невиконання зобов'язань, лише коли ініціюється процедура за ст. 260. Аналогічної позиції дотримується і Я. Кілбей (I. Kilbey), який вважає, що штраф повинен накладатися, коли порушення припиняється ще до винесення рішення за ст. 228 Договору про ЄСпв (зараз ст. 260 Договору про функціонування ЄС), а пеня — коли порушення продовжується і після винесення Судом ЄС рішення¹.

У зв'язку з проблемами застосування ст. 260 Договору про функціонування ЄС цікавим є рішення Суду ЄС по нещодавній справі проти Італії², у котрому Суд вирішив не накладати матеріальні санкції, незважаючи на існування доведеного порушення, через неможливість визначити, чи існувало порушення на момент винесення рішення. Це рішення заклало прецедент, який роз'яснює, що Суд, як і Комісія, яка може втриматися від вимог про накладення матеріальних санкцій на державу-порушницю, може зробити те ж саме. Суд ЄС може прийняти рішення про відмову від накладення матеріальних санкцій у випадку, коли держава-член виконала перше рішення до винесення другого рішення. У цьому випадку Суд бере до уваги те, як швидко держава-член виправила положення.

Слід зазначити, що в рамках Європейського Союзу не існує механізму стягнення матеріальних санкцій, в разі якщо держава-член добровільно їх не сплачує. Єдине, чим можуть скористатися інститути ЄС, це опосередковані санкції (наприклад, відмова в наданні допомоги структурними фондами ЄС тощо). Теоретично існує можливість позбавити державу членства в ЄС. Хоча установчі договори нічого не говорять про позбавлення членства, але це не означає неможливості цього. Оскільки установчі договори — це міжнародні багатосторонні договори, то на них поширює свою дію Віденська конвенція про право міжнародних договорів, п. 2 ст. 60 якої дає право учасникам багатостороннього договору припинити його дію цілком або частково у відносинах між собою та державою, яка порушила договір. У контексті цього слід згадати тезу-запитання І. С. Марусіна: «Якщо право ЄС дійсно є новим правопорядком, відмінним від міжнародного та національного, як це проголошується, то чому цей новий правопорядок не

¹ Kilbey I. Financial Penalties Under Article 228 (2) EC: Excessive Complexity? // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 756.

² Case 119/04, *Commission v Italy* // *European Court Reports*. – 2006. – P. I-6885.

створив і нових засобів для власної підтримки? Чому його здатність діяти, кінець-кінцем, спирається на санкції іншого правопорядку — міжнародного?»¹. У відповідь на це слід послатися на цілковиту теоретичність ситуації виключення держави з членського складу ЄС, оскільки стосунки між державами-членами та інститутами ЄС часто мають політичний відтінок, що зумовлює їх неготовність йти на відкриті протистояння, тим більше такі радикальні, а також існування системи взаємних компромісів, які часто стають засобом досягнення цілей Союзу. Тож для ЄС суттєвими важелями залишаються не санкції, надані міжнародним правом, а власні унікальні механізми вирішення проблем².

Крім відсутності механізмів стягнення коштів, до слабких сторін процедури припинення невиконання зобов'язань, на думку Е. Арнула (A. Arnulf), можна віднести й те, що Комісія не може просити у Суду ЄС накладення матеріальних санкцій на державу-порушницю ще в рамках ст. 226 Договору про ЄСпв (зараз ст. 258 Договору про функціонування ЄС)³. У деяких справах це примушувало б виконувати рішення Суду без затримок і без ініціювання подальших процедур спонукання. Недоліком є і те, що рішення своєю більшістю виносяться через кілька років після початку невиконання зобов'язань, а у випадку

¹ Марусин І. С. О мерах обеспечения исполнения государствами – членами ЕС своих обязательств в рамках Европейского Союза // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – № 4 (231). – С. 158.

² З практики видно, що дійсно процедура притягнення держави-члена до відповідальності частково має політичне підгрунтя, тому Комісія робить все можливе, щоб запобігти притягненню держави-члена до Суду та врегулювати питання поза його межами. Якщо взяти статистику використання Комісією ст. 258 Договору про функціонування ЄС і статистику Суду ЄС, то на 2005 р. тільки 6,4 % справ, відкритих Комісією, потрапили до Суду, більше того, слід враховувати, що не по всіх виносяться рішення. Цей феномен підтверджується й тим, що держави-члени, маючи згідно зі ст. 259 Договору про функціонування ЄС право пред'явити позов до Суду ЄС проти іншої держави-члена, використовували його за всю історію існування Суду лише декілька разів (Case 388/95, *Kingdom of Belgium v Kingdom of Spain* // European Court Reports. – 2000. – P. I-3123; Case 141/78, *France v UK* // European Court Reports. – 1979. – P. 2923, Case 145/04, *Spain v United Kingdom* // European Court Reports. – 2006. – P. I-7917). Саме тому Р. Дехаус (R. Dehousse) називає адміністративну стадію процедури за ст. 259 «політико-адміністративною» (див.: Dehousse R. *The European Court of Justice. The Politics of Judicial Integration*. – Basingstoke: Palgrave M, 1998. – P. 18). Щодо політичних мотивів прийняття рішень у ЄС див.: Jordan A. *The implementation of EU environmental policy: a policy problem without a political solution* // *Environment and Planning C: Government and Policy*. – 1999. – Vol. 17. – P. 69–90.

³ Arnulf A. *Beefing Up the Rule of Law* // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, No. 1. – P. 2.

з неімплементациєю директив — через кілька років після спливу строку, призначеного для їх імплементациї, хоча метою статей 258–260 Договору про функціонування ЄС є саме найшвидше припинення невиконання зобов'язань. Ці затримки є наслідком перевантаженості Суду ЄС та тривалості виконання всіх фаз процедур¹. Але, як вже зазначалося, нововведення Лісабонського договору внесуть певні корективи в підвищення ефективності цієї процедури.

Слід зазначити, що хоча ст. 258 Договору про функціонування ЄС не має такого фундаментального значення для розвитку основ права ЄС, як, наприклад, преюдиціальна процедура за ст. 267, але використовується вона дуже часто² і тому перестала бути просто правовим механізмом втілення права ЄС, а стала інструментом досягнення певних політичних цілей. Так, Комісія може використовувати її, коли між нею та державою-членом виникають розбіжності в інтерпретації змісту зобов'язань або як застереження про існування порушень. Але найголовнішим надбанням ст. 258 є її здатність бути форумом для спілкування інститутів ЄС із державами-членами, приведення їх дій у відповідність до права ЄС і для запобігання доведенню справи до Суду. Тому Комісія ввела практику регулярних відвідувань своїми представниками урядів держав-членів, завдяки яким вирішується велика кількість спірних питань. Так, у 1996 р. із 172 справ, які були винесені на такі обговорення з представниками Комісії, по 73 були досягнуті позитивні рішення³.

У контексті нашого дослідження слушно вказати на існування певних похідних процедур від статей 258–260 Договору про функціонування ЄС. Відповідно до пп. а, d ст. 271 Договору про функціонування ЄС Суд має юрисдикцію щодо спорів, які стосуються виконання державами-членами своїх зобов'язань за Статутом ЄІБ та виконання своїх зобов'язань національними центральними банками за установчим Договором та Статутом Європейської системи центральних банків. У контексті дослідження проваджень за статтями 258–260 слід зауважити, що провадження за пп. а, d ст. 271 Договору про функціонуван-

¹ Наприклад у 2008 р. середня тривалість розгляду справи за прямим позовом у Суді ЄС становила 16,9 місяця. У попередні роки ця тривалість доходила до 24,7 місяця.

² У 2008 р. надходження до Суду ЄС справ за процедурою ст. 226 Договору про ЄСпв (зараз ст. 258 Договору про функціонування ЄС) становило 98,57 % (207 справ).

³ 14th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1996) // Official Journal. — 1997. — Serie C. — № P. 322/1. — P. 90.

ня ЄС відбуваються у формі проваджень за ст. 258 з тією відмінністю, що повноваження, надані Комісії цією статтею, використовуються Радою директорів ЄІБ у першому випадку, а у другому випадку — Радою ЄЦБ. Якщо Суд ЄС встановлює, що національний центральний банк не виконує зобов'язань за установчими договорами, від такого банку вимагається вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду, але якщо він не зробить цього, то ЄЦБ не має повноважень, наданих Комісії за ст. 258 по накладенню матеріальних санкцій за це.

Після розгляду процедури за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС стає зрозумілим, що діяльність Суду ЄС нерозривно пов'язана з діяльністю Комісії та в цьому випадку можна говорити про змішані повноваження Суду та Комісії. Це породило в західній доктрині підхід, згідно з яким, крім загальновизнаних трьох ланок судової системи ЄС, до судових установ ЄС відносять ще й Комісію. Згідно з цим підходом Комісія кваліфікується як орган, наділений певними судовими функціями, оскільки вона має наближені до судових нехарактерно широкі повноваження в деяких ключових галузях права ЄС¹.

Інституційно Комісію ніяк не можна назвати судом. Її можна характеризувати як орган, який використовує функцію винесення квазі-судових рішень протягом адміністративної стадії провадження за статтями 258–260. Ця характеристика підтверджується і тим, що Комісія має широкі специфічні повноваження в рамках цієї стадії, а в деяких випадках навіть Суд ЄС не може втручатися в них. Незважаючи на те, що Комісія не входить до судової системи ЄС, вона по суті виконує певні правосудні, а точніше — квазісудові функції².

Говорячи про співвідношення повноважень Комісії та Суду, необхідно передусім зазначити унікальність механізму реалізації права ЄС, яка, зокрема, відбивається в наявності змішаних повноважень цих інститутів, різних за своїм правовим статусом і природою. Ця унікаль-

¹ Див: Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 110-117; Craig P., de Burca G. *EU law: text, cases and materials*. – [2nd ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – P. 56.

² Söderman J. "The Citizen, the Rule of Law and Openness" на конференції з Європейського права у Стокгольмі, 10-12 червня 2001 г. – Режим доступу: <http://ombudsman.europa.eu/speeches/en/2001-06-12.htm>.; Lasok D. *Law and Institutions of the European Union*. – [6th Ed.]. – London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1994. – P. 140; Дэйвис К. *Право Европейского Союза* / [пер. со 2-го англ. изд.]. – К.: Знання, 2005. – С. 129. Проти приписування Комісії квазісудових функцій виступає Роулінгз. Див.: Rawlings R. *Engaged Elites Citizen Action and Institutional Attitudes in Commission Enforcement* // *European Law Journal*. – 2000. – Vol. 6, Issue 1. – P. 13.

ність полягає в тому, що такий характер розмежування повноважень дає можливість розвивати право ЄС і здійснювати послідовну політику інтеграції. Так, наприклад, для розвитку економіки ЄС важливе значення має політика конкуренції та правові механізми її реалізації. Сфера конкуренції — предмет відання як Комісії, так і Суду. Причому в силу різних причин Комісія у своїх рішеннях прагне заручитися підтримкою національних судів чи Суду ЄС, оскільки нею враховуються прецеденти Суду ЄС. Разом з тим політика конкуренції охоплює та містить у собі безліч складних економічних концепцій, що ускладнюють розгляд справ у Суді ЄС. Оскільки, як зазначалось, Комісія може приймати відповідні квазісудові рішення, а у випадку його невиконання передавати справу до Суду, то в кінцевому підсумку саме у Комісії є більше можливостей вибрати правильний та прийнятний напрямок у цій політиці.

Таким чином, процедури за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС окрім виконання безпосередньо покладених на них функцій, а саме — приведення дій держав-членів у відповідність до права ЄС, ще демонструють на прикладі взаємодії суду та Комісії базовий принцип функціонування Союзу — принцип інституційної рівноваги (балансу)¹.

§ 2. Провадження по справах про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС)

Кожна розвинута правова система повинна виробити механізми для перевірки актів, які приймаються її інститутами, щодо процедурної та матеріальної легітимності. У Європейському Союзі було створено

¹ Проблемні питання, пов'язані з провадженнями щодо забезпечення примусового виконання зобов'язань державами-членами, були висвітлені авторкою у таких роботах: Комарова Т. В. Припинення невиконання зобов'язання державами – членами ЄС // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 91. – С. 173-179; Вона ж. Юрисдикція Суду ЄС щодо позовів про невиконання зобов'язань державами – учасницями Європейського Союзу // Правова система, громадянське суспільство та держава: Тези доп. міжн. студ. наук. конф. (Львів, 10-12 трав. 2007 р.). – Львів: Юрид. фак. Льв. нац. університету, 2007. – С. 205-206.

такі механізми, а їх виконання головним чином покладено на Суд ЄС та Загальний суд, що є незалежними органами, на які установчими договорами покладений обов'язок утвердження верховенства права. Так, Суд ЄС у рішенні по справі *Les Verts* зазначив: «Слід у першу чергу наголосити за цих підстав на тому, що Європейське Співтовариство є Співтовариством, заснованим на верховенстві права, оскільки ані його держави-члени, ані його інститути не можуть запобігти розгляду питання щодо відповідності заходів, прийнятих ними, основному документу конституційного характеру — Договору про ЄЕС. Зокрема, у статтях 173 і 184, з однієї сторони, та ст. 177 — з другої, Договір встановив повну систему засобів правового захисту і процедур, призначених для того, щоб дозволити Суду розглядати законність дій, прийнятих інститутами»¹. Тож для судового перегляду легітимності актів інститутів ЄС Договір про функціонування ЄС передбачив два шляхи його здійснення — прямий (за ст. 263 Договору про функціонування ЄС) та опосередкований (за ст. 267 Договору функціонування ЄС). Механізм контролю згідно зі ст. 263 над усіма обов'язковими актами можна назвати інструментом, який забезпечує інституційний баланс у ЄС, та певною гарантією недопущення зловживання владою інститутами Союзу.

За статтею 263 Договору про функціонування ЄС держави-члени, інститути ЄС та фізичні або юридичні особи можуть звернутися до Суду ЄС/Загального суду для визнання недійсними актів Ради, Комісії та Європейського Центрального Банку, що не є рекомендаціями та висновками, а також актів Європейського Парламенту, Європейської Ради, органів і установ, спрямованих на створення правових наслідків для третіх сторін.

Предмет оскарження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Під юрисдикцію Суду ЄС/Загального суду *ratione materiae* в рамках ст. 263 Договору про функціонування ЄС підпадають будь-які правові акти інститутів ЄС, які мають обов'язкову силу, а також акти органів і установ, спрямованих на створення правових наслідків для третіх сторін. Обов'язкова сила акта зводиться не лише до створення ним обов'язків для суб'єктів, але й полягає в наданні прав або їх позбавленні². Оскільки такі акти, як рекомендації та висновки, не мають

---

¹ Case 294/83, *Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament* // European Court Reports. – 1986. – P. 1339.

² Див.: Joined cases 8-11/66, *Société anonyme Cimenteries C.B.R. Cementsbedrijven N.V. and others v Commission* // European Court Reports. – 1967. – P. 75.

обов'язкової сили, то вони виключені з переліку актів, які можуть бути оскаржені в судах ЄС. Разом з тим Суд ЄС у своєму рішенні по справі *Commission v Council*, відомій як *ERTA*, у 1971 р. обґрунтував принципову позицію, що в Суді можна оскаржувати рішення Ради чи Комісії, які мають обов'язкову силу, навіть якщо вони не мають форми або природи актів, передбачених ст. 288 Договору про функціонування ЄС¹. У цій справі подібним актом *sui generis* був визнаний Протокол наради Ради, який інкорпорував резолюцію щодо процедури приєднання держав-членів до Європейської дорожньо-транспортної угоди, що жодним чином не підпадав під ознаки актів, передбачених ст. 288, а в справі *Lassalle v Parliament* такими були визнані рішення інститутів щодо кадрових питань². Названі рішення свідчать про обґрунтованість та послідовність права ЄС. Якщо б Суд ЄС прийняв протилежні рішення, то вони не збігалися б із цілями установчих договорів, які надали право Суду ЄС/Загальному суду контролювати всі акти, які мають обов'язкову силу, незалежно від їх форми. Ідея обґрунтованості та послідовності виступає навіть не стратегією, за допомогою якої визнається сила винесених раніше рішень, а скоріше засобом для досягнення єдності системи права³.

У 1997 р. Франція вимагала визнання недійсним Комюніке, яке стосувалося пенсійних фондів⁴. Провівши аналіз акта, Суд ЄС дійшов висновку, що, незважаючи на таку назву, акт створює обов'язки для певних суб'єктів, а отже, має обов'язкову силу. Але, враховуючи, що Комісія не мала повноважень його приймати, Суд виніс рішення про його анулювання⁵. Як стає зрозумілим, обов'язкова сила акта впливає з його конкретного змісту, а форма та назва не є визначальними для з'ясування його природи.

Взагалі Комюніке є доволі цікавою формою актів Комісії, які оскаржувалися в Суді ЄС неодноразово⁶ та ставали предметом багатьох

¹ Case 22/70, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1971. – P. 263.

² Case 15/63, *Lassalle v European Parliament* // European Court Reports. – 1964. – P. 31.

³ Див.: Berteau S. Looking for Coherence within the European Union // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No. 2. – P. 169.

⁴ Commission Communication on an Internal Market for Pension Funds 360/08 // Official Journal. – 1994. – Serie C. – № 360. – P. 7.

⁵ Case 57/95, *France v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1627.

⁶ Case 366/88, *France v Commission* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3571; Case 303/90, *France v Commission* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5315; Case 325/91, *France v Commission* // European Court Reports. – 1993. – P. I-3283.

наукових дискусій¹. Іноді їх положення не створюють обов'язків для держав-членів, а лише дають тлумачення інших актів Комісії. У таких випадках Суд ЄС у рамках процедури за ст. 263 Договору про функціонування ЄС не може переглянути Комюніке на предмет їх легітимності через їх необов'язкову силу.

Оскільки для оскарження акта він повинен мати обов'язкову силу, то звідси випливає умова, що акт має бути не підготовчим засобом. Іноді процедура прийняття рішень складається з кількох ступенів, тобто прийняттю рішення передують прийняття ряду підготовчих актів. Логічно, що оскаржувати можна лише остаточне рішення інституту, яке містить його правову позицію². Але слід зазначити — практика Суду ЄС свідчить про те, що заяви щодо майбутніх намірів інститутів можуть підлягати оскарженню³.

Акт, який оскаржується за ст. 263, звичайно повинен бути актом інституту Співтовариства або в певних випадках актом органу чи установи ЄС. Так, позов по справі *Aid to Bangladesh* був визнаний неприпустимим через те, що оскаржуваний Парламентом акт щодо надання допомоги Бангладешу був прийнятий членами Ради як незалежними представниками власних урядів, а не як Рада, та сама допомога виплачувалася урядами держав-членів, а не з бюджету ЄС⁴. Раніше, до прийняття змін Лісабонським договором, через відсутність статусу інституту ЄС не могли бути оскаржені за ст. 263 Договору про ЄС акти Європейської Ради⁵, крім того, не було можливості оскаржувати і рішення органів ЄС (наприклад, Комітету постійних представників)⁶. Але з внесенням змін до ст. 263 це стало можливим за умови, що ці

---

¹ Papaioannou A. // *Common Market Law Review*. – 1994. – Vol. 31. – P. 155-164; Lefevre S. *Interpretative Communications and the Implementation of Community Law at National Level* // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 6. – P. 808-822.

² Case T-37/92, *Bureau Européen des Unions des Consommateurs and National Consumer Council v Commission* // *European Court Reports*. – 1994. – P. II-285; Case T-186/94, *Guerin Automobiles v Commission* // *European Court Reports*. – 1995. – P. II-1; Case T-16/91, *Rendo v Commission* // *European Court Reports*. – 1992. – P. II-2417.

³ Case 15/63, *Lassale v European Parliament* // *European Court Reports*. – 1964. – P. 31, Case 8/55, *Federation Charbonniere de Belgique v High Authority* // *European Court Reports*. – 1956. – P. 245.

⁴ Joined cases 181/91, 248/91, *Parliament v Council and Commission* // *European Court Reports*. – 1993. – P. I-3685.

⁵ Case T-584/93, *Roujansky v European Council* // *European Court Reports*. – 1994. – P. II-585.

⁶ Case 25/94, *Commission v Council (FAO)* // *European Court Reports*. – 1996. – P. I-1469.

акти спрямовані на створення правових наслідків для третіх сторін. Крім того, в окрему процедуру (ст. 269 Договору про функціонування ЄС) винесена можливість перевіряти легітимність актів Європейської Ради або Ради, які стосуються визначення наявності тяжкого та постійного порушення державою-членом принципів, на яких ґрунтується Союз. У рамках цієї процедури позов може бути поданий лише державою-членом, яка стала об'єктом констатації Європейської Ради або Ради.

Як вже зазначено, раніше не можна було оскаржувати акти Парламенту, оскільки він мав тільки консультативні та політичні функції та не мав повноважень приймати акти, які б мали юридичну силу для третіх сторін. Але, застосувавши телеологічне тлумачення положень установчих договорів про свою юрисдикцію, Суд ЄС дійшов висновку, що таке становище порушувало принципи права ЄС і включив до списку актів, які можна оскаржувати, акти Парламенту, що в подальшому стало основою для прийняття доповнень до Договору про ЄСпв.

Надання можливості Парламенту бути як активним учасником, *légitimation active* (тобто можливість бути позивачем), так і пасивним учасником, *légitimation passive* (тобто його акти можна оскаржувати), процедури скасування нелегітимних нормативних актів є яскравим прикладом правотворчості Суду ЄС та його внеску в інституційний розвиток Союзу¹.

Крім того, згідно з п. в ст. 271 Договору про функціонування ЄС під юрисдикцію Суду ЄС підпадають спори, що стосуються заходів, ухвалених Радою Керуючих ЄІБ. У цьому випадку позивачами можуть виступати будь-яка держава-член, Комісія або Рада Директорів ЄІБ на умовах, встановлених ст. 263. Таким же чином відповідно до п. с ст. 271 Договору про функціонування ЄС юрисдикція Суду поширюється на спори, що стосуються заходів, ухвалених Радою Директорів ЄІБ. Провадження проти таких заходів можуть бути порушені державами-членами або Комісією на умовах, встановлених ст. 263, та виключно на підставі невідповідності процедурі, що передбачена частинами 2, 5, 6, 7 ст. 21 Статуту ЄІБ.

Суб'єкти, які можуть порушити провадження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Щодо позивачів, які можуть ініціюва-

¹ Щодо становлення Парламенту як учасника процедури за ст. 263 див.: Bradley K. St. C. The Variable Evolution of the Standing of the European Parliament in Proceedings before the Court of Justice // Yearbook of the European Law. – 1988. – Vol. 8. – P. 27-57.

ти процедуру за ст. 263, то їх можна поділити на три групи. У першу групу позивачів входять держави — члени ЄС, Європейський Парламент, Рада, Комісія. Це так звані привілейовані позивачі, які можуть захищати будь-чий прерогативи та не зобов'язані доказувати, що вони зацікавлені в предметі оскаржуваного акта. У цьому випадку діє презумпція того, що ці позивачі завжди мають інтерес у контролі за законністю актів ЄС. Вони можуть оскаржувати акти, адресовані іншим суб'єктам. Так, держава-член може оскаржити акт інституту або органу, котрий адресований іншій державі, оскільки цей акт діє в правовому полі Союзу, а кожна держава-член є його безпосереднім учасником. Поняття держави в контексті ч. 2 ст. 263 Договору про функціонування ЄС не поширюється на регіональну владу держави-члена або місцеву громаду (самоврядування), які будуть вважатися приватними особами в розумінні ч. 4 ст. 263¹. Винятком є лише ситуація, коли ці одиниці будуть визнаватися внутрішнім правом держави-члена як юридичні особи². Е. Арнул (A. Arnulf) повністю погоджується, що через ряд обставин та положень права ЄС регіональна влада має дорівнювати державам-членам у процедурі анулювання актів ЄС³.

Щодо Європейського Парламенту, Ради та Комісії, то вони є представниками наднаціонального та міждержавного елементів Союзу, тому питання, які вони підіймають у рамках процедури за ст. 263, здебільшого мають фундаментальний характер. Як зазначає англійська вчена Дж. Шо (J. Shaw), це «конституційні» питання, оскільки вони зачіпають положення щодо розподілу компетенцій, міжінституційного балансу та таких принципів, як демократії, інституційної відповідальності та законності⁴. Як вже зазначалося, спочатку Парламент не міг оскаржувати акти інститутів за ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС), але Суд ЄС визнав за ним це право, оскільки протилежне загрожувало б принципу інституційної рівно-

---

¹ Case 95/97, *Region Wallonne v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1787; Case 180/97, *Regione Toscana v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-5245.

² Case T-417/04, *P Regione Siciliana v Commission* // European Court Reports. – 2006. – P. I-3881.

³ Arnulf A. Private Applicants and the Action for Annulment since *Codorniu* // Common Market Law Review. – 2001. – Vol. 38. – P. 10-12.

⁴ Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd Ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 491.

ваги (балансу)¹, тому пізніше були внесені відповідні доповнення в установчий Договір. За всі роки існування у Парламенту права захищати як свої інтереси, так і інтереси інших осіб, останні він захищав вкрай рідко. Переважно він захищає власні прерогативи та обґрунтовує свою ініціативу оскарження актів процесуальним правом участі в нормотворчому процесі Комісії.

Друга група позивачів — Рахункова палата та ЄЦБ — виникла з Маастрихтським договором. Лісабонський договір додав до цієї групи ще й Комітет регіонів. Цих позивачів можна назвати напівпривілейованими², оскільки вони можуть оскаржувати акти ЄС з метою захисту лише власних прерогатив на відміну від групи попередніх інститутів. Друга група позивачів повинна доказувати, які саме прерогативи та яким чином були порушені.

Третю групу позивачів становлять фізичні або юридичні особи, тобто приватні позивачі, до яких входять і держави, які не є членами ЄС³. Одразу хотілося б зазначити, що рівень активності приватних осіб стосовно подачі позовів згідно зі ст. 263 Договору про функціонування ЄС дуже високий, хоча і різниться залежно від їх приналежності до тієї чи іншої держави-члена. Більш активно оскаржують акти ЄС приватні особи з великих держав-членів, таких як Німеччина, Англія та Франція (серед активістів також нідерландці та бельгійці), а у Греції та Іспанії до Суду більш активно звертаються уряди, ніж приватні особи цих країн.

Оскарження актів ЄС приватними особами є одним із найбільш складних та дискусійних питань як у доктрині, так і на практиці. Ці позивачі є непривілейованими, оскільки вони можуть подавати позови до Загального суду лише «проти рішення, адресованого такій особі, або проти рішення, яке прямо та індивідуально зачіпають її, а також проти регламентарних актів, котрі безпосередньо її зачіпають та не потребують імплементаційних заходів», як це зазначено в ст. 263 Договору про функціонування ЄС.

¹ Case 70/88, *European Parliament v Council (Chernobyl)* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2041. Див. також коментар цієї справи: Bradley K. St. C. Sense and Sensibility: Parliament v Council Continued // European Law Review. – 1991. – Vol. 16, No. 3. – P. 245-257.

² К. Дейвіс називає їх «умовно привілейованими заявниками». Див.: Дэйвис К. Право Европейского Союза / [пер. со 2-го англ. изд.]. – К.: Знання, 2005. – С. 230.

³ Case 298/89, *Government of Gibraltar v Council of the European Communities* // European Court Reports. – 1993. – P. I-03605.

Не виникає жодних непорозумінь, якщо акт адресований конкретній особі чи групі осіб. В усіх інших випадках приватні особи, окрім наведення підстав для оскарження акта, щоразу повинні доводити існування двох умов: що оскаржуваний акт зачіпає їх безпосередньо та індивідуально. Ці умови характеризують так званий «кваліфікований зв'язок» акта з особою та існування у Суду ЄС юрисдикції *ratione personae*, тобто існування юрисдикції відносно особи, яка порушує справу. Практика свідчить, що Суд дає рестриктивне тлумачення ст. 263 щодо цієї групи позивачів, тобто намагається якнайбільше звужити коло ймовірних позивачів¹. Звичайно, позивач повинен мати інтерес в анулюванні акта, інакше ініціювання цієї процедури буде неможливим. Під інтересом позивача розуміється вплив акта на його правове становище. Щодо доведення наявності інтересу, то Суд теж намагається тлумачити цю умову у вузькому розумінні².

Безпосередній вплив акта на приватну особу означає наявність причинного зв'язку між дією акта та його впливом на позивача. Ключове значення має існування проміжних ланок між дією акта та позивачем, якому цей акт не адресований. Цією ланкою може бути держава-член, якій цей акт адресований, а точніше, її обов'язок його імплементувати³. Якщо така ланка існує та акт миттєво не змінює положення приватної особи-позивача, то він не має безпосереднього впливу на останнього. Тобто виключається безпосередній вплив акта ЄС, якщо він надає відповідні дискреційні повноваження державам-членам⁴. У таких випадках оскаржувати можна імплементаційний акт і лише на національному рівні. Якщо ж акт автоматично вступає в дію та не залежить від волі і дій держави-члена, то його безпосередній вплив є наявним.

У справі СП, яка стосувалася Регламенту щодо злиття, Робочі ради компаній Perrier та Vittel оскаржували Рішення Комісії, яке визнавало

---

¹ Це може бути пояснено правовими традиціями Західної Європи, згідно з якими приватним особам дуже важко оскаржити національний законодавчий акт. Хоча в останні роки відмічається послаблення обмежень у процедурі нормативного оскарження. Наприклад, Німеччина та Італія вже зробили цю процедуру центральною в публічному процесі, у той час коли інші держави, наприклад Англія, використовують її не часто. Див.: Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95.

² Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95.

³ Nordberg C. *Judicial Remedies for Private Parties under the State Aid Procedures* // Legal Issues of European Integration. – 1997. – Vol. 24, No. 1. – P. 55.

⁴ Case 222/83, *Municipality of Differdange v Commission* // European Court Reports. – 1984. – P. 2889.

законним злиття цих компаній. СПІ відхилив позов, оскільки вирішив, що Рішення Комісії не має безпосереднього впливу на Робочі ради, оскільки злиттям їх компаній не була нанесена шкода безпосереднім правам рад, як представникам робітників¹.

Щодо індивідуального впливу, то в рішенні за відомою справою *Plaumann* був встановлений критерій, за яким можна встановити індивідуальний вплив акта на особу та таким чином її право на подачу позову. Дж. Шо (J. Shaw) зазначила, що рішення по цій справі задало тон рестриктивному тлумаченню всієї системи судового перегляду в Суді ЄС/СПІ². У цій справі приватна особа оскаржувала Рішення, адресоване державі — члену ЄС, і Суд постановив: «Особи інші, ніж ті, котрим адресоване рішення, можуть стверджувати, що воно стосується їх індивідуально тільки за умови, що це рішення зачіпає їх чи в силу певних притаманних їм особливостей, чи в силу обставин, через які вони відрізняються від усіх інших осіб, та дія цих фактів виокремлює їх індивідуально так само, як і у випадку з особами, яким воно адресовано»³. Цей же критерій можна застосовувати і для перевірки дії регламенту на особу, але з різницею, що в ньому не буде вказано жодної особи-адресата, оскільки регламент є актом загальної дії.

Іншими словами, за критерієм *Plaumann* для існування індивідуального впливу позивач має бути членом відповідної групи осіб, кількість членів якої постійна та визначена на момент прийняття оскаржуваного акта та протягом всього часу його дії. Показовим у цьому плані є справа *Toepfer v Commission*, у якій був визнаний індивідуальний вплив оскаржуваного Рішення Комісії щодо імпорту зерна на позивача, оскільки воно стосувалося лише імпортерів, які пройшли ліцензування в чітко визначений час і відповідно їх коло було чітко визначеним⁴. П. Крейг (P. Craig) та Г. де Бурка (G. de Burca) називають такий критерій «крите-

¹ Case T-96/92, *Comité Central d'Entreprise de la Société Générale des Grandes Sources and others v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1995. – P. II-1213; Case T-12/93, *Comité Central d'Entreprise de la SA Vittel and Comité d'Etablissement de Pierval v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1995. – P. II-1247.

² Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 509.

³ Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95. Див. також: Case 26/86, *Deutz und Geldermann v Council* // European Court Reports. – 1987. – P. 941.

⁴ Joined cases 106-107/63, *Toepfer v Commission* // European Court Reports. – 1965. – P. 405.

рієм закритої групи»¹, оскільки така група є чітко визначеною, а увійти до цієї вже закритої групи неможливо через сплив терміну для реєстрації. Інша ситуація була у справі *Spijker Kwasten v Commission*, у рішенні по котрій Суд ЄС не визнав індивідуального впливу на позивача Рішення Комісії, адресованого датському уряду, щодо уповноваження його на шестимісячну заборону імпорту китайських щіток. Хоча позивач по цій справі був єдиним імпортером цього виду продукції, але Суд ЄС вирішив, що гіпотетично в цей період інші особи могли подати заяву на видачу ліцензії на імпорт й стати учасниками цих правовідносин. Тож позов був визнаний неприйнятним на підставі відсутності індивідуального впливу акта на позивача². П. Крейг (P. Craig) та Г. де Бурка (G. de Burca) називають таку ситуацію «критерієм абстрактної термінології»³. Тож факт того, що позивач є єдиним суб'єктом певного виду діяльності або членом маленької групи суб'єктів, не є безумовним доказом індивідуального впливу акта, який регулює цю саму діяльність, і положення позивача слід розглядати в комплексному аспекті.

У рішенні по справі *Greenpeace СПІ* також підкреслив, що позивач, якого оскаржуване рішення стосується «взагалі та абстрактним чином» (наприклад, які звертаються з приводу захисту навколишнього середовища), не може подавати скаргу, тому що рішення індивідуально не зачіпає його становище. Такі рішення стосуються позивача таким же чином, як і інших осіб, які проживають, працюють або відвідують місцевість, якої стосується акт. По цій справі позивачем була асоціація *Greenpeace*, тож СПІ зазначив, що вищенаведені положення відносяться і до асоціацій, які звертаються до Суду з позовом, представляючи приватних осіб⁴.

Щодо допустимості позовів по оскарженню нелегітимних актів ЄС асоціаціями, то Суд ЄС дотримується тут також рестриктивного тлумачення⁵. СПІ описав умови, за яких асоціації та профспілки можуть подавати позови. Найголовніше — довести існування відокремлених

¹ Craig P., de Burca G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. – [3rd Ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 495.

² Case 231/82, *Spijker Kwasten v Commission* // *European Court Reports*. – 1983. – P. 2559.

³ Craig P., de Burca G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. – [3rd Ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 495.

⁴ Case T-585/93, *Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) v Commission* // *European Court Reports*. – 1995. – P. II-2205. Його коментар див.: Berrod F. *Case Note on Stichting Greenpeace* // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 635–662.

⁵ Це становище аналогічне рестриктивному положенню асоціацій як позивачів у деяких державах – членах ЄС, наприклад у Німеччині.

від її членів інтересів асоціації, на які впливає оскаржуваний акт. Наприклад, асоціація може оскаржувати акт, який обмежує її свободу зібрання або доступу до інформації. Однак вона не може оскаржувати акт, який впливає на інтереси її членів, навіть якщо вона створена саме для захисту цих інтересів або це є її основною функцією¹.

У апеляції до Суду ЄС на рішення СПІ по справі *Greenpeace* Генеральний адвокат Г. Космас (G. Cosmas) був проти будь-яких змін існуючої жорсткої практики, які дозволять виділити асоціації по захисту навколишнього середовища в окрему групу позивачів, та існування *actio popularis*² у правовій системі ЄС. Він обґрунтовував це тим, що фізичні особи без *locus standi* (без процесуальної правоздатності) за ч. 4 ст. 263 Договору про функціонування ЄС зможуть обминути процедурні обмеження шляхом створення подібних асоціацій. Суд ЄС підтримав думку Генерального адвоката у своєму апеляційному рішенні³.

Не завжди виникають труднощі з доказуванням існування права на оскарження акта у осіб, які не названі в ньому. Наприклад, у випадку оскарження рішення Комісії про надання державної допомоги адресатами акта є держави-члени, а відповідне коло приватних осіб є бенефіціаріями або реципієнтами цієї допомоги. Але як Суд ЄС, так і Комісія не піддають сумніву існування прямого та індивідуального впливу подібних рішень Комісії на таких приватних осіб та їх можливості оскарження⁴. У цьому випадку правове положення бенефіціаріїв або

¹ Joined cases 16, 17/62, *Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes and others v Council* // European Court Reports. – 1962. – P. 471; Case 282/85, *Comité de développement et de promotion du textile et de l'habillement (DEFI) v Commission* // European Court Reports. – 1986. – P. 2469.

² Згідно з цією доктриною приватні особи можуть діяти в інтересах права або загальних прав та у зв'язку з цим ініціювати судові процеси. Наприклад, захищати колективне право на чисте навколишнє середовище. Див.: Case 85/82, *Bernhard Schloh v Council* // European Court Reports. – 1983. – P. 2123.

³ Case 321/95 P, *Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) v Commission* // European Court Reports. – 1998. – P. I-1651, paras. 27-30. Його коментар див.: Cygan A. Protecting the Interests of Civil Society in Community Decision-Making – the Limits of Art. 230 EC // *International & Comparative Law Quarterly*. – 2003. – Vol. 52. – P. 1002-1008.

⁴ Ross M. Challenging State Aids: The Effect of Recent Developments // *Common Market Law Review*. – 1986. – Vol. 23. – P. 868; Houtman A. Le Droit de la Défensé dans les Procédures en Matière d'Aides d'Etat. – Brussel, 25 October 1996. – Режим доступу: <http://europa.eu.int/comm/dg04/speech/six/en/sp96058.htm>. Взагалі стосовно оскарження рішень Комісії щодо державної допомоги див.: Winter J.A. The Rights of Complaints in State Aid Cases: Judicial Review of Commission Decisions Adopted Under Article 88 (ex 93) EC // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 521-568.

реципієнтів дорівнюється правовому положенню держав-членів, які є адресатами акта¹.

Дуже цікавим є питання можливості оскарження приватними особами таких актів загального застосування, як регламенти². Тривалий час вважалося, що оскарження правових актів загальної дії індивідами було неможливим³, а підлягали оскарженню лише адміністративні акти, тобто такі, які адресовані приватній особі-позивачу або мають на таку особу цілеспрямовану дію⁴. Можливість оскарження регламентів, які є за своєю природою актами загальної дії, була закріплена практикою Суду ЄС. Він підтвердив можливість регламенту бути одночасно актом загальної дії для однієї групи осіб і актом індивідуальної дії для іншої обмеженої групи осіб незалежно від існування «критерію абстрактної термінології». Це означає, що особи, які оскаржують регламент, мають довести, що оскаржуваний акт, який має форму регламенту, або його певні положення насправді є рішенням стосовно них через певні обставини, що відрізняють їх від інших осіб, на яких впливає акт⁵. Правову різницю між рішенням та регламентом Суд ЄС показав у рішенні по справі *Confederation Nationale*, а саме: «для визначення в неоднозначній ситуації існування Рішення чи Регламенту необхідно з'ясувати, чи стосується адміністративний акт по суті особи індивідуально»⁶. Критерій відмінності слід шукати в загальному застосуванні акта або навпаки. Загальне застосування акта означає не лише ступінь його по-

¹ У разі ухвалення Комісією рішення у формі загального плану допомоги ситуація є дещо складнішою. СПП визнав недопустимим позов щодо анулювання такого рішення від бенефіціаріїв допомоги, оскільки акт загального застосування не може стосуватися їх індивідуально, він стосується потенційно кожного суб'єкта відповідного виду діяльності (Case T-398/94, *Kahn Scheppvaart v Commission (Kahn)* // European Court Reports. – 1996. – P. II-477).

² Див.: Usher J. A. Direct and Individual Concern – an Effective Remedy or a Conventional Solution // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 575-600.

³ У 1980 р. у своїй статті, яка була присвячена аналізу вирішення Судом ЄС справ, пов'язаних із оскарженням приватними особами актів Співтовариства, К. Хардінг (С. Harding) повністю заперечував таку можливість. Див.: Harding C. The Private Interest in Challenging Community Action // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P.354-361.

⁴ Див.: Joined cases 16/62, 17/62, *Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes and others v Council of the European Economic Community* // European Court Reports. – 1962. – P. 471.

⁵ Case T-60/96, *Merck & Co. Inc., NV Organon and Glaxo Wellcome plc v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. II-849.

⁶ Joined cases 16/62, 17/62, *Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes and others v Council of the European Economic Community* // European Court Reports. – 1962. – P. 471.

ширення матеріально та територіально, але і його неперсоніфіковане застосування до об'єктивної ситуації. Але знов-таки це неперсоніфіковане застосування може бути обмежене декількома суб'єктами, що і робить можливим оскарження регламентів окремими особами.

Тільки після того як особа доведе, що акт у формі регламенту є для неї рішенням, вона має довести виконання двох стандартних умов для доведення існування *locus standi*, а саме безпосередній та індивідуальний вплив цього акта. Тільки довівши існування трьох, а не двох стандартних умов, позивач матиме право оскаржувати регламент¹. Професор Ліверпульського університету Н. Неуваль (N. Neuwahl) дотримується дещо іншого погляду, а саме: якщо особа довела, що регламент є рішенням, яке зачіпає її або адресоване їй, то вона вже не повинна доводити безпосередній та індивідуальний вплив на себе цього акта². На нашу думку, якщо особа доведе, що рішення адресоване саме їй, тоді існування безпосереднього та індивідуального впливу доводити не обов'язково, а якщо адресат не чітко зазначений, то це доведення є необхідним.

На практиці приватним особам пройти такий доказовий шлях відносно регламентів доволі складно. Тим паче, що інститути можуть цим користуватися для захисту своїх актів, приймаючи їх саме у формі регламентів. Таке особливе положення регламентів могло б дозволяти інститутам порушувати навіть фундаментальні права приватних осіб без можливості їх захисту. Але Суд ЄС у рішенні по справі *Alusuisse Italia SpA v Council and Commission* зазначив: «ціль ст. 230 (4) (зараз ст. 263. — Прим. Т. К.) полягає в ненаданні можливості інститутам Співтовариства, шляхом вибору форми Регламенту, виключати можливість індивіда оскаржувати Рішення, яке зачіпає його безпосередньо та індивідуально»³. Тож при оцінці акта Суд аналізує не тільки його назву, але і його природу, термінологію, коло суб'єктів та дію акта на них.

Слід підкреслити, що дещо іншої практики Суд ЄС дотримується відносно справ, які стосуються таких важливих сфер європейського економічного права, як конкурентних, антидемпінгових правил та

¹ Див.: Wyatt D., Dashwood A. *European Community Law*. – [3rd ed.]. – London: Sweet & Maxwell, 1993. – P. 122-130.

² Neuwahl N. Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21. – P. 22.

³ Case 307/81, *Alusuisse Italia SpA v Council and Commission* // *European Court Reports*. – 1982. – P. 3463. Також див.: Case 476/93, *FRSEA and FNSEA v Council* // *European Court Reports*. – 1993. – P. II-1187.

правил стосовно компенсаційних мит. Діяльність суб'єктів у цих сферах регулюється частіше за все регламентами Ради і як допоміжними джерелами регламентами Комісії¹. Оскільки процедура оскарження регламентів є дуже складною, то необхідність захисту суб'єктів вищеназваних секторів європейської економіки через процедуру за ст. 263 Договору про функціонування ЄС призвела до процесу послаблення Судом ЄС вимог по доказу їх *locus standi*. Лібералізація практики Суду ЄС саме у сферах конкуренції, антидемпінгу та компенсаційних мит пояснюється їх специфікою, оскільки їх активними суб'єктами є, в першу чергу, приватні особи (виробники та трейдери), а зміни в цих сферах дуже часто відбиваються на положенні всіх учасників цих правовідносин, тож їх діяльність потребує ефективних засобів захисту від неправомірних рішень Ради та Комісії².

Суд ЄС своєю практикою встановив, що при визначенні прийнятності позову відносно оскарження антидемпінгових регламентів, що був поданий виробниками, коло котрих легко визначити, та експортерів, на яких він має безпосередній вплив, ці позивачі не мають доказувати, що регламенти мають для них характер рішення. У принциповому рішенні по справі *Codorniu* Суд ЄС зазначив, що загальна правова дія антидемпінгового регламенту на всіх суб'єктів певних правовідносин не виключає його індивідуальної дії на деяких з них. При цьому він не втрачає своєї природи регламенту³. Це означає, що вони мають довести лише існування двох стандартних вимог оскарження актів — безпосередній та індивідуальний вплив. Щодо імпортерів, то оскільки їх група не є кількісно визначеною на момент прийняття регламенту, вони повинні проходити доказовий шлях *locus standi* по усіх трьох вимогах.

Щодо індивідуального впливу актів у вищеназваних сферах, то він має місце, коли акт адресований безпосередньо позивачу, коли позивач

¹ Щодо нормативно-правових актів інститутів Європейського Союзу у сфері торгового права див.: Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник для вузов / Под ред. Л. М. Энтина. – [2-е изд.]. – М.: Норма, 2005. – С. 576-577.

² Див.: Giannakopoulos T. The Right to Bring an Action before the European Courts against the Various Decisions of the Commission in State Aid Cases // Journal of World Competition. – 2000. – Vol. 23, No. 3. – P. 81-102.

³ Case 309/89, *Codorniu v Council* // European Court Reports. – 1994. – P. I-1853. Це положення було підтверджено у таких рішеннях: Case 451/98, *Antillean Rice Mills v Council* // European Court Reports. – 2001. – P. I-8949; Joined cases 172, 175-177/98, *Salamander AG and Others v Parliament & Council* // European Court Reports. – 2000. – P. II-2487. Напевно, це єдиний відступ Суду від рестриктивного тлумачення положення непривілейованих позивачів за ст. 263.

є стороною контракту, який накладає на інститути обов'язок враховувати його положення при прийнятті наступного (а у нашому випадку — оскаржуваного) акта, або позивач ініціював саму антидемпінгову процедуру, але в результаті не був задоволений прийнятим актом, а також Судом враховується, чи брав позивач участь у процедурі ініціювання та розробки оскаржуваного акта¹.

Генеральний адвокат Дж. Уорнер (J. Warner) у своєму висновку по справі *First Ball Bearing* назвав регламенти, які стосуються регулювання антидемпінгової сфери, «гібридним інструментом», який впливає на різні групи суб'єктів по-різному, оскільки для однієї групи вони є регламентами, для іншої — рішеннями².

Науковці відразу відреагували на гнучкий підхід Суду щодо цих галузей права ЄС та поставили запитання про те, чи можливе застосування такого підходу на весь масив правових норм Союзу³. Генеральний адвокат Ф. Джейкобс (F. Jacobs) у своєму висновку по апеляції до Суду ЄС у справі *Unión de Pequeños Agricultores* висловив пропозицію визначати індивідуальний вплив акта на приватну особу більш ліберально — за його впливом на неї. Так, на його думку, якщо акт діє на вигоди особи вкрай несприятливо через притаманні їй особливості, то цей акт має на неї індивідуальний вплив⁴. Прийняття Судом такого підходу перемістило б його увагу від питання прийнятності позову до питання його сутності. СП підтримав таку позицію Генерального адвоката у своєму рішенні по справі *Jégo-Quérel v Commission* і запропонував застосовувати дещо вужчий підхід — оскаржуваний акт загальної дії має на приватну особу індивідуальний та безпосередній вплив, якщо його положення впливають на її юридичне становище явно та безвідкладно, шляхом надання прав або накладання обов'язків⁵. Але протягом підготовки доповнень до установчих договорів Співтовариства було продемонстровано явне небажання вносити відповідні зміни, незважаючи на те, що таке питання порушувалося⁶. Подальша

¹ Це є втіленням принципу прозорості при прийнятті рішень у Союзі.

² Case 113/77, *TNT Toyo Bearing Co. Ltd. & Others v Council and Commission* // European Court Reports. – 1979. – P. 1185.

³ Greaves R. *Locus Standi under Article 173 EEC when Seeking Annulment of a Regulation* // European Law Review. – 1986. – Vol. 11. – P. 131, 133.

⁴ Case 50/00, *Unión de Pequeños Agricultores v Council* // European Court Reports. – 2002. – P. I-6677.

⁵ Case T-177/01, *Jégo-Quérel v Commission* // European Court Reports. – 2002. – P. II-2365.

⁶ Див.: Johnston A. *Judicial Reform and the Treaty of Nice* // Common Market Law Review. – 2001. – Vol. 38. – P. 506.

судова європейська практика показала, що положення приватних осіб в інших сферах продовжувало підлягати рестриктивному тлумаченню і Суд не застосовував послаблений підхід до визначення *locus standi* приватних осіб, більш того, піддавав його суворій критиці¹. Однак все ж таки певні зміни були внесені Лісабонським договором. Так, була закріплена можливість приватних осіб оскаржувати регламентарні акти, які безпосередньо їх зачіпають та не потребують імплементаційних заходів. Тобто для приватних осіб шлях оскарження регламентів тепер пройти буде легше, але наскільки діятиме таке послаблення вимог, покаже лише практика оновленого після Лісабонської реформи Загального суду.

Щодо оскарження приватними особами директив, які є актами, що адресуються державам-членам, то до такої можливості застосовується майже аналогічний підхід, що і для регламентів. Директиви можуть становити по суті рішення, але це буває радше винятком².

Щодо ієрархії необхідних вимог для доказу *locus standi* приватною особою, то поміж вимог безпосереднього та індивідуального впливу акта первинною вимогою є індивідуальний вплив. Суд ЄС/СПІ, а тепер Загальний суд у першу чергу, перевіряють існування індивідуального впливу акта на особу, оскільки довести його існування є більш складним завданням. Тому якщо існування індивідуального впливу акта не буде доведено, то не виникає необхідності доказувати його безпосередній вплив³. У випадку оскарження регламентів первинним визнається доказ того, що акт у формі регламенту насправді є рішенням.

---

¹ Показовим з цієї точки зору є апеляційне рішення по справі 263/02 P (Case 263/02 P, *Commission of the European Communities v Jégo-Quéré & Cie SA* // European Court Reports. – 2005. – P. I-3425), яким Суд ЄС відмінив рішення СПІ, що визнавало прийнятним позов від компанії *Jégo-Quéré & Cie SA* з підстав відсутності іншого способу захисту її прав. Коментар цього рішення див.: Arnulf A. April Shower for Jégo-Quere // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No. 3. – P. 287-288; Koch C. Commission of the European Communities v Jégo-Quéré & Cie SA // American Journal of International Law. – 2004. – Vol. 98, No. 4. – P. 814-819; Brown C., Morijn J. Annotation on Case C-263/02 P, *Commission v Jégo-Quéré & Cie SA* // Common Market Law Review. – 2004. – Vol. 41. – P. 1639-1659.

² Case T-135/96, *UEAPME v Council* // European Court Reports. – 1998. – P. II-2335; Joined cases T-172, 175-177/98, *Salamander AG and Others v Parliament & Council* // European Court Reports. – 2000. – P. II-2487.

³ Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95.

Рестриктивне тлумачення ч. 4 ст. 230 Договору про ЄСпв піддається постійній критиці не лише науковцями¹, національними владами², але й деякими рішеннями СПІ³. Багато академічних правників аргументують цю критику тим, що таким чином право особи на ефективний судовий захист підлягає обмеженню та не є всебічно гарантованим⁴. Як зазначає професор Р. Ковар (R. Kovar), у деяких справах це призводить до відмови в правосудді⁵. На думку професорки Є. Бієрнат (E. Biernat), ця ситуація значно суперечить загальним конституційним цінностям держав-членів, на яких базується Співтовариство, Хартія основних прав та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а особливо її статті 6 та 13⁶.

¹ Ward A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EC Law*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 213-220; Arnall A. 1952-2002: Plus ça Change // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27. – P. 510; Usher J.A. *Direct and Individual Concern – An Effective Remedy or a Conventional Solution* // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 584; Albers-Lorens A. *The Standing of Private Parties to Challenge Community Measures: Has the European Court Missed the Boat?* // *Cambridge Law Journal*. – 2003. – Vol. 62. – P. 92; Van den Broek K. *A Long Hot Summer for Individual Concern? The European Court's Recent Case Law on Direct Actions by Private Parties ... and a Plea for a Foreign Affairs Exception* // *Legal Issues of Economic Integration*. – 2003. – Vol. 30, No. 1. – P. 61-79; Koch C. *Locus Standi on Private Applicants under the EU Constitution: Preserving Gaps in the Protection of Individuals' Right to an Effective Remedy* // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 4. – P. 511-516.

² Так, Спеціальний комітет Палати Лордів щодо ЄС неодноразово наголошував на неможливості оскарження приватними особами актів ЄС у деяких обставинах, що перешкоджає особі у реалізації своїх прав. Див: Jacobs F. G. *EU Charter of Fundamental Rights Are New Judicial Remedies Needed?* // *Human Rights & UK Practice*. – 2003. – Vol. 4, Is. 1. – P. 120-148.

³ Case T-177/01, *Jégo-Quère & Cie SA v Commission* // *European Court Reports*. – 2002. – P. II-2365. Хоча в подальшому СПІ відійшов від цієї критики під впливом відміни його рішень Судом ЄС.

⁴ Lenaerts K. *Respect for Fundamental Rights as Constitutional Principle of the European Union* // *Columbia Journal of European Law*. – 2000. – Vol. 6. – P. 17, 18; Callies. *Kohärenz und Konvergenz beim europäischen Individualrechtsschutz* // *Neue Juristische Wochenschrift*. – 2002. – P. 3581-3582; Póltorac N. *Kto jest związany zasadą efektywnej ochrony prawnej – uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości w sprawie „Unión de Pequeños Agricultores”* // *Kwartalnik Prawa Publicznego*. – 2002. – Vol. 3. – P. 187-204; Usher J.A. *Direct and Individual Concern – An Effective Remedy or a Conventional Solution* // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 595; Ragolle F. *Access to Justice for Private Applicants in the Community Legal Order: Recent (R)evolutions* // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 1. – P. 101.

⁵ Kovar R. *Chronique de la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes* // *Journal de Droit International*. – 1965. – Vol. 93. – P. 710. Щодо удосконалення ефективності судового процесу у межах Європейського Союзу див.: Szyszczak E. M. *Making Europe more Relevant to its Citizens : Effective Judicial Process* // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, No. 5. – P. 351-364.

⁶ Biernat E. *The Locus Standi of Private Applicants under article 230 (4) EC and the Principle of Judicial Protection in the European Community* // *Jean Monnet Working Paper*. – 2003. – Vol. 12. – P. 4.

Але Суд ЄС непохитний у своїй позиції та в рішенні по справі *Unión de Pequeños Agricultores* зазначив, що ефективний судовий захист гарантується не відокремленою ч. 4 ст. 230 Договору про ЄСПв (зараз ч. 4 ст. 236 Договору про функціонування ЄС), а комплексом статей, зокрема, непрямим засобом преюдиціального оскарження через національні суди за ст. 234 Договору про ЄСПв (зараз ст. 267 Договору про функціонування ЄС)¹ та шляхом вимоги від Суду незастосування нелегітимного акта відповідно до ст. 241 Договору про ЄСПв (зараз ст. 277 Договору про функціонування ЄС)². Таким чином, Суд ЄС покладає основну частину обов'язку захисту прав індивідів на держави-члени та їх національні суди відповідно до принципу кооперації, закладеному ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС. У контексті цього, на думку Суду, держави-члени зобов'язані сприяти повноцінному захисту прав приватних осіб шляхом встановлення в національних правових системах комплексу правових засобів і процедур, які гарантуватимуть право на їх ефективний судовий захист. Це означає, що національні суди мають тлумачити та застосовувати національне процесуальне право таким чином, щоб приватні особи мали можливість оскаржувати дії національних влад, які базуються на актах ЄС загального застосування. Національні суди мають дозволяти позивачам посилатися на нелегітимність акта ЄС при доказуванні незаконності дій влади або національних актів. Як зазначає А. Уард (E. Ward), Суд ЄС своїми рішеннями подає сигнали того, що слабкість теперішньої системи оскарження актів ЄС не буде змінена його прецедентним правом і що такі зміни можуть бути зроблені лише доповненням до установчого Договору³.

На нашу думку, покладати гарантування права на ефективний судовий захист лише на держави-члени не можна. Цей обов'язок покладений і на інститути ЄС, у тому числі на всі судові ланки ЄС. Тож

¹ Див.: Hanf D. Facilitating Private Applicants' Access to the European Courts? On the Possible Impact of the CFI's Ruling in *Jégo – Quéré* // German Law Journal – 2002. – Vol. 3, No. 7. – Режим доступу до журн.: http://www.germanlawjournal.com/past_issues.php?id=166. У наступному розділі буде доведено, що преюдиціальний шлях оскарження актів ЄС не завжди доступний приватним особам, тож преюдиціальна процедура не може забезпечити ефективний судовий захист приватним особам.

² Case 50/00, *Unión de Pequeños Agricultores v Council* // European Court Reports. – 2002. – P. I-6677; Case 263/02 P, *Commission of the European Communities v Jégo – Quéré et Cie SA* // European Court Reports. – 2005. – P. I-3425.

³ Ward A. Judicial Architecture at the Cross-Roads: Private Parties and Challenge to EC Measures Post – *Jégo – Quéré* // The Cambridge Yearbook of European Legal Studies. – 2001. – Vol. 4. – P. 442.

позиція Суду не відповідає повною мірою встановленим стандартам правового захисту. Як зауважують Г. Шермерс (H. Schermers) та Д. Велбрук (D. Waelbroeck), судовий захист приватних осіб у ЄС сьогодні є слабшим, ніж у судових системах держав-членів. Це означає, що чим більше держави-члени делегують частину суверенних прав ЄС, тим менш гарантованим стає судовий захист¹. Але тим не менш очевидно, що кроки в подоланні прогалин щодо захисту прав приватних осіб робляться, про що свідчать і останні реформи. Наприклад, раніше існував недостатній парламентський контроль за актами ЄС і таке явище, як дефіцит демократії в ЄС, але зараз Парламент є повноцінним учасником нормотворчого процесу в ЄС, що відповідає традиційній системі стримувань та противаг, яка характеризує демократичні держави.

Англійський правник П. Крейг (P. Craig) пов'язує небажання Суду ЄС розширювати коло суб'єктів оскарження актів інститутів ЄС тим, що таким чином він захищає дискреційні повноваження цих інститутів². До цього слід додати критику Х. Расмуссен (H. Rasmussen), який називає інститути ЄС проінтеграційним елементом, а приватних осіб — антиінтеграційним елементом, тож своїм рестриктивним тлумаченням ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) Суд переслідує збереження інтеграційних цінностей, які часто протистоять приватним інтересам³. Н. Ньюваль (N. Neuwahl) вбачає в такому підході Суду певний механізм захисту від частих змін правових норм, що є небажаним для правової системи, особливо в економічній сфері. Економіка є тією сферою, в якій приватні особи проявляють активність через вкладення значних капіталів, а тому, якщо розширити їх можливості оскарження актів ЄС, то існує можливість паралізації

¹ Schermers H. G., Waelbroeck D. F. *Judicial Protection in the European Union*. – [6th ed.]. – The Hague: Kluwer Law International, 2002. – P. 451. Також див.: Rasmussen H. *Why Is Article 173 Interpreted Against Private Plaintiffs?* // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 112-127; Harding C. *The Private Interest in Challenging Community Action* // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 354-361; Neuwahl N. *Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future* // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21. – P. 17-31.

² Craig P. *Legality, Standing and Substantial Review in Community Law* // *Oxford Journal of Legal Studies*. – 1994. – Vol. 14, No. 4. – P. 507.

³ Крім цієї причини у своїй хоча і старій, але фундаментальній статті Х. Расмуссен (H. Rasmussen) наводить багато інших причин рестриктивного тлумачення положення приватних позивачів за ст. 263. Див.: Rasmussen H. *Why Is Article 173 Interpreted Against Private Plaintiffs?* // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 112-127.

економічної активності в Союзі¹. Таким чином, виникає двояка ситуація, по якій слід досягати компромісу в кожній конкретній ситуації: з одного боку, існує необхідність захисту приватних осіб від порушення їх прав, а другого — необхідність захисту принципу правової визначеності.

Е. Арнул (A. Arnulf) зазначає, що Європейське Співтовариство створювалося елітами для реалізації загальних ідей інтеграції, тому для індивідів закладалося мало можливостей впливати на цей процес. Головна роль відводилася Комісії та Раді, які мало взаємодіють із загалом, тож їх акти мають бути захищені від повного контролю з боку приватних осіб². Але Співтовариство змінювалося, з часом зовсім зникло, перетворившись на Європейський Союз, так само інтенсивно змінювалася і концепція інтеграції. Тепер громадяни Європейського Союзу не бажають віддавати управління в руки еліт — прозорість стала принципом функціонування Союзу. Тому реалії спонукали до внесення відповідних змін у процедуру оскарження актів ЄС приватними особами для більш ефективного функціонування інтеграційного правопорядку.

Підстави оскарження актів. При ініціюванні провадження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС позивач повинен довести не тільки свій інтерес в оскарженні нелегітимного акта ЄС, але й існування підстав для цього, які чітко встановлені в ч. 2 ст. 263 Договору про функціонування ЄС та перелік яких є вичерпним. Підставами оскарження актів є відсутність в інституту, органу чи установи компетенції приймати цей акт, суттєві процедурні порушення при прийнятті акта, порушення положень установчих договорів чи іншої правової норми, що стосується їх застосування, або зловживання владою.

Під відсутністю компетенції в інституту, органу чи установи, який прийняв відповідний акт, розуміється ситуація, коли він діяв без надання відповідних повноважень йому безпосередньо або ЄС взагалі або перебрав на себе компетенцію іншого органу³. Ця підстава охоплює не лише ситуації, коли використовуються не надані повноваження, але й ситуації, коли інститут перевищує делеговані йому повноваження. Так, ст. 290 Договору про функціонування ЄС передбачає, що Комісії

¹ Neuwahl N. A.E.M. Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future // European Law Review. – 1996. – Vol. 21. – P. 18.

² Arnulf A. The action for Annulment: A Case of Double Standards? In the O’Keeffe D., Bavasso A. (eds). – Kluwer, 2000. – P. 177.

³ Ця підстава еквівалентна англійській доктрині *ultra vires*.

можуть делегуватися повноваження з прийняття певних актів. Ці повноваження повинні реалізовуватися в наданих межах, інакше це вважатиметься перевищенням компетенції. Ця підстава використовується рідко для оскарження актів ЄС і частіше за все стосується конфлікту в перерозподілі компетенцій між інститутами та використання ст. 352 Договору про функціонування ЄС відносно процедури розширення повноважень. На думку Т. К. Хартлі, складність доведення відсутності компетенції полягає в такому: по-перше, Суд ЄС дає розширене тлумачення положень установчого Договору, що надають повноваження інститутам; по-друге, компетенція Комісії та Ради розширена згідно з теорією домислюваних (імпліцитних) повноважень і, по-третє, ст. 308 (теперішня ст. 352 Договору про функціонування ЄС) має настільки широкі межі, що за винятком питань, які повністю випадають із правового поля Договору, майже завжди є можливість знайти правове обґрунтування для прийняття акта Радою¹.

Для з'ясування меж повноважень інституту, органу, установи Суд повинен провести повноцінне розслідування, яке іноді переростає в діалог між відповідним інститутом і Судом.

Щодо порушень процедурних вимог, то вони мають бути суттєвими, незалежно від того, встановлені вони установчими договорами чи вторинним правом. Поняття суттєвості є досить невизначеним, але прийнято вважати, що коли результат дії акта був би іншим, якщо б процедурні вимог були виконані, то вони є суттєвими². Тобто важливий не зміст порушеної процедурної вимоги, а важливі наслідки порушення в кожному конкретному випадку³. Немає потреби доводити це у випадках, коли вимоги є настільки суттєвими, що їх недотримання робить непотрібним доказування настання шкоди позивачу⁴. Раніше, коли висновки Парламенту в нормотворчій процедурі мали не обов'язкову силу для Ради, а консультативний характер, Суд вважав, що суттєвим процедурним порушенням буде неврахування його висновків Радою. Таким чином Суд охороняв ЄС від інституційного розбалансування, та саме тому Суд ЄС у своєму рішенні по справі SA

¹ Хартлі Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 444.

² Case T-62/98, *Volkswagen v Commission* // European Court Reports. – 2000. – P. II-2707.

³ Хартлі Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 446.

⁴ Joined cases 287, 288/95 P, *Commission v Solvay* // European Court Reports. – 2000. – P. I-2391.

Requette Frères v Council зазначив, що уникнення процедури консультації з Парламентом веде до визнання прийнятого акта недійсним¹. Нині у зв'язку із зміною нормотворчої процедури, коли Парламент є повноправним нормотворцем поряд із Радою, ця підстава відпала сама собою, але цей приклад показує активну позицію Суду в захисті одних інститутів від зловживання становищем іншим інститутом.

Суттєвими процедурними порушеннями буде також прийняття рішення без викладення його мотивів та порушення права позивача на отримання інформації щодо проекту адміністративного акта, який його стосується, та надання своїх міркувань². Так, Комісія зобов'язана поінформувати заінтересованих осіб про всі аспекти проекту свого акта та надати їм повноцінне право висловити свою точку зору щодо запропонованих нею заходів. Тобто Комісія має забезпечити виконання принципу *audi alteram partem*³. Але незважаючи на це, на Комісію не покладений обов'язок відповідати на всі заперечення сторін в остаточній редакції акта. Право на отримання інформації щодо проекту акта включає в себе право на ознайомлення з усіма матеріалами його підготовки⁴. Сама Комісія теж зробила внесок у закріплення права особи на участь у прийнятті нею рішень. З 80-х років вона прийняла ряд норм, які стосуються процедури прийняття рішень та доказів необхідності їх прийняття. У 1982 р. Комісія заявила, що до її рішень будуть додаватися копії заперечень осіб, які були висунуті на початку процедури розробки рішення з питань конкуренції, а якщо

¹ Case 138/79, *SA Requette Frères v Council* // European Court Reports. – 1980. – P. 3333.

² У французькому праві це положення відоме як доктрина «droits de la défense», що означає «право на захист». Суд ЄС у рішенні по справі 17/74 (Case 17/74, *Transocean Marine Paint Association v Commission* // European Court Reports. – 1974. – P. 1063) визнав, що положення про можливість висловити свою позицію особою, на чий інтереси впливає прийняття рішення публічною владою, є загальним принципом права та має застосовуватися Судом. До цього Суд ЄС не так уважно ставився до процедурних вимог при прийнятті актів інститутами ЄС. Ю. Шварц (J. Schwarze) вважає, що на таку позицію Суду ЄС вплинуло англійське адміністративне право, оскільки це рішення було прийняте після приєднання Великобританії до Європейських співтовариств та появи англійських правників у Суді ЄС (Schwarze J. *Judicial Review in EC Law – Some Reflections on the Origins and the Actual Legal Situation* // International and Comparative Law Quarterly. – 2001. – Vol. 51. – P. 21). Також див.: Joshua J. M. *The Right to be Heard in EEC Competition Procedures* // Fordham International Law Journal. – 1991/1992. – Vol. 15. – P. 74.

³ Joined cases 89, 104, 114, 116, 117, 125, 129/85, *A. Ahlstrom Osakeyhtio v Commission (Woodpulp II)* // European Court Reports. – 1993. – P. I-130; Case 17/74, *Transocean Marine Paint Association v Commission* // European Court Reports. – 1974. – P. 1063.

⁴ Lenaerts K., Vanhamme J. *Procedural Rights of Private Parties in the Community Administrative Process* // Common Market Law Review. – 1997. – Vol. 34. – P. 545-549.

вони є занадто громіздкими, то заінтересованим особам буде дозволено ознайомитися з ними з дозволу Комісії¹. Правила, видані Комісією у 1997 р., визначили види документів, які є відкритими для ознайомлення і які є недоступними для сторін². Крім того, Комісія створила спеціальну посаду — Hearing Officer, який є відповідальним за справедливість процедури заслуховування заінтересованих осіб у сфері конкуренції³. Створення цих механізмів, спрямованих на захист приватних осіб, сприяло виникненню ще однієї групи процедурних вимог, які мають бути виконані інститутом при прийнятті відповідних актів⁴.

Щодо вимоги викладення мотивів прийняття акта, то ст. 296 Договору про функціонування ЄС встановлює, що акти інститутів «визначають мотиви, на яких вони засновані, та посилаються на будь-які пропозиції, ініціативи, рекомендації, запити або висновки, отримання яких передбачено установчими договорами». Крім того, рішення Суду ЄС по справі *Tariff Preferences* закріпило таке: «згідно з прецедентним правом Суду ЄС, акти Співтовариства повинні містити викладення фактичних та юридичних питань, на основі яких їх прийняв відповідний інститут. Це робить можливим судовий контроль з боку Суду ЄС та дозволяє державам-членам та їх громадянам знати умови, відповідно до яких органи Співтовариства застосовують Договір»⁵. Таким чином виникає можливість простежити виконання інститутом матеріальних норм європейського права. Однак у цьому ж рішенні Суду ЄС вказав, що відсутність посилання на положення установчих договорів не обов'язково є порушенням суттєвої процедурної вимоги, в разі якщо по інших частинах акта можна зрозуміти його правову основу. Якщо ж сумніви щодо правової основи акта виникають, то пряме посилання на цю основу є обов'язковим.

¹ 12th Report on Competition Policy (1982) // Kluwer Competition Law. Щодо доступу приватних осіб до актів Співтовариств та їх права бути заслуханими див.: Vignani F. Creating European Rights: National Values and Supranational Interests // Columbia Journal of European Law. – 2005. – Vol. 11. – P. 259-314.

² Commission Notice on the internal rules of procedure for processing requests for access to the file in cases pursuant to Articles 85 and 86 of the EC Treaty, Articles 65 and 66 of the ECSC Treaty and Council Regulation (EEC) No 4064/89 // Official Journal. – 1997. – Serie C. – № 23. – P. 3-9; статті 15 та 16 Регламенту Комісії.

³ Див.: Johannes H. The Role of the Hearing Officer // Fordham Corporate Law Institute. – 1989. – P. 347.

⁴ Щодо внеску Суду ЄС у розвиток доступу до документів ЄС див.: Davis R. W. The Court of Justice and the Right of Public Access to Community-held Documents // European Law Review. – 2000. – Vol. 25, No. 3. – P. 303-309.

⁵ Case 45/86, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1986. – P. 1493.

Крім того, якщо інститут, орган, установа приймає акт, який змінює дію попереднього акта, то він зобов'язаний надати деталізоване обґрунтування мотивів, за яких відповідний акт змінюється. Тягар доказування існування фактів, які беруться за основу мотивів прийняття акта, покладений на інститут. Наприклад, якщо Комісія ухвалює акт про скасування нелегітимно встановлених цін, то вона має повністю довести таку нелегітимність. Так, у справі *Sugar* Суд ЄС анулював частину Рішення Комісії на підставі того, що факти, на яких базувалося це Рішення, не були доказані належним чином¹.

Що стосується порушення права позивача на отримання інформації щодо проекту акта, який його стосується, та надання своїх міркувань щодо нього, то Суд ЄС неодноразово скасовував акти, які були прийняті з порушенням цього права. Прикладом може бути рішення по справі *Transocean v Commission*, в якій Генеральний адвокат Дж. Уорнер (J. Warner), провівши порівняльний аналіз законодавства держав-членів, дійшов висновку, що більшість країн визнає тією чи іншою мірою вищезазначене право, тож Суд ЄС у межах своєї юрисдикції повинен забезпечувати його дотримання. На підставі цього Суд ЄС скасував ту частину Рішення Комісії, яка протирічила цьому загально визнаному праву². Цікавою є думка професора Дж. Ушера (J. Usher), який вважає, що порушення права позивача на отримання інформації щодо проекту адміністративного акта, який його стосується, та надання своїх міркувань щодо нього становить порушення загального принципу права ЄС, але в жодному разі не порушення процедурних вимог³. На нашу думку, право надання міркувань може і справді становити загальний принцип права, але позивачем по конкретній справі *Transocean v Commission* був датський представник і він не посилався на порушення саме загального принципу права, оскільки в датському праві такого принципу не існує.

Вище розглянута підстава дуже тісно пов'язана з проблемою якості норм права ЄС. Неякісні наднаціональні норми можуть призвести до відсутності впевненості та безпеки в праві⁴, що являє собою важ-

---

¹ Joined cases 40-48, 50, 54-56, 111, 113, 114/73, *Suiker Unie, etc. v Commission* // European Court Reports. – 1975. – P. 1663.

² Case 17/74, *Transocean Marine Paint Association v Commission* // European Court Reports. – 1974. – P. 1063.

³ Usher J. Exercise by the European Court of its Jurisdiction to Annul Competition Decision // European Law Review. – 1980. – Vol. 5. – P. 296–297.

⁴ Ксантакі Х. Проблема якості законодавства Європейського Союзу: що фактично робиться неправильно? // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12 (38). – С. 63.

ливі умови успішності інтеграційного правопорядку. Інститути ЄС намагаються вдосконалювати свою діяльність у цій сфері. Так, 22 грудня 1998 р. для покращення результатів була прийнята Міжвідомча угода щодо спільних настанов з якості нормопроекування в європейському праві, відповідно до якої Комісія, Рада та Парламент взяли на себе зобов'язання з підвищення рівня якості нормотворення. Крім того, 30 січня 2008 р. Комісія повідомила про виконання широкої програми спрощення права ЄС¹. За інформацією Комісії від жовтня 2005 р. у ЄС було скасовано 300 нормативно-правових актів із загальним обсягом понад 5000 сторінок. Скасовані акти були здебільшого застарілими чи зайвими нормами, що ускладнювали орієнтацію в корпусі права ЄС. У цьому процесі Комісія прагне зробити акти ЄС максимально ясними, простими для розуміння та зручними для користувача.

Щодо такої підстави визнання акта недійсним, як порушення установчих договорів чи іншої правової норми, що пов'язана з їх застосуванням, то ця підстава є досить зрозумілою та широкою за своїм юридичним змістом. Оскільки автори установчих договорів створювали більше, ніж просто писане право, то тут йдеться не лише про порушення самих установчих договорів з їх Додатками, Протоколами та Договорами про приєднання, але й про порушення навіть найбільш загальних принципів права та принципів права ЄС (принципи правової визначеності, недискримінації², пропорційності³, законного очікування⁴ тощо), незалежно від того, писані вони чи ні. Це стосується норм і принципів захисту та поваги прав людини, які згідно з прецедентним правом Суду ЄС є частиною загальних принципів права ЄС. Порушенням вважається також незастосування або неправильне застосування матеріального права ЄС. Позивачі частіше за все вказують на цю підставу в поєднанні з іншою. Так, 11 червня 2007 р. СПІ прийняв безпрецедентне рішення по справі *Schneider Electric SA v Commission* про те, що ЄС, представлене Комісією, повинно компенсувати індустріальній групі Schneider Electric SA збитки, спричинені незаконною заборонаю

¹ Режим доступу до прес-релізу Комісії: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/08/62&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

² Case 21/74, *Jeanne Airola v Commission* // European Court Reports. – 1975. – P. 221.

³ Case 114/76, *Bela-Muhle Josef Bergmann KG v Grows-Farms GmbH & Co KG* // European Court Reports. – 1977. – P. 1211.

⁴ Case 97/76, *Merkur Ausenhandel GmdH & Co KG v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1977. – P. 1063.

злиття групи з групою Legrand SA¹. Як підстави відповідальності зазначено доволі серйозне порушення права ЄС. Порушення полягало в неправильній оцінці злиття двох індустріальних груп. Крім того, позивач посилався на ту обставину, що Комісія не надала йому можливості захистити свою позицію протягом розслідування. Це рішення стало вже другим по цій справі. Першим рішенням від 22 жовтня 2002 р. СПІ анулював рішення Комісії по забороні та відокремленню індустріальних груп². Рішення СПІ 2002 р. стосувалося позадоговірної відповідальності ЄС та відшкодування збитків за ст. 288 Договору про ЄСпв (зараз ст. 340 Договору про функціонування ЄС). Після винесення двох рішень Співтовариство повинно компенсувати збитки за повторну участь групи в процедурі розгляду правомірності злиття та компенсувати 2/3 втрат, які понесла група через певні дії, які вона мала вчинити та які призвели до зниження ринкової вартості акцій груп. Остаточна сума збитків буде визначена СПІ після висновків експертів. Ця справа є першою в історії ЄС, коли на нього покладена відповідальність за неправильну оцінку фактів та права³.

Останньою підставою для визнання акта ЄС недійсним є зловживання владою⁴. На відміну від такої підстави, як відсутність компетенції, орган наділений відповідними компетенціями, але використовує їх не задля встановлених цілей. У таких справах Суд повинен з'ясувати, чи переслідував інститут, орган, установа ЄС при прийнятті оскаржуваного акта цілі, задля яких йому надані відповідні повноваження. Тільки якщо позивач доведе, що при прийнятті акта відповідач переслідував інші цілі, акт буде скасовано. Не обов'язковим є досягнення нелегітимних цілей, значення має їх наявність. У рішенні по справі *Fedechar v High Authority* Суд ЄС встановив, що акт не може бути скасований на підставі того, що одна з його цілей є неналежною, але всі інші відповідають його призначенню і дія акта створює належний результат⁵. Суд ЄС підкреслює домінанту законних цілей над незакон-

¹ Case T-351/03, *Schneider Electric v Commission* // European Court Reports. – 2007. – P. II-2237.

² Case T-77/02, *Schneider Electric v Commission* // European Court Reports. – 2002. – P. II-4201.

³ Див.: Мальский О. Суд: Европейское Сообщество ответственно! // Юридическая практика. – 2007. – № 36 (506). – Режим доступу: <http://yurpractika.com/article.php?id=10007894>.

⁴ Ця підстава відома у французькому адміністративному праві як концепція *detournement de pouvoir*.

⁵ Case 8/55, *Fedechar v High Authority* // European Court Reports. – 1956. – P. 292.

ними. У рішенні по справі *France v High Authority* він постановив, що не буде вважатися зловживанням владою досягнення актом інших цілей поряд із досягненням належних¹.

Практика свідчить, що довести зловживання владою доволі складно і стається це дуже рідко, оскільки цілі ЄС визначені у загальній формі.

Зловживання владою тісно пов'язано з принципом пропорційності, який передбачає, що органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують встановлені межі необхідності для досягнення мети. Тобто засоби мають відповідати меті, а шкода не повинна бути непропорційною отриманому позитивному результату. Якщо інститут, орган, установа використовує правильну мету, але використовує невідповідні засоби, то акт буде скасовано через порушення принципу пропорційності. Якщо неправильно є мета, підставою для скасування буде зловживання владою. Як зазначає Т. К. Хартлі, хоча в теорії ці дві концепції різняться, на практиці вони можуть легко поєднуватися в одну підставу².

Розглядати позови за ст. 263 Договору про функціонування ЄС може як Суд ЄС, так і Загальний суд, залежно від того, хто є позивачем і який акт оскаржується. Якщо позивачем є держава-член чи інститут або орган ЄС (тобто позивачі першої та другої груп), то провадження ведеться в Суді ЄС, якщо ж позивачем є фізична чи юридична особа (позивачі третьої групи), то справу розглядає Загальний суд (раніше — СПІ).

У 2008 р. до СПІ надійшло 269 справ за ст. 263 Договору про функціонування ЄС (42,77 % від загального надходження справ), у 2007 р. — 249 (47,7 %), а до Суду ЄС у 2008 р. надійшло лише три справи (1,43 % від загального надходження), у 2007 р. — дев'ять (4,07 %). Частіше за все СПІ мав справу (а отже, Загальний суд матиме справу) із позовами щодо оскарження актів індивідуального характеру, тож він не відіграє настільки великої ролі щодо «конституційного» аспекту судового захисту, як Суд ЄС³. Але він має справу з практичними питаннями, з якими стикаються приватні особи щодня при використанні права ЄС, про що свідчить статистика щодо навантаження СПІ. Оскільки Європейський Союз — це союз народів, союз громадян, тож захист приватних осіб має відігравати не меншу роль в успішній розбудові всьо-

¹ Case 1/54, *France v High Authority* // European Court Reports. – 1954-1956. – P. 1.

² Хартлі Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 451.

³ Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 496.

го Союзу, ніж розвиток «конституційних» питань. Практики зауважують, що рішення СП є не такими складними та заплутаними, як рішення Суду ЄС, і більше наближені до пересічних громадян. Однак надія на те, що СП буде тлумачити *locus standi* більш широко, ніж Суд ЄС, яку висловлювали Г. Манчіні (G. Mancini) та Д. Кілінг (D. Keeling)¹, не підтвердилась. СП проводив те ж саме рестриктивне тлумачення ст. 230 (тепер 263) щодо непривілейованих позивачів. К. Харлоу (C. Harlow) впевнений, що таке положення свідчить про дефіцит демократії в ЄС².

Статистика показує, що позови від приватних осіб щодо визнання недійсними актів ЄС в 40 % є успішними. Найвищий відсоток — з оскарження актів, які стосуються сфери конкуренції (55 %), найнижчий — з оскарження актів у антидемпінговій, аграрній та риболовельній сферах (10 %).

Практика свідчить, що часто мотивами для судового процесу проти Парламенту є незадоволеність бюджетом, який він прийняв³. Близько половини справ, що надходять від держав-членів, проти Комісії стосуються Фонду орієнтації та гарантій сільського господарства. Крім того, багато справ проти Комісії ґрунтувалися на незадоволеності її рішеннями щодо фінансової допомоги державам.

Показовим є рішення СП від 17 вересня 2007 р. по справі *Microsoft Corp. v Commission*, в якому інформаційно-комп'ютерному гіганту було відмовлено в задоволенні позову⁴. У своєму позові корпорація *Microsoft* вимагала перегляду рішення Європейської Комісії від 23 березня 2004 р. Тоді Комісія вимагала від компанії надати повну та точну документацію, яка дозволить іншим компаніям створювати продукти, сумісні з операційною системою *Windows*. Компанія відмовила в наданні такої інформації, тож за порушення права з конкуренції ЄС Європейська Комісія наклала на неї штраф у розмірі 497 млн євро. У своєму рішенні СП підтримав це рішення. Як Суд ЄС, так і Комісар зі справ конкурентної політики ЄС підкреслили важливість цього рішення як чіткого сигналу для компаній, які займають супердомінантне положення на

¹ Mancini G.F., Keeling D. Democracy and the European Court of Justice // *Modern Law Review*. – 1994. – Vol. 57. – P. 189.

² Harlow C. Towards a Theory of Access for the European Court of Justice // *Yearbook of European Law*. – 1992. – Vol. 12. – P. 230.

³ Див.: Case 34/86, *Council v Parliament* // *European Court Reports*. – 1986. – P. 2155.

⁴ Case T-201/04, *Microsoft Corp. v Commission* // *Official Journal*. – 2007. – Serie C. – № 269. – P. 45.

ринку, що вони не можуть зловживати своїм становищем, шкодити споживачам та іншим учасникам ринку.

Щодо судових процесів проти Ради, то вони мають політичний характер і частіше за все в таких справах рішення виносяться не на користь держав-членів. Так, якщо Парламент виграє більше половини справ проти Ради, то держави-члени виграють проти неї лише одну справу з десяти.

Строки для оскарження актів ЄС. Право оскарження актів ЄС обмежене певними строками. Позов за ст. 263 Договору про функціонування ЄС може бути подано до Суду ЄС/Загального суду лише в межах позовної давності, інакше суди не матимуть юрисдикції *ratione temporis* (відносно моменту судового розгляду) та визнають позов таким, що не може бути розглянутий (неприйнятним). Частина 3 ст. 263 Договору про функціонування ЄС встановлює, що провадження порушуються протягом двох місяців з моменту публікації акта або з моменту його повідомлення позивачу, або, за відсутності такого, з дня, коли йому стало відомо про такий акт. Регламенти, директиви та рішення обов'язково публікуються в «Офіційному віснику ЄС» і набувають чинності від дати, вказаної в них, або, за її відсутності, зі спливом чотирнадцяти днів після їх опублікування. Директиви та рішення, крім того, доводяться до відома тих, кому вони адресовані, та створюють наслідки з моменту такого повідомлення. У Договорі не визначено, який критерій має пріма́т. У справі *Milchwerke Heinz Wohrmann v Commission*, у якій німецькі компанії оскаржували рішення, адресовані уряду Німеччини, Генеральний адвокат запропонував використати критерій офіційної публікації. Суд ЄС визнав, що строк почав спливати з моменту публікації німецьких актів, які імплементували оскаржуваний акт Співтовариства, в *Bundesgesetzblatt* (еквівалент «Офіційного вісника ЄС» у Німеччині). Отже, позовна давність спливла і позов німецьких компанії був неприйнятним з цих підстав¹. Тому логічно буде припустити, що офіційне опублікування акта має пріма́т. Але наукова дискусія щодо моменту початку спливу строків йде дуже жваво. Наприклад, П. Олівер (P. Oliver) вважає, що найкраще було б не використовувати критерій опублікування акта, а прийняти за первинний критерій повідомлення, а за вторинний — критерій знання про такий акт². Тобто тільки якщо позивач не був повідомлений про прий-

---

¹ Joined cases 31, 33/62 *Milchwerke Heinz Wohrmann & Son KG and Alfons Lütticke GmbH v Commission* // European Court Reports. – 1962. – P. 501.

² Oliver P. Limitation of Actions before the European Court // European Law Review. – 1978. – Vol. 3. – P. 8.

няття акта, він може посилатися як на переконливу обставину на день, коли йому стало відомо про акт. Якщо дія опублікованого акта буде регулярно впливати на позивача, то автоматично починає діяти презумпція знання цією особою про існування цього акта. Крім того, акт має бути опублікований у такому обсязі, щоб позивач мав можливість зрозуміти його сутність та його вплив на сектор, у якому зайнятий позивач. Коротке викладення змісту акта не є достатнім¹. Однак слід мати на увазі, що коли особі таким чином стало відомо про існування акта, вона повинна звернутися до інституту за повним текстом у розумний строк². Відлік двомісячного строку починається з дати, коли особа чітко дізналася про зміст акта.

Маленький строк, встановлений ст. 263 Договору про функціонування ЄС для оскарження актів ЄС, пояснюється динамікою економічного режиму, встановленого установчими договорами.

Стаття 45 Статуту Суду ЄС передбачає можливість поновлення пропущеного строку, якщо позивач доведе виникнення непередбачених обставин або *force majeure*. У рішенні по справі *Bayer AG v Commission* Суд ЄС роз'яснив, що для використання цієї підстави позивач має довести «незвичайні труднощі, які є незалежними від волі задіяної особи та які є явно неминучими, навіть якщо належна турбота була виявлена»³. Крім того, ч. 2 ст. 81 Статуту передбачає можливість продовження строку на 10 днів через велику відстань між Судом ЄС/Загальним судом у Люксембурзі та країною позивача, з якої надсилається позов.

Стаття 269 Договору про функціонування ЄС, яка стосується оскарження актів Європейської Ради або Ради, які стосуються визначення наявності тяжкого та постійного порушення державою-членом принципів, на яких ґрунтується Союз, передбачила для цього виду позовів окремий строковий режим. Подібний позов до Суду ЄС має бути поданий протягом одного місяця з моменту констатації Європейською Радою або Радою існування порушення. Суд виносить рішення протягом одного місяця з дня подачі позову. Такі скорочені строки пов'язані із тим, що згадана констатація може призвести до призупинення окремих прав держави-члена, наприклад права голосу у Раді. Тому існу-

---

¹ Case 143/95, *Commission v Sociedade de Curtumes a Sul do Tejo Lda (Socurte), Restimentos de Cortiça Lda (Quavi) and Sociedade Transformadora de Carnes Lda (Stec)* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1.

² Case T-465/93, *Consorzio gruppo di azione locale "Murgia Messapica" v Commission* // European Court Reports. – 1994. – P. II-00361.

³ Case 195/91, *Bayer AG v Commission* // European Court Reports. – 1994. – P. I-5619.

вання механізмів прискореного розгляду таких важливих справ є вкрай доцільним.

У контексті розгляду процедури оскарження актів ЄС слід згадати про те, що ст. 277 Договору про функціонування ЄС передбачає право сторони (у провадженні щодо актів загальної дії, прийнятих інститутом, органом, установою ЄС) посилатися на підстави, встановлені у ч. 2 ст. 263, для незастосування такого акта Судом ЄС/Загальним судом, незважаючи на закінчення строків на оскарження цього акта. Суттєвим є те, що у сторони є право не вимагати визнання такого акта недійсним, а вимагати лише не застосовувати його. Цей механізм призначений для незастосування саме актів загального застосування, тому що їх положення не мають миттєвої дії на приватних осіб, тож вони можуть не усвідомити необхідність їх оскарження протягом короткого двомісячного строку. Відсутність такої процедури вимагала би застосовувати нелегітимні положення регламентів, які не встигли вчасно оскаржити. Стаття 277 не становить додаткову або окрему підставу для ініціювання позову, а може бути використана як захист лише в процесі, який вже відкритий у Суді ЄС/Загальному суді відповідно до окремих положень договорів¹. Якщо обмежувальний період, встановлений ст. 263, служить втіленню принципу правової впевненості, то ст. 277 — принципу законності².

Слід згадати дуже важливе рішення по справі *Simmenthal*, яким Суд ЄС роз'яснив, що вимагати незастосування регламенту за ст. 277 Договору про функціонування ЄС може сторона, якій не було надано право оскаржити цей акт у рамках ст. 263³. Одна група науковців зробила з цього рішення висновок, що ст. 277 призначена для сторін, які не мали *locus standi* для оскарження регламенту, а завдяки їй вони можуть вимагати його незастосування⁴. Крім того, вони зробили висновок, що держави-члени не можуть скористатися ст. 277, оскільки вони є привілейованими позивачами та можливість оскаржити акт

¹ Brown L. N., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. – [5th ed.]. – London: Sweet & Maxwell, 2000. – P. 166.

² Vogt M. Indirect Judicial Protection on EC Law – the Case of the Plea of Illegality // European Law Review. – 2006. – Vol. 31, No. 3. – P. 366.

³ Case 92/78, *SpA Simmenthal v Commission* // European Court Reports. –1979. – P. 777. Пізніше це рішення було підтверджено рішенням СПІ по справі T-120/99 (Case T-120/99, *Christina Kik v Office for Harmonisation in the Internal Market* // European Court Reports. –2001. – P. II-2235).

⁴ Sinaniotis D. The Plea of Illegality in EC Law // European Public Law. – 2001. – Vol. 7. – P.114.

у них існує завжди¹. За аналогічних умов сторони не можуть вимагати незастосування регламентів у національних судах. Так, у рішенні по справі *National Farmers' Union v Secrétariat général du gouvernement* Суд ЄС постановив, що Франція, представлена своїми державними органами, не може порушувати у французьких судах питання легітимності двох рішень Комісії щодо строків поновлення експорту яловичини з Великобританії, оскільки вона не ініціювала процедуру за ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз 263) у межах встановлених строків².

Інші науковці наполягають на більш широкому тлумаченні ст. 277 та на тому, що вона є додатковим та непрямим засобом оскарження актів загальної дії незалежно від наявності в особи *locus standi* за ст. 267 та в будь-який час³.

Суд ЄС прийняв позицію останньої групи науковців та в рішенні по справі *European Central Bank v Commission* постановив, що незважаючи на можливість у ЄЦБ оскаржити відповідний Регламент у рамках процедури ст. 263, чітке положення ст. 277 про те, що «будь-яка сторона» може вимагати від Суду незастосування регламенту, надає ЄЦБ право вимагати таке незастосування Регламенту⁴.

Раніше, до Лісабонських змін, ст. 241 (зараз ст. 277) стосувалася оскарження регламентів. Суд ЄС своєю практикою розтлумачив, що термін «регламент», вживаний у цій статті, Суд ЄС тлумачить широко та вказує на те, що сторони можуть вимагати незастосування актів інститутів, які не мають форми регламентів, але незважаючи на це мають таку саму дію, тобто загальну⁵. Врахувавши прецеденту практики Суду, в установчий договір були внесені зміни та термін «регламент» був замінений терміном «акт загальної дії», що на офіційно за-

¹ Bebr G. Judicial remedy of private parties against normative acts of the European Communities: The role of exception of illegality // *Common Market Law Review*. – 1966. – Vol. 3. – P. 11-13.

² Case 241/01, *National Farmers' Union v Secrétariat général du gouvernement* // *European Court Reports*. –2002. – P. I-9079.

³ Busse Ch. H. Art. 241 in der Rechtsprechung des EuGH – Eine kritische Würdigung // *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*. – 2002. – P. 715; Dubois P. L'exception d'illégalité devant la Cour de Justice des Communautés européennes // *C.D.E.* – 1978. – P. 436; Usher J.A. Direct and individual concern – an effective remedy or a conventional solution? // *European Law review*. – 2003. – Vol. 28. – P. 600; висновок Генерального адвоката Ф. Джейкобса (F. Jacobs) по справі 239/99 (Case 239/99, *Nachi Europe* // *European Court Reports*. –2001. – P. I-1197).

⁴ Case 11/00, *European Central Bank v Commission* // *European Court Reports*. –2003. – P. ECR I-7147.

⁵ Case 92/78, *SpA Simmenthal v Commission* // *European Court Reports*. –1979. – P. 777.

кріпленому рівні розширило можливості оскарження різних видів актів загальної дії.

Завдяки існуванню ст. 277 виникла різниця між абсолютною недійсністю акта за ст. 264 (*inter alia*) та обмеженим незастосуванням акта сторонами конкретної справи (*inter partes*).

Наслідки розгляду справи в Суді ЄС/Загальному суді. Якщо позов є достатньо обґрунтованим, то Суд ЄС/Загальний суд визнає оскаржуваний акт недійсним. Анулювання акта призводить до того, що він виключається з дії правової системи Союзу з дати свого вступу в силу, тому сторони повертаються в положення, яке вони займали до його прийняття.

Згідно з ч. 2 ст. 264 Договору про функціонування ЄС у випадку оскарження регламенту Суд ЄС/Загальний суд може визнати лише частину акта недійсним¹ або недійсним лише за певних самостійних чи індивідуальних обставин². Вимагати анулювання лише частини акта може і сам позивач. Практика Суду ЄС показала, що Суд може анулювати частково не тільки регламенти, але й рішення у сфері конкуренції. Це пояснюється тим, що повне анулювання рішень Комісії чи Ради у цій сфері може призвести до безповоротного матеріального погіршення становища позивача та порушення його прав, тим більше, що дуже часто рішення в цілому має на меті сприяння позивачеві, а лише його частина є нелегітимною.

Визнання акта ЄС недійсним має характер *erga omnes* та *ex tunc*.

Суд ЄС/Загальний суд не мають повноважень вказувати, які конкретні заходи повинні бути вжиті після визнання акта інституту, органу, установи недійсним. Але від інституту, органу, установи, який виніс цей акт, вимагається вжити необхідних заходів для виконання присуду відповідного суду. Під цим можна розуміти обов'язок відповідного органу не тільки замінити анульований акт новим легітимним актом, але й виключити схожі положення з інших актів. Судова практика показує, що вони вимагають від інститутів зробити це в розумний строк, який залежить від конкретних обставин справи та акта, який визнано недійсним.

Процедура оскарження актів ЄС займає певний час, протягом якого може виникнути ситуація, при якій необхідно застосувати саме його положення. У рішенні по справі *Zuckerfabrik* було вирішено, що оскільки

¹ Але це неможливо, якщо оскаржувана частина акта не застосовується окремо від інших положень акта.

² Case T-26/90, *Finsider v Commission* // European Court Reports. –1992. – P. II-1789.

ки тільки Суд ЄС має виключне повноваження визнавати акти ЄС недійсними, то при ініціюванні процедури оскарження акта національні суди за виконання певних вимог наділені компетенцією призупиняти виконання його положень. Так, позивач до Суду ЄС має можливість вимагати призупинити виконання оскаржуваного акта, а Суд ЄС може видати наказ щодо такого призупинення. Крім того, принцип правової захищеності вимагає того, щоб самі національні суди могли призупинити дію положень національних адміністративних, які базуються на оскаржуваному акті ЄС¹. На затвердження цього права було винесене рішення по справі *Atlanta*, у якому Суд ЄС пішов ще далі, надавши національним судам право не тільки призупинити виконання положень, заснованих на оскаржуваному акті, але й видавати пряме розпорядження щодо надання тимчасового засобу судового захисту².

Рішення Суду ЄС/Загального суду щодо анулювання акта може бути підставою для позову про компенсацію збитків, завданих інститутом, який прийняв цей акт, відповідно до статей 268 та 340 Договору про функціонування ЄС.

Окремим питанням у дослідженні процедур по оскарженню актів ЄС слід виділити можливість оскарження згідно з ч. 2 ст. 275 Договору про функціонування ЄС актів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. За загальним правилом, Суд ЄС не наділений юрисдикцією відносно положень про спільну зовнішню політику та політику безпеки, як і відносно актів, прийнятих у цій сфері. Крім того, не можна оскаржувати в Суді ЄС дійсність та пропорційність операцій, що проводяться поліцією чи іншими правоохоронними службами держав-членів, або здійснення зобов'язань, покладених на держави-члени стосовно підтримання правопорядку та захисту внутрішньої безпеки (ст. 276 Договору про функціонування ЄС). Ці положення є аналогічними тим, що існували до прийняття Лісабонських змін, коли ще існувала триопорна структура ЄС і згадані сфери відносилися до Другої та Третьої опори. Тоді юрисдикція Суду ЄС зовсім не поширювалася на Другу опору, а на Третю поширювалася лише частково. Така ситуація позбавляла захисту приватних осіб, хоча дуже часто акти в цих

¹ Joined cases 143/88, 92/89, *Zuckerfabrik Süderithmarschen & Zuckerfabrik Soest* // European Court Reports. –1991. – P. I-415.

² Case 465/93, *Atlanta Fruchthandels-gesellschaft mbH v Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* // European Court Reports. –1995. – P. I-3761. Щодо тимчасових засобів судового захисту у праві ЄС див.: Sierra S. Provisional Court Protection in Administrative Disputes in Europe: The Constitutional Status of Interim Measures Deriving from the Right to Effective Court Protection. A Comparative Approach // European Law Journal. – 2004. – Vol. 10, No. 1. – P. 42–60.

сферах мали безпосередній вплив на права та обв'язки індивідів. Як зауважив з цього приводу Генеральний адвокат Ф. Джейкобс (F. Jacobs), «індивід повинен перебувати в центрі великого європейського плану, а не вторгтися туди без запрошення»¹. Але, врахувавши те, що раніше приватні особи зовсім не могли подати позови щодо оскарження актів Другої опори, у новій редакції Договору про функціонування ЄС у Суду виникла можливість контролювати легітимність актів Ради, які накладають обмеження на фізичних або юридичних осіб. Тож приватним особам надана можливість подавати позови за аналогічних зі ст. 263 Договору про функціонування ЄС підстав та в аналогічні строки у сфері спільної зовнішньої політики, хоча і в дуже обмежених випадках.

Розглянувши процедуру оскарження актів ЄС, можна зробити висновки, що через цю процедуру досягається принцип верховенства права ЄС та унеможливується зловживання владою одним із елементів інституційної системи Союзу. Крім того, ця процедура має гарантувати, так би мовити, збереження інтересів держав-членів та інтересів приватних осіб у дуже складному механізмі реалізації інтеграційних цінностей. У свій час для загальних ідей інтеграції індивідам (приватним особам) закладалося мало можливостей. Головна роль відводилася Комісії та Раді, а їх акти не підлягали контролю з боку приватних осіб. Але з часом змінилося як саме Співтовариство, так і концепція інтеграції і тому реалії вимагали внесення відповідних змін у процедуру оскарження актів ЄС приватними особами для більш ефективного функціонування інтеграційного правопорядку². Взагалі, у між-

¹ Jacobs F.G. The Evolution of European Legal Order // Common Market Law Review. – 2004. – Vol. 41. – P. 314.

² Питання захисту прав приватних осіб судами ЄС були досліджені авторкою у таких роботах: Комарова Т.В. Суд ЄС та формування моделі захисту прав приватних осіб // Юридична Україна. – 2004. – № 8. – С. 74-79; Вона ж. Права приватних осіб як об'єкт захисту у Суді ЄС // П'яті осінні юридичні читання: Зб. тез Міжн. наук.-практ. конф. молодих учених (Хмельницький, 27-28 жовт. 2006 р.). – Частина третя. Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Підтом 1. – Хмельницький: Вид. Хмельн. ун-ту управління та права, 2006. – С. 164-167; Вона ж. Суды Европейских Сообществ и защита прав частных лиц // Традиции и новации в системе современного российского права: Сб. ст. Межд. конф. студентов и аспирантов (Москва, март 2006 г.). – М.: Моск. гос. юрид. акад., 2006. – С. 275-276; Вона ж. Право приватних осіб на пряме оскарження актів інститутів Європейських співтовариств у судах ЄС // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. – 2007. – Вип. 7. – С. 123-127; Вона ж. Захист прав українських приватних осіб у Суді Європейських співтовариств // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна (23 травня 2009 р.) – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 369-371.

народному праві та в національних правових системах ситуація, коли приватні особи можуть виступати перед судовими установами як ініціатори оскарження нормативних актів, є революційною. Це є ще одним з доказів особливості правової системи ЄС.

§ 3. Преюдиціальні провадження по розгляду справ за запитами національних судів (ст. 267 Договору про функціонування ЄС)

Європейський Союз має свою специфічну правову систему, якій не завжди повною мірою відповідають правові системи держав — членів Союзу. Разом з тим право ЄС має наднаціональний характер, є складовою частиною національного законодавства всіх держав-членів, і тому, коли перед національним судом чи трибуналом держави-члена постає питання, пов'язане з правом ЄС, він зобов'язаний його дотримуватися. Юридичні та фізичні особи також мають унікальну можливість звертатися за захистом своїх прав, які надані їм правом ЄС, безпосередньо до своїх національних судових установ.

Для того щоб правова система ЄС успішно функціонувала, вона побудована на такому фундаментальному принципі, як верховенство права ЄС, і тому часто при розгляді справ у національних судах останні стикаються з необхідністю застосування та тлумачення права ЄС для винесення рішення по тій чи іншій конкретній справі.

Оскільки в праві ЄС діє принцип єдиного його тлумачення та застосування на всій території Союзу, то природно, що національні суди не наділені компетенцією по тлумаченню права ЄС, інакше це призвело б до виникнення різних тлумачень у державах-членах, які були б їм найбільш вигідні. Саме тому виключна компетенція тлумачити право ЄС була надана Суду ЄС, а на національні суди держав-членів покладений обов'язок неухильно дотримуватися рішень, які винесені Судом ЄС. Така, так би мовити, монополія Суду ЄС щодо тлумачення, з точки зору С. Лефевр (S. Lefevre), є крім вищезазначеного ще й «захистом від ризику вторгнення з боку Комісії»¹, яка є авторитетним та наділеним широкими повноваженнями інститутом.

---

¹ Lefevre S. The Interpretation of Community Law by the Court of Justice in Areas of National Competence // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No . 4. – P. 819.

Компетенція Суду тлумачити право ЄС та перевіряти його на дійсність визначена ст. 267 Договору про функціонування ЄС. Відповідно до цієї статті Суд ЄС уповноважений виносити за запитами національних судових установ преюдиціальні рішення стосовно тлумачення установчих договорів, дійсності та тлумачення актів інститутів, органів або установ ЄС. Під установчими договорами мається на увазі не лише безпосередньо Договір про ЄС та Договір про функціонування ЄС, але й договори, які доповнюють його, та Договори про приєднання. Слід зазначити, що Суд ЄС наділений юрисдикцією тлумачити положення Договору про Євратом відповідно до ст. 150 цього Договору. Тим самим засновники ЄС знайшли відповідний засіб регулювання взаємовідносин, а точніше, кооперації між національними судовими установами та Судом ЄС¹.

Щодо актів ЄС, які можуть тлумачитися та перевірятися, то серед науковців була думка, що в розумінні ст. 267 до них включаються тільки ті акти, котрі можуть бути предметом оскарження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, оскільки ці дві статті становлять складову частину системи нагляду за законністю та їх терміни повинні тлумачитися однаково². Але Суд ЄС своєю практикою спростував цю точку зору та включив, на відміну від ст. 263, до актів у розумінні ст. 267 такі, що не мають обов'язкової сили. Це можуть бути рекомендації Комісії³ та резолюції Ради, які вважаються вираженням суто її політичної волі⁴. Хоча деякі автори вважали, що під терміном «акт» у контексті ст. 267 маються на увазі тільки односторонні акти, але Суд ЄС має юрисдикцію виносити преюдиціальні рішення щодо тлумачення міжнародних

---

¹ Слід зауважити, що в Німеччині та Італії, які є серед держав-засновниць Європейських співтовариств, відома подібна процедура, за якою нижчі національні суди можуть звертатися до свого конституційного суду із запитом щодо дійсності певних національних актів. Напевно, саме цей корисний досвід був врахований при розробці Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, а потім і Договору про ЄСпв та Договору про функціонування ЄС.

² Див.: Barav A. Some Aspects of the Preliminary Ruling Procedure in EEC Law // European Law Review. – 1977. – Vol. 2. – P. 8.

³ Case 113/75, *Giordano Freccassetti v Amministrazione delle finanze dello Stato* // European Court Reports. – 1976. – P. 983.

⁴ Case 9/73, *Carl Schlüter v Hauptzollamt Lörrach* // European Court Reports. – 1973. – P. 1135.

угод, укладених ЄС¹ або ЄС спільно з державами-членами (змішані угоди)².

Виходячи зі змісту ст. 267 Договору про функціонування ЄС, Суд ЄС наділений юрисдикцією відповідати на запити, які стосуються будь-якого питання права ЄС. Втім національні суди іноді зверталися з преюдиціальним запитом щодо тлумачення національного чи міжнародного права, що є неприпустимим. Якщо Суд не може вирішити, чи стосується запит права ЄС, то сумніви тлумачаться на користь прийняття звернення до розгляду³.

Слід зазначити, що раніше бажання національного суду перевірити акт ЄС на відповідність положенням основних прав людини не могло бути підставою для преюдиціального звернення — він міг тільки поставити питання відповідності цього акта праву ЄС у цілому⁴. Але в 1997 р. Амстердамський договір визнав юрисдикцію Суду ЄС та СПІ (зараз відповідно Суд ЄС та Загальний суд) щодо розгляду справ на основі Конвенції про захист прав людини

¹ Case 12/86, *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* // European Court Reports. –1987. – P. 3719. У рішенні по цій справі Суд ЄС визнав себе компетентним відповісти на преюдиціальний запит штутгартського адміністративного суду щодо тлумачення положень Договору про асоціацію між Європейським Економічним Співтовариством та Туреччиною, які стосуються вільного пересування робочої сили. Суд ЄС аргументував своє право тим, що цей Договір був підписаний Радою згідно зі статтями 228 та 238 Договору про ЄЕС (зараз статті 215 та 218 Договору про функціонування ЄС) та після цього став невід’ємною частиною права Співтовариства, а відповідно Суд ЄС має преюдиціальну юрисдикцію в цьому випадку. Слід зазначити, що такі рішення Суду ЄС будуть юридично обов’язковими лише для однієї сторони угод – ЄС, а значить, і для держав-членів.

² Існує також третя група міжнародних угод – вони укладені, з одного боку, державами – членами ЄС без ЄС та державами не членами ЄС – з другого боку. Такі угоди можуть становити частину права ЄС та мати юридичну силу для нього, а відповідно і тлумачитися Судом ЄС лише за умови, що на момент укладення їх предмет входив виключно до компетенції держав-членів, але пізніше увійшов до компетенції ЄС. З цього часу він становить частину права ЄС (такий висновок Суд ЄС зробив у Рішенні по об’єднаних справах 2-4/72 (*Joined cases 2-4/72, International Fruit Company NV v Produktschap voor Groenten en Fruit* // European Court Reports. –1972. – P. 1219). Також див.: Hartley T.C. *International Agreements and the Community Legal System: Some Recent Development* // European Law Review. – 1983. – Vol. 8. – P. 383-392.

³ Case 159/90, *Society of the Protection of the Unborn Children Ireland Ltd v Grogan* // European Court Reports. –1991. – P. I-4685.

⁴ Case 44/79, *Hauer v Land Rheinland Pfalz* // European Court Reports. –1979. – P. 3740.

і основоположних свобод 1950 р. і такі справи підлягають розгляду в Суді ЄС¹.

Як видно зі змісту ст. 234, вона не може використовуватися для визначення відповідності національного законодавства праву ЄС. Ще своєю ранньою практикою, у рішенні по справі *Flamino Costa v ENEL*, Суд розтлумачив свої повноваження таким чином: «У рамках преюдиціальної процедури Суд ЄС не наділений юрисдикцією як відносно застосування Договору до конкретної справи, так і ухвалення рішення щодо дійсності того чи іншого положення внутрішнього права з точки зору Договору, що було б можливим згідно зі ст. 169 (зараз ст. 258. — *Прим. Т. К.*)»². Суд тільки «надає національному суду критерії для визначення, чи відповідають ці правила (маються на увазі національні нормативні акти. — *Прим. Т. К.*) праву Співтовариства»³. Тобто Суд ЄС не втручається в юрисдикцію національних судів по оцінці обставин конкретної справи та національного нормативного акта, а лише дає відповідь на поставлені перед ним питання щодо тлумачення актів ЄС і тим самим проводить чітке розмежування функцій між ним та національними судовими установами⁴. У своєму рішенні по справі *Benedetti* Суд ЄС, крім того, зазначив, що метою преюдиціальної про-

¹ Щодо практики Суду ЄС відносно захисту прав людини див.: Von Bogdandy A. The European Union as a Human Rights Organization? Human Rights and the Core of the European Union // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1307-1338; Jacobs G. Human rights in the European Union: the role of the Court of Justice // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26. – P. 331-341; Engel C. The European Charter of Fundamental Rights. A Changed Political Opportunity Structure and its Normative Consequences // *European Law Journal*. – 2001. – Vol. 7, No. 2. – P. 151-170; Garcia R.A. The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union // *European Law Journal*. – 2002. – Vol. 8, No. 4. – P. 492-514; Der-Chin Horng. The Human Rights Clause in the European Union's External Trade and Development Agreements // *European Law Journal*. – 2003. – Vol. 9, No. 5. – P. 677-701; Jaeckel L. The Duty to Protect Fundamental Rights in the European Community // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 4. – P. 508-527; Hilson C. What's in a Right? The Relationship Between Community, Fundamental and Citizenship Rights in EU Law // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, Issue 5. – P. 636-651.

² Case 6/64, *Flamino Costa v E.N.E.L.* // *European Court Reports*. – 1964. – P. 585.

³ Barav A. Preliminary Censorship? The Judgment of the European Court in *Foglia v. Novello* // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 465.

⁴ Але іноді Суд ЄС у своїх рішеннях дуже ретельно досліджує як обставини справи, так і національне законодавство, що призводить до винесення таких рішень, в яких національному суду залишається тільки заповнити відомості сторін і рішення національного суду буде готове. Така ситуація мала місце у справі 120/78 (Case 120/78, *Rewe Zentrale v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* (Cassis de Dijon) // *European Court Reports*. – 1979. – P. 649), проте вона не є типовою, тим більше, що Суд ЄС з більшості преюдиціальних справ виносить абстрактні рішення.

цедури є вирішення питання права, а не вирішення конкретного спору¹. Тобто йдеться про чітке розмежування функцій тлумачення права та його застосування.

Проблематичним з точки зору предмета преюдиціального провадження є питання, чи може Суд ЄС ухвалювати преюдиціальні рішення щодо тлумачення права ЄС, якщо воно використовується у сфері національної компетенції. Як зазначає С. Лефевр (S. Lefevre), такі ситуації виникають, коли відповідно до рішення національних органів дія певних норм ЄС поширюється на національний рівень і коли одне і те ж положення є джерелом як національного, так і права ЄС². Прикладом першого випадку є те, що німецька залізниця використовує Митний кодекс ЄС для вирахування вартості перевезень³. Подібна ситуація також може мати місце, коли приватні особи в договорі між собою обумовили, що мають керуватися правом ЄС⁴. Прикладом другого випадку є ситуації, коли при укладанні міжнародних змішаних угод їх предмет підпадає як під компетенцію ЄС, так і під компетенцію держав-членів⁵, у такому разі положення угод можуть застосовуватися в межах обох компетенцій.

Як показала практика розгляду подібних справ, позиція Суду ЄС дуже різниться з позицією Генеральних адвокатів, які наполягають на відмові в ухваленні таких преюдиціальних звернень на підставі відсутності юрисдикції. Найбільш відомим є рішення по справі *Dzodzi*⁶, ім'ям якої і називають ситуацію тлумачення Судом права ЄС, яке використовується у сфері національної компетенції⁷. Суд ЄС вирішив

¹ Case 52/76, *Luigi Benedetti v Munari F.Ili s.a.s.* // European Court Reports. – 1977. – P. 163.

² Lefevre S. The Interpretation of Community Law by the Court of Justice in Areas of National Competence // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No. 4. – P. 501-502.

³ Case 166/84, *Thomasdünger v Oberfinanzdirektion Frankfurt am Main* // European Court Reports. – 185. – P. 3001.

⁴ У справі 88/91 контракт між двома суб'єктами ринку маслинової олії обумовлював дію положень Співтовариства у випадку відповідальності сторін (Case 88/91, *Federazione Italiana dei consorzi Agrari v Azienda di Stato per gli Interventi nel mercato Agricolo* // European Court Reports. – 1992. – P. I-4035).

⁵ Щодо змішаних угод див.: Gasparon P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations // European Journal of International Law. – 1999. – Vol. 10, No. 3. – P. 605-624.

⁶ Joined cases 297/88, 197/89, *Dzodzi v Belgium* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3763.

⁷ Kaleda S.L. Extension of the preliminary rulings procedure outside the scope of Community law: «The Dzodzi line of cases» // European Integration Online Papers. – 2000. – Vol. 4, No. 11. – Режим доступу до журн.: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-01a.htm>.

надати тлумачення в справі *Dzodzi*, врахувавши самостійне рішення національного суду звернутися за тлумаченням та його корисність для єдиного тлумачення права ЄС. Е. Арнул (A. Arnulf) так коментує таку позицію Суду ЄС: «Здається Суд стурбований, що коли він схилиться до ухвалення преюдиціального рішення за цих обставин, то може розвинути паралельна лінія прецедентного права національних судів...» і робить висновок, що тоді буде піддано небезпеці єдність права ЄС¹. Як Генеральний адвокат М. Дармон (M. Darmon) у справі *Dzodzi*, так і Г. Манчіні (G. Mancini) з Ф. Джейкобсом (F. Jacobs) висловлювали в різних справах опозиційну думку і не вбачали ніякої загрози правовій системі ЄС. Х. Размуссен (H. Rasmussen) взагалі вважає, що Суд ЄС зробив неправильне тлумачення ст. 234 Договору про ЄСпв (зараз ст. 267 Договору про функціонування ЄС), ухваливши рішення по справі *Dzodzi*². Все ж таки, на нашу думку, правильною є позиція, яка лежить посередині двох опозиційних думок. Такої думки дотримується і С. Лефевр (S. Lefevre), який вважає, що звернення є припустимим, якщо зв'язок між національним правом і правом ЄС є очевидним і положення національного права відсилають до наднаціонального права³.

У преюдиціальному зверненні по вже згаданій справі *Flamino Costa v ENEL* Міланський магістрат помилково зробив предметом преюдиціального запиту відповідність національного закону Договору про ЄЕСпв. Суд ЄС відповів, що він не наділений юрисдикцією як відносно застосування Договору до конкретної справи, так і ухвалення рішення щодо дійсності положення внутрішнього права з точки зору установчого Договору, але додав: «Тим не менш, Суд має право змінювати формулювання питання, не зовсім коректно поставленого національним судом, вичленувавши лише те, що має відношення до тлумачення Договору про ЄЕСпв. Тобто Суд ЄС повинен винести рішення не щодо дійсності закону Італії з точки зору його відповідності Договору про ЄЕСпв, а тільки щодо тлумачення вищезазначених статей Договору у зв'язку з правовими питаннями, поставленими Міланським магістратом»⁴.

¹ Arnulf A. *The European Union and its Court of Justice*. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1999. – P. 53-54.

² Rasmussen H. *Remedying the Crumbling EC Judicial System // Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1083.

³ Lefevre S. *The Interpretation of Community Law by the Court of Justice in Areas of National Competence // European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 4. – P. 513.

⁴ Case 6/64, *Flamino Costa v E.N.E.L.* // *European Court Reports*. – 1964. – P. 585.

Поняття «суд чи трибунал» тлумачиться Судом ЄС широко як таке, що включає в себе будь-який інститут держави-члена, який виконує судові функції, навіть якщо він не входить до національної судової системи. Це можуть бути органи з, так би мовити, квазісудовими функціями і в цих випадках Суд ЄС враховує «їх адміністративну незалежність або, хоча б, відокремлення їх функцій» для того, щоб вони перебували в позиції незалежної сторони¹. Прикладом може бути Апеляційний комітет, створений спілкою лікарів Данії, який у справі *Broekmeulen v Huisarts Registratie Commissie* було прирівняно до суду чи трибуналу в розумінні ст. 267 Договору про функціонування ЄС, хоча за датським правом він не визнається за судову установу². Таким же чином Судом ЄС був прийнятий преюдиціальний запит по справі *NV Nederlandse Spoorwegen v Minister van Verkeer en Waterstaat*, який надійшов від Відділу адміністративних спорів Державної Ради Нідерландів, який не входить до національної судової системи³. У зв'язку з цим можна навести доречний у цьому відношенні переклад положень ст. 267 Договору про функціонування ЄС авторським колективом під керівництвом С. Ю. Кашкіна, в якому англійські терміни «court or tribunal» перекладені як «юрисдикційні органи держав-членів», що відповідає широкому розумінню цих термінів⁴.

Преюдиціальний запит може подати суд, що розташований на території, яка не є частиною держави-члена, але установчі договори поширюють свою дію на цю територію або її частину. Мова йде про французькі заморські департаменти, заморські країни та території, перелічені в Протоколі № 1 до Лісабонського договору, європейські території, за зовнішні зносини яких держава-член несе відповідаль-

---

¹ Komninos A.P. Article 234 EC and National Competition Authorities in the Era of Decentralization // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 1. – P. 107. Див. також: Anagnostaras G. Preliminary problems and Jurisdiction Uncertainties: the Admissibility of Questions Referred by Bodies Performing Quasi-Judicial Functions // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 878-890; Broberg M. Preliminary References by Public Administrative Bodies: When Are Public Administrative Bodies Competent to Make Preliminary References to the European Court of Justice? // *European Public Law*. – 2009. – Vol. 15, No. 2. – P. 207-221.

² Case 246/80, *Broekmeulen v Huisarts Registratie Commissie* // *European Court Reports*. – 1981. – P. 2311.

³ Case 36/73, *NV Nederlandse Spoorwegen v Minister van Verkeer en Waterstaat* // *European Court Reports*. – 1973. – P. 1299.

⁴ *Европейский Союз: основоположные акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями*. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 349.

ність. Подібна ситуація виникла у справі *Barr and Montrose Holdings*¹, з преюдиціальним зверненням по якій до Суду ЄС звернулася судова установа острова Мен. У справі *Parfums Christian Dior* Суд ЄС визнав правомочним звертатися з преюдиціальними зверненнями Суд Бенілюксу, оскільки процес у ньому — це етап розгляду справи на національному рівні по справах щодо тлумачення спільних правових норм Бенілюксу². Якщо національний орган виконує як судові, так і адміністративні функції, то він може звертатися до Суду ЄС лише як перший³. Комерційні арбітражі згідно з рішенням Суду ЄС по справі *Nordsee*⁴ не можуть скористатися процедурою за ст. 267 Договору про функціонування ЄС. Щодо судових установ, які виконують функції слідства за кримінальними справами, то вони теж мають право звертатися з преюдиціальним зверненням до Суду ЄС (як і цивільні, господарські, економічні, соціальні, конституційні судові установи) навіть на стадії, коли обвинувачений ще невідомий і слухання в національній установі проходили *ex parte*⁵.

Суд ЄС своєю великою практикою виробив критерії, згідно з якими можна встановити правомочність судової установи звертатися до Суду ЄС, а саме: нормативно встановлене походження, постійно діюча основа, наявність процесуальних сторін, обов'язкова юрисдикція, незалежність тощо.

Частина 2 ст. 267 Договору про функціонування ЄС говорить, що коли питання тлумачення установчих договорів, дійсності та тлумачення актів інститутів, органів або установ ЄС порушено перед судом чи трибуналом держави-члена, то такий суд чи трибунал *може*, якщо вважає, що рішення з цього питання є необхідним для винесення ним рішення, вимагати від Суду ЄС винести рішення з цього питання.

¹ Case 355/89, *Department of Health and Social Security v Christopher Stewart Barr and Montrose Holdings Ltd* // European Court Reports. – 1991. – P. I-3479.

² Case 337/95, *Parfums Christian Dior SA and Parfums Christian Dior BV v Evora BV* // European Court Reports. – 1997. – P. I-6013.

³ Ruling 192/98, *Azienda Nazionale Autonoma delle Strade (ANAS)* // European Court Reports. – 1999. – P. I-8583, Ruling 440/98, *Radiotelevisione italiana SpA (RAI)* // European Court Reports. – 1999. – P. I-8597.

⁴ Case 102/81, *Nordsee Deutsche Hochseefischerei GmbH v Reederei Mond Hochseefischerei Nordstern AG & Co. KG and Reederei Friedrich Busse Hochseefischerei Nordstern AG & Co. KG* // European Court Reports. – 1982. – P. 1095.

⁵ Case 14/86, *Pretore di Salo v X* // European Court Reports. – 1987. – P. 2545. З цією справою до Суду ЄС звернувся італійський суд щодо інтерпретації актів ЄС про навколишнє середовище для того, щоб визначити винного у забрудненні.

Частина 3 ст. 267 говорить, що коли будь-яке таке питання порушено у справі, що розглядається судом чи трибуналом держави-члена, проти рішень якого не існує судового засобу захисту згідно з національним правом, такий суд чи трибунал *повинен* передати справу до Суду ЄС. Таким чином розмежовуються ситуації, коли суд чи трибунал країни-члена ЄС *може*, а коли *повинен* звертатися до Суду ЄС із запитом щодо винесення преюдиціального рішення.

Отже, національні суди, які не є останньою інстанцією по цьому виду справ у своїй країні, не зобов'язані звертатися до Суду ЄС, а на свій розсуд вирішують, чи необхідно це. Колишній суддя Суду ЄС Пескаторе (P. Pescatore) виділяє серед проблем, які впливають на рішення національного суду щодо необхідності подання преюдиціального запиту до Суду, такі як «доречність» або «релевантність» предмета справи та її сутності. Тобто національні суди мають виходити з неможливості вирішити спір без тлумачення права ЄС і тут вони мають певну автономію у вирішенні цієї необхідності, тому що вони перебувають у становищі, яке дозволяє найкраще бачити всі тонкощі справи, її зв'язок з правом ЄС та зрозуміти необхідність звернення до Суду. Прикладом може бути справа *Micheletti*¹, у якій іспанський суд зіткнувся з проблемою, коли іспанський Цивільний кодекс визначав, що у випадку подвійного громадянства, жодне з яких не є іспанським, привілейованим є громадянство постійного проживання особи, і саме це громадянство слід враховувати при в'їзді в Іспанію. У Міхалетті було подвійне громадянство — аргентинське та італійське, а за іспанським законодавством пріоритетним було його аргентинське громадянство. Тому влада Іспанії відмовила йому у видачі документів, які б підтверджували його громадянство ЄС, для роботи в Іспанії. Ця справа не могла бути вирішена без ухвалення Судом ЄС преюдиціального рішення, оскільки питання про громадянство було тут визначальним.

Право національного суду звернутися із запитом до Суду ЄС правом ЄС не обмежено. Як Генеральний адвокат Дж. Уорнер (J. Warner), так і Суд ЄС по справі *Rheinmuhlen v Einfuhr- und Vorratsstelle Getreide*² вирішили, що вищестоящий національний суд у жодному разі не може позбавити суд, який розглядає справу, права на преюдиціальне звер-

---

¹ Case 369/90, *Micheletti v Delegacoín del Gobierno en Cantabria* // European Court Reports. – 1992. – P. I-4239.

² Case 166/73, *Rheinmühlen-Düsseldorf v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. – 1974. – P. 33.

нення¹. Разом з тим Суд ЄС може відмовити в розгляді преюдиціального звернення у випадках, коли «досить очевидно, що тлумачення права Співтовариства (зараз ЄС. — Прим. Т. К.) чи перевірка дійсності акта Співтовариства (зараз ЄС. — Прим. Т. К.) не має відношення до суті справи або до її предмета»².

У практиці Суду ЄС були випадки подачі преюдиціальних запитів за фіктивними спорами. Так, до Суду у 1980 р. з преюдиціальним запитом щодо відповідності праву ЄС французького податку на імпортовану вина звернувся італійський суд³. Виявилось, що сторони по первинній справі звернулися до італійського суду, тому що були впевнені у відповідності французького податку вимогам права ЄС, хоча він і був оплачений позивачем без будь-яких заперечень. Суд ЄС відмовив у прийнятті преюдиціального рішення з причини фіктивності справи. У справі *Meilicke*⁴ Суд також відмовився відповідати на преюдиціальний запит, оскільки дійшов висновку про гіпотетичність питань, які були постав-

¹ Це питання, яке виникало і в наукових колах, стосується того, чи може бути подана апеляційна скарга на постанову національного суду щодо направлення преюдиціального запиту до Суду ЄС та чи призупинить вона преюдиціальну процедуру. Практика Суду ЄС щодо цієї проблематики дуже різновекторна. Так, Рішення Суду ЄС за першим в історії преюдиціальним зверненням 13/61 (Case 13/61, *Kledingverkoopbedrijf de Geus en Uitdenbogerd v Robert Bosch GmbH and Maatschappij tot voortzetting van de zaken der Firma Willem van Rijn* // European Court Reports. – 1962. – Р. 45) визначило, що юрисдикція Суду залежить лише від наявності преюдиціального звернення. По справі 31/68 (Case 31/68, *SA Chanel v Cepeha Handelsmaatschappij NV* // European Court Reports. – 1970. – Р. 403) Суд виніс рішення, що коли національний суд поінформує Суд ЄС про подання апеляції на звернення та висловить побажання призупинити преюдиціальну процедуру, то Суд зробить це та дочекається винесення рішення апеляційного суду. Якщо апеляція буде задоволена, а преюдиціальне рішення ще не винесене, то справа видаляється з реєстрації як така, що втратила об'єкт. На нашу думку, таке рішення не відповідає цілям ст. 267 Договору про функціонування ЄС та ставить однакове тлумачення права ЄС у залежність від наявності апеляційної скарги. Такої ж думки дотримується і O'Keefe D. *Appeals Against an Order to Refer under Article 177 of the EEC Treaty* // European Law Review. – 1984. – Vol. 9. – Р. 87-104.

² Case 186/90, *Giacomo Durighello v Istituto Nazionale Della Previdenza Sociale* // European Court Reports. – 1991. – Р. I-5795. Також по справі 343/90 (Case 342/90, *Manuel José Lourenço Dias v Director da Alfândega do Porto* // European Court Reports. – 1992. – Р. I-467) Суд ЄС відмовився відповідати на шість з восьми поставлених запитань через їх непов'язаність зі справою, яка розглядалася у португальському суді.

³ Case 104/79, *Pasquale Foglia v Mariella Novello* // European Court Reports. – 1980. – Р. 745.

⁴ Case 83/91, *Wienand Meilick v ADV/ORGA F. A. Meyer AG* // European Court Reports. – 1982. – Р. 3961.

лені в цьому запиті, та їх неналежну юридичну обґрунтованість¹. Тож можна зробити висновок, що хоча національні суди і мають певну автономію у визначенні необхідності подачі преюдиціального запиту до Суду ЄС, але Суд перевіряє підстави та обставини такої подачі. Д. Андерсон (D. Anderson) припускає, що така готовність Суду перевіряти відношення запиту до суті справи особливо відчувається у випадках звернення нижчих національних судів².

Незважаючи на те, що національні суди чи трибунали, які не є останньою інстанцією, мають безперечне право вирішувати, чи звертатися до Суду ЄС за тлумаченням права ЄС, деякі правники впевнені, що було б краще, якби вони зверталися до Суду ЄС. Так, англійський суддя Ф. Бінджам (F. Bindjam), звернувшись до Суду ЄС із преюдиціальним зверненням, був переконаний, що той набагато краще пристосований для цього, та зазначив: «Він має панорамне бачення Співтовариства та його інститутів, детальне знання Договору та вторинного законодавства і глибоку поінформованість щодо функціонування ринку Співтовариства, яких національні судді не мають». Ф. Бінджам (F. Bindjam) акцентує увагу на суттєвій процесуальній можливості Суду ЄС у рамках процесу отримати необхідні роз'яснення від інститутів ЄС³.

Згідно з ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС на національний судовий орган, проти рішень якого не існує судового засобу захисту, відповідно до національного права (тобто такий суд, який є останньою інстанцією з цього виду справ) покладений *обов'язок* звернутися до Суду ЄС з питань тлумачення чи дійсності права ЄС. Англійська правник Дж. Шо (J. Shaw) виділяє дві теорії щодо визначення того, які суди мають *обов'язок*, а не право звертатися до Суду ЄС. Перша теорія зводиться до того, що тільки суди останньої інстанції, проти яких немає засобів оскарження в ієрархії національної судової системи, повинні звертатися з преюдиціальними запитом. Вона наводить такі приклади, як Палата Лордів та Ірландський Верховний Суд. Друга, протилежна теорія, яка, на нашу

¹ При розгляді цього преюдиціального запиту виявилось, що позивач у національному суді подав позов для того, щоб перевірити на практиці теорію, яку він розробив у своїй книжці з підприємницького права. Суд ЄС у своєму рішенні не вказав на цей факт, а відміну від справи *Foglia v Novello*.

² Anderson D. The Admissibility of Preliminary References // Yearbook of European Law. – 1994. – Vol. 14. – P. 187.

³ Див.: Arnall A. References to the European Court // European Law Review. – 1990. – Vol. 15. – P. 383-384.

думку, виходячи з практики Суду ЄС, є більш адекватною, полягає в тому, що ст. 267 Договору про функціонування ЄС має на увазі не тільки суди, рішення яких є остаточними взагалі. Треба розглядати остаточність рішення кожного разу в контексті конкретної справи. Дж. Шо (J. Shaw) наводить як приклад англійський Апеляційний Суд, рішення якого за деяких обставин (але не завжди) підлягають судовому перегляду Палатою Лордів. При розгляді преюдиціального звернення по справі *COSTA v ENEL*¹ від італійського *guidice conciliatore* — суду, який є останньою судовою інстанцією по деяких незначних справах — Суд ЄС вирішив, що такий суд має обов'язок звертатися з преюдиціальним зверненням². Т. Хартлі називає першу теорію абстрактною, другу — конкретною, або теорією особливого випадку³. О. Андрійчук називає ці теорії інституційною та конкретною⁴. Як видно, згідно з першою теорією, щоб мати зобов'язання звертатися до Суду ЄС суд повинен бути останньою інстанцією *de jure*, а друга «характеризується телеологічним підходом до унійного розвитку»⁵.

Сам Суд ЄС у Записках щодо діяльності Суду за 1999 р. назвав подібні теорії «структурним та функціональним критеріями» та закликав використовувати їх у сукупності⁶. Тобто слід дивитися як на положення суду чи трибуналу в національній судовій ієрархії, так і на те, які функції він виконує по конкретній справі⁷. Ця позиція призводить до

¹ Case 6/64, *COSTA v ENEL* // European Court Reports. – 1964. – P. 585.

² Див.: Shaw J. Law of the European Union. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 408–409.

³ Хартлі Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 240.

⁴ Андрійчук О. Процедура преюдиціального запиту за ст. 234 Договору про ЄС як квінтесенція права Європейської Унії // Юридичний журнал. – 2005. – № 8 (38). – С. 22.

⁵ Там само. – С. 23.

⁶ Див.: Proceeding of the Court of Justice (1999). – 1999. – Режим доступу:

<http://curia.europa.eu/en/instit/presentationfr/rapport/pei/cj1999.pdf>.

⁷ С. Штрассер (S. Strasser) наводить приклади судів, які можна вважати судами в розумінні ч. 3 ст. 267 окрім традиційних судів останньої інстанції: у Бельгії – Cour de Cassation, Conseil d'Etat, у Данії – Hojesteret, у Німеччині – Bundesgerichtshof, Bundesarbeitsgericht, Bundesverwaltungsgericht, Bundesfinanzhof, Bundessozialgericht, у Греції – Council of State, Supreme Administrative Court, в Іспанії – Tribunal Supremo, у Франції – Cour de cassation, Conseil d'Etat, в Ірландії – Supreme Court, в Італії – Corte Suprema di Cassazione, у Люксембурзі – Cour Supérieure de Justice, Conseil d'Etat, у Нідерландах – Hoge Raad, Raad van State, у Португалії – Supremo Tribunal de Justiça, Supremo Tribunal Administrativo, у Сполученому Королівстві – House of Lords. Див.: Strasser S. E. Evolution & Effort: Docket Control & Preliminary References in the European Court of Justice // Columbia Journal of European Law. – 1995/1996. – Vol. 2. – P. 75.

розширення кола національних установ, які зобов'язані звертатися до Суду ЄС. З цього приводу Т. Трідімас (T. Tridimas) зауважує, що, взагалі, розширення категорій органів, які можуть подавати преюдиціальні звернення, підтримує право ЄС та посилює його невідкладність і резонансність¹. Те ж саме можна сказати і про категорії органів, які зобов'язані подавати преюдиціальні запити.

Преюдиціальне звернення є, так би мовити, «конституційним обов'язком» судів у розуміння ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС. У справі *CILFIT* Суд ЄС підкреслив, що обов'язок по зверненню із запитом до Суду ЄС базується на кооперації судових систем держав-членів та Союзу і прописаний Договором для вдосконалення належного застосування права ЄС та його єдиної інтерпретації в усіх державах-членах². Але практика Суду ЄС внесла деякі корективи в цей обов'язок і зробила його не абсолютним³. Так, у вже згаданій справі *CILFIT* Верховний касаційний суд Італії запитував у Суду ЄС, чи існує обов'язок звернення за ч. 3 ст. 267 в разі, коли існує розумний сумнів у тлумаченні. Суд ЄС у своєму рішенні зазначив, що «...суди чи трибунали, названі в ч. 3, мають таку ж свободу дій, як і будь-які інші національні суди чи трибунали, у визначенні того, чи є рішення щодо питання права Співтовариства (зараз права ЄС. — Прим. Т. К.) необхідним для винесення їх власних рішень»⁴. Тільки якщо такі суди визнають необхідність використання та тлумачення права ЄС, то тоді на них накладається обов'язок за ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС⁵. До цього Суд додав: «Правильне застосування (саме застосування, а не тлумачення. — Прим. Т. К.) права Співтовариства може бути настільки очевидним, що не залишає місця для будь-якого розумного сумніву щодо засобу, яким потрібно вирішувати

¹ Tridimas T. Knocking on heaven's door: fragmentation, efficiency and defiance in the preliminary reference procedure // *Common Market Law Review*. – 2003. – Vol. 40. – P. 30.

² Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v Ministry of Health* // *European Court Reports*. – 1982. – P. 3415.

³ Тенденція Суду ЄС до інтенсивного обмеження прийнятності преюдиціальних звернень почалася десь з 1992 р. До цього Суд дотримувався концепції найбільшої користі для національних судів.

⁴ Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v Ministry of Health* // *European Court Reports*. – 1982. – P. 3415.

⁵ Іноді цю умову науковці називають «тест *CILFIT*».

порушене питання¹. Перш ніж зробити такий висновок, національний суд чи трибунал повинен бути впевнений, що питання рівно очевидне для національних судів інших держав — членів Співтовариства та Суду. Тільки якщо ці умови виконані, національний суд чи трибунал може утриматися від винесення питання на розгляд Суду та прийняти відповідальність за його вирішення».

Ще одним кроком в інтерпретації ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС було рішення Суду ЄС по справі *Da Costa* (ця справа є ідентичною преюдиціальному зверненню тієї ж самої датської Тарифної комісії за відомою справою *Van Gend & Loos v Nederlandse Administratie Belastingen*²), яке постановило: якщо справа ставить питання тлумачення, яке є матеріально ідентичним питанню, яке вже підіймалося і було вирішено в порядку преюдиціального розгляду по схожій справі, то національному суду, проти рішень якого не існує судового засобу захисту, немає сенсу звертатися до Суду ЄС³. Це положення стало відоме за назвою Рішення як доктрина *Da Costa*⁴. Суд ЄС підкреслив, що обов'язку звертатися до Суду не буде, лише якщо поставлені питання будуть матеріально ідентичними (але все ж таки не повністю ідентичними)⁵. Тож національний суд може керуватися ранніми рішенням, може звернутися з новим преюдиціальним запитом, але в жодному разі він не може проігнорувати рішення Суду⁶. Як вже

¹ Це є так звана доктрина *acte clair*, щодо якої точиться багато дискусій серед знавців європейського права, суть її полягає у тому, що юридична сторона питання є настільки ясною за своїм змістом, що не допускає двоякого тлумачення. Щодо її застосування Судом ЄС див.: Rasmussen H. The European Court's Acte Clair Strategy in C.I.L.F.I.T.; or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? // *European Law Review*. – 1984. – Vol. 9. – P. 242-259; Трагнюк О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія, досвід європейських міжнародних судових органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2003. – С. 106-108.

² Рішення по справі *van Gend & Loos* (Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // *European Court Reports*. – 1963. – P. 1) було винесене раніше, ніж по справі *Da Costa*, хоча обидві були направлені до Суду ЄС майже одночасно.

³ *Joined cases 28, 29, 30/62, Da Costa en Schaake v Nederlandse Belastingadministratie* // *European Court Reports*. – 1963. – P. 31.

⁴ Про фактори, які вплинули на Суд ЄС при формуванні доктрини, див.: Rasmussen H. The European Court's Acte Clair Strategy in C.I.L.F.I.T.; or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? // *European Law Review*. – 1984. – Vol. 10. – P. 242-259.

⁵ Слід зазначити, що це положення є вузьким трактуванням положення *acte clair*.

⁶ *Tridimas G., Tridimas T. National courts and the European Court of Justice: a public choice analysis of the preliminary references procedure* // *International Review of Law and Economics*. – 2004. – Vol. 24. – P. 129.

зазначалося, коли порушено питання щодо дійсності акта ЄС, який вже визнаний недійсним за позовом іншої держави, національний суд теж може не звертатися до Суду ЄС¹.

Можна дійти висновку, що національний суд повинен відповісти на цілий комплекс питань, перед тим як направити преюдиціальний запит до Суду ЄС. Він має дослідити, чи має відношення питання тлумачення права ЄС до вирішення конкретної справи. Якщо відповідь позитивна, то суд перевіряє, чи не є вирішення поставленого питання рівно очевидним. Для цього Суд ЄС використовує такі методи, як порівняння текстів актів на різних аутентичних мовах, тлумачення характерної термінології права ЄС у світлі всього масиву інтеграційного права, з урахуванням його цілей та стадій розвитку на день його застосування. Цією логікою можуть користуватися і національні суди, на які не покладений обов'язок звернення до Суду ЄС, при вирішенні того, чи звертатися до Суду ЄС щодо тлумачення актів Союзу. Якщо б ці суди використовували такі критерії, то не існувало б жодної загрози єдиному застосуванню права ЄС. Якщо відповідь не є очевидною, то національний суд перевіряє існування в практиці Суду ЄС рішення з ідентичного питання.

Слід зазначити, що Генеральний адвокат по справі *CILFIT* Ф. Капоторті (F. Capotorti) висловлював точку зору, що ліберальний підхід, якого дотримався Суд ЄС при вирішенні справи, може призвести до суб'єктивізму та до спотворення цілей, які переслідує преюдиціальна процедура взагалі², а лорд Г. Слін (G. Slynn) у своїй доповіді зазначив, що на практиці цей тест є повністю неідеальним³. Х. Расмуссен (H. Rasmussen) взагалі робить висновок, що рішення по справі *CILFIT* було «тактичним ходом», спрямованим на підвищення впливу Люксембургу завдяки ч. 3 ст. 267 Договору про функціонування ЄС. Тим паче, що на думку деяких науковців Суд ЄС тлумачить поняття очевидності настільки вузько, що доказати її дуже важко⁴.

Слід підкреслити, що вищеназвані критерії того, чи існує обов'язок звертатися до Суду ЄС, можуть застосовуватися лише при виникнен-

---

¹ Case 66/80, *International Chemical Corporation v. Amministrazione delle Finanze dello Stato* // European Court Reports. – 1981. – P. 1191.

² Див.: Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v. Ministry of Health* // European Court Reports. – 1982. – P. 3415.

³ Цит. за: Arnulf A. *The European Union and its Court of Justice*. – New York: Oxford University Press, 2003. – P. 68.

⁴ Mancini F. G., Keeling D. T. *From CILFIT to ERT: the Constitutional Challenge facing the European Court* // *Yearbook of European Law*. – 1991. – Vol. 11. – P. 3.

ні питань тлумачення права ЄС. Якщо перед судом, проти рішень якого не існує судового засобу захисту згідно з національним правом, постає питання дійсності акта ЄС, то на нього покладений абсолютний та безперечний обов'язок направлення преюдиціального звернення.

Договір про функціонування ЄС не регламентує форму преюдиціального запиту. Цю гнучкість підтвердив Суд ЄС у своєму рішенні по справі *De Geus*¹, але при поданні преюдиціального запиту від національних судових установ вимагається викладення фактичних та юридичних обставин справи, на яких базується запит. Це є дуже важливою вимогою, оскільки деякі справи, особливо у сфері конкуренції, мають складний юридичний характер і без відповідної інформації Суд ЄС не зможе виконати своє завдання та винести належне рішення. Хоча Суд і може виявляти обставини справи з додаткових матеріалів, які в процесі справи будуть надходити до нього або які він має право витребувати, але такий збір інформації, скоріш за все, матиме фрагментарний характер, тим паче, що завантаженість Суду не дозволить йому зробити це так досконало, як національний суд, якому відомі всі обставини справи безпосередньо. Оскільки преюдиціальна процедура ґрунтується на кооперації між національними судовими системами та Судом ЄС, то відповідальність за процедуру належної якості покладена не тільки на Суд ЄС, але й на національні суди. Це означає, що національні суди повинні ставити чіткі питання та подавати відповідну інформацію, а Суд ЄС — виносити обґрунтовані рішення. Так, рішення по справі *Telemaricabruzzo* визначило доктрину, яка зводиться до того, що в разі коли національні суди не будуть чітко зазначати підстави та обставини справи або хоча б фактичну гіпотезу, на якій було засновано питання, а інформація з письмових та усних зауважень сторін матиме фрагментарний характер, то запит буде визнано неприйнятним і судам відмовлено в розгляді справи в Суді ЄС². Більш того, у справі *Zabala Erasun and Others* Суд відмовився відповідати на запит, оскільки вирішив, що хоча такий запит і був прийнятним на момент подачі, але він по-

---

¹ Case 13/61, *Kledingverkoopbedrijf de Geus en Uitdenboger d v Robert Bosch GmbH and Maatschappij tot voortzetting van de zaken der Firma Willem van Rijn* // European Court Reports. – 1962. – P. 45.

² Joined cases 320/90, 321/90, 322/90, *Telemaricabruzzo SpA v Circostel* // European Court Reports. – 1993. – P. I-393.

винен був бути доповнений через подальший розвиток подій та зміну обставин¹.

Деякі науковці критикують доктрину *Telemaricabruzzo* та говорять про вигідність такого відсіву справ для Суду ЄС через його завантаженість². Вони зазначають негативні наслідки визнання запитів неприйнятними через вищеназвані підстави³. По-перше, те, що національний суд, не отримавши потрібне йому для вирішення справи тлумачення права ЄС або висновок щодо дійсності акта ЄС, буде вимушений робити це самостійно, що може призвести до різного тлумачення інтеграційного права державами-членами та загрози його єдиному застосуванню. По-друге, це зневірення національних судів у преюдиціальній процедурі та її дієвості, оскільки національні суди і так переймаються занадто довгим процесом розгляду звернень у Суді ЄС⁴. Особливо це стосується держав-членів, які нещодавно вступили до Європейського Союзу, а їх судді ще не мають досвіду спілкування з наднаціональними судовими установами та не зовсім чітко уявляють вимоги практики Суду ЄС. Цим можна пояснити різницю між запитами судів різних

¹ Joined cases 422/93, 423/93, 424/93, *Teresa Zabala Erasun, Elvira Encabo Terrazos and Francisco Casquero Carrillo v Instituto Nacional de Empleo* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1567.

² Суд ЄС відмовився відповідати на запит по цій справі через 27 місяців від дня його надходження. Дослідники права ЄС погодилися, що підставою відмови були політичні мотиви (Див.: Anderson D. The Admissibility of Preliminary References // *Yearbook of European Law*. – 1994. – Vol. 14. – P. 190).

³ Arnulf A. *The European Union and its Court of Justice*. – New York: Oxford University Press, 2003. – P. 58-60.

⁴ У 2008 р. тривалість преюдиціального процесу в середньому становила 16,8 місяця, що є менше, ніж у попередні роки. Так, у 2003 та 2004 рр. середня тривалість була відповідно 24,3 та 24,7 місяця. Щодо пропозицій реформування судової системи ЄС задля скорочення тривалості процесу див.: Rasmussen H. *Remedying the Crumbling EC Judicial System* // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1071–1112. Суди держав-членів по-різному реагують на значну тривалість преюдиціального процесу. Наприклад, датські та фінські суди практикують таке: враховують думку сторін і для того, щоб не робити процес занадто довгим, не звертаються до Суду ЄС. Французькі суди вдаються до тривалої преюдиціальної процедури тільки в разі виникнення серйозних проблем із тлумаченням. Німецькі суди доповідають, що їх не турбує тривалість процесу, та завжди звертаються до Суду ЄС (від Німеччини надходить більше всього преюдиціальних звернень: на початок 2009 р. – 1672 звернення). Але звичайно така свобода дій не стосується судів, які не зобов'язані звертатися до Суду ЄС. Див.: Sender L. *General Report. The Quality of European Legislation and its Implementation and Application in the National Legal Order: 19th colloquium of Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union* (The Hague, 14, 15 June 2004). – The Hague, 2004. – P. 73-75.

держав-членів — обсяг деяких — 2 сторінки, інших — 70 сторінок із ретельним поясненням усіх підстав такого звернення. Зустрічаються навіть звернення, написані від руки. Все залежить від професійного рівня судді, який звертається із запитом, його ознайомленості з правом ЄС. У таких ситуаціях рішення Суду ЄС є вкрай важливими та необхідними. Але суди деяких держав-членів демонструють сумлінність і після відмови в розгляді преюдиціального запиту з підстав невикладення необхідних обставин справи усувають відповідні недоліки та знов звертаються до Суду ЄС. Так відбулося при визнанні в 1993 р. неприйнятним преюдиціального звернення по справі *Monin Automobiles*¹, з якою вже в 1994 р., внівши відповідні доповнення, знов звернувся французький суд і на цей раз успішно². Судді та персонал Суду ЄС не раз зазначали, що преюдиціальні звернення від німецьких судів відрізняються чіткістю та стандартизованим форматом, який повною мірою містить факти справи та положення національного права, які мають безпосереднє відношення до неї. Щодо англійських судів, то в підготовці преюдиціальних звернень вони керуються Практичним керівництвом (вказівками) Верховного суду, яке імплементує «Guidance of the Court of Justice to National Courts on Preliminary References». Згідно з цими вказівками, англійські суди при складанні преюдиціального запиту повинні: зазначити сторін по справі, резюмувати природу та історію процесу; резюмувати головні факти та зазначити, чи доведені вони, визнані або припущені; робити посилання на норми національного права (матеріального чи процесуального), які відносяться до справи; резюмувати сутність точок зору сторін; пояснювати необхідність винесення преюдиціального рішення, посилаючись на положення права ЄС; сформулювати питання, намагаючись уникати зайвої складності. Якщо запит має форму рішення, то з нього повинні бути виключені частини, які не мають відношення до запиту. Крім того, бажано уникати включення усіляких додатків³.

Суд ЄС іноді відступає від доктрини *Telemaricabruzzo*. Наприклад, у справі *Vaneetveld* у преюдиціальному зверненні не містилося інформації щодо обставин справи. Хоча Генеральний адвокат Ф. Джейкобс

¹ Ruling 386/92, *Monin Automobiles-Maison du Deux Roues* // European Court Reports. – 1993. – P. I-2049.

² Case 428/93, *Monin Automobiles-Maison du Deux Roues* // European Court Reports. – 1994. – P. I-1707.

³ Див.: Chalmers D. The Application of Community Law in the United Kingdom // Common Market Law Review. – 2000. – Vol. 37. – P. 106-107.

(F. Jacobs), а потім і Суд підтвердили необхідність дотримання доктрини *Telemaricabruzzo*, але вирішили, що обставини справи можна було виявити в інших матеріалах та письмових поясненнях. Була також зазначена важливість відповіді Суду ЄС на поставлені запитання для суду, який направив звернення¹.

Можна зробити висновок, що головним критерієм, яким керується Суд ЄС при визначенні прийнятності преюдиціального звернення, є наявність достатньої інформації для винесення ним повної та кваліфікованої відповіді. Звісно ж, це не стосується ситуації, коли поставлені запитання не мають відношення до справи, яка розглядається в національному суді.

Підстави оскарження актів інститутів, органів чи установ ЄС за преюдиціальною процедурою такі ж самі, як і за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Головна відмінність оскарження актів ЄС за цими двома статтями полягає в тому, що преюдиціальна процедура не обмежується строками, встановленими для процедури оскарження актів ЄС згідно з ч. 6 ст. 263 Договору про функціонування ЄС.

Можливість звертатися до Суду ЄС із преюдиціальним запитом щодо дійсності актів ЄС служить передусім втіленню правової визначеності та єдиному застосуванню права ЄС. Це підтверджено рішенням по справі *Foto-Frost*, в якій національний суд запитував у Суду ЄС, чи компетентний він визнавати рішення Комісії недійсним, виходячи з того, що ст. 234 (зараз ст. 267. — Прим. Т. К.) Договору про ЄС не передбачає, чи можуть самі національні суди виносити рішення щодо недійсності рішень інститутів ЄС². Суд ЄС у цьому рішенні ще раз підтвердив своє безперечне та виключне право на визнання актів ЄС недійсними³, оскільки протилежне може призвести до розходження

---

¹ Case 316/93, *Nicole Vaneetveld v Le Foyer SA and Le Foyer SA v Fédération des Mutualités Socialistes et Syndicales de la Province de Liège* // European Court Reports. – 1994. – P. I-763.

² Case 314/85, *Firma Foto-Frost v. Hauptzollamt Lubeck-Ost* // European Court Reports. – 1987. – P. 4199.

³ Т. Хартлі як критик діяльності Суду ЄС зазначає, що Суд самостійно дійшов висновку, що він має *виключне* право визнавати акти інститутів недійсними, оскільки в Договорі про ЄС ця характеристика не зазначена. Він підкреслює, що в ст. 41 Договору про ЄОВС ця характеристика була зазначена, але при прийнятті через шість років Договору про ЄЕС (зараз про функціонування ЄС) засновники не вказали її навмисно. Hartley T. *Constitutional Problems of the European Union*. – Oxford and Portland, Oregon: HART PUBLISHING, 1999. – P. 34.

позицій національних судів із Судом ЄС¹ і поставити під загрозу єдність всієї правової системи Союзу². Крім того, при розгляді справи відповідно до ст. 267 Договору про функціонування ЄС у Суді зацікавлені держави-члени та інститут, орган або установа, акт якого оскаржується, мають змогу брати активну участь у цьому розгляді (ст. 20 Статуту Суду ЄС), а якщо б цей розгляд провадився національними судами, то така суттєва умова не була б можливою. У рішенні по справі *International Chemical Corporation v Amministrazione delle Finanze dello Stats* Суд ЄС знов підкреслив, що головною метою ст. 267 Договору про функціонування ЄС є забезпечення єдиного застосування права ЄС національними судами держав-членів. Суд ЄС, виходячи з того, що ст. 263 Договору про функціонування ЄС надала тільки йому право розглядати легітимність актів інститутів, органів та установ ЄС, а також беручи до уваги взаємопов'язаність правової системи ЄС, визнав логічним, що недійсність актів має визнаватися одним органом — тобто Судом ЄС³. Законність актів ЄС повинна презюмуватися до визнання протилежного Судом ЄС, а держави-члени мають виконувати свій обов'язок застосувати та втілювати їх належним чином⁴. Коли Суд ЄС за преюдиціальною процедурою виносить рішення щодо недійсності акта ЄС, то воно матиме юридичну силу тільки для суду, який звернувся із запитом. Формально для всіх інших він залишається дійсним. Так, К. Хардінг (C. Harding) робить висновок, що «недійсність» у розумінні ст. 267 означає «незастосування в конкретній справі через нелегітимність», а не «недійсність і відсутність юридичної сили в будь-якому випадку через нелегітимність»⁵. Але Суд ЄС визнав, що національні суди, які матимуть справу з актом, що вже раніше був визнаний недейсним, можуть посилатися на таку недійсність, незважаючи на

¹ Щодо участі представників держав-членів ЄС у Суді див.: Collins J. Representation of a Member State Before the Court of Justice of the European Communities: Practice in the United Kingdom // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27, No. 3. – P. 359-364; Granger M.-P. F. When Governments Go to Luxembourg... The Influence of Governments on the Court of Justice // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 1. – P. 3-31.

² Суд ЄС може визнавати недейсними акти ЄС, але не положення установчих договорів, від яких сам Суд отримав юрисдикцію.

³ Case 66/80, *International Chemical Corporation v. Amministrazione delle Finanze dello Stats* // *European Court Reports*. – 1981. – P. 1191.

⁴ Case 101/78, *Granaria BV v Hoofdprodukschap voor Akkerbouwprodukten* // *European Court Reports*. – 1979. – P. 623.

⁵ Harding C. The Impact of Art. 177 of the EEC Treaty on the Review of Community Action // *Yearbook of European Law*. – 1981. – Vol. 1. – P.101.

спрямованість попереднього рішення лише конкретному суду¹. Крім того, частіше за все інститут, акт якого визнаний недійсним у преюдиціальній процедурі, відміння його або змінює його положення на правомірні. Тим паче, що такі інститути запрошуються до участі в преюдиціальній процедурі відповідно до ст. 20 Статуту Суду ЄС і зобов'язані вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду відповідно до ст. 266 Договору про функціонування ЄС (яка діє не тільки щодо рішення Суду за статтями 263 та 265, але й щодо преюдиціальних рішень).

У механізмі винесення преюдиціальних рішень право/обов'язок національного суду звертатися до Суду ЄС з преюдиціальним запитом має офіційний характер. При цьому слід звернути увагу на те, що національний суд держави-члена може звернутися до Суду ЄС, навіть якщо сторони по справі, яка розглядається в національному суді, не посилалися на право ЄС. Виходячи із засад гармонізації права ЄС з національними правовими системами, підстави для винесення преюдиціальних рішень можуть мати місце і в тих випадках, коли позивач чи відповідач не посилались на право Союзу на підтвердження своїх правових позицій, але сам національний суд вважав за потрібне скористатися ним, а потім виникло питання про тлумачення чи питання його дійсності. Тобто слід особливо підкреслити, що національний суд за своєю ініціативою має досліджувати всі матеріали справи, у тому числі ставити питання щодо кваліфікації правовідносин з точки зору права ЄС, а у зв'язку з цим — і питання про підстави його тлумачення при розгляді конкретної справи. Разом з тим Суд ЄС у таких ситуаціях має виділити з усієї інформації, що надана національним судом, ті питання права ЄС, які є найбільш важливими та вимагають більшої уваги. Крім того, національні суди можуть ставити питання Суду ЄС щодо того, чи надають ті чи інші положення права ЄС індивідам права, які повинен захищати національний суд, тобто чи мають вони пряму дію².

Як видно, провадження за преюдиціальними запитами має принципове значення в механізмі реалізації права ЄС. Як висловився Г. Берб (G. Verbe), колишній правовий радник Комісії, Суд ЄС своєю юриспру-

---

¹ Case 66/80, *International Chemical Corporation v. Amministrazione delle Finanze dello Stato* // European Court Reports. – 1981. – P. 1191.

² Такі питання були поставлені Комісією по тарифах Нідерландів у преюдициальному запиті до Суду ЄС у справі 26/62 (Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1).

денцією поступово трансформував ст. 177 (теперішня ст. 267 Договору про функціонування ЄС. — Прим. Т. К.) в мультифункціональне положення, яке служить багатьом цілям. Початково це положення Договору служило забезпеченню єдиного тлумачення та застосування права ЄС національними судами держав-членів. Але, за його словами, Суд поступово трансформував цю процедуру в непрямий спосіб захисту індивідуальних прав¹.

У цьому відношенні становить інтерес проблема співвідношення провадження за запитами національних судів (ст. 267 Договору про функціонування ЄС) та провадження по справах про скасування нелегітимних нормативних актів Співтовариства (ст. 263 Договору про функціонування ЄС). У літературі висловлена думка, що ст. 267 Договору про функціонування ЄС може використовуватися в національних судах як досить дієва альтернатива ст. 263 для анулювання актів ЄС приватними особами². З цього приводу слід зауважити, що, незважаючи на доволі суворі обмеження кола суб'єктів, які можуть скористатися ст. 263 Договору про функціонування ЄС, у багатьох випадках дійсно виникає бажання скористатися можливістю стати позивачем у національному суді, який потім може самостійно від свого імені звернутися до Суду ЄС із преюдиціальним запитом. Так, у справі *Berlin Butter* ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) оскаржувалася схема Комісії з продажу масла в Берліні, яка була прийнята у формі Рішення, адресованого Німеччині. Позивач не мав *locus standi*, тож Суд визнав позов неприйнятним³. Після цього позивач оскаржив національний імплементаційний акт відповідного Рішення в німецькому суді на підставі його недійсності. Німецький

¹ Berb G., Kuile T., Curtin D., Heukels T. and others. Court of Justice: Judicial Protection and the Rule of Law // Institutional Dynamics of European Integration: Essays in Honour of Henry G. Schermers. — Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1994. — P. 307.

² Див.: Ward A. Judicial Review and the Rights of Private Parties in EC Law. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — P. 262-287; Craig P. Legality, Standing and Substantive Review in Community Law // Oxford Journal of Legal Studies. — 1994. — Vol. 14, No. 4. — P. 528-537; Harding C. The Impact of Art. 177 of the EEC Treaty on the Review of Community Action // Yearbook of European Law. — 1981. — Vol. 1. — P. 93-113; Mancini G. F., Keeling D. T. Language, Culture and Politics in the Life of the European Court of Justice // Columbia Journal of European Law. — 1995. — Vol. 1, No. 2. — P. 404; Berteas S. Looking for Coherence within the European Community // European Law Journal. — 2005. — Vol. 11, No. 2. — P. 154-172; Usher J. A. Direct and Individual Concern — an Effective Remedy or a Conventional Solution // European Law Review. — 2003. — Vol. 28, No. 5. — P. 575-600.

³ Case 97/85, *Union Deutsche Lebensmittelwerke v Commission* // European Court Reports. — 1987. — P. 2265.

суд, у свою чергу, направив преюдиціальний запит до Суду ЄС¹. Рішення Комісії було визнано дійсним, але Суд ЄС зазначив, що при оскарженні національного акта, який імплементує Рішення, не потрібно з'ясовувати, чи може бути поданий позов за ст. 263, тобто не потрібно встановлювати *locus standi*, що заклало механізм непрямого оскарження актів ЄС через преюдиціальну процедуру за ст. 267. Можна навести багато прикладів того, як преюдиціальна процедура дозволила приватним особам оскаржити регламенти та рішення загальної дії, які вони не мали можливості оскаржити через процедуру ст. 263². 85 % усіх справ, по яких подано преюдиціальні запити до Суду ЄС, стосуються спорів індивідів із державними органами.

Разом з тим, очевидно, що ст. 267 Договору про функціонування ЄС, на відміну від ст. 263, все ж таки була сконструйована не для приватних позивачів, а для оскарження актів загального застосування. Найактивнішим критиком непрямого засобу оскарження актів приватними особами виступає Генеральний адвокат Ф. Джейкобс (F. Jacobs), який у своєму висновку по справі *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union* зазначив: якщо актом, який особа намагається оскаржити, не передбачено існування національних актів імплементатії (наприклад, регламенти, які підлягають прямому застосуванню), то не буде жодних підстав оскарження цього акта особою на національному рівні, крім факту порушення особою його норм, що само по собі є незаконним³.

Крім того, національний суд, незважаючи на бажання позивача, може не звернутися до Суду ЄС із преюдиціальним запитом, якщо на нього не покладений такий обов'язок, або подати його з переформульованим питанням. Наприклад, якщо національний суд направив

¹ Case 133/85, *Walter Rau v BALM* [1987] ECR 2289.

² Case 101/76, *Koninklijke Scholten Honig v Council and Commission* // European Court Reports. – 1977. – P. 797; Case 125/77, *Koninklijke Scholten-Honig NV and others v Hoofdproduktschaar voor Akkerbouwprodukten* // European Court Reports. – 1978. – P. 1991, Case 97/85, *Deutsche Lebensmittelwerke v Commission* // European Court Reports. – 1985. – P. 1331 та багато інших.

³ Висновок Генерального адвоката Ф. Джейкобса (F. Jacobs) по справі 50/00 (Case 50/00, *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union* // European Court Reports. – 2002. – P. I-6677). Щодо розгляду цієї справи також див.: Craig P. Standing, Rights, and the Structure of Legal Arguments // European Public Law. – 2003. – Vol. 9, Is. 4. – P. 493-508; Lang T. Actions for declarations that Community Regulations are invalid: The duties of national courts under Article 10 EC // European Law Review. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 102-111; Craig P. Standing, Rights, and the Structure of Legal Arguments // European Public Law. – 2003. – Vol. 9, Is. 4. – P. 493-508.

преюдиціальний запит щодо тлумачення акта, то сторона по справі не може вимагати розгляду його дійсності, оскільки в рамках цієї процедури виключається ініціатива приватних сторін, а існує лише право бути заслуханим¹. Крім того, до вищеназваних труднощів додаються довгі строки вирішення преюдиціальних справ, додаткові витрати коштів та можливість вступу до справи третьої сторони. Цікавою є точка зору Т. Ленга (T. Lang), який, інтерпретуючи положення, закріплені в ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС, що зобов'язують держави-члени вживати всіх належних заходів для забезпечення виконання зобов'язань за установчими договорами, вважає, що вищеназвані труднощі повинні вирішувати національні суди з метою надання ефективного правового захисту індивідам у сферах права ЄС². Окрім труднощів для самих приватних осіб, непрямий засіб оскарження через преюдиціальну процедуру заважає раціональному перерозподілу функцій між Судом ЄС та Загальним судом, встановленому Договором про функціонування ЄС³. Так, якщо акт оскаржується приватною особою через ст. 263, то справу розглядає Загальний суд, а преюдиціальний запит розглядає лише Суд ЄС. Тож зміна шляхів оскарження актів призводить до надлишкового завантаження справами Суду ЄС.

Взагалі Суд ЄС у своїх рішеннях часто підкреслював можливість здійснювати як прямий (за ст. 263), так і непрямий (за ст. 267) контроль за нормативними актами ЄС. Він акцентував увагу на можливості прямого контролю через національні суди, у тому числі в рішенні по справі *Firma Schwarze v Einfuhr- und Vorratselle für Getreide und Futtermittel*⁴, але не мав на увазі контроль приватних осіб.

Беручи до уваги усе перераховане, не дивно, що можливість прямого оскарження приватними особами піддається критиці, яка, на наш погляд, є цілком обґрунтованою. Наприклад, Г. Манчіні (G. Mancini) та Д. Кілінг (D. Keeling) стверджують, що наявність такої можливості примушувала б індивідів «шукати прямі та обхідні шляхи в національному процесуальному праві», що не піддається

---

¹ Case 44/65, *Hessische Knappschaft v Maison Singer and sons* // European Court Reports. – 1965. – P. 965.

² Lang T. Actions for declarations that Community Regulations are invalid: The duties of national courts under Article 10 EC // European Law Review. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 102.

³ Craig P. Standing, Rights, and the Structure of Legal Arguments // European Public Law. – 2003. – Vol. 9, Is. 4. – P. 504.

⁴ Case 165/65, *Firma Schwarze v Einfuhr- und Vorratselle für Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. – 1965. – P. 877.

логіці ст. 234¹. Сам Суд ЄС теж обмежив цю можливість, заявивши про це в рішеннях по справах *TWD Textilwerke Deggendorf*² та *Wiljo v Belgian State*³. Так, у рішенні по справі *TWD* Суд ЄС зробив висновок: якщо акт не був оскаржений приватною особою в двомісячний строк, це робить неможливим посилання на нелегітимність такого акта в свій захист у процедурі за ст. 269 Договору про функціонування ЄС, а також неможливим ініціювання процедури визнання недійсним акта ЄС у рамках преюдиціальної процедури. Генеральний адвокат Ф. Джейкобс (F. Jacobs) зазначив, що хоча процедури за статтями 263 та 267 «можуть призводити, по суті, до однакового результату», але вони суттєво відрізняються за межами та цілями і не є взаємозамінними. Він додав, що процедура за ст. 263 передує процедурі за ст. 267 щодо вирішення фактичних та деяких правових спорів і що короткий обмежувальний період за ст. 263 призначений сприяти втіленню принципу правової визначеності.

Виходячи з наведеного, для того, щоб національний суд міг звернутися з преюдиціальним зверненням щодо дійсності акта ЄС, він повинен впевнитися, що особа, яка ініціювала позов і має *locus standi*, не пропустила строк оскарження, встановлений ч. 6 ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Протилежне загрожувало б сутності ст. 263, оскільки виникали б ситуації, коли приватні особи могли оскаржувати акти ЄС через кілька років після їх прийняття⁴, що в свою чергу протирічить остаточній природі рішень інститутів ЄС. Але якщо за ч. 4 ст. 263 Договору про функціонування ЄС особа не має *locus standi*, то правило, встановлене рішенням по справах *TWD* та *Wiljo*, не застосовується і національний суд може направляти преюдиціальний запит до Суду ЄС⁵.

¹ Mancini G.F., Keeling D. Democracy and the European Court of Justice // *Modern Law Review*. – 1994. – Vol. 57. – P. 189.

² Case 188/92, *TWD Textilwerke Deggendorf GmbH v Bundesrepublik Deutschland* // *European Court Reports*. – 1994. – P. I-833.

³ Case 178/95, *Wiljo NV v Belgian State* // *European Court Reports*. – 1997. – P. I-585.

⁴ Щодо цього побоювання, то К. Хардінг (C. Harding) заперечує його тим, що за статистикою кількість актів, визнаних недійсними за преюдиціальною процедурою, є мінімальною порівняно із загальною кількістю актів, які приймаються в ЄС щорічно.

⁵ Case 241/95, *R v Intervention Board for Agricultural Produce, ex p Accrington Beef Co Ltd* // *European Court Reports*. – 1996. – P. I-6699. Також див.: Horspool M., Humphreys M., Harris S., Malcolm R. *European Union Law*. – New York: Oxford University Press, 2006. – P. 267-269.

На наш погляд, незважаючи на привабливість для приватних осіб непрямого оскарження актів інститутів, органів та установ ЄС, це призводить до порушення ряду принципів, а саме: звернення надходять від національних судів, а не від сторін по основній справі; встановлені строки оскарження актів не повинні залежати від використання інших процедур. Суд ЄС частіше за все посилається на порушення вищезазначених принципів у поєднанні з порушенням принципу правової визначеності. Але в будь-якому разі пропущення строків не обмежує ані Суд ЄС, ані національні суди у праві піднімати питання дійсності акта, строк на оскарження якого вже минув, за своєю ініціативою та в своїх інтересах.

Науково-практичне значення з точки зору паралельних проваджень має також співвідношення ст. 267 зі ст. 258 Договору про функціонування ЄС. З цього приводу безумовно можна сказати, що порушення Комісією процедури за ст. 258 у жодному разі не перешкоджає розгляду преюдиціального звернення. Так, по справі *Van Gend & Loos* Суд вирішив: «Та обставина, що статті 169 та 170 Договору про ЄЕС (зараз статті 258 та 259 Договору про функціонування ЄС. — Прим. Т. К.) дозволяють Комісії та державам-членам порушувати справу в Суді ЄС проти держави, котра не виконує своїх зобов'язань, не позбавляє приватних осіб права посилатися за тих же обставин на ці ж зобов'язання в національному суді», та доповнив: «Пильність зацікавлених приватних осіб, спрямована на захист своїх прав, призводить до здійснення дієвого нагляду, який доповнює нагляд, наданий статтями 169 та 170 Комісії та державам-членам»¹. Суд ЄС приймає також преюдиціальні звернення щодо питань, на які він вже раніше відповідав у порядку ст. 258² і навпаки³. Крім того, у випадках паралельних проваджень Суд ЄС може прийняти рішення про об'єднання справ за статтями 258 та

¹ Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.

² Справа 13/78 (Case 13/78, *Joh. Eggers Sohn & Co v Freie Hansestadt Bremen*) // European Court Reports. – 1978. – P. 1935), яка була порушена за преюдиціальним запитом, який піднімав питання, що були вже вирішені у попередній справі 12/74 (Case 12/74, *Commission v Germany*) // European Court Reports. – 1974. – P. 181).

³ По справі 93/71 (Case 93/71, *Orsolina Leonasio v Ministry for Agriculture and Forestry of the Italian Republic*) // European Court Reports. – 1971. – P. 287), порушеній за преюдиціальною процедурою, Суд ЄС у 1971 р. визначив, що держави-члени не можуть висувати вимоги для отримання субсидій приватними особами інші, ніж у відповідному Регламенті, а у 1972 р. Суд виніс рішення по справі 39/72 (Case 39/72, *Commission v Italy*) // European Court Reports. – 1973. – P. 116) за ст. 226 щодо невиконання Італією цього зобов'язання.

267 Договору про функціонування ЄС для заслуховування усних свідчень, як це було у справі *Factortame*¹, або для підготовки спільного висновку Генерального адвоката².

Відходячи від існуючої ситуації та поглиблюючись в історичний контекст юрисдикції Суду ЄС, хотілося б зазначити, що до вступу в силу Лісабонського договору, коли Союз мав трьохопорну структуру, проблема паралельності процесів у контексті преюдиціальних процедур мала також й інші цікаві аспекти, важливі для розуміння витоків юрисдикції Суду ЄС. Так, Амстердамський договір вніс суттєві зміни щодо співробітництва держав у рамках Європейського Союзу. Деякі сфери, які до цього входили до Третьої опори, перейшли до Першої. Таким чином відбулося розширення юрисдикції Суду ЄС. Стаття 68 Договору про ЄСПв стосувалася преюдиціальної юрисдикції Суду ЄС щодо Розділу IV (візи, притулок, імміграція та інші питання, пов'язані з вільним пересуванням осіб). Згідно з нею Суд ЄС мав юрисдикцію щодо тлумачення цього Розділу або щодо дійсності та тлумачення актів інститутів Співтовариства, заснованих на цьому Розділі. Але ця стаття застосовувалася дещо обмеженіше, ніж звичайна преюдиціальна процедура. За статтею 68 подавати преюдиціальне звернення до Суду ЄС могли тільки судові установи держави-члена, проти рішень яких не існує судового засобу захисту згідно з національним правом, якщо вони вважали, що рішення з цього питання необхідне для винесення ними рішення. Крім того, згідно з процедурою вимагати від Суду ЄС тлумачення Розділу IV або актів інститутів Співтовариства, заснованих на цьому Розділі, могли Рада, Комісія або держави-члени. Найголовніше те, що ч. 3 ст. 68 надавала їм право направляти запити тільки щодо тлумачення актів і не дозволяла ставити питання щодо їх дійсності³. Професор міланського університету Б. Насцімбене (B. Nascimbene) зазначав, що у зв'язку з наданням цим суб'єктам права на запит преюдиціальна процедура в рамках ст. 68 була

¹ Усні стадії справ 221/89 (Case 221/89, *R v Secretary of State for Transport ex parte Factortame Ltd* // European Court Reports. – 1991. – P. I-3905) та 246/89 (Case 246/89, *Commission v United Kingdom* // European Court Reports. – 1991. – P. I-4585) об'єднали в одну.

² Case 278/82, *Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH and Rewe-Markt Herbert Kureit v Hauptzollämter Flensburg, Itzehoe and Lübeck-West* // European Court Reports. – 1984. – P. 721.

³ Щодо дійсності актів у цій сфері, то вищеназвані суб'єкти могли оскаржити їх легітимність за процедурою ст. 230 Договору про ЄСПв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС).

гібридом консультації та самої преюдиціальної процедури¹. Рішення Суду, винесене за запитом Ради, Комісії або держави-члена, не застосовувалися до рішень судових органів держав-членів, що стали *res judicata*, тобто вони не мали зворотної сили. Юрисдикція Суду ЄС не поширювалася на заходи або рішення щодо заходів по забезпеченню відсутності перевірок для осіб при перетинанні внутрішніх кордонів ЄС, які стосуються підтримання правопорядку та охорони внутрішньої безпеки (п. 1 ст. 62 Договору про ЄСпв)². Однією з причин цього було те, що приватні особи не могли подавати свої зауваження до Суду ЄС, навіть якщо вони були сторонами по справі на національному рівні, а отже, судовий розгляд таких справ був би неповним. Тож юрисдикція Суду ЄС щодо Розділу IV була обмеженою та застосовувалася на практиці дуже рідко. Так, справа *Marseilles Fret SA* надійшла до Суду ЄС в рамках ст. 68 Договору про ЄСпв від марсельського Комерційного арбітражу, але Суд ЄС визнав справу неприйнятною через те, що комерційний арбітраж не є судовою установою, проти рішень якого не існує судового засобу захисту³.

Окрім преюдиціальної юрисдикції в рамках Першої опори Європейського Союзу, існувала преюдиціальна юрисдикція Суду ЄС і в рамках Третьої опори, яка була введена Амстердамським договором. Стаття 35 Договору про ЄС надавала Суду ЄС юрисдикцію виносити преюдиціальні рішення у трьох основних напрямках: щодо дійсності та тлумачення рамкових рішень, рішень щодо тлумачення конвенцій, розроблених згідно з Розділом VI Договору про ЄС (Положення про поліцейське та судове співробітництво у кримінальних справах) та тлумачення заходів, що їх імплементують⁴. Суд ЄС не мав юрисдикції контролювати дійсність або пропорційність операцій, що проводилися поліцією чи іншими правоохоронними службами держав-членів, або

¹ Nascimbene B. Community Courts in the Area of Judicial Cooperation // *International and Comparative Law Quarterly*. – 2005. – Vol. 54. – P. 491.

² Пункт 1 ст. 62 уповноважував Раду протягом 5 років від вступу Амстердамського договору в силу вжити заходів, які б скасували всі види контролю за пересуванням фізичних осіб, незалежно від того, є вони громадянами Союзу чи громадянами третіх країн, при перетині внутрішніх кордонів.

³ Ruling 24/02, *Marseille Fret S.A. v Seatrano Shipping Company Limited* // *European Court Reports*. – 2003. – P. I-3383. Подібна ситуація була і по справі 555/03 (Case 555/03, *Magali Warbecq v Ryanair Ltd* // *European Court Reports*. – 2004. – P. I-6041).

⁴ Див.: Garbagnati Ketvel M.-G. The Jurisdiction of the European Court of Justice in Respect of the Common Foreign and Security Policy // *International and Comparative Law Quarterly*. – 2006. – Vol. 55. – P. 77-120.

зобов'язань, покладених на держави-члени стосовно підтримання правопорядку та захисту внутрішньої безпеки, оскільки це вважалося суто національною компетенцією. Процедура винесення преюдиціальних рішень щодо дійсності рамкових рішень була схожою на процедуру за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, за винятком того, що в рамках Третьої опори ініціювати подібну справу могли лише держави-члени або Комісія.

Однак преюдиціальна юрисдикція Суду ЄС в рамках Третьої опори не мала обов'язкового характеру, тобто для її прийняття держави-члени повинні були прийняти відповідні декларації. Це нагадувало процедуру визнання юрисдикції Міжнародного Суду ООН. При цьому держава-член повинна була визначити, чи може подавати преюдиціальне звернення будь-який національний суд, чи тільки суд, проти рішень якого не існує захисту згідно з національним правом. Іспанський професор М. Джімено-Бульнес (M. Jimeno-Bulnes) вважав, що залежність преюдиціальної процедури від прийняття декларації державою-членом не є кращою підставою її існування в рамках Третьої опори. На його думку, вимога прийняття такої декларації наближає Суд ЄС до арбітражного суду¹. Висловлювалися побоювання, що можливість утримання держав від прийняття декларації може призвести до неузгодженості між державами, які прийняли її, та тими, що не прийняли, а це призводить до виникнення різних стандартів судового захисту поміж державами-членами². Тільки 16 держав-членів зробили відповідні декларації³. Іспанія та Угорщина зробили декларації щодо можливості звернення з преюдиціальними запитами в рамках Третьої опори лише вищим судам, інші 14 держав (Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Словенія та Швеція) надали таку можливість судам усіх рівнів.

За статтею 35 Договору про ЄС до Суду можна було направляти преюдиціальні звернення як щодо тлумачення, так і щодо дійсності

---

¹ Jimeno-Bulnes M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters // *European Law Journal*. – 2003. – Vol. 9, No. 5. – P. 619.

² Albers-Llorens. Changes in the Jurisdiction of the European Court of Justice under the Treaty of Amsterdam // *Common Market Law Review*. – 1998. – Vol. 35. – P. 1282.

³ Останніми це зробили Франція та Угорщина (Information concerning the declarations by the French Republic and the Republic of Hungary on their acceptance of the jurisdiction of the Court of Justice to give preliminary rulings on the acts referred to in Article 35 of the Treaty on European Union // *Official Journal*. – 2005. – Serie L. – № 327. – P. 19).

актів, як і за звичайною преюдиціальною процедурою. Різниця полягала лише в тому, що Суд ЄС міг виносити преюдиціальні рішення лише щодо вторинного законодавства, а не щодо самого Розділу VI або Договору про ЄС. Суттєвим було також те, що на суд, проти рішень якого не існує захисту згідно з національним правом, не був покладений обов'язок преюдиціального звернення. Це було його право. Але деякі держави-члени, які зробили відповідні декларації та тим самим визнали юрисдикцію Суду ЄС в рамках Третьої опори, закріпили *обов'язок* своїх вищих судів звертатися з преюдиціальними зверненнями (це Австрія, Бельгія, Чехія, Франція, Німеччина, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди), а інші держави надали дискреційне *право* судам, проти рішень яких не існує захисту згідно з національним правом, вирішувати необхідність такого звернення. Хоча Суд ЄС використовував свою преюдиціальну юрисдикцію в рамках Третьої опори не дуже часто, але доволі успішна практика все ж таки існувала¹. Перша справа, по якій було винесене преюдиціальне рішення на підставі ст. 35 Договору про ЄС, була направлена нижчими судами Бельгії та Німеччини. По цій справі Суд ЄС визнав невід'ємною частиною права ЄС принцип *non bis in idem*, який є невід'ємною частиною національних правових систем і закріплений у міжнародних конвенціях щодо співробітництва в кримінальних справах, зокрема в Конвенції, яка імплементує Шенгенську угоду, що служить встановленню «простору свободи, безпеки та справедливості»². Щодо держав, які не зробили відповідні декларації (а серед них є і такі «старі» держави-члени, як Великобританія, Данія та Ірландія; серед «нових» Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Естонія), то на той момент у судів цих держав не існувало можливості звернутися з преюдиціальним запитом до Суду ЄС в рамках Третьої опори. У зв'язку з цим Дж. Ушер (J. Usher) відмічав, що ця ситуація суперечила статтям 6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., які встановлюють право на справедливий судовий розгляд та на ефективні засоби правового за-

¹ Наприклад, див.: Joined cases 187/01, 385/01, *Hüseyin Güzütok and Klaus Brügge* // European Court Reports. – 2003. – P. I-1345; Case 105/03, *Criminal proceedings against Maria Pupino* // European Court Reports. – 2005. – P. 3377.

² Joined cases 187/01, 385/01, *Grözütok and Brügge* // European Court Reports. – 2003. – P. 1345. Щодо принципу *non bis in idem* у праві ЄС див.: Fletcher M. Some Developments to *non bis in idem* Principle in the European Union: Criminal Proceedings Against Huseyn Grözütok and Klaus Brügge // Modern Law Review. – 2003. – Vol. 66, Is. 5 – P. 769-780.

хисту¹. Ця ситуація робила свій негативний внесок у явище правової фрагментації, яке частково покращилось із вступом в силу Лісабонського договору.

Повертаючись до існуючої преюдиціальної юрисдикції, хотілося б зазначити, що за ст. 256 Договору про функціонування ЄС, яка виникла після внесення змін Ніщцьким договором, Загальному суду надана юрисдикція розглядати та вирішувати преюдиціальні справи в «особливих галузях», визначених Статутом. Така можливість на даний час ще не була використана та зараз усі преюдиціальні запити розглядаються Судом ЄС. На думку колишнього Генерального адвоката Ф. Джейкобса (F. Jacobs), передача частини юрисдикції до Загального суду в такому складному питанні, як преюдиціальні рішення, породжує багато проблем щодо того, яким чином це краще зробити, та саме тому досі не зроблено жодних пропозицій². Стало дуже складним визначити ці самі «особливі галузі», які можна передати під юрисдикцію Загального суду без нанесення шкоди єдності праву ЄС. На наш погляд, важко знайти галузь права ЄС, котра б становила автономну сукупність норм, а її зміна не мала впливу на інші галузі. Ці побоювання щодо неможливості збереження єдності права ЄС в разі, якщо його тлумачення буде даватися двома судами, виникають також серед науковців і практикуючих юристів³. Хоча колишній суддя СПІ Н. Форвуд (N. Forwood), навпаки вважає, що передача юрисдикції відбудеться вже зовсім скоро, та вбачає в цьому лише позитивні моменти⁴. Загально-визнано, що однією з причин ефективності права ЄС є централізація функцій по його тлумаченню. «Єдність має вирішальне значення як для приватних осіб, так і для держав-членів. Розвиток внутрішнього ринку вимагає, щоб корпорації та індивіди могли безпечно розширювати свою діяльність в інших державах-членах, знаючи, що їх права, надані Співтовариством, будуть поважатися та їх бізнесові моделі не

---

¹ Usher J. A. Direct and Individual Concern – an Effective Remedy or a Conventional Solution // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 595.

² Jacobs F. G. Recent and Ongoing Measures to Improve the Efficiency of the European Court of Justice // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 6. – P. 826.

³ Див.: Van Gerven W. The Role and Structure of the European Judiciary now and in the future // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, No. 3. – P. 215; Dyrberg P. What Should the Court of Justice Be Doing // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, No. 3. – P. 291-300; Lenaerts K. The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 1656-1659.

⁴ Forwood N. The European Court of Justice – the Need for Change in the Changing World // *Liverpool Law Review*. – 2001. – Vol. 23. – P. 245.

будуть зірвані через ідіосинкратичне тлумачення цих прав... Система, у якій преюдиціальна юрисдикція розподілена між двома судами, здається по суті проблематичною щодо єдності права»¹.

Хоча в таких побоюваннях і міститься раціональне зерно, але п. 2 ч. 3 ст. 256 Договору про функціонування ЄС передбачає певний механізм збереження цілісності та узгодженості права Союзу, а саме: «У випадку якщо Загальний суд вважає, що справа вимагає принципового рішення, яке може вплинути на цілісність або єдність права Союзу, то він може передати справу до Суду ЄС для винесення рішення. Преюдиціальні рішення, винесені Загальним судом, можуть як виняток підлягати перегляду Судом ЄС на умовах і в межах, встановлених у Статуті, якщо існує серйозна загроза, що цілісність або узгодженість права ЄС зазнають впливу». Згідно зі ст. 62 Статуту Суду ЄС пропозицію щодо перегляду Судом ЄС преюдиціального рішення Загального суду може висунути Перший Генеральний адвокат протягом одного місяця з дня винесення рішення. Суд ЄС, у свою чергу, протягом одного місяця вирішує, чи буде він здійснювати перегляд рішення Загального суду. У цьому положенні присутня доля суб'єктивізму, оскільки вирішення того, чи існує загроза цілісності або узгодженості права ЄС, покладено суто на Першого Генерального адвоката, причому це його дискреційне право, а не обов'язок. Суд ЄС, у свою чергу, протягом одного місяця вирішує, чи має бути переглянute відповідне рішення. Як зазначає Е. Джонстон (A. Johnston), Перший Генеральний адвокат ще має знайти механізм для забезпечення швидкості та систематичності перегляду рішень Загального суду².

При розробці Ніщського договору голова Робочої групи щодо майбутнього судової системи ЄС колишній суддя та Голова Суду ЄС О. Дуге пропонував, щоб пропозиція про перегляд рішень Загального суду надходила від Комісії³. Це обґрунтовувалося тим, що функцією Комісії є забезпечення застосування установчих договорів і вона бере участь в усіх преюдиціальних справах. Але цей підхід був відхилений (серед його супротивників був і Генеральний адвокат Ф. Джейкобс). В одному науковці та практики погоджуються — вирішення преюдиціальної

¹ Snell J. European Court and Intellectual Property: a Tale of Hercules, Zeus and Cyclops // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No. 2. – P. 185.

² Johnston A. Judicial Reform and the Treaty of Nice // Common Market Law Review. – 2001. – Vol. 38. – P. 509.

³ Режим доступу до доповіді робочої групи: http://europa.eu.int/en/comm/sj/du_e_en.pdf.

справи Загальним судом повинно бути, скоріш, винятком, ніж правилом. У доповіді Робочої групи було запропоновано передати преюдиціальну юрисдикцію до Загального суду у сферах інтелектуальної власності, тобто справи по торгових марках. Але до цього часу жодних змін у Статут не було внесено.

Підсумовуючи розгляд преюдиціальної процедури Суду ЄС, хотілося б охарактеризувати цю процедуру як «місток» між національними правовими системами держав-членів та правовою системою всього Союзу¹. Преюдиціальні рішення — ефективний засіб правового регулювання, який віддзеркалює інтегративні характеристики правової системи ЄС, її постійну фундаменталізацію, а також поглиблення співробітництва Суду ЄС з національними судовими установами, на чому постійно концентрує увагу Суд у своїх рішеннях. За рівнем активності країни щодо подання преюдиціальних запитів у тій чи іншій сфері можна простежити, наскільки національні суди часто розглядають справи у відповідній сфері. Так, зараз найбільше до Суду ЄС надходять запити щодо вільного переміщення товарів, сільського господарства, конкуренції та соціальної політики².

П. Крейг (P. Craig) називає ст. 267 Договору про функціонування ЄС «коштовністю у короні існуючого режиму»³ та наголошує на трьох причинах цього. По-перше, він вважає, що преюдиціальна процедура — це процесуальна форма, в якій розвиваються такі основоположні принципи, як принцип прямої дії⁴, верховенства права ЄС⁵ та

¹ Ф. Еллот (P. Allott) називає містком між правовими системами держав-членів та правом ЄС не лише преюдиціальні рішення, а ще й директиви. Див.: Allott P. Preliminary Rulings – Another Infant Disease // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, No. 5. – P. 538.

² Статистичні дані діяльності Суду ЄС див.: Stone Sweet A., L. Brunell T. The European Court? National Judges, and Legal Integration: A Researcher's Guide to the Data Set on Preliminary References in EC Law, 1959-98 // *European Law Journal*. – 2000. – Vol. 6, No. 2. – P. 117-127.

³ The European Court of Justice. Edited by de Burca G. and Weiler J.H.H.. – New York: Oxford University Press, 2001. – P. 181.

⁴ Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // *European Court Reports*. – 1963. – P. 1.

⁵ Case 6/64, *Flamino Costa v E.N.E.L.* // *European Court Reports*. – 1964. – P. 585; Case 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* // *European Court Reports*. – 1970. – P. 1125; Case 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* // *European Court Reports*. – 1978. – P. 629; Case 213/89, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others* // *European Court Reports*. – 1990. – P. I-2433.

відповідальності держави¹. Як зазначили Г. Манчіні (G. Mancini) та Д. Кілінг (D. Keeling): «Якщо доктрини прямої дії та верховенства... є “парними колонами правової системи Співтовариства”, то процедура звернень, закладена ст. 177 (зараз ст. 267. — Прим. Т. К.), безперечно має бути нарижним каменем усієї будівлі; без неї обрушиться стеля та дві колони залишаться серед спустошених руїн, які будуть нагадувати храм у Кейп Суніон — красивий, але некорисний»². По-друге, П. Крейг (P. Craig) відмічає, що преюдиціальна процедура є не тільки процесуальною формою, в якій розвиваються такі основоположні принципи, як принцип прямої дії та верховенства права ЄС, але сама є доказом існування прямої дії, оскільки питання права ЄС підіймаються безпосередньо в національних судах держав-членів. По-третє, ст. 267 є механізмом, через який «націоналізується» доктрина верховенства права ЄС, оскільки справа починається та закінчується в національному суді, отримавши пояснення щодо тлумачення або дійсності права ЄС³. Таким чином, Суд ЄС не втручаючись у національну компетенцію, але тем не менш невпинно перетворюється з органу, що здійснює загальне тлумачення європейського права, на орган, який претендує на певне тлумачення також і дотичного національного права. Більш того, у силу об’єктивних причин Суд ЄС поступово перебирає невластиві в рамках процедури преюдиціального запиту функції вказівки щодо доцільності прийняття остаточного рішення по суті спору. Тож значення преюдиціальної процедури для правопорядку ЄС важко переоцінити⁴.

¹ Joined cases 6/90, 9/90 *Francovich and Others v Italian Republic* // European Court Reports. — 1991. — P. I-5357.

² Mancini F., Keeling D. From *CILFIT* to *ERT*: The Constitutional Challenge Facing the European Court // *Yearbook of European Law*. — 1991. — Vol. 11. — P. 2-3.

³ Див.: *The European Court of Justice* / Ed. by de Burca G. and Weiler J.H.H.. — New York: Oxford University Press, 2001. — P. 181-182.

⁴ Проблемні питання преюдиціальної процедури в Суді ЄС були досліджені авторкою у таких роботах: Комарова Т. Преюдиціальні рішення Європейського Суду у механізмі реалізації права ЄС // *Юрид. вісн. України*. — 2004. — № 36(480). — С. 5; Вона ж. Преюдиціальні рішення Суду Європейського Союзу // *Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи за 2003/2004 навч. рік* (Харків, 14-15 жовтня 2004 р.). — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. — С. 72; Вона ж. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств щодо ухвалення преюдиціальних рішень // *Пробл. законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій*. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. — Вип. 86. — С. 81-87.

§ 4. Інші провадження Суду Європейського Союзу (загальний аналіз)

Процедура по оскарженню нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС. Ця процедура відповідно до ст. 265 є специфічною процедурою по захисту прав публічних та приватних осіб у судових органах ЄС. Вона порушується позовом про бездіяльність. Оскільки ст. 265 Договору про функціонування ЄС передбачає жорсткі умови її застосування, то процедура відіграє обмежену роль у розвитку правової системі ЄС.

Метою так званих позовів про бездіяльність є примушення інститутів ЄС (окрім Рахункової палати) до виконання своїх обов'язків у галузях, що належать до їх компетенції, а саме до прийняття рішень, які мають бути прийняті, на думку позивача, відносно нього. Тобто предмет позову обмежений з'ясуванням того, чи була бездіяльність інституту (наприклад, невнесення рішення) нелегітимною, та констатацією бездіяльності як порушення.

Позов про бездіяльність може бути прийнятним, лише якщо задіяний інститут спочатку був закликаний діяти, тобто була проведена досудова попередня процедура. Якщо протягом двох місяців з моменту такого заклику задіяний інститут не визначив своєї позиції, позов може бути поданий до Суду ЄС або Загального суду¹ протягом наступних двох місяців. Якщо ж рішення, якого вимагає позивач, було прийняте інститутом, коли позов вже був переданий до Суду, то провадження припиняється, оскільки зникають підстави такого позову².

Слід підкреслити, що бездіяльність інститутів ЄС може бути визнана нелегітимною, лише якщо інститут мав закріплений правом ЄС чіткий обов'язок приймати відповідне рішення. Хоча ч. 1 ст. 265 Договору про функціонування ЄС визначає підставою позову бездіяльність інститутів «на порушення договорів», але Суд ЄС у своєму рішенні по справі *Eridania v Commission* розтлумачив підставу ширше та визначив, її як порушення «положення права Співтовариства (тепер права ЄС. — Прим. Т. К.)»³. Це означає, що обов'язок інституту при-

¹ Як ми вже з'ясували, справи передаються до Суду ЄС або до Загального суду залежно від того, хто є позивачем. Якщо ним є інститути ЄС або держави-члени, – то до Суду ЄС, а якщо фізичні чи юридичні особи – до Загального суду.

² Case 377/87, *Parliament v Council* // European Court Reports. – 1988. – P. 4017.

³ Joined cases 10, 18/68 *Eridania v Commission* // European Court Reports. – 1969. – P. 459.

ймати відповідне рішення може бути закріплений в будь-якому акті, який має обов'язкову силу для нього.

Обов'язковою вимогою прийнятності позову за ст. 265 Договору про функціонування ЄС є зазначення позивачем конкретного рішення, яке інститут-відповідач не прийняв. Більш того, позивач має детально описати це рішення, для того щоб Суд ЄС виніс рішення по справі, яке б дозволило інституту вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду (ст. 266 Договору про функціонування ЄС).

Позови щодо нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС можуть бути подані проти Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради, Комісії або ЄЦБ. Крім того, на аналогічних умовах позов можна подати щодо бездіяльності органів і установ ЄС, котрі утримуються від прийняття рішень.

Позивачів за цим видом позовів можна поділити на дві групи:

1) держави — члени ЄС та інші інститути ЄС (окрім Суду ЄС, оскільки він відповідальний за правовий захист ЄС і не може сам ініціювати позов, та Рахункової палати);

2) фізичні або юридичні, тобто приватні особи.

Позивачі першої групи можуть оскаржувати бездіяльність інститутів щодо неприйняття будь-яких правових актів, а позивачі другої групи, на відміну від попередніх, обмежені тим, що можуть оскаржувати лише неприйняття інститутом юридично обов'язкового акта, тобто будь-якого акта, іншого, ніж рекомендація чи висновок. Слід зазначити, що такі умови для приватних позивачів є засобом обмеження їх доступу до оскарження як бездіяльності за ст. 265, так і актів ЄС за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, що є своєрідним засобом охорони незалежності та впливу наднаціональних органів.

Приватні особи можуть подавати позов до Загального суду проти інституту ЄС, який не приймає щодо такої особи будь-якого акта, іншого, ніж рекомендація чи висновок. Позов може стосуватися лише неприйняття акта, який би безпосередньо зачіпав правове становище позивача. Приватні особи не можуть оскаржувати неприйняття інститутом акта загального застосування. Для того щоб мати можливість позиватися за ст. 265 Договору про функціонування ЄС, приватні особи мають бути індивідуальними та безпосередніми адресатами акта, який відповідний інститут має обов'язок прийняти¹. Так, у справі *Хлі-*

¹ Суд ЄС у рішенні по справі *Chevalley v Commission* зазначив, що у статтях 263 та 265 закладений однаковий метод обмеження кола належних приватних позивачів (Case 15/70, *Chevalley v Commission* // European Court Reports. – 1970. – P. 975).

боторговельної компанії проти Комісії та Ради ЄС 1979 р. Суд ЄС відхилив скаргу, зазначивши, що позивач міг бути задоволений лише прийняттям регламенту, а регламент ані за своєю формою, ані за змістом не належить до актів, які би могли бути безпосередньо адресовані позивачу.

Статистика свідчить, що за останні 10 років до Суду ЄС жодного разу не надійшла справа по оскарженню незаконної бездіяльності інститутів ЄС, а це означає, що такі позови ініціюються лише приватними позивачами та надходять лише до Загального суду. Так, у 2008 р. до СПІ надійшло 9 таких справ (це становить 1,43 % від загального обсягу справ, що надішли до СПІ за цей рік), у 2007 р. — 12, у 2006 р. — 4, у 2005 р. — 9, у 2004 р. — 15. Тому фактично лише фізичні та юридичні особи, незважаючи на рестриктивне тлумачення ст. 265 Договору про функціонування ЄС, здійснюють контроль, наданий нею, за діяльністю інститутів ЄС, що не можна сказати про ці самі інститути. Науковці відмічають тенденцію, що саме приватні особи починають відігравати значну роль у розвитку та вдосконаленні інтеграційного правопорядку¹. Мотивація та зацікавленість приватних осіб у використанні своїх прав, наданих Союзом, які часто є ширшими, ніж ті, що надані національними правовими системами, роблять значний вплив на природу та темпи інтеграції.

Як вже зазначалося, позови за ст. 265 Договору про функціонування ЄС можуть бути прийнятними лише за умови, що задіяний інститут спочатку був закликаний діяти. Інститут, який отримав відповідний заклик до дії, повинен протягом двох місяців з такого моменту постановити акт або визначити свою позицію щодо цього. Хоча Договір не встановлює певного строку, протягом якого має бути зроблений заклик до інституту, але практика Суду йде шляхом застосування критерію *розумного періоду*, який повинен починатися від моменту, коли позивач дізнався про нелегітимну бездіяльність інституту. Наприклад, Суд ЄС відхилив позов у справі *Netherlands v Commission*, оскільки строк у 18 місяців не є розумним та протирічить вимогам правової визначеності та неперервності дій права ЄС².

Заклик до дії має бути чітко виражений та в ньому має бути вказано, що він робиться згідно зі ст. 265 Договору про функціонування ЄС.

¹ Kilatrick C. *Turning Remedies Around: A Sectoral Analysis of the Court of Justice // The European Court of Justice / Ed. by Grainne de Burca and J.H.H. Weiler.* — New York: Oxford University Press, 2001. — P. 143-147.

² Case 59/70, *Netherlands v Commission // European Court Reports.* — 1971. — P. 639.

Він повинен також містити точну вказівку на те, які акти має прийняти відповідний інститут. Звісно, позов до Суду може подавати тільки той суб'єкт, який закликав до дій, тому він має себе чітко зазначити.

Якщо задіяний інститут визначив свою позицію протягом двох місяців з моменту заклику, позов за ст. 265 буде визнано неприйнятним. Інститут повинен оформити свою позицію листом, телексом чи іншим видом акта.

Суттєвим є те, що в контексті ст. 265 Договору про функціонування ЄС під «бездіяльністю» або «упущенням» інституту розуміється повне ігнорування останнім свого обов'язку без визначення жодної позиції щодо цього. Тому важливо відрізнити ситуацію, коли інститут ігнорує заклик до дій або ухиляється від дій, від ситуації, коли інститут виносить акт, який не задовольняє позивача та забороняє певні дії. Юридичні наслідки у цих двох ситуаціях різні. Перша ситуація веде до можливості подачі позову до Суду за ст. 265 Договору про функціонування ЄС, а друга — є так званім «негативним рішенням»¹ і унеможливує порушення судового провадження за ст. 265, стає, за існування певних обставин, підставою оскарження виданого акта відповідно до ст. 263 Договору про функціонування ЄС².

Дуже цікавою у зв'язку з цим є ситуація, коли відповідний інститут з метою недопущення ініціювання судового процесу за ст. 265 Договору про функціонування ЄС у своїх позиціях відмовляється від прийняття рішень, хоча і має такий правовий обов'язок. Тобто виникає ситуація, коли інститут зловживає своїм становищем і нібито визначає свою позицію, виконуючи вимоги ст. 265, але не приймає акта, який вимагається. Частіше за все така ситуація виникає в правотворчому процесі ЄС, коли один інститут не виконує своїх обов'язків і таким чином блокує прийняття акта. Крім того, інститути можуть оформлювати свої позиції у вигляді актів, які не мають обов'язкової сили, для того щоб їх не можна було оскаржити за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, навіть якщо від них вимагається прийняття акта обов'язкової сили. Таким чином, заінтересована особа позбавляється права на захист своїх інтересів. Суд ЄС, виходячи з того, що подібні ситуації можуть загрожувати правовій системі ЄС та наносити шкоду приватним особам, дійшов висновку, що такі ситуації будуть становити винятки, та постановив, що

---

¹ Хартлі Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 410.

² Case 42/71, *Nortgetreide v Commission* // European Court Reports. – 1972. – P. 105.

явна та виражена відмова інституту від дії в такому випадку не робить неможливим порушення провадження в Суді ЄС/Загальному суді за ст. 265 Договору про функціонування ЄС¹.

Отримання задіяним інститутом заклику до дії є початком спливу двомісячного строку, який надається йому для припинення нелегітимної бездіяльності. Якщо протягом цього періоду інститут не визначив своєї позиції, то потенційний позивач може подати позов до Суду ЄС або Загального суду.

Якщо Суд ЄС/Загальний суд визнає бездіяльність інституту такою, що суперечить праву ЄС, то від інституту вимагається вжиття необхідних заходів для виконання присуду відповідного суду. Крім того, такі заходи повинні бути проведені в розумний період, інакше це теж буде вважатися порушенням.

Рішення Суду не може замінити акта інституту, який не було прийнято. Суд має лише встановлювати нелегітимність бездіяльності інституту та може визначати, який акт повинен бути прийнятий для виконання свого рішення.

Слід зазначити, що за Лісабонськими нововведеннями з'явилося положення про законодавчу ініціативу громадян ЄС (або «Правило одного мільйона»). Це означає, що влада ЄС повинна відповісти законодавчими засобами на ініціативу громадян ЄС відносно створення нормативного акта для регулювання відповідної сфери, якщо під цією ініціативою поставлять свій підпис не менше мільйона людей. Звісно, практики цієї процедури не існує, але саме таке положення дає підстави вважати, що тепер приватні особи зможуть оскаржувати за ст. 265 Договору про функціонування ЄС ситуацію, коли інститут утримується від законодавчої процедури всупереч вимозі як мінімум мільйона громадян ЄС.

Процедура за позовами щодо позадоговірної відповідальності Союзу. Позови щодо позадоговірної відповідальності Союзу є важливою гарантією захисту прав усіх суб'єктів, які діють у рамках ЄС, та можливості отримати відшкодування збитків, завданих неправомірними діями інститутів цієї організації. Стаття 268 Договору про функціонування ЄС встановлює: «Суд ЄС має юрисдикцію у спорах, що стосуються відшкодування збитків, передбачених у частинах 2, 3 ст. 340». Частина 2 ст. 288 у свою чергу встановлює, що у випадку позадоговір-

---

¹ Case 302/87, *European Parliament v Council* // European Court Reports. – 1988. – P. 5615.

ної відповідальності ЄС, відповідно до загальних принципів, спільних для правових систем держав-членів, відшкодовує будь-які збитки, завдані його інститутами або його службовцями при виконанні своїх обов'язків. Частина 3 ст. 340 Договору про функціонування ЄС додала до переліку відповідачів ще й ЄЦБ з його службовцями, а Суд ЄС своєю практикою доповнив цей перелік Європейським Інвестиційним Банком¹. Ця розширювальна практика Суду ЄС говорить про те, що в контексті ст. 340 Договору про функціонування ЄС «інститути» означають будь-які органи, створені установчими договорами, та уповноважені приймати акти від імені ЄС². Дуже дивно, що в Лісабонському договорі не була врахована така практика та не були внесені розширювальні доповнення в цю статтю. Тим паче, що коло суб'єктів, акти яких можна оскаржувати відповідно до ст. 263 Договору про функціонування ЄС, Лісабонським договором було розширене. До статті 263 була додана можливість оскаржувати акти органів та установ ЄС, а ось ст. 340 таким чином не була доповнена, навіть незважаючи на існування усталеної практики Суду ЄС та СПП.

Одразу слід зауважити, що відповідачем за цим видом позовів має виступати ЄС, а представляти його той інститут, який спричинив збитки. У даному випадку принцип представництва ЄС Комісією не діє³.

Підставами для відповідальності є сукупність трьох елементів: дії або бездіяльності інституту, спричинення позивачеві збитків та причинний зв'язок між двома попередніми елементами. Загальні принципи, спільні для правових систем держав-членів, на які міститься посилання в ч. 3 ст. 340 Договору про функціонування ЄС, а відповідно до них і практика національних судів держав-членів додали ще один необхідний елемент для настання відповідальності — вину інституту.

Перший елемент, тобто дії або бездіяльність, розуміється в широкому контексті та включає в себе будь-які дії чи то в формі прийняття юридично обов'язкового акта (що на практиці частіше за все буває підставою відшкодування збитків), поширення неправдивої або таємної інформації⁴, неналежне управління або нагляд за діяльністю, яка

¹ Case 370/89, *SGEEM v European Investment Bank* // European Court Reports. – 1992. – P. I-6211.

² Хартли Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 490-491.

³ Joined cases 63-69/72, *Werhahn v Council and Commission* // European Court Reports. – 1973. – P. 1229.

⁴ Case 145/83, *Adams v Commission* // European Court Reports. – 1985. – P. 3539.

підпадає під компетенцію інституту¹, тощо. Дія або бездіяльність може надходити від самого ЄС, яке діє через свої інститути, або безпосередньо від дій його службовців. Дії останніх будуть підставами позову лише, в разі коли вони внаслідок внутрішнього та прямого зв'язку є невід'ємним продовженням завдань інституту².

Окрім існування самого порушення, слід довести, що воно є грубим (серйозним). Нині Суд ЄС трактує, що ступінь грубості (серйозності) порушення залежить від низки факторів, а саме: від чіткості та зрозумілості норми, яка була порушена; від обсягу повноважень, якими наділений орган, що скоїв порушення; від того, чи є помилка вибачальною; від того, було порушення навмисним чи ненавмисним³.

Щодо відшкодування збитків через бездіяльність інститутів ЄС, то воно є можливим за наявності в інститутів чітко закріпленого обов'язку діяти. Дж. Шо (J. Shaw) відзначає, що за обставин, коли інститути мають широку свободу вибору відносно природи та форми своїх дій, дуже складно довести їх обов'язок діяти певним чином, а це ускладнює отримання компенсації збитків, завданих їх бездіяльністю⁴.

Слід зазначити, що вимоги до настання відповідальності ЄС за прийняття нелегітимного акта відповідно до ст. 340 Договору про функціонування ЄС еволюціонували з розвитком практики Суду ЄС та СПІ. Так, раніше Суд ЄС визначав, що для настання такої відповідальності позивач мав анулювати акт, нелегітимна дія якого спричинила збитки, скориставшись процедурою за ст. 263 Договору про функціонування ЄС⁵. Протилежне раніше унеможливлювало призначення компенсації збитків, оскільки раніше в межах провадження за ст. 340 Договору про функціонування ЄС Суд не мав повноважень анулювати акт. Це викликало багато труднощів для приватних осіб, оскільки, як доведено у розділі 2, доступ до процедури оскарження

¹ Joined cases 326/86, 66/88 *Francesconi v Commission* // European Court Reports. – 1989. – P. 2087; Case T-231/97, *New Europe Consulting and Brown v Commission* // European Court Reports. – 1999. – P. II-2403.

² Case 9/69, *Sayag v Leduc* // European Court Reports. – 1969. – P. 329.

³ Joined cases 46/93, 48/93, *Brasserie du Pêcheur SA v Bundesrepublik Deutschland and The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1029. Слід зазначити, що ця справа стосувалася відповідальності держав, але Суд вказав, що умови відповідальності ЄС мають бути однаковими з умовами відповідальності держав.

⁴ Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – P. 542.

⁵ Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95.

актів ЄС для них є досить обмеженим. Пізніше Суд визнав, що позови про відшкодування збитків є автономною процедурою, яка не може залежати від інших процедур¹.

Для того щоб позивач міг вимагати відшкодування збитків, за загальним правилом ці збитки мають бути очевидними, реальними, такими, що можуть піддатися кількісному виміру та бути доведені. Хоча Суд ЄС визнав також можливість подачі позову і до моменту виникнення збитків, коли їх причина вже наявна, а самі збитки виникають пізніше (рішення по таких справах являтимуть собою декларацію про право на компенсацію)², а також подачі позову щодо відшкодування упущеної вигоди³.

Тягар доказування існування як збитків, так і причинного зв'язку лежить суто на позивачеві. Як зазначає Е. Тос (A. Toth), встановлення необхідної причинності може породжувати багато проблем на практиці. Це стосується вчасності, сфери економічних та комерційних відносин, де причина події може полягати в багатьох факторах, об'єктивних та суб'єктивних. Одна й та ж дія тут може спричинити різні наслідки, навіть незалежно від дій інститутів ЄС. Тому якщо дії інститутів ЄС є лише одним із багатьох факторів, що спричинили шкоду, то цього буде недостатньо для настання відповідальності за ст. 340 Договору про функціонування ЄС. Достатнім причинний зв'язок буде, якщо він є «прямим, негайним і виключним» та не залежить від впливу інших причин⁴.

Щодо наявності вини, то оскільки в більшості правових систем держав-членів наявність вини враховується при вирішенні питання про відшкодування збитків, тож і Суд ЄС перейняв цей принцип. Декілька разів перед Судом позивачі ставили питання про відшкодування збитків без наявності вини інституту, посилаючись на французьку концепцію *egalite devant les charges publiques* (рівномірного розподілу публічного тягаря) та німецьку концепцію *Sonderopfer*, які означають настання за певних обставин відповідальності держави без наявності вини,

¹ Case 5/71, *Aktien-Zuckerfabrik Schoppenstedt v Council* // European Court Reports. – 1971. – P. 975.

² Case 25/64, *FERAM and others v ECSC High Authority* // European Court Reports. – 1965. – P. 414.

³ Joined cases 56-60/74, *Kampffmeyer v Council and Commission* // European Court Reports. – 1976. – P. 711.

⁴ Toth A.G. The Concepts of Damage and Causality as Elements of Non-Contractual Liability // The Action for damages in Community Law. Eds. Heukels T., McDonnell A. – The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 1997. – P. 192.

але Суд ухилився від відповіді на це питання. У зв'язку з тим, що практика розгляду справ за ст. 340 Договору про функціонування ЄС є відносно малою, то остаточно зрозуміти ставлення судів ЄС до можливості відшкодування збитків без наявності вини неможливо. Але важливо те, що, в разі коли позивач доведе, що порушення з боку інституту є грубим (серйозним), то доводити існування вини не потрібно, оскільки цей параметр вже закладений при визначенні того, чи є порушення грубим (серйозним).

Позов про відшкодування збитків за ст. 340 Договору про функціонування ЄС може бути поданий відповідно до ст. 43 Статуту Суду ЄС протягом п'яти років з моменту виникнення обставин, які є підставою цього позову. Труднощі тут становить визначення моменту виникнення підстав позову. Це може бути: момент настання події, яка призвела до шкоди, момент виникнення збитків або момент, коли особа дізналася про заподіяння їй збитків. У справі *Milch- Fett- und Eierkontor v. Commission and Council* Суд ЄС зупинився на критерії моменту виникнення збитків, але можлива ситуація, коли він візьме за базу інший критерій. Напевно, у кожному конкретному випадку Суди мають виходити з обставин справи.

У 2008 р. до СПІ надійшло 15 позовів про відшкодуванню збитків на підставі позадоговірної відповідальності (це відносно велика кількість порівняно з 8 позовами у 2006 р., у 2007 р. надійшло 27 позовів).

Процедура винесення Судом ЄС висновків щодо сумісності міжнародних угод, які укладаються Союзом і третіми державами чи міжнародними організаціями, з установчими договорами. Ця процедура є консультативною та факультативною юрисдикцією Суду ЄС в силу ч. 11 ст. 218 Договору про функціонування ЄС. Такі висновки надаються Судом ЄС, у випадках коли держава-член або Європейський Парламент, Рада чи Комісія хочуть таким чином перевірити ще не укладену угоду. Це є правом, а не обов'язком держав-членів і перерахованих інститутів, тому вони можуть розпоряджатися ним на свій розсуд, коли вважають таку міру необхідною. Так, за останнє десятиріччя Суд ЄС виніс загалом лише три висновки (по одному в 2006, 2002, 2001 рр.). Таке нечасте використання процедури можна пояснити тим, що в ЄС існують інші неперевентивні методи контролю за подібними угодами (для оскарження легітимності таких актів можуть використовуватися, наприклад, статті 263 та 267 Договору про функціо-

нування ЄС). У більшості випадків за висновками щодо сумісності міжнародних угод до Суду ЄС звертається Комісія.

Під «угодою» у контексті ст. 218 Договору про функціонування ЄС розуміється угода будь-якої форми між суб'єктами міжнародного права, яка має обов'язкову силу для них¹. Безумовно, ЄС має мати намір приєднатися до цієї угоди для того, щоб існувала можливість скористатися процедурою за ст. 218. Таким чином може перевірятися сумісність із установчими договорами змішаних угод, по яких сторонами є як держави-члени, так і ЄС.

У ряді своїх висновків Суд ЄС зазначив, що він має юрисдикцію досліджувати сумісність міжнародних угод не тільки з установчими договорами, але й перевіряти наявність у ЄС та його інститутів повноважень і процедурних можливостей щодо укладання відповідних угод².

За своє призначення та характеристику висновки Суду ЄС щодо сумісності міжнародних угод з установчими договорами прийнято називати такими, що наділені «превентивними функціями»³. Їх винесення попереджає виникнення в подальшому відмінностей у положеннях права ЄС у цілому та нової його частини, представленої міжнародними угодами, укладеними ЄС. У зв'язку з превентивним призначенням таких висновків Суду ЄС виникає ще одна умова прийнятності звернення від інституту чи держави-члена відповідно до ст. 218 Договору про функціонування ЄС — строкові рамки такого звернення. Прямо в Договорі вони не встановлені, але логічним є те, що звернення має бути зроблене ще до того, як угода стане обов'язковою для ЄС. Тобто звернення може бути подане до Суду ЄС до початку Комісією необхідних переговорів, під час їх проведення або після закінчення. Головне, щоб Рада не уклала цю угоду у відповідності з усіма вимогами ст. 218 Договору про функціонування ЄС⁴. Якщо ж звернення подане до початку переговорів, то для того, щоб Суд мав змогу виконати свої функ-

¹ Opinion 1/75, *Opinion of the Court given pursuant to article 228 of the EEC Treaty* // European Court Reports. – 1975. – P. 1355.

² Див.: Opinion 2/91, *Convention No 170 of the International Labor Organization concerning safety in the use of chemicals at work* // European Court Reports. – 1993. – P. I-1061; Opinion 2/94, *Accession by the Community to the ECHR* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1759.

³ Lenaerts K., Arts D. *Procedural Law of the European Union*. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – P. 277.

⁴ Opinion 1/94, *Agreement establishing the World Trade Organization* // European Court Reports. – 1994. – P. I-5267.

ції, має бути визначений, принаймні, предмет угоди та існувати достатня інформація про інституційний апарат угоди¹.

Найвідомішим випадком реалізації юрисдикції Суду ЄС щодо надання висновків про відповідність міжнародних угод установчим договорам стало звернення Комісії щодо можливості приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.² Слід одразу зазначити, що відповідно до позицій декількох держав-членів звернення Комісії було передчасним, оскільки ч. 11 ст. 218 Договору про функціонування ЄС дає право звертатися щодо перевірки «передбачуваної угоди». У конкретному випадку говорити про «передбачувану угоду» не можна, оскільки з питання щодо приєднання до Конвенції не було досягнуто згоди між державами-членами та жодні підготовчі дії не були проведені. Суд ЄС відкинув такі заперечення на підставі того, що висновок має бути наданий заради інтересів інститутів ЄС, всіх держав-членів та інших держав ще до того, як почнуться підготовчі дії щодо приєднання. Суд зробив висновок, що на момент винесення висновку ЄС не вистачає компетенції приєднатися до Конвенції. Приєднання призвело б до можливості оскаржувати право ЄС у будь-якому суді, що є неприпустимим. У зв'язку з цим рішенням слід зауважити, що з моменту його винесення багато чого змінилося в правовому статусі ЄС, тому Лісабонський договір передбачив можливість ЄС приєднатися до Конвенції (ч. 2 ст. 6 Договору про ЄС, Протокол щодо ч. 2 ст. 6 Договору про ЄС відносно приєднання Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), але з деякими особливими умовами.

Повертаючись до ст. 218 Договору про функціонування ЄС, слід пригадати висновок Суду ЄС щодо Угоди про Європейський Економічний Простір³. У цьому висновку Суд ЄС підкреслив, що деякі інституційні аспекти Угоди про Європейський Економічний Простір, особливо щодо створення окремого суду та заснування нової правової системи, є несумісними з автономією правового порядку Співтовариства. Суд таким чином вніс свій внесок в утвердження та розвиток

---

¹ Opinion 1/78, *International Agreement on Natural Rubber* // European Court Reports. – 1979. – P. 2871; Opinion 2/94, *Accession by the Community to the ECHR* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1759.

² Opinion 2/94, *Accession by the Community to the ECHR* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1759.

³ Opinion 1/91, *Draft Treaty on a European Economic Area* // European Court Reports. – 1991. – P. I-6079.

концепції автономії правового порядку, а С. Везеріл (S. Weatherill) підкреслила, що висновок був «зенітом» того, як Суд описував Договір про ЄЕСпв як Конституції¹. На основі цього висновку первинна Угода була переглянута з урахуванням зауважень Суду та знов подана на його розгляд, Суд виніс позитивний висновок щодо її співвідношення з положеннями Договору про ЄЕСпв². У результаті 2 травня 1992 р. схвалена Угода буда підписана.

Винесення Судом ЄС позитивного висновку щодо сумісності міжнародної угоди з установчими договорами не виключає можливості в майбутньому оскаржити акт Ради, який ввів у дію цю міжнародну угоду всередині ЄС³. А ось якщо висновок Суду є негативним, то така угода може набути чинності тільки після внесення поправок до самої угоди або до установчих договорів відповідно до ст. 48 Договору про ЄС.

Процедура вирішення спорів між ЄС та його службовцями (ст. 270 Договору про функціонування ЄС). Нині позови щодо вирішення спорів між ЄС та його службовцями підпадають під юрисдикцію Трибуналу з питань цивільної служби ЄС. У 2008 р. до Трибуналу було подано 111 позовів (у 2007 р. — 157, 2006 — 148). Виходячи з практики Трибуналу, можна сказати, що він розглядає справи, які стосуються: неправомірного звільнення; впливу на пенсійні права службовців та на національні пенсійні схеми переходу на грошову одиницю євро⁴; умов, за яких відповідно до Посадових регламентів певні групи службовців можуть раніше виходити на пенсію без зниження пенсійних виплат⁵; визначення професійних захворювань⁶; відмов у прийнятті на певні посади⁷ тощо.

¹ Weatherill S. *Law and Integration in the European Union*. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – P. 184.

² Opinion 1/92, *European Economic Area Agreement (no. 2)* // European Court Reports. – 1992. – P. I-2821.

³ Opinion 3/94, *Framework Agreement on Bananas* // European Court Reports. – 1995. – P. I-4577. Це було підтверджено і рішенням Суду ЄС по справі 122/95 (Case 122/95, *Germany v Council* // European Court Reports. – 1998. – P. I-973).

⁴ Case F-100/05, *Chatziioannidou v Commission* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 10. – P. 25.

⁵ Case F-86/05, *De Soeten v Council* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 261. – P. 32.

⁶ Case F-18/05, *D v Commission* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 212. – P. 47.

⁷ Case F-25/05, *Mc Sweeney and Armstrong v Commission*. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docol=docol&docjo=docjo&numaff=F-25/05%20&datefs=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>.

<http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docol=docol&docjo=docjo&numaff=F-22/05%20&datefs=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>.

Службовці можуть оскаржувати в Трибуналі обов'язкові акти, які мають вплив на їх правове становище. Якщо службовець оскаржує акт загальної дії, то він має довести його пряму дію на себе та особисту заінтересованість у винесенні судового рішення¹. Слід зазначити, що не можуть ініціювати позови за ст. 270 Договору про функціонування ЄС профспілки, які є юридичними особами, оскільки процедури, передбачені Посадовими регламентами, розраховані на індивідуальні скарги.

Відповідачем перед Трибуналом по даному виду позовів виступає інститут, який видав акт, що вплинув на правове становище позивача, або орган ЄС, який наймав службовця. Частіше за все відповідачем у процедурі за ст. 270 Договору про функціонування ЄС виступає Комісія (у 2008 р. — 54,95 % від усіх справ, у 2007 р. — 50,96 %, у 2006 р. — 75 %), потім йде Європейський Парламент — 141, 41 % у 2008 р. та 13,78 % у 2007 р., Рада — 4,5 % у 2008 р. та 3, 82 % у 2007 р., Суд ЄС — близько 4 % в усі роки (хоча в 2008 р. Суд ЄС жодного разу не був притягнутий як відповідач за ст. 270), Рахункова палата — 5, 41 % у 2008 р. (до 2008 р. на неї припадало не більше 2 %) та ЄЦБ — 2,72 %. Частка інших агенцій та органів ЄС становила у 2008 р. 18,02 %, у 2007 р. — 24,84 % , а у 2006 р. — 5,36 %.

Головною рисою процедури за ст. 270 Договору про функціонування ЄС є те, що відповідно до п. 2 ст. 91 Посадових регламентів її ініціюванню перед Трибуналом має передувати подача службовцем у встановлені строки скарги до інституту чи органу ЄС, який видав акт, що вплинув на його правове становище, та відмова цього органу в задоволенні скарги. Тобто можна сказати, що позов до Трибуналу — це, так би мовити, апеляція на рішення відповідного інституту чи органу.

Слід зауважити, що Трибунал, хоча і не відіграє значної ролі в розвитку фундаментальних принципів і положень інтеграційного права, але зі свого боку робить внесок у зміцнення захисту службовців ЄС, що показує ставлення інститутів Союзу до приватних осіб.

Процедура винесення рішень Судом ЄС відповідно до арбітражних застережень, які містяться в контрактах, укладених ЄС або від його імені, незалежно від того, регулюється цей контракт публічним чи приватним правом (ст. 272 Договору про функціонування ЄС), виносяться Судом ЄС/СПІ (а зараз відповідно Судом ЄС/Загальним су-

¹ Case T-49/90, *Herremans v Commission* // European Court Reports. – 1991. – P. II-467.

дом) не досить часто. Це пояснюється тим, що частіше за все сторони контрактів не роблять відповідних арбітражних застережень, а отже, залишають розгляд спорів за контрактами під юрисдикцією національних судів. Хоча на думку К. Ленаертса (K. Lenaerts) та Д. Артса (D. Arts), внесення арбітражного застереження щодо юрисдикції судових інстанцій ЄС у контракт має бути привабливим для його сторін, оскільки ці суди «являють собою місце зустрічі багатьох правових культур», що в результаті робить їх гідними механізмами вирішення спорів за контрактами. Крім того, названі науковці підкреслюють, що розгляд спору в судових інстанціях ЄС попереджає винесення національними судами рішень у важливих для ЄС питаннях, що могло би зашкодити єдності права Союзу¹.

Спір щодо контрактів може вирішуватися або Судом ЄС, або Загальним судом залежно від того, хто виступає позивачем по справі. Якщо позивачем виступає ЄС, то справа вирішується Судом ЄС, а якщо приватна сторона — то справа розглядається Загальним судом. Так, у 2008 р. до СПІ надійшло 12 справ відповідно до ст. 238 Договору про ЄСпв (зараз ст. 272 Договору про функціонування ЄС) (для порівняння: у 2007 р. — 8 справ, 2006 р. — 9 справ, 2005, 2004 рр. — по 8 справ, 2003 р. — 3 справи). Суд ЄС не виносив рішення відповідно до арбітражних застережень з 2000 р.

Слід зазначити, що з 1998 р. обговорюється питання повної передачі під юрисдикцію СПІ (відповідно зараз під юрисдикцію Загального суду) справ по арбітражних застереженнях, але досі такі зміни не відбулися. Як зауважують К. Ленаертса (K. Lenaerts) та Д. Артса (D. Arts), така передача юрисдикції до СПІ сприяла би зміні «аномальної ситуації», коли приватні особи перебувають у нерівному становищі поряд із ЄС як учасники процесу, оскільки при розгляді справи в Суді ЄС (якщо позивачем є ЄС) приватні особи не мають можливості оскаржувати рішення Суду. А ЄС, у свою чергу, має змогу подати апеляцію на рішення СПІ, якщо позивачем по справі виступають приватні особи².

Арбітражне застереження може надавати Суду ЄС/Загальному суду ексклюзивну юрисдикцію, тобто виключне право вирішувати спір. Але можлива ситуація, коли застереження передбачає можливість вирішення спорів різними судами. У кожному конкретному випадку питання має

¹ Leanaerts K., Arts D. Procedural Law of the European Union. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – P. 335–336.

² Див.: Leanaerts K., Arts D. Procedural Law of the European Union. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – P. 337.

вирішуватися залежно від змісту арбітражного застереження, тобто єдиного підходу до вирішення колізій існувати не може.

Вибір законодавства, за яким має вирішуватися спір, залишається за сторонами контракту, що має бути закріплено в арбітражному застереженні. У протилежному разі на ситуацію поширюється дія Римської конвенції про право, яка застосовується щодо контрактних зобов'язань 1980 р.

Висновки до розділу 2

У системі процесуальних форм реалізації юрисдикції основними виступають судові провадження, які врегульовані статтями 258–260, 263 та 267 Договору про функціонування ЄС. Стаття 258 Договору про функціонування ЄС не має такого фундаментального значення для розвитку основ права ЄС, як ст. 267, але вона перестала бути просто правовим механізмом втілення права ЄС і стала інструментом досягнення певних політичних цілей. Комісія використовує її, коли між нею та державою-членом наявні розбіжності в інтерпретації змісту зобов'язань або як застереження про існування порушень. Але головне — провадження за ст. 258 стало ефективним «форумом» для інститутів ЄС із державами-членами, приведення їх дій у відповідність до права ЄС і для запобігання доведенню справи до Суду.

Очевидно, що у межах процедури за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС діяльність Суду ЄС нерозривно пов'язана з діяльністю Комісії, а Суд та Комісія мають, так би мовити, змішані повноваження. Незважаючи на це, Комісію не можна назвати органом, наділеним певними судовими функціями, хоча вона має наближені до судових нехарактерно широкі повноваження в деяких ключових галузях права ЄС. У провадженні за статтями 258–260 Договору про функціонування ЄС її слід охарактеризувати як орган, який виконує функцію ухвалення квазісудових рішень протягом адміністративної стадії провадження. Комісія має широкі специфічні повноваження в рамках цієї стадії, а в деяких випадках навіть Суд ЄС не може втручатися в них.

Європейські співтовариства, а потім і Союз створювались для реалізації загальних ідей інтеграції. У цьому аспекті механізм контролю над актами ЄС у межах відповідного провадження згідно зі ст. 263 Договору про функціонування ЄС є інструментом, який забезпечує

інституційний баланс у ЄС та виступає гарантією недопущення зловживання владою інститутами Союзу. Процедура за ст. 263 Договору про функціонування ЄС має гарантувати збереження інтересів держав-членів та інтересів приватних осіб у дуже складному механізмі реалізації інтеграційних цінностей. У свій час для загальних ідей інтеграції приватним особам закладалося мало можливостей. Головна роль відводилася Комісії та Раді, а їх акти не підлягали контролю з боку приватних осіб. Але з часом змінилися як сам Союз, так і концепція інтеграції і тому реалії вимагали внесення відповідних змін у процедуру оскарження актів ЄС приватними особами для більш ефективного функціонування інтеграційного правопорядку.

Звернення до Суду ЄС із запитом щодо тлумачення установчого договору, дійсності та тлумачення актів ЄС за процедурою преюдиціального провадження, яка передбачена ст. 267 Договору про функціонування ЄС, служить передусім втіленню правової визначеності та єдиному застосуванню права ЄС.

По суті, преюдиціальні рішення стали своєрідним «містком» між національними правовими системами держав-членів і правовою системою всього Союзу та ефективним засобом правового регулювання, який відбиває інтегративні характеристики правової системи ЄС, її постійну фундаменталізацію, а також поглиблення співробітництва Суду ЄС з національними судовими установами.

Суд ЄС невпинно перетворюється з органу, що здійснює загальне тлумачення інтеграційного права, на орган, що претендує також на опосередковане тлумачення і дотичного національного права. Більш того, у силу об'єктивних причин Суд ЄС поступово перебирає невластиві в рамках процедури преюдиціального запиту функції формування правоположень щодо доцільності прийняття національним судом остаточного рішення по суті спору.

Щодо процедури по оскарженню нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС за ст. 265 Договору про функціонування ЄС, то установчі договори надали право користуватися нею як інститутам ЄС, так і приватним особам. Але практика показала, що саме приватні особи почали частіше користуватися цієї можливістю захисту своїх прав і тим самим відігравати значну роль у розвитку та вдосконаленні інтеграційного правопорядку. Це відбиває останні тенденції, які розвиваються в ЄС та полягають у подальшій демократизації та більшому доступі приватних осіб до процесу вироблення політики і прийняття рішень

в ЄС. Тій самій меті служить і процедура за позовами щодо позадоговірної відповідальності Союзу (ст. 268 Договору про функціонування ЄС), на основі якої ЄС відшкодовує приватним особам будь-які збитки, завдані його інститутами або його службовцями при виконанні своїх обов'язків.

Процедура винесення Судом ЄС висновків щодо сумісності міжнародних угод, які укладаються Союзом і третіми державами чи міжнародними організаціями, з установчими договорами можна віднести до конституційної юрисдикції Суду (ч. 11 ст. 218 Договору про функціонування ЄС). Суд ЄС виступає в даному випадку гарантом послідовності права ЄС та його узгодженості з новими нормами, які приходять до ЄС із зовні. Суд ЄС у рамках цієї процедури здійснює захист живої конституції ЄС — установчих договорів.

Усі інші судові процедури, передбачені установчими договорами ЄС, хоча і не відіграють фундаментального значення в розбудові політики Союзу, але покликані вирішувати поточні питання життєдіяльності організації. Наприклад, процедура вирішення спорів між ЄС та його службовцями покликана захищати права службовців, котрих у ЄС дуже багато (лише Комісія нараховує більше 20 тис. службовців).

РІШЕННЯ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЇХ ПРИРОДА ТА ФУНКЦІЇ

§ 1. Природа рішень Суду Європейського Союзу

Юрисдикція Суду ЄС, як зазначалося, реалізується в процесуальних формах. Ними, власне, є провадження та рішення — остаточні акти судового розгляду. Даний теоретичний концепт є визначальним не лише для характеристики механізмів реалізації юрисдикції Суду ЄС, але відбиває і такий феномен судочинства, як розгляд справи у розумінні процесуальних гарантій належного та справедливого правосуддя, оскільки процедури судочинства та судові рішення як правові інструменти забезпечують не лише формальне вирішення того чи іншого юридичного питання, але й правову визначеність та правопорядок у цілому, тобто є гарантіями принципу *res judicata*.

Юрисдикції Суду ЄС значною мірою визначає специфіку актів, які ухвалюються ним¹. Він уповноважений видавати три види рішень: власне рішення, накази та висновки. Рішення та висновки ухвалюються Судом у межах тих чи інших проваджень за результатами розгляду справ, а накази ухвалюються при вирішенні процесуальних питань або при з'ясуванні, що подібне питання вже було винесене в рамках іншого процесу або питання є явно очевидним, враховуючи вже існуючу практику. У такому випадку Суд виносить наказ, який відсилає до попереднього рішення або практики (ч. 3 ст. 104 Регламенту Суду ЄС).

Судовий розгляд по всіх процедурах, які належать до юрисдикції Суду ЄС, як правило, закінчується ухваленням рішення Суду.

Висновки Суд ЄС виносить за запитом держав-членів, Парламенту, Ради чи Комісії щодо відповідності міжнародних угод, які укладаються

¹ У цьому параграфі йтиметься переважно про природу рішень саме Суду ЄС, оскільки вони і відіграли конститутивну роль у встановленні інтеграційного правопорядку.

Союзом і третіми державами чи міжнародними організаціями, положенням установчих договорів (ст. 218 Договору про функціонування ЄС).

Питання щодо руху справи, зупинення застосування оскаржуваного акта, встановлення необхідних тимчасових заходів, зупинення примусового виконання деяких рішень Ради або Комісії, питання щодо допиту свідків, залучення експертів, виправлення у рішенні помилок, надання правової допомоги, визнання апеляції неприпустимою та судових витрат¹ вирішуються Судом ЄС шляхом винесення наказів.

Оскільки накази стосуються внутрішніх процесуальних питань, а висновки за статистикою не становлять великого обсягу роботи Суду², то саме рішення Суду ЄС як форма реалізації його юрисдикції має безпосередній вплив на інтеграційний правопорядок³, а тому саме вони і становлять предмет дослідження цього розділу.

Слід зазначити, що більшість науковців виділяють як джерела права ЄС разом із установчими договорами, нормативними актами інститутів Союзу, які видаються у відповідному порядку на основі, встановленій у вищеназваних договорах, та деякими іншими вторинними джерелами, саме рішення Суду ЄС⁴. С. Ю. Кашкін вказує на особливий статус рішень наднаціональних судів і відносить їх до третьої, особливої групи джерел права ЄС, поряд із первинним та вторинним правом⁵. О. М. Москаленко, говорячи про класифікацію джерел права

¹ Регламентом Суду ЄС надана можливість вирішувати питання щодо судових витрат як в остаточному рішенні, так і окремим наказом (ст. 69 Регламенту Суду ЄС). Частіше за все Суд ЄС роз'яснює це питання в самому рішенні.

² За рік Суд ЄС виносить не більше одного висновку, а іноді жодного.

³ Див.: Комарова Т. В. Юридична сила та нормативність рішень Суду Європейських Співтовариств // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. повід. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 148-151.

⁴ Див.: Топорнин Б. Н. Европейское право: Учебник. – М.: Юристъ, 1998. – С. 283; Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 476; Тихоновецкий Д. С. Проблема прецедента в праве ЕС // Російський журнал міжнародного права. – 2001. – № 2. – С. 89; Малахов В. П. Право Європейського Союзу: проблема источников: Монографія. – М.: Моск. Ун-т МВД России, 2003. – С. 46-48; Андриенко Я. П. Роль Суда ЕС в формировании европейского правового пространства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – С. 86.

⁵ Право Європейського Союзу в вопросах и ответах: учеб. пособие / Отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – С. 56; Кашкин С. Ю., Калининченко П. А. Право Європейського Союзу // Глобалістика: енциклопедія. – М.: Диалог, 2003. – 1328 с. – С. 835–836. Такої ж думки дотримується і Н. Т. Ебралідзе (Див.: Ебралідзе Н. Т. Методи правотворчества в ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Казань, 2004. – С. 40).

ЄС, ставить прецеденти Суду ЄС на третій рівень виробленої ієрархії, тобто після установчих договорів (перший рівень) та міжнародно-правових забор'язань ЄС (другий рівень). Цікаво, що на четвертий рівень науковець ставить акти органів ЄС, а це підкреслює той факт, що «саме нормативно-правові акти Співтовариств повинні відповідати рішенням суду ЄС, а не навпаки, як це прийнято у більшості національних правових систем»¹. Такі відомі науковці з європейського права, як Дж. Стейнер (J. Steiner) та Л. Вудз (L. Woods), навіть називають рішення Суду, що становлять джерела права ЄС, «судовим законодавством»². Авторка є прихильницею цієї думки, що рішення Суду ЄС не можна відносити до актів суто вторинного права, оскільки Суд ЄС посідає особливе місце в інституційній системі Союзу та своїм тлумаченням положень установчих договорів виходить за рамки тлумачення лише вторинного права і тим самим його тлумачення є формою права. Дуже влучним у цьому контексті є вираз С. Ю. Кашкіна про те, що, даючи офіційне тлумачення установчим договорам та виводячи з них нові норми, суди Союзу розвивають первинне право Союзу, створюють його «живу конституцію»³. Майже так висловився і Ф. Манчіні (F. Mancini). Він відмітив, що Суд ЄС, надаючи телеологічне та систематичне тлумачення установчим договорам, розпочав їх конституціоналізацію⁴. Під конституціоналізацією мається на увазі надання положенням установчого Договору вертикального ефекту, тобто вони надають права та накладають обов'язки не лише на держави-члени, але й на всіх юридичних, публічних та приватних осіб, які перебувають під юрисдикцією ЄС. Це є підставою для використання у внутрішніх правових системах держав-членів та перед їх національними судами як положень установчих договорів, так і вторинного права ЄС із рішеннями Суду ЄС.

¹ Москаленко О. М. До класифікації джерел права Європейського Союзу // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 54.

² Steiner J., Woods L. Textbook on EC Law. – [7th Ed.]. – London: Blackstone Press Limited, 2000. – P. 48.

³ Право Європейського Союзу: учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкіна. – М.: Юрист, 2002. – С. 145.

⁴ Див.: Mancini F. G. The Making of a Constitution for Europe // Common Market Law Review. – 1989. – Vol. 26. – P. 596–614. З цього приводу також див.: Cassese S. La Costituzione Europea // Quaderni Costituzionali – 1991. – Vol. 11. – P. 187–192; Sauter W. The Economic Constitution of the European Union // Columbia Journal of European Law. – 1998. – Vol. 4. – P. 30–36.

Як одна з форм права рішення Суду ЄС мають свої особливості, які виявляються у сфері дії, характері нормативності, ступені юридичної сили, формі та визначають їх юридичну природу, тобто сукупність юридично значущих характеристик. Певні труднощі з визначенням юридичної природи рішень Суду ЄС виникають у зв'язку з відсутністю в установчих договорах відповідних роз'яснювальних положень відносно цього питання.

При розгляді проблематики правової природи рішень Суду ЄС найголовніше питання, що постає, — це їх юридична сила. Юридична сила рішень Суду ЄС є однією із властивостей, яка визначає їх особливе місце серед джерел права ЄС. Взагалі юридична сила акта — це властивість, яка вказує на співвідношення конкретного акта з іншими видами актів у їх ієрархії. Певною мірою юридична сила актів залежить від місця органу, який уповноважений його приймати. Говорячи про юридичну силу рішень Суду ЄС, перш за все необхідно визначити наявність чи відсутність у них сили прецеденту.

Установчі договори не уповноважують Суд ЄС встановлювати нові норми права, а отже, і створювати прецеденти. До Лісабонських змін у Договорі про ЄСпв існувала ст. 220, яка зобов'язувала Суд забезпечувати дотримання права при тлумаченні та застосуванні Договору. Але оскільки на практиці в рамках своєї юрисдикції Суд ЄС не тільки надає тлумачення інтеграційного права, але й виводить з нього нові норми, які в подальшому змінюють правопорядок (а в деяких випадках на їх підставі навіть змінювались установчі договори), то нова редакція установчого Договору цього положення не містить, тобто не обмежує діяльність Суду ЄС лише забезпеченням дотримання права при тлумаченні та застосуванні установчих договорів. Підтвердженням нормотворчої діяльності Суду ЄС є, наприклад, те, що його рішення були покладені в основу багатьох директив у сфері інтелектуальної власності, а також стали підставою для прийняття змін до ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) щодо надання Парламенту можливості бути як активним, так і пасивним учасником процедури скасування нелегітимних нормативних актів інститутів ЄС, про що йшла мова у розділі 2 (§ 2). Тобто ми маємо справу з офіційним невизнанням за рішеннями Суду ЄС сили прецедентів, а на практиці — з існуванням такої властивості.

М. Н. Марченко зазначає, що на визнання судового рішення як прецеденту, ідентифікацію його юридичної природи та характеру

впливає два чинники: формально-юридичний фактор та фактичні обставини¹. Під формально-юридичним фактором розуміється офіційне визнання загальнообов'язковості та імперативності судового акта. Фактичні ж обставини не формально, а реально визначають характер, юридичну природу, юридичну силу та соціальну значущість того чи іншого рішення. У випадку з рішеннями Суду ЄС можна говорити про визнання за ними якості прецедентів за фактичними обставинами. На даному етапі розвитку правової системи ЄС безперечно можна говорити про існування сформованого прецедентного права, створеного Судом ЄС, яке є одним із джерел наднаціонального права. Саме завдяки йому правова система Союзу набула характеру інтеграційної правової системи.

При здійсненні юрисдикційних повноважень та судового контролю за діяльністю інститутів, держав — членів ЄС, певного нормоконтролю нормативних актів та наданні їх тлумачення Суд ЄС вдосконалює правові норми, розкриваючи їх зміст та конкретизуючи їх положення. Це є вкрай важливим, оскільки положення установчих договорів сформульовані досить лаконічно.

Рішення Суду ЄС також є остаточними, оскарженню не підлягають (чого не можна сказати про рішення Загального суду та Трибуналу, про які йтиметься далі), їх невиконання є підставою для притягнення до відповідальності, а це означає, що вони мають вищу юридичну силу. Так, рішенням по справі *Köbler* Суд ЄС визнав, що порушення права ЄС буде вважатися суттєвим і серйозним, якщо рішення національного суду було прийнято не відповідно до практики Суду ЄС². Багато можна сперечатися про юридичну силу рішень Суду ЄС, але сам по собі той факт, що відхилення від його практики національними судами є підставою для відповідальності держави, — достатній доказ того, що практика Суду ЄС має правоутворювальний прецедентний характер.

Слід зауважити, що прецедентне право Суду ЄС не можна порівнювати з прецедентним правом англосаксонської правової системи чи прецедентним правом у розумінні міжнародного права. У міжнародному праві судові рішення визнаються за допоміжні засоби визначення правових норм і є обов'язковими лише для сторін по справі, а у європейському праві такого їх віднесення не існує. А. І. Абдулін заува-

¹ Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. — М.: ТК Велби; Проспект, 2007. — С. 480.

² Case 224/01, *Gerhard Köbler v Republik Österreich* // European Court Reports. — 2003. — P. I-10239.

жує: «Більшість авторів схиляється до точки зору, згідно з якою судові рішення становлять джерело права, але джерело, яке відрізняється значною своєрідністю, — *sui generis*»¹. Це цілком пояснюється тим, що сам ЄС не підпадає під ознаки класичної міжнародної організації, а відповідно і його право та джерела цього права відрізняються своєрідністю.

Правила, які встановлює Суд ЄС у своїх рішеннях, є обов'язковими для всіх судів держав-членів. Хоча між ними та Судом ЄС немає ієрархії, але це компенсується ієрархією європейської правової системи відносно національних правових систем².

При дослідженні природи рішень Суду ЄС не менш важливим є питання обов'язковості власних попередніх рішень для самого Суду, тобто питання дії доктрини *stare decisis*³ у межах самої судової системи ЄС. Загальновизнаним є той факт, що Суд ЄС побудований за моделлю французької Державної Ради (*Conseil d'Etat*), яка є судом континентальної правової системи, де судовий прецедент не визнається за джерело права, а отже, Державна Рада не визнає дію доктрини *stare decisis*. Але, незважаючи на це, цікаво, що Суд ЄС досить часто ґрунтує свої рішення на попередніх рішеннях, хоча і без вказівки на це та прямого посилання на них⁴. У деяких випадках попередні рішення повністю або частково цитується без позначення його назви та реквізитів або із посиланням на «усталене прецедентне право». Таку практику можна охарактеризувати як дотримання прецедентного права певного взірця, але без обов'язковості слідування йому. Можна зауважити, що Генеральні адвокати при підготовці висновків до справ використовують прецедентне право Суду ЄС у великій кількості як основні

¹ Абдулин А. И. Право Европейских Сообществ: к вопросу о классификации источников // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 196.

² Див.: Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 466; Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Право Европейского союза. Вопросы истории и теории. – М.: Проспект, 2010. – С. 344-345.

³ Доктрина *stare decisis* – це правило обов'язковості прецеденту, тобто обов'язковості попередніх рішень для суду, який їх прийняв, та для органів судової влади того самого чи нижчого рівня.

⁴ Найбільш відомим випадком повного калькування положень попереднього рішення є рішення Суду ЄС по справі 283/81 (Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v Ministry of Health* // European Court Reports. – 1982. – P. 3415), яке повторило рішення Суду ЄС по об'єднаних справах 28, 29, 30/62 (Joined cases 28, 29, 30/62, *Da Costa en Schaake v Nederlandse Belastingadministratie* // European Court Reports. – 1963. – P. 31). Тим самим Суд ЄС підкреслив можливість на свій розсуд вирішувати, чи слідувати йому своїм власним попереднім рішенням.

джерела, на яких базуються їх висновки. Сам Суд лише декілька разів відступав від своєї попередньої усталеної практики, що відразу ставало предметом критики науковців, які самі не можуть остаточно визначитися в можливості застосування доктрини *stare decisis* для судів ЄС. Вперше такий відступ відбувся у рішенні по так званій справі *HAG II*¹, яке змінювало позицію Суду ЄС, що містилася в рішенні по справі *HAG P*, котре було винесене на 16 років раніше, щодо доктрини спільного походження. Справа стосувалася можливості власників торговельних марок в одній державі-члені стримувати імпорту продукції, яка легально використовувала їх торговельну марку в іншій державі-члені.

Слід зазначити, що в даному випадку Суд ЄС ретельно пояснив підстави зміни своєї позиції (хоча і не зобов'язаний цього робити)³, для запобігання суперечностям щодо нової правової позиції. І, незважаючи на фактично регулярне слідування своїм рішенням, сам Суд закріпив можливість відступати від них. Тож говорити про визнання доктрини *stare decisis* у праві ЄС неможливо⁴. Це означає, що такий самий висновок можна застосувати і щодо рішень Загального суду та Трибуналу.

Зважаючи на активну діяльність Суду ЄС, яка іноді стає підставою критики західноєвропейських науковців, нерозповсюдження цієї доктрини на нього є позитивним моментом для самого Суду через можливість бути гнучким у своїй правотлумачній діяльності, яка фактично виявляється нормотворчою.

У теорії визнано, що суди при формулюванні своєї правової позиції повинні дотримуватися принципу самообмеження, щоб не замінювати собою законодавця, а у випадку з європейськими інститутами — правотворчі інститути, але Суд ЄС постійно виходив за ці межі,

¹ Case 10/89, *CNL-Sucal v HAG GF* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3711.

² Case 192/73, *Van Duyn v Home Office* // European Court Reports. – 1974. – P. 731.

³ Генеральний адвокат Ф. Джейкобс (F. Jacobs) вважає, що Суд ЄС забор'язаний кожен раз пояснювати свій відхід від попередньої практики, інакше це стане запорукою плутанини (див.: *Opinion 10/89, CNL-Sucal v HAG GF* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3711).

⁴ Часте слідування Судом ЄС своєму усталеному прецедентному праву, за словами деяких науковців, свідчить про наявність доктрини *stare decisis* у праві ЄС. Див.: Анакіна Т. М. Прецедент Суду Європейських Співтовариств у праві ЄС // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: тези доповідей та наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів (Харків, листопад 2005 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 106.

що призвело до появи нових важливих принципів та норм, котрі в жодному разі не виникли б при самообмеженні Суду. Крім того, Суд ЄС ніколи не волів бути пов'язаним певними рамками, тим більше, що право — це система, яка постійно перебуває у стані становлення та зміни. У цьому контексті слід згадати, що Суд ЄС негативно ставиться і до застосування доктрини *acte claire* через ризик бути зобов'язаним діяти лише в певному напрямі без врахування можливих змін¹. Через це Суд неодноразово критикувався з боку науковців за свій активізм, який, на їх думку, виходить за рамки установчих договорів та визначеної юрисдикції². Але така гнучкість Суду ЄС є позитивним моментом, який часто йде на користь сторін по справах. Прикладом може бути рішення по справі *Extramet v Council*³. Позивач по цій справі, який був незалежним імпортером, вимагав скасувати відповідно до ст. 230 Договору про ЄСпв (зараз ст. 263 Договору про функціонування ЄС) Регламент Ради щодо накладення антидемпінгового мита на імпорту у Європейське Співтовариство кальцієвого металу з Китаю та країн колишнього СРСР, який був виданий за ініціативою єдиного виробника кальцієвого металу в Співтоваристві — компанією Pechiney. Своєю попередньою практикою Суд ЄС встановив, що незалежні імпортери не можуть вимагати скасування антидемпінгових регламентів, навіть якщо їх група брала участь у процедурі, яка призвела до прийняття цього регламента та була визначеною та обмеженою на момент цього прийняття⁴. Тож у контексті попередньої практики Суду ЄС позивач не мав права на оскарження Регламенту, який зачіпав його безпосередні права. Суд ЄС міг або слідувати своїй практиці, або відступити від неї, що продемонструвало б його ставлення до своїх прецедентів. У даному випадку Суд відступив від своєї попередньої практики, зважаючи на те, що вищеназваний Регламент зміцнював позицію компанії Pechiney як єдиного виробника цього виду сировини на терені Співто-

---

¹ Див.: Комарова Т. В. Рішення Суду Європейських Співтовариств: питання судового активізму // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. — Вип. 94. — С. 232-238.

² Четвериков А. О. Основные органы Европейского Союза: Конституционно-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. — М., 1999. — С. 8; Rasmussen H. The European Court's Acte Clair Strategy in C.I.L.F.I.T. Or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? / H. Rasmussen // European Law Review. — 1984. — Vol. 9. — P. 242-259.

³ Case 332/89, *Extramet v Council* // European Court Reports. — 1991. — P. I-1027.

⁴ Case 307/81, *Aluisisse Italia SpA v Council and Commission* // European Court Reports. — 1982. — P. 3463.

вариства шляхом введення мита для імпортерів та тим самим позбавляв її будь-якої конкуренції. Таким чином, Суд ЄС схиляється до того, що залежно від обставин він може змінювати свою практику, мотивуючи в конкретному випадку це досягненням цілей Співтовариства, спільної торговельної політики та здорової конкуренції.

Підтвердженням того, що Суд ЄС не зобов'язаний слідувати своїм рішенням, може бути вже розглянутий у розділі 2 (§ 3) приклад про те, що національні суди можуть повторно подавати преюдиціальний запит за ст. 267 Договору про функціонування ЄС по справі, яка є ідентичною вже розглянутій у преюдициальному порядку. Національний суд може керуватися раннім рішенням, а може звернутися з новим преюдиціальним запитом, якщо у нього виникнуть проблеми з розумінням або застосуванням рішення, а також якщо він наведе нові судження, що можуть змінити позицію Суду ЄС¹. Тож Суд ЄС не є пов'язаним своїми попередніми рішеннями настільки, щоб не переглянути їх повторно. Але дуже часто, коли справа є ідентичною вже розглянутій справі, Суд ЄС у новому рішенні повністю повторює вже винесене рішення без будь-якого посилання на нього. У цьому знов ж таки проявляється його ставлення до своїх прецедентів. Раніше Суд ЄС дуже рідко копіював свої попередні рішення, а з більшою готовністю виносив нові. Тепер ситуація змінилась, і деякі автори пов'язують цю зміну з поповненням складу Союзу державами-членами з англосаксонською правовою системою, а отже, і поповнення складу Суду ЄС суддями, для яких використання прецедентного права є звичайною справою².

Виходячи з наведеного, слід дійти висновку, що рішення Суду ЄС можна назвати «квазіпрецедентами» через їх важливість та необхідність їх дотримання як певного взірця без обов'язковості слідування або як певного принципу, який використовується для вирішення спору з різноманітними варіаціями.

У зв'язку з широкою юрисдикцією Суду ЄС його рішення можна розрізняти за процедурами, в результаті яких вони ухвалюються. Усвідомлення того, що рішення Суду ЄС різняться залежно від процедур, за якими вони були прийняті, дозволяє краще зрозуміти їх специфіку. Так, рішення Суду ЄС можна поділити на дві великі групи: нормативні та ненормативні (індивідуальні). Нормативна природа правового

¹ Case 14/86, *Pretore di Salo v Persons Unknown* // European Court Reports. – 1987. – P. 2545.

² Див.: Schermers H.G., Waelbroeck D.F. *Judicial protection in the European*. – [4th ed.]. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1987. – P. 171.

акта зумовлена характером приписів, що містяться в ньому¹. Загально-визнаними критеріями віднесення актів до нормативних є неконкретність адресату, можливість неодноразового застосування припису, дія припису незалежно від виконання. Нормативність практики Суду ЄС вже є незаперечним фактом². Прикладом нормативних рішень є преюдиціальні рішення, які виносяться щодо загальних, неперсоніфікованих питань і є актами тлумачення та судового контролю. Вони вважаються такими, що мають ефект *erga omnes* та *ex tunc*³. Їх нормативність проявляється, перш за все, у тому, що коли вони стосуються тлумачення норм права Співтовариства поза зв'язком із конкретною справою, то ці рішення не містять індивідуальні норми, які мають ненормативний характер і обов'язковість яких обмежується певними обставинами конкретної справи. Судові установи держав-членів мають слідувати положенням преюдиціальних рішень завжди, інакше це суперечило б сутності самої преюдиціальної процедури, яка призначена для єдності в застосуванні права ЄС. Саме в рамках преюдиціальної юрисдикції Суд ЄС виконує функції «конституційного» суду Союзу, а жоден національний суд не має права розглядати подібні справи, тож рішення по них мають фактично прецедентний характер. Щодо рішень, які виносяться в рамках інших процедур, то вони здебільшого мають індивідуальний характер і тому можна погодитися з Р. Б. Хорольським, що вони є прецедентами лише у тому розумінні, яке вкладає в це поняття континентальна правова система⁴. Це означає, що такі рішення застосовуються як прецеденти за умови однакового фактичного складу нової та вже вирішеної справ. Винятком є рішення щодо недійсності актів ЄС за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, які мають силу *erga omnes*⁵. Це продиктовано необхідністю однакової дії актів для усіх суб'єктів правовідносин у межах ЄС.

У зв'язку з предметом дослідження та враховуючи побудову судової системи ЄС, актуальним є питання про юридичну силу рішень Суду

¹ Див.: Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2004. – С. 38.

² Москаленко О. М. Специфіка прецедентного права Суду Європейських Співтовариств // Актуальні проблеми державного управління. – 2005. – № 3 (26). – С. 181.

³ Case 112/76, *Manzoni v Fonds National de Retraite des Ouvriers Mineurs* // European Court Reports. – 1977. – P. 1647.

⁴ Хорольський Р. Б. Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства // Проблеми законності. – 1999. – Вип. 39. – С. 205.

⁵ Про силу *erga omnes* можна говорити лише у випадку визнання недійсними актів загальної дії, а коли Суд відмінює такі акти, як рішення, адресовані лише конкретним суб'єктам, то про рішення Суду не можна говорити, що вони мають силу *erga omnes*.

ЄС для Загального суду та Трибуналу. Рішення Суду ЄС є для них обов'язковими, оскільки вони становлять частину права ЄС, тож Загальний суд та Трибунал мають слідувати їм, інакше це може бути підставою для апеляції. Крім того, ст. 61 Статуту Суду встановлює, що у випадку подання апеляції на рішення Загального суду Суд ЄС може або сам винести остаточне рішення, або повернути справу до Загального суду для винесення рішення та в цьому випадку останній буде пов'язаний рішенням Суду ЄС щодо питань права.

Е. Арнул (A. Arnulf) наполягає на тому, що прецедентне право Суду ЄС не є джерелом права, а є лише «ілюстрацією того, яким чином право застосовувалось у минулому», тож для Загального суду воно являє собою досить впливовий приклад для слідування, але не є юридично обов'язковим¹. Ми не погоджуємося із думкою Е. Арнула, оскільки таке співвідношення практик Загального суду та Суду ЄС загрожувало б принципу правової впевненості.

Ще однією характеристикою юридичної природи рішень Суду ЄС є їх дія в часі. Вона має декілька показників: момент набуття чинності, напрямок дії в часі, момент зупинення та момент припинення (скасування) його дії. Момент набуття рішеннями сили визначений Регламентом Суду ЄС, а саме ст. 65, яка говорить: «Рішення набуває чинності з дня його винесення». Рішення Суду ЄС є остаточними, оскарженню не підлягають. Що стосується рішення Загального суду, то на нього може бути подана апеляція до Суду ЄС згідно зі ст. 256 Договору про функціонування ЄС і відповідними положеннями Статуту та Регламенту, а на рішення Трибуналу може бути подана апеляція до Загального суду. Апеляційна скарга може бути подана до судової канцелярії Суду ЄС або Загального суду (у випадку оскарження рішення Загального суду) чи до канцелярії Загального суду (у випадку оскарження рішення Трибуналу) протягом двох місяців із дня повідомлення сторонам про винесення цього рішення та може містити вимоги щодо анулювання рішення повністю або частково. Підставами апеляції може бути недостатність компетенції у Загального суду або Трибуналу приймати рішення по справі, процедурні порушення, що призвели до настання у сторони, яка подала апеляцію, шкоди, та порушення права Союзу.

---

¹ Arnulf A. The European Union and its Court of Justice. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1999. – P. 533; Arnulf A. Owing Up to Fallibility: Precedent and the Court of Justice // Common Market Law Review. – 1993. – Vol. 30. – P. 262-264.

Подання апеляції не зупиняє дії оскаржуваного рішення. У разі оскарження рішень Загального суду, якщо Суд ЄС визнає апеляцію обґрунтованою, то він або сам виносить нове рішення, або уповноважує на це Загальний суд, коли для винесення рішення потрібно провести виявлення або дослідження нових фактів, оскільки сам Суд ЄС не уповноважений досліджувати факти при апеляційному провадженні. Подальше рішення скасовує попереднє повністю або частково. Те ж саме стосується і оскарження рішень Трибуналу, з тією лише різницею, що остаточне рішення виносить або сам Загальний суд, або він направляє справу до Трибуналу. Тобто у провадженні щодо апеляцій на рішення Трибуналу участь Суду ЄС виключається. Як стає зрозумілим, рішення судових установ ЄС припиняють свою дію з прийняттям іншого рішення.

Щодо зупинення рішень судів ЄС, то ця можливість передбачена лише у випадку оспорювання рішення відповідного суду на вимогу третіх осіб, які не були учасниками по справі та правам яких це рішення завдає шкоди. У таких випадках на вимогу третіх осіб Суд ЄС, Загальний суд або Трибунал *може* зупинити виконання оскаржуваного рішення шляхом винесення наказу.

Крім того, Статут передбачає можливість перегляду рішень Суду ЄС, Загального суду та Трибуналу. Підставами для подібного перегляду є виявлення фактів, які мають вирішальне значення та які на момент винесення рішення були невідомі Суду та стороні, яка звернулася із заявкою про перегляд. Особа, яка ініціює перегляд рішення, повинна зробити це протягом трьох місяців із дня, коли дізналася про нові вирішальні факти. Процедура перегляду розпочинається прийняттям рішення відповідного суду ЄС, яке констатує наявність нового факту, характер якого дозволяє визнати його за підставу перегляду справи, а отже, і допустимість звернення. Процесуальний строк для подачі звернення про перегляд рішень судів ЄС становить 10 років.

Рішення судів ЄС може бути переглянуто також на вимогу третьої особи (держави-члена, органу ЄС, приватної особи), яка не була учасницею справи, якщо це рішення наносить шкоду її правам. Таке оспорювання можливе протягом двох місяців із дня опублікування рішення в «Офіційному віснику ЄС». Третя особа має довести неможливість її звернення до суду на момент розгляду справи та негативний вплив оскаржуваного рішення на її становище.

У сторін по справі та у будь-якого інституту ЄС є також право подати до Суду ЄС, Загального суду або Трибуналу клопотання щодо тлумачення його рішення. Це особливо актуально відносно рішень Суду ЄС, які є остаточними та не підлягають оскарженню. Умовами допустимості клопотання щодо тлумачення рішення є доведення сторонами або інститутами своєї заінтересованості в подібному роз'ясненні, а також наявність у них сумнівів щодо змісту та сфери застосування рішення. Крім того, Суд може за своєю ініціативою або за заявою сторони, зробленою протягом двох тижнів з моменту винесення рішення, виправити канцелярські помилки, помилки в підрахунках, а також очевидні описки.

Щодо питання про зворотну силу рішень, то рішення, які надають тлумачення праву, мають таку силу. Наприклад, анулювання акта за ст. 263 Договору про функціонування ЄС призводить до того, що він виключається з дії правової системи Союзу з дати свого вступу в силу, тому сторони повертаються в положення, яке вони займали до його прийняття. Тобто рішення за ст. 263 має зворотну силу, за винятком тих випадків, коли Суд дійде висновку про необхідність продовження дії акта чи його частини до прийняття інститутом нового, оскільки протилежне загрожувало б невпинному правовому регулюванню тієї чи іншої сфери¹. Щодо зворотної сили преюдиціальних рішень, то серед науковців нема єдності, але превалює точка зору щодо її існування. Це можна пояснити тим, що Суд ЄС дає тлумачення актів, тобто здійснює процес роз'яснення того, як повинні розумітися та застосовуватися положення з моменту їх вступу в силу. Те ж саме стосується і визнання акта недійсним — він вважається таким з моменту його прийняття. Суд ЄС, ухваливши рішення по справі *Milac v Hauptzollamt Saarbrücken*², надав ще один доказ існування зворотної сили преюдиціальних рішень. Справа стосувалася визнання недійсним Регламенту щодо виплат компенсацій за експорт сухої сироватки. Суд постановив у рішенні по цій справі, що воно дає право на реституцію в національних судах відносно експорту, який був здійснений на підставі визнаного ще до ухвалення рішення недійсним Регламенту, та тим самим визнав зворотну силу рішення. Щодо ненадання своїм рі-

---

¹ Case 81/72, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1973. – P. 575.

² Case 131/77, *Firma Milac, Groß- und Außenhandel Arnold Nöll v Hauptzollamt Saarbrücken* // European Court Reports. – 1978. – P. 1041.

шенням зворотної дії, то по справах *ONIC*¹ та *Defrenne*² Суд ЄС наголосив, що це є винятком із загального правила і засноване воно на винятковості обставин справ. До цього Суд додав, що він зробив це за аналогією зі ст. 263 Договору про функціонування ЄС задля втілення принципу правової визначеності. Винятковість обставин справи *Defrenne* полягала в тому, що величезні компенсаційні суми, які мали би виплатити відповідні суб'єкти через надання колишній ст. 119 Договору про ЄЕСпв прямої дії, могли становити загрозу фінансовій стабільності багатьох бізнесових структур, про що заявили навіть уряди Великобританії та Ірландії. Тож Суд ЄС постановив, що заінтересовані особи, які ще не подали позову, вже не можуть посилалися на пряму дію ст. 119 Договору про ЄЕСпв для компенсації виплат за період, який передував винесенню рішення.

Таким чином, преюдиціальні рішення мають зворотну силу за винятком тих випадків, коли Суд вважає за потрібне не надавати їм такої сили через загрозу порушення принципу правової визначеності³. Тобто обмеження дії рішення в часі служить подальшому розвитку права та запобігає занадто несподіваному розриву з минулим⁴.

Однією з важливих характеристик рішень судів ЄС є також їх форма. Юрисдикційні акти видаються в чітко встановленій документальній формі. Рішення судів ЄС повинно містити: формулювання того, що цей акт є рішенням, дату його винесення, номер справи, ім'я Головуючого та суддів, які беруть участь у справі, ім'я Генерального адвоката (у Загальному суді Генеральний адвокат може і не призначатися) та секретаря, імена (найменування) сторін, імена представників (уповноважених), радників і адвокатів сторін, позицію сторін, позицію Генерального адвоката, викладення фактів, підстави рішення, резолютивну частину рішення, включаючи рішення щодо розподілу судових витрат. Визначена структура рішень судів ЄС призначена полегшувати завдання щодо виокремлення складових частин, а саме: *ratio decidendi* — правової позиції Суду, яка лежить в основі рішення, та *obiter dictum* —

¹ Joined cases 4/79, 109/79 *Société coopérative «Providence agricole de la Champagne» v Office national interprofessionnel des céréales (ONIC)* // European Court Reports. – 1980. – P. 2823; Case 145/79, *SA Roquette Frères v French State – Customs Administration* // European Court Reports. – 1980. – P. 2917.

² Case 43/75, *Gabriel Defrenne v Sabena* // European Court Reports. – 1976. – P. 455.

³ Див.: Waelbroeck M. May the Court of Justice Limit the Retrospective Operation of its Judgments? // Yearbook of European Law. – 1981. – Vol. 1. – P. 115-123.

⁴ Alexander W. The Temporal Effects of Preliminary Rulings // Yearbook of European Law. – 1988. – Vol. 8. – P. 24.

обґрунтування необхідності прийняття саме такого рішення. Загально-визнано, що в загальній системі права обов'язкову силу мають лише норми *ratio decidendi*, але у праві ЄС такий поділ не є вирішальним, оскільки, як сказав Генеральний адвокат К. Рьомер (K. Römer), «...все, що сказано у рішенні, виражає волю Суду»¹.

Логічно було б припустити, що *ratio decidendi* міститься в резолютивній частині рішення, а *obiter dictum* — у підставах рішення, кожна з яких виділена в окремі частини. Але часто буває, що резолютивна частина складається лише з одного речення і тоді виникає ситуація, коли *obiter dictum* використовується для більш ретельного з'ясування позиції Суду, що само по собі означає непринциповість поділу рішення на дві частини. Непринциповість поділу рішень судів ЄС на ці дві частини можна проілюструвати і тим, що принципи права ЄС, які вперше були виведені Судом ЄС, містилися в підставах рішення, тобто в *obiter dictum*, але це не завадило цим положенням стати загальнообов'язковими та основоположними. У рішенні *Marshall*, предметом якого було питання про виконання Директиви місцевою владою, Суд ЄС попутно відповів на питання, яке йому навіть не було поставлене, про те, що директиви самі по собі не накладають зобов'язання на індивідів, тобто не мають горизонтальної прямої дії². Звісно, що такий висновок Суду містився не в резолютивній частині рішення, але він був неодноразово повторений у наступних рішеннях Суду ЄС та став відповіддю на велику кількість дискусій, які точилися в доктрині щодо сили резолюцій. Для судів ЄС така практика формулювання своїх рішень є постійною.

Суди ЄС приймають єдине рішення як акт суду без жодних окремих думок суддів³. Процедурою Суду ЄС передбачено, що по кожній справі призначається суддя-доповідач та Генеральний адвокат⁴. Після всіх відповідних стадій процесу, коли сторони виклали свої позиції, Генеральний адвокат виносить висновок по конкретній справі для допо-

¹ Case 9/61, *Netherlands v High Authority* // European Court Reports. – 1962. – P. 213.

² Case 152/84, *Marshall v Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority* // European Court Reports. – 1986. – P. 723.

³ Окрема думка – це думка судді, який залишився у меншості, що вказує не тільки на його незгоду зі змістом рішення, але й на мотиви, якими він його обґрунтовує.

⁴ У Загальному суді немає постійного корпусу Генеральних адвокатів, але якщо Загальний суд проводить пленарне засідання, то Генеральний адвокат повинен бути призначений *ad hoc* Головою суду з числа суддів або якщо у палаті розглядається складна справа, він може бути призначений. Слід зауважити, що практика призначення Генеральних адвокатів у Загальному суді не прижилась.

моги Суду, який для останнього не є обов'язковим, однак дуже авторитетним. Винятком, коли справа вирішується без висновку Генерального адвоката, є випадок, передбачений ст. 20 Статуту Суду ЄС, коли Суд ЄС вирішить, що в справі не ставляться нові питання права¹. Якщо ж висновок Генерального адвоката виноситься, то він є завершенням усної стадії судового процесу, після чого суддя-доповідач формує проект рішення, а кожен суддя висловлює свою думку, що робиться таємно. Після цього виноситься єдине колективне рішення, яке підписується всіма суддями. Правильність того, що в судах ЄС відсутні окремі думки суддів, підкреслювалась неодноразово, зокрема, другим Головою Суду ЄС А. Доннером (A. Donner). Окремі думки суддів критикуються в доктрині на підставі того, що вони знижують авторитет остаточності судових рішень шляхом оприлюднення розбіжностей між суддями². Крім того, заборона окремої думки є певною гарантією судової незалежності, оскільки протилежне могло бути підставою політичного тиску з боку держави, яка запропонувала суддю до суддівського корпусу ЄС³. Разом із тим деякі автори, навпаки, вважають, що, окремі думки суддів позитивно вплинули б на формування права ЄС та на якість самих рішень судів ЄС⁴. На наш погляд, виходячи зі специфіки процедури Суду ЄС, роль каталізатора прийняття якісного рішення виконують висновки Генеральних адвокатів, які публікуються в «Збірнику Суду ЄС» («European Court Reports») та на його сайті разом із рішенням по справі⁵. Висновки Генеральних адвокатів є фундаментальними доктринальними дослідженнями за темою справи, саме тому науковці роблять їх предметом своїх досліджень та приділяють їм багато уваги. Завдяки висновкам Генеральних адвокатів та праці суддів-доповідачів рішення Суду набувають ще більшої обґрунтованості та

¹ Це нововведення було прийнято Ніццьким договором та обґрунтовувалося мотивами пришвидшення вирішення справ у Суді ЄС.

² Куок Динь Н., Дайє П., Пелле А. Международное публичное право: в 2-х т. [пер. с фр.]. – К.: Сфера, 2000. – Т. 1. – С. 241.

³ Кривова М. В. Организация и юрисдикция Суда ЕС: теория и практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – С. 62-63.

⁴ Див.: Slynn G., Andenæs M.T., Jacobs F.G. and others. Critics of the Court: a Reconsideration // European Community Law in English Courts. – Oxford University Press, 1998. – P. 8; Rassmusen H. European Court of Justice. – Copenhagen, 1998. – P. 85.

⁵ Щодо внеску Генеральних адвокатів у розвиток права ЄС див.: Tridimas T. The Role of the Advocate General in the Development of Community Law: Some Reflections // Common Market Law Review. – 1997. – Vol. 34. – P. 1349-1387.

наукової вираженості. На фоні цього великий позитивний вплив окремих думок суддів на формування права є перебільшенням.

Правова дія рішень Суду визначається також порядком їх оприлюднення. Публікуються рішення, висновки та накази судів ЄС в Інтернеті в день їх ухвалення французькою мовою та мовою сторін по справі, а пізніше перекладаються всіма офіційними мовами ЄС. Аутентичною версією рішення, на яку можна посылатися, вважається та, що опублікована мовою судочинства. Крім того, витяги з рішень публікуються в «Офіційному віснику ЄС» («Official Journal of the European Union»). Сам Суд ЄС видає щотижневі неофіційні звіти щойно прийнятих рішень.

Офіційна публікація рішень відбувається у «Збірнику Суду ЄС» через досить тривалий час після їх винесення, який у середньому становить два роки. Збірник видається на всіх офіційних мовах ЄС та містить висновки Генеральних адвокатів. У 2004 р. був переглянутий порядок публікації Збірника, оскільки його обсяг став перевищувати 13 тис. сторінок. Тож тепер публікуються лише вибіркові рішення, а рішення палат із трьох або п'яти суддів, котрі були винесені відповідно до ст. 20 Статуту без висновку Генерального адвоката, не публікуються (у 2008 41% рішень було винесено Судом ЄС у справах без призначення Генеральних адвокатів)¹. Але у виняткових випадках повна або часткова публікація таких рішень допускається. Названі обмеження не стосуються публікації всіх рішень в Інтернеті, а також публікації преюдиціальних рішень через їх важливість для тлумачення та єдиного застосування права ЄС в усіх державах-членах. Зміни в порядку публікації рішень судів ЄС полегшили навантаження на перекладацький відділ та скоротили строки опублікування рішень.

Висувалося багато пропозицій щодо викладення рішень судами ЄС тільки трьома мовами — французькою, німецькою та англійською, які є найбільш вживаними мовами в рамках ЄС, на зразок того, як виносяться рішення Судом ЄАВТ, який робить це тільки англійською мовою, але такі пропозиції були відхилені. Пояснити це можна таким: якщо метою Суду ЄС є гарантування однакового застосування права на всій території ЄС, то судді держав-членів повинні мати доступ до матеріалів наднаціональних судів їх рідною мовою, інакше ці матеріали будуть сприйматися як чужорідні.

¹ Див.: Biondi A., Maletić I. Recent Developments in Luxembourg: The Activities of the Courts in 2008 // European Public Law. – 2009. – P. 502-511.

Зважаючи на все викладене, слід підкреслити, що суттєвий внесок рішень Суду ЄС у формування інтеграційної правової системи, а саме створення принципів верховенства та прямої дії права ЄС не залежить від юридичної природи цих рішень. Вагомість цих рішень показала практика їх застосування та їх авторитетність серед держав-членів та інститутів ЄС. На практиці спостерігається все більше підвищення ролі прецедентів у діяльності як самого Суду, так і інших суб'єктів Союзу.

§ 2. Вплив рішень Суду Європейського Союзу на право та інститути ЄС

Визнання обов'язкової юрисдикції Суду ЄС, як зазначалося, віднесено до безперечних умов членства в ЄС, а різностороння компетенція відкриває перед Судом певні можливості практичного впливу на функціонування та розвиток Союзу. Невипадково Суд ЄС у своїй практиці послідовно відстоює ідеї примату спільного інтересу ЄС над індивідуальними потребами держав-членів, розмежування компетенції між органами ЄС та національними урядами, незворотність делегування повноважень органам ЄС та передачі державами-членами частини свого суверенітету.

Розвиток ЄС у цілому та його інститутів вимагає постійного вдосконалення правового регулювання, перш за все, на рівні регламентації компетенційних повноважень різних інститутів ЄС, формування структури та системи права ЄС. Але поряд із правовою системою ЄС існують національні правові системи держав — членів Союзу. Саме тому Суд ЄС вивів та обґрунтував принципи верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів і затвердив його як найвищий принцип, що регулює співвідношення права ЄС із національними правовими системами.

Доцільно пригадати, що саме Суд ЄС встановив концепцію автономного правопорядку Співтовариства. Приймавши у 1963 р. основоположне рішення по справі *Van Gend en Loos*, Суд ЄС зазначив: «Співтовариство являє собою новий міжнародний правопорядок, на користь якого держави обмежили свої суверенні права в деяких сферах та суб'єктами котрого є не тільки держави-члени, але і їх громадяни»¹.

¹ Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.

Інакше кажучи, спочатку Суд визначив право Співтовариства як новий правопорядок, але міжнародний. У подальшому, при поглибленні інтеграції, Суд почав розвивати концепцію все більшої автономності цього правопорядку від міжнародного, так би мовити, розвивати його природу *sui generis*¹. Так, уже у 1964 р. у рішенні по справі *Costa v. E.N.E.L.* Суд зазначив: «На відміну від міжнародних договорів Договір про ЄЕС створив свій власний правопорядок, який після вступу в силу Договору став інтегральною частиною правових систем держав-членів...»². Таким чином, практика Суду ЄС підкреслює унікальність природи інтеграційного права та його відокремленість від міжнародного та національного права. Суд ще неодноразово констатував, що Договір про ЄС є «конституційною хартією Співтовариства, заснованою на верховенстві права»³, або ще більше — «внутрішньою конституцією Співтовариства»⁴.

Але найголовнішим внеском, який зробив Суд ЄС у встановлення інтеграційного правопорядку, є вироблені ним принципи, що становлять базу функціонування права ЄС та пояснюють, у чому полягає унікальність інтеграційного права. Розвиток ЄС у цілому та його інститутів вимагає постійного вдосконалення правового регулювання, перш за все, на рівні регламентації компетенційних повноважень різних інститутів ЄС, формування структури та системи права ЄС. Але не слід забувати, що поряд із правовою системою ЄС існують національні правові системи держав — членів Союзу. Саме тому Суд ЄС вивів та обґрунтував принципи верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів і ствердив його як найвищий принцип, який регулює співвідношення права ЄС із національними правовими системами.

Принцип верховенства права Співтовариства не був закріплений в установчих договорах, що становило проблему, оскільки не в усіх правових системах держав-членів був закріплений примат європей-

¹ Не слід при цьому забувати, що Суд ЄС підкреслює можливість застосування принципів міжнародного публічного права. Щодо розбіжностей права ЄС з міжнародним правом див.: Толстухин А.Э. Права Европейского Союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений // Государство и право. — 1997. — № 10. — С. 88-89.

² Case 6/64, *Flamino Costa v. E.N.E.L.* // European Court Reports. — 1964. — P. 585.

³ Case 294/83, *Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament* // European Court Reports. — 1986. — P. 1339.

⁴ Opinion 1/76, *Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels* // European Court Reports. — 1977. — P. 741.

ського або міжнародного права¹, а через це така держава-член могла шляхом прийняття більш пізнього національного законодавчого акта скасувати дію, наприклад, деяких положень Договору про ЄСпв, який по суті є міжнародним договором і на нього в цій частині поширюється принцип *lex posterior derogate legi priori*. У відповідь на цю загрозу Суд ЄС у 1964 р. виніс своє відоме рішення по справі *Costa v E.N.E.L.*, яке проголошувало: «Передача державами від своїх правових систем правовій системі Співтовариства прав та обов'язків, які виникають на підставі установчого договору, тягне за собою постійне обмеження їх суверенних прав, над котрими не може превалювати жодний наступний односторонній акт, несумісний із основами Співтовариства»².

Подальша практика Суду ЄС ввела основоположний принцип верховенства в постійне користування державами-членами як такий, що впливає із самої природи права Співтовариства, а в рішенні по справі *Simmenthal* він ще раз, але вже більш чіткими положеннями закріпив пріоритет права Співтовариства, а саме: «Відповідно до принципу пріоритету права Співтовариства співвідношення між приписами установчого договору та актами інститутів, що підлягають безпосередньому застосуванню, з одного боку, та національним правом — з другого боку, є таким, що з моменту вступу в силу даних положень вони не тільки автоматично роблять такою, що не підлягає застосуванню, будь-яку діючу норму національного права, що їм протирічить, але також перешкоджає законному прийняттю нових національних законодавчих актів такою мірою, якою вони будуть несумісними із приписами Співтовариства»³. Тобто Суд встановив, що невідповідність національного права праву Співтовариства повинна не лише призводити до автоматичного незастосування першого, але й запобігати прийняттю нових національних законів, які б не відповідали нормам наднаціонального права. Такі висновки привели до підвищення ефективності всієї правової системи ЄС та допомогли виконанню державами-членами своїх зобов'язань у межах Союзу. На практиці, звичайно,

¹ Щодо цієї проблематики див.: Брацук І. Конституційно-правовий механізм взаємодії права Європейського Союзу та національного права держав-членів // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 18-21; Він же. Механізм імплементації норм права ЄС у національні правопорядки держав-членів: загальнотеоретична характеристика // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 126-131.

² Case 6/64, *Flamino Costa v. E.N.E.L.* // European Court Reports. – 1964. – P. 585.

³ Case 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* // European Court Reports. – 1978. – P. 629.

реалізувати ці положення можуть лише відповідні національні інститути. Верховенство права ЄС служить основній меті ЄС — економічній інтеграції в Європі. Процес економічної інтеграції був би набагато довший та менш ефективний, якби держави-члени нехтували пріоритетом норм права Співтовариства.

Крім того, рішення по справі *Simmental* закріпило примат інтеграційного права навіть над конституціями держав-членів. Суд ЄС ще раз підкреслив, що праву Співтовариства, яке має автономний характер, не може бути протиставлений нормативний акт внутрішнього права, хоч якою б була його природа, включаючи і національні конституції, інакше було б поставлене під сумнів саме правове підґрунтя інтеграційного правопорядку. Говорячи про право Співтовариства, Суд мав на увазі не тільки установчі договори, але й вторинне право, тобто акти інститутів або угоди із третіми сторонами незалежно від того, були вони укладені до чи після прийняття національної норми.

Практика Суду ЄС викристалізувала принцип, згідно з яким примат інтеграційного права означає не автоматичну відміну національних норм, які не відповідають праву ЄС, а лише те, що ці норми не можуть підлягати застосуванню. Це відбувається тому, що Суд ЄС не має повноважень тлумачити або скасовувати національне законодавство держав-членів. Обов'язок анулювати цю норму покладений на державу, яка прийняла її¹.

Необхідно зазначити, що спочатку деякі держави не сприйняли концепцію верховенства права Співтовариства, але згодом усі держави — члени ЄС схвалили її. Віра громадян у дієвий судовий захист постійно зростає і популярність Суду ЄС порівняно з іншими інститутами Союзу дуже велика².

Слід зауважити, що, говорячи про принцип верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів, ми повинні розуміти, що зі вступом у силу Лісабонського договору цей принцип почав застосовуватися до права ЄС (те саме можна сказати і про принцип прямої дії). Крім того, важливим є те, що всі держави-члени при

---

¹ Див.: Case 167/73, *Commission v France* // European Court Reports. – 1974. – P. ECR 359.

² Громадяни Союзу чули про Суд ЄС більше, ніж про Раду чи Комісію. Задоволеність громадян рішеннями Суду коливається від 24 % у Франції до 61 % в Ірландії. Але ця задоволеність нижча, ніж задоволеність рішеннями національних вищих судів, яка коливається від 39 % у Португалії до 79 % у Нідерландах (статистика станом на 2001 р.: *The European Court of Justice / Edi. by de Burca G. and Weiler J.H.H.* – New York: Oxford University Press, 2001. – P. 11).

розробці Лісабонського договору підписали Декларацію № 17 про верховенство, в якій закріплений принцип верховенства права ЄС над правом держав-членів. Хоча Декларація не має обов'язкової сили, але принцип верховенства закріплений у ній саме в такому вигляді, яким він був виведений Судом ЄС своєю практикою.

Наступним базовим принципом, який був виведений Судом ЄС і став важливою рисою норм права ЄС (спочатку лише права Співтовариства), є принцип їх прямої дії. Цей принцип означає, що вищеназване право діє на всій території Союзу та для всіх суб'єктів, тобто воно поширюється на держави-члени, інститути ЄС і головне — надає права фізичним та юридичним особам. Слід зазначити, що пряма дія норм не є характерною для міжнародного публічного права, оскільки, як вирішив Міжнародний Суд ООН, сторони міжнародного договору можуть за бажанням наділяти деякі його положення прямою дією¹, але це є винятком. В інтеграційному ж праві — це принцип, тож ми знов маємо справу з унікальністю правової системи ЄС.

Принцип прямої дії не закріплений в установчих договорах і його існування — це заслуга Суду ЄС. Уперше Суд обґрунтував принцип прямої дії в рішенні по вже згаданій справі *van Gend & Loos*, вказавши на те, що «право Співтовариства незалежно від законодавства держав-членів не тільки накладає обов'язки на приватних осіб, але також наділяє їх правами, котрі стають частиною їх правового надбання»². Ця справа стосувалася прямої дії положення установчого договору, але не зачіпала принципу дії вторинного права. Як відомо, ст. 288 Договору про функціонування ЄС закріплює, що тільки регламенти мають пряму дію. Своєю наступною практикою Суд ЄС у 70-х роках минулого століття надав розширювальне тлумачення цього принципу задля забезпечення ефективності права ЄС та поширив його дію на акти інститутів, які спочатку не наділялися прямою дією, за тієї умови, що вони відповідатимуть ряду вимог. Такими вимогами є: норма, що надає права, має бути очевидною та недвозначною (тобто чіткий характер та ясне закріплення), вона має бути безумовною та її застосування не повинно залежати від видання іншої норми ЄС або державою-членом. Але Суд додав, що з критерієм чіткості слід поводитися обережно, оскільки лише необхідність роз'яснення норми шляхом судового тлу-

---

¹ *Compétence des tribunaux de Dantzig* // Publications de la Cour permanente de justice. – 1928. – Serie B. – No. 15. – P. 15-34.

² *Case 26/62, NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.

мачення не може заважати її прямому застосуванню¹. Вищенаведені критерії названі Л. М. Ентіним «вимогами до реалізабельності»².

Таким чином, принцип прямої дії може поширюватися не тільки на регламенти та певні положення установчих договорів, але й частково на інші акти. Щодо прямої дії директив, то Суд ЄС уточнив, що директива може мати пряму дію лише в тому випадку, якщо держава не виконала свого обов'язку її імплементувати, тобто після спливу періоду, наданого останній для інкорпорації директиви у власний правопорядок. Якщо ж держава-член знехтує своїм обов'язком по інкорпорації директиви в певні строки, то на положення такої директиви можна посилатися перед національним судом, незважаючи на норми внутрішнього права³. Але навіть за наявності великого масиву рішень Суду ЄС стосовно прямої дії директив це було предметом багатьох доктринальних дискусій⁴, особливо щодо ненадання директивам пря-

¹ Case 43/75, *Defrenne v SABENA* // European Court Reports. – 1976. – P. 455.

² Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник для вузов / Под ред. Л. М. Энтина. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 62.

³ Case 8/81, *Becker v Finanzamt Munster – InneStadt* // European Court Reports. – 1982. – P. 53.

⁴ Див.: Winter. Direct Applicability and Direct Effect – Two Distinct and Different Concept in Community Law // *Common Market Law Review*. – 1972. – Vol. 9. – P. 425-438; Dashwood A. The Principle of Direct Effect in European Community Law // *Journal of Common Market Studies*. – 1978. – Vol. 16. – P. 229-245; Easson A.J. The “Direct Effect” of EEC Directives // *International and Comparative Law Quarterly*. – 1979. – Vol. 28. – P. 319-353; Pescatore P. The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law // *European Law Review*. – 1983. – Vol. 8. – P. 155-177; De Burca G. Giving Effect to European Community Directives // *Modern Law Review*. – 1992. – Vol. 55. – P. 215-240; Emmert V.F., Pereira de Azevedo M. L'effet horizontal des directives. La jurisprudence de la CJCE: un bateau ivre? // *Revue trimestrielle de droit européen* – 1993. – Vol. 29. – P. 503-524; Tridimas T. Horizontal Effect of Directives: A Missed Opportunity? // *Environmental Law Review*. – 1994. – Vol. 19. – P. 621-636; Capelli F. Il problema dell'efficacia orizzontale delle direttive: un epilogo in tono minore // *Diritto comunitario e degli scambi internazionali*. – 1994. – No. 3. – P. 361–368; Глогова С. В. Прямая применимость (эффект) директив Европейских Сообществ во внутреннем праве государств-членов ЕС // *Московский журнал международного права*. – 1999. – № 3. – С. 175-188; Lenz M. Horizontal what? Back to Basics // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, Is. 5. – P. 509-522; Prechal S. Does Direct Effect Still Matter? // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37, Is. 5. – P. 1047-1069; Figueroa Regueiro P.V. Invocability of Substitution and Invocability of Exclusion: Bringing Legal Realism to the Current Developments of the Case-Law of “Horizontal” Direct Effect of Directives // *Jean Monnet Working Paper*. – 2002. – Vol. 7. – 64 p.; Авель М. Существует ли в законодательстве Европейского Союза «горизонтальный эффект»? // *Сравнительное Конституционное Обозрение*. – 2005. – № 4 (53). – С. 93-103; Skouris V. Effet Utile Versus Legal Certainty: The Case-law of the Court of Justice on the Direct Effect of Directives // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17, Is. 2. – P. 241-255.

мої горизонтальної дії (це означає, що індивіди не можуть посилатися на положення директиви проти інших індивідів, а лише щодо своїх відносин з державою¹, тобто пряма дія використовується лише у вертикальних відносинах через направленість директив державам, а не приватним особам²). Слід зазначити, що поширення принципу прямої дії на директиви є, скоріш за все, винятком, оскільки протилежне зводило б нанівець обов'язок держав провадити імплементаційні заходи щодо директив.

Відносно наділення прямою дією міжнародних договорів, то тут діє загальне правило міжнародного права, про яке ми вже говорили: сторони міжнародного договору можуть за бажанням наділяти деякі його положення такою характеристикою. Якщо сторони не визначили, яку дію матимуть положення договору, то Суд ЄС вирішує це питання, враховуючи наміри та характер договірних відносин. Суд заявив: «Положення договору або угоди, яке укладено Співтовариством із третіми державами, повинно мати пряму дію, якщо договір містить чіткі та ясні обов'язки та не потребує видання жодного додаткового зовнішнього акта»³. Наприклад, такими можна вважати угоди про приєднання.

Принцип прямої дії норм права ЄС полягає, крім надання прав безпосередньо приватним особам, ще й у тому, що акти органів Союзу не потребують затвердження парламентами держав-членів. Ці акти можуть зобов'язати країни-члени до вчинення певних дій без їх згоди, а національні суди мають застосовувати ці норми без урахування можливого протиріччя з нормами національного законодавства. Значення принципу прямої дії полягає у тому, що право ЄС може діяти і в тих випадках, коли держава-член не виконає своє зобов'язання щодо імплементації права ЄС, що було підтверджено рішенням по справі *Francovich*, у якому Суд визначив: «держави-члени зобов'язані виплачувати компенсацію за збитки, заподіяні індивідам порушеннями

¹ Поняття держави в даному випадку тлумачиться досить широко та включає не тільки центральні органи влади, але й муніципальні та інші адміністративні державні органи тощо.

² Прикладом може бути справа, по котрій Італія не перенесла до свого законодавства Директиву, на яку посилався позивач-споживач для захисту від вуличних торговців. Позивач програв справу, оскільки позов був направлений проти двох приватних осіб, а не держави. Див.: Case C-91/92, *Faccini Dori v Recreb Srl* // European Court Reports. – 1994. – P. I-3325.

³ Case 12/86, *Demirel v Stadt Schwabisch Gmund* // European Court Reports. – 1987. – P. 3719.

права Співтовариства, за які вони несуть відповідальність»¹. Цей принцип встановлює найбільш вигідну для досягнення цілей ЄС взаємодію національного права держав-членів із наднаціональним правом.

Виходячи з наведеного, принципи верховенства права ЄС та його прямої дії можна назвати двома основоположними опорами всієї правової системи ЄС, що відіграють значну роль у розбудові більш тісного союзу між громадянами Європи. Наділяючи право ЄС прямою дією та верховенством, Суд ЄС розпочав процес конституціоналізації інтеграційного права². Науковці зазначають, що система ЄС — це «наднаціональне правове співтовариство, яке головним чином є продуктом юриспруденції Суду ЄС»³. Під конституціоналізацією розуміється процес, за яким установчі договори еволюціонували від сукупності домовленостей, які були обов'язковими для держав, до правового режиму, котрий надає права та накладає обов'язки на всіх приватних осіб на території ЄС⁴. Тобто право ЄС — чи то первинне, чи то вторинне — може бути використане безпосередньо в національному правопорядку, у тому числі приватними особами. Крім того, ефективна реалізація цього права була покладена на національні суди, що привело до зміни національної судової практики, яка почала пристосовуватися до основних принципів права ЄС, а приватні особи стали відігравати активну роль у реалізації права ЄС у рамках національних правових систем.

¹ Joined cases 6/90 та 9/90, 6/90, 9/90, *Francovich and Others v Italian Republic* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5357.

² Питання щодо впливу Суду ЄС на розвиток права ЄС та його конституціоналізацію були висвітлені авторкою у таких роботах: Комарова Т. Правові паростки інтеграції / Юридичний вісник України. – 2002. – № 45(385). – С. 10; Вона ж. Природа права ЄС / Юридичний вісник України. – 2004. – № 52(496). – С. 5; Вона ж. Суд Європейських Співтовариств та його роль у європейській інтеграції // Від громадянського суспільства – до правової держави: Матеріали 1-ї міжн. студ. наук. конференції (Харків, квіт. 2006 р.). – Х., 2006. – С. 29-32; Вона ж. Вплив Суду Європейських Співтовариств на право Європейського Союзу // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право». – 2008. – Вип. 9. – С. 24-27; Вона ж. Суд Європейських Співтовариств та конституціоналізація європейського права // Осінні юридичні читання: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (12-13 листоп. 2008 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 131-134.

³ Joerges Ch. Taking the Law Seriously: On Political Science and the Role of Law in the Process of European Integration // European Law Journal. – 1996. – Vol. 2, Is. 2. – P. 110.

⁴ Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context. – Oxford: Hart Publishing, 1998. – P. 306.

Важливим етапом конституалізації права ЄС можна вважати встановлення Судом ЄС доктрини відповідальності держави, розробленої рішенням по вже згаданій справі *Francovich*. Ця доктрина є ілюстрацією принципу *ubi jus ibi remedium*, та відповідно до неї держава має відшкодувати збитки, завдані індивідам порушенням права ЄС. У цих справах національні суди можуть присудити державі компенсувати індивідам їх втрати. Доктрина є важливим елементом ефективності правового порядку ЄС, оскільки не всі норми права ЄС мають пряму дію, а отже, не всіма ними можуть скористатися приватні особи в національних судах для захисту своїх прав. Тим паче, як уже було зауважено, Суд ЄС підкреслює, що директиви не мають прямої «горизонтальної» дії, тож для надання приватним особам дієвого механізму захисту доктрина відповідальності держави є вкрай важливою.

У ряді своїх рішень Суд пояснив, що для настання відповідальності держави повинні існувати три умови: акт ЄС має надавати права індивідам, порушення цих прав державою має бути доволі серйозним та між збитками та порушенням має бути прямий зв'язок¹. Відповідальність може наставати за будь-які порушення будь-якої норми ЄС незалежно від того, чи має норма пряму дію. Крім того, Суд прийняв унітарну концепцію щодо держави-порушниці, тобто відповідальність накладається на державу незалежно від того, яка гілка державної влади допустила порушення. Суд досить широко тлумачить і поняття виконавчої гілки державної влади, включаючи до неї як традиційні департаменти центральної влади, усі органи адміністрацій (мається на увазі й муніципальні органи)², так і конституційно незалежні органи, на які покладений обов'язок підтримувати публічний порядок та безпеку³, публічні органи влади, які надають медичне обслуговування⁴,

---

¹ Joined cases 46, 48/93, *Brasserie du Pêcheur v Germany* та *R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd and Others*// European Court Reports. – 1996. – P. I-1034. Щодо проблеми існування прямого зв'язку між збитками та порушенням див.: Anagnostaras G. Not as Unproblematic as You Might Think: the Establishment of Causation in Governmental Liability Actions // European Law Revue. – 2002. – Vol. 27, Is. 6. – P. 663-676.

² Case 103/88, *Fratelli Consonzo SpA v Comune di Milano* // European Court Reports. – 1989. – P. 1839.

³ Case 222/84, *Johnston v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary* // European Court Reports. – 1986. – P. 1651.

⁴ Case 152/84, *Marshall v Southampton Area Health Authority* // European Court Reports. – 1986. – P. 723.

та націоналізовані об'єкти промисловості¹. Не знімає відповідальності з держави той факт, що органи, які вчинили порушення, не мали потрібної для виконання норм ЄС влади, знань, коштів або ресурсів².

Щодо серйозності порушення, то таким вважатиметься незастосування акта ЄС, невчасна його імплементація³ або тлумачення національного права всупереч усталеному прецедентному праву Суду ЄС або взагалі європейському тощо. Питання вирішення ступеня серйозності віднесено до дискреційних повноважень національних судів, хоча деякі вчені вказують на необхідність з боку Суду ЄС здійснювати централізований нагляд за цим питанням і надати національним судам вказівки щодо ознак серйозності порушення⁴. Консолідованих вказівок Суд ЄС не надав, але велика їх кількість перебуває в його практиці. Наприклад, якщо держава намагалася імплементувати акт у строки, встановлені в ньому, то умова серйозності вже не буде виконана та держава не нестиме відповідальності за збитки, понесені приватними особами. Так відбулося у справі *R v HM Treasury, ex p British Telecommunications*⁵, яка стосувалася Директиви 90/351 щодо регулювання процедури придбання організацій телекомунікаційного сектору. Ця Директива була імплементована Великобританією в строк, але неправильно. Суд ЄС дійшов висновку, що оскільки Директива мала не зовсім чітке формулювання, то така її інтерпретація, яка була здійснена при імплементації, не може становити доволі серйозне порушення, для того щоб настав обов'язок держави компенсувати втрати компанії British Telecommunications. Тож найсуттєвішим елементом настання відповідальності є серйозність порушення з боку держави⁶, але для настання відповідальності мають існувати всі елементи.

Стає зрозумілим, що в деяких випадках доктрина відповідальності держави не може застосовуватися та єдиними засобами приведення

¹ Case 188/89, *Foster v British Gas Plc* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3313.

² Case 424/97, *Salomone Haim v Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5123.

³ Case 319/96, *Brinkmann Tabakfabriken GmbH v Skatteministeriet* // European Court Reports. – 1998. – P. I-5255.

⁴ Див.: Tridimas T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? // Common Market Law Review. – 2001. – Vol. 38. – P. 313.

⁵ Case 392/93, *R v HM Treasury, ex p British Telecommunications* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1631.

⁶ Vajda Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame* // European Business Law Review. – 2006. – Vol. 17, No. 2. – P. 259.

дій держави у відповідність до права ЄС є її діалог із Комісією або безпосереднє ініціювання процедури за ст. 258 Договору про функціонування ЄС перед Судом ЄС.

За загальним принципом відшкодування має відповідати втратам або шкоді, яка була нанесена неправомірною поведінкою держави. За відсутності наднаціональних норм щодо розміру відшкодування державам-членам слід розробити відповідні критерії визначення цих розмірів. Такі критерії мають бути не менш сприятливими, ніж для таких самих скарг, заснованих на національному праві, та не мають робити неможливим або вкрай складним отримання грошової компенсації, тобто вони мають відповідати принципам еквівалентності та ефективності¹.

Суд ЄС зазначив, що доктрина відповідальності держави та її обов'язок компенсувати втрати приватним особам за порушення з її боку хоча і не згадана в установчих договорах, але становить їх невід'ємну частину, оскільки вона є гарантом реалізації прав приватних осіб². Тим самим Суд ЄС задекларував функціональну неподільність прав та засобів їх захисту.

Рішення по справі *Francovich* викликало бурхливу реакцію у держав-членів, особливо у Великобританії, яка на Міждержавній конференції 1996–1997 рр. навіть поставила питання про те, щоб Рада кваліфікованою більшістю відмінила це рішення Суду ЄС, що, звісно, було б неправомірним і вважалося б порушенням незалежності та автономії судової влади. Ця держава-член аргументувала свою позицію тим, що Суд самовільно ввів додаткове зобов'язання, яке не обумовлено установчими договорами. Проти такої аргументації та пропозиції

---

¹ Joined cases 46, 48/93, *Brasserie du Pêcheur v Germany* та *R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd and Others* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1029.

² Щодо більш детального аналізу справи та меж відповідальності держав-членів див.: Malcolm R. *Beyond Francovich* // *Modern Law Review*. – 1993. – Vol. 56, Is. 1. – P. 55–73; Caranta R. *Governmental liability after Francovich* // *Cambridge Law Journal*. – 1993. – Vol. 52, Is. 2. – P. 272–297; Craig P. *Francovich, remedies and the scope for damages liability* // *Law Quarterly Review*. – 1993. – Vol. 109. – P. 595–621; Steiner J. *From direct Effects to Francovich: Shifting Means of Enforcement of Community Law* // *European Law Review*. – 1993. – Vol. 18, Is. 1. – P. 3–22; Nicholas E. *State liability under Community law: shedding more light on the Francovich principle?* // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, Is. 5. – P. 399–411; Craig P. *Once more unto the breach: the Community, the state and damages Liability* // *Law Quarterly Review*. – 1997. – Vol. 113. – P. 67–94; Prechal S. *Member State Liability and Direct Effect: What's the Difference After All?* // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17. – P. 299–316.

найактивніше виступили уряди Франції та Німеччини¹. На думку деяких науковців, таку позицію цих країн можна пояснити їх економічною зацікавленістю у розвитку інтеграції². Зі свого боку Суд, можна сказати, підтримав головну ідею Європи — міцний союз між народами, тобто верховенство та пряма дія права ЄС віддають його безпосередньо в руки громадян. Слід згадати, що ЄС — це правовий Союз, який об'єднує держави-члени завдяки авторитету права. І як сказав У. Еверлінг (U. Everling), «у Співтовариства єдиний спосіб існувати — це існувати у якості Співтовариства права. Воно не має зброї або армії, воно об'єднується авторитетом права»³.

У процесі обґрунтування принципу прямої дії, як можна побачити, Суд ЄС паралельно виконав ще одне завдання: він роз'яснив дію актів ЄС, зокрема директив та регламентів, оскільки вичерпної характеристики вторинного права в установчих договорах немає. Особливо важливим це питання виявилось у контексті можливості участі приватних осіб у процедурі оскарження актів ЄС перед Судом ЄС за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Саме Суд ЄС пояснив, що приватні особи можуть оскаржувати регламенти, які за визначенням ст. 288 Договору про функціонування ЄС є актами загальної дії, пояснивши, що останні у виключних ситуаціях можуть являти собою акти індивідуальної дії. І хоча, як ми з'ясували у розділі 2 (§ 2), Суд ЄС дотримується рестриктивного підходу щодо доступу приватних осіб до оскарження актів ЄС, але іноді він робить у цьому напрямку дуже прогресивні висновки, які відкривають громадянам ЄС можливість впливати на розвиток спільного внутрішнього ринку та взагалі інтеграційного правопорядку.

Отже, Суд ЄС своєю практикою виводить нові принципи, які призводять до еволюції інтеграційної правової системи, але Суд використовує ще один метод розвитку цієї системи — розширювальне тлумач-

¹ Щодо практики визнання відповідальності держави перед приватними особами за порушення права ЄС судами Німеччини див.: Krümmel T., D'sa R. Implementation by German Courts of the Jurisprudence of the European Court of Justice on State Liability for Breach of Community Law as Developed in *Francovich* and Subsequent Cases // *European Business Law Review*. – 2009. – P. 273-286.

² Див.: Garrett G., Kelemen R.D., Schulz H. The European Court of Justice, National Governments, and Legal Integration in the European Union // *International Organization*. – 1998. – Vol. 52, Issue 1. – P. 171-172.

³ Everling U. The Maastricht Judgment of the German Federal Constitutional Court and its Significance for the Development of the European Union // *Yearbook of European Law*. – 1994. – Vol. 14. – P. 19.

чення права ЄС. Якщо говорити про методи тлумачення, які використовує Суд ЄС, то це такі підходи до визначення змісту правового тексту, як буквальний, історичний, систематичний (контекстуальний) та телеологічний (цільовий). Буквальне та історичне тлумачення має обмежене використання, а ось таким методам тлумачення, як систематичне та телеологічне, Суд ЄС надає перевагу, та саме їх поєднання і дає змогу Суду ЄС здійснювати розширювальне тлумачення. Поєднання цих основних двох методів тлумачення дає Суду змогу заповнювати прогалини в праві ЄС, а також є одним із засобів, яким провадиться розширення повноважень ЄС.

Систематичне тлумачення відображає нерозривний зв'язок конкретної норми з системою акта, у якому вона міститься, та всією системою права ЄС. Це означає, що засновницькі договори являють собою послідовну та логічну систему, а не окремі акти. Для телеологічного тлумачення вирішальними є положення преамбул установчих договорів та статті, які встановлюють цілі цих договорів. Тобто Суд повинен тлумачити норми таким чином, щоб якнайкраще сприяти досягненню цілей Союзу. Спираючись на обидва методи, «Суд ЄС повинен тлумачити право ЄС у межах системи, створеної існуючими правилами, і в світлі цілей, які стоять перед правотворчим органом у момент, коли він створює правило»¹.

Використання систематичного та телеологічного методів тлумачення робить Суд ЄС схожим на правотворчий орган. Тому ця тематика пов'язана із наступним засобом розширення повноважень ЄС та його інститутів, яким користується Суд, а саме з доктриною (або принципом) домислюваних (передбачуваних) повноважень, відповідно до якої органу може бути надано повноваження, яке хоча і не зазначене в установчих договорах, але покликане реалізувати мету, поставлену ними. Раніше ст. 220 Договору про ЄСпв наголошувала: «Суд забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні цього Договору». Це положення у доктрині дістало назву «вагітної формули»², оскільки воно дозволило Суду ЄС розширювати свої повноваження з питань, які спочатку не були зарезервовані за ним.

Суд ЄС неодноразово використовував цю доктрину при прийнятті важливих рішень щодо розширення повноважень ЄС. Прикладом роз-

---

¹ Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія, досвід європейських міжнародних судових органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2003. – С. 141.

² Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – С. 182.

ширення повноважень інститутів може служити справа *Germany v Commission*¹, суть якої полягає в такому: ст. 118 Договору про ЄСпв (нумерація статті дійсна на момент розгляду справи. — Прим. К. Т.) наділяла Комісію завданням розвивати кооперацію між державами-членами в соціальній сфері, але не надавала їй жодних нормотворчих повноважень у цій сфері. Німеччина оскаржувала у своєму позові акт Комісії в соціальній сфері на підставі того, що цей інститут вийшов за межі наданих йому повноважень. Суд ЄС зазначив, що для того, аби не зробити такі положення, як положення ст. 118, повністю неефективними, повноваження, які допоможуть реалізувати ці положення, мають домислюватися. Це рішення, яке підтверджує і закріплює наявність домислюваних повноважень, є вкрай важливим для правопорядку ЄС, оскільки існує багато сфер, щодо яких Комісія (та інші інститути) має виконувати певні завдання, але у зв'язку з цим їй не надано жодних нормотворчих повноважень². Щодо прикладу розширення за допомогою домислюваних повноважень самого ЄС, то ним є справа «ERTA»³, по якій Суду потрібно було визначити обсяг повноважень Співтовариства щодо участі в міжнародних угодах. Стаття 300 Договору про ЄСпв передбачала, що *коли Договір передбачає* укладення угод між Співтовариством та однією або більше державами чи міжнародними організаціями, Комісія надає рекомендації Раді, яка надає Комісії дозвіл розпочати необхідні переговори, що мають проводитися в певних процедурних рамках. Позивач, тобто Німеччина, у свою чергу, наполягала, що переговори можуть мати місце лише у випадках, *прямо передбачених* установчим договором (наприклад, угода про асоціацію), а в конкретному випадку жодного положення щодо міжнародних угод у транспортній сфері не було згадано в Договорі про ЄСпв, тож Співтовариства не можуть бути стороною такої угоди. Суд ЄС, використовуючи доктрину домислюваних повноважень, дійшов висновку, що Співтовариство має всі повноваження, необхідні для виконання своїх функцій за установчим договором. Тому коли угода з третіми державами є необхідною для реалізації «внутрішньої» компетенції, Співтовариство наділяється повноваженнями з укладення таких «зовнішніх» угод. Тобто Співтовариство має повноваження в зовнішній сфері, якщо вони

¹ Joined cases 281, 283-285, 287/85, *Germany v Commission* // European Court Reports. – 1987. – P. 3203.

² Steiner J., Woods L. *Textbook on EC Law*. – [7th ed.]. – London: Blackstone Press Limited, 2000. – P. 36.

³ Case 22/70, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1971. – P. 263.

являють собою продовження внутрішньої компетенції Співтовариства¹.

Суд ЄС, ефективно використовуючи надані йому методи тлумачення права, ухвалив велику кількість фундаментальних для інститутів та права ЄС рішень. Так, скориставшись телеологічним та систематичним методами, він прийняв рішення, які затвердили принцип інституційної рівноваги (або балансу), який відображає демократичний характер ЄС. Ці рішення вже були згадані в розділі 2 (§ 2) при дослідженні суб'єктів провадження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС. Як зазначалося, за первинною редакцією процедури акти Парламенту не могли підлягати оскарженню, а сам Парламент не міг ініціювати позови по оскарженню актів інститутів, але Суд ЄС, враховуючи еволюцію повноважень цього органу та його зростаючу роль у нормотворенні, особливо з прийняттям Єдиного Європейського Акта, виніс рішення по справі *Les Verts*² про можливість оскарження актів Парламенту та рішення по справі *Chernobyl*³ щодо можливості його участі у процесі оскарження актів інших інститутів. Суд підкреслив, що, незважаючи на відсутність в установчих договорах відповідних положень, та наявність пробілів, він покликаний ефективно захищати статус та повноваження кожного інституту. Гарантією такого захисту в розглянутому випадку є визнання за Парламентом статусу повноцінного суб'єкта провадження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, а ще раніше ст. 230 Договору про ЄСпв. Цей приклад показує, що принцип інституційної рівноваги постійно розвивається та набуває нового змісту із наданням Союзу нових повноважень, що зараз стається дуже часто, тому можна говорити про прогресивні повноваження інститутів ЄС. У свою чергу Суд ЄС розвиває свою практику відповідно до цієї еволюції, а ця практика стає авторитетним джерелом. Так відбулося, коли його рішення щодо визнання за Парламентом нового статусу за процедурою оскарження актів інститутів Співтовариства стали базою для внесення змін Маастрихтським договором у ст. 230 Договору про ЄСпв. Слід відмітити, що такий активізм Суду відразу

---

¹ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник для вузов / Под ред. Л. М. Энтина. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 86.

² Case 294/83, *Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament* // European Court Reports. – 1986. – P. 1339.

³ Case 70/88, *European Parliament v Council (Chernobyl)* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2041.

став об'єктом критики, наприклад, П. Нейла (P. Neill), Т. Хартлі та Х. Расмуссена (H. Rasmussen), оскільки часом він межував із виходом за межі своїх повноважень або із самовільним їх розширенням. Кожен з цих науковців критикував методи тлумачення Суду ЄС, обґрунтовуючи свої зауваження по-різному. Так, П. Нейл (P. Neill) після прийняття рішення по справі *Les Verts* наголосив, що Суд самовільно змінив зміст ст. 230 Договору про ЄСпв, хоча держави-члени не внесли в договір положення про участь Парламенту в цій процедурі, що виразило їх волю¹. Професор Т. Хартлі зауважив, що складно уявити більш виразний приклад зміни права замість його тлумачення². Х. Расмуссен (H. Rasmussen) як завзятий критик діяльності Суду ЄС наполягав на тому, що Суд керується, перш за все, принципами права ЄС, які є політичними за своєю природою, а тому не можуть застосовуватися при судовому розгляді³. Але всупереч цій критиці рішення Суду були, можна сказати, скопійовані при внесенні змін до Договору про ЄСпв та Договору про функціонування ЄС Лісабонським договором, а це яскравіше за все показало їх вплив на розвиток інтеграційної правової системи. І це не єдиний приклад того, як рішення Суду ставали прообразами актів, які в подальшому приймалися інститутами ЄС⁴.

Взагалі Суд ЄС уперше звернувся до принципу інституційної рівноваги (балансу) у рішенні по справі *Meroni* і зазначив, що «баланс влад є характеристикою інституційної структури Співтовариства, фундаментальною гарантією, наданою Договором»⁵. Науковці зазначали, що при недостатності в установчих договорах стримувань та противаг, а також чіткого розподілу компетенцій між інститутами Суд ЄС став рушійною силою вдосконалення механізму функціонування інтеграційного правопорядку⁶.

¹ Neill P. *The European Court of Justice: A Case Study in Judicial Activism*. – London: European Policy Forum, 1995. – P. 235.

² Хартлі Т. К. *Основы права европейского Сообщества*: Пер. с англ. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 91.

³ Rasmussen H. *On the Law and Policy in the European Court of Justice*. – Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1986. – P. 62.

⁴ Тут можна пригадати розвиток Судом ЄС поняття недобросовісної ділової практики, позатарифних обмежень тощо.

⁵ Case 9/56, *Meroni & Co, Industrie Metallurgiche SpA v High Authority* // *European Court Reports*. – 1957-58. – P. 133.

⁶ На це вказували Г. Шермерз, Дж. Вейлер, Ф. Джейкобс та ін. (Schermer H. *The European Court of Justice: Promoter of European integration* // *The American Journal of Comparative Law*. – 1974. – Vol. 22, Is. 3. – P. 444–464; Weiler J. *The Transformation of Europe* // *Yale Law Journal*. – 1991. – Vol. 100. – P. 2403–2483; Jacobs F. G. *The Evolution of the European Legal Order* // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 303-316).

Прикладом ще одного аспекту утвердження Судом ЄС принципу інституційної рівноваги є рішення Суду ЄС по справі принцип *Roquette Frères*, яке стосувалося відміни Регламенту, прийнятого Радою без консультації з Парламентом. Суд відмінив цей Регламент та зазначив, що «...консультація з цим інститутом означає його можливість відігравати реальну роль у правотворчому процесі Співтовариства. Таке повноваження є суттєвим фактором у становленні інституційного балансу, який передбачений Договором»¹. Суд також додав, що цей обов'язок відображає фундаментальний демократичний принцип, який полягає в можливості громадян опосередковано брати участь у прийнятті рішень на рівні ЄС через представницький орган. Тобто Суд у своєму рішенні зробив посилання на два принципових елементи демократії — необхідності участі Парламенту в правотворчому процесі (як елемент інституційного балансу) та участі громадян у цьому ж процесі.

Аналіз практики Суду ЄС свідчить, що принцип інституційного балансу втілюється, перш за все, в утвердженні ролі Європейського Парламенту. Це відмітив і Генеральний Адвокат Л. А. Гілхоед (L.A. Geelhoed): «Інституційний баланс відіграє значну роль у рішеннях Суду ЄС. Він встановлює прямий зв'язок між прерогативами Парламенту та демократичними принципами, які підкреслюють їх»². Отже, хоча взаємовідносини та повноваження всіх інститутів зазнавали радикальних змін протягом розвитку Співтовариств та Союзу, але особливо це стосувалося Парламенту, який еволюціонував від інституту з консультативними функціями до інституту з досить сильними нормотворчими функціями, що викликало необхідність постійно тлумачити межі його компетенції. Еволюція сталася після прийняття Єдиного Європейського Акта, який передбачив процедуру співробітництва (кооперації), за якою висновки Парламенту щодо проекту акта є основоположними, та після вступу в силу Маастрихтського договору, який ввів процедуру спільного прийняття рішень і значно посилив роль Парламенту в нормотворчому процесі. Крім того, процес продовжився з прийняттям Лісабонського договору, який остаточно визнав Парламент як повноправного носія законодавчої влади ЄС, яку він реалізує спільно з Радою.

---

¹ Case 138/79, *SA Roquette Freres v Council of the European Communities* // European Court Reports. – 1980. – P. 3333.

² Висновок Генерального адвоката по справі 491/01 (Case 491/01, *Imperial Tobacco Limited v Secretary of State for Health* // European Court Reports. – 2002. – P. I-11453).

С. Нінатті (S. Ninatti) назвала процес еволюціонування повноважень Парламенту та відповідного закріплення цих повноважень в установчих договорах і судовій практиці «парламентаризацією» інституційного балансу¹. Саме тому для Суду ЄС принцип інституційної рівноваги (балансу) пов'язаний, перш за все, з цим інститутом. Концентрація уваги Суду на Парламенті пояснюється також і тим, що Парламент є демократичним представником громадян ЄС, які його обирають.

У цьому контексті важливим є те, що Суд ЄС, захищаючи прерогативи Парламенту в законодавчому процесі, все ж таки враховує інтереси інших інститутів та підкреслює обов'язок Парламенту не зловживати своїми правами. Так, рішенням по справі *Parliament v Council* Суд ЄС не задовольнив позов Парламенту, який стосувався відміни Регламенту Ради ЄС по тарифах для продуктів із країн, що розвиваються, 3917/92 на підставі того, що Рада прийняла цей акт, не дочекавшись висновку Парламенту². Підставою відмови Суду в задоволенні позову був той факт, що Рада попередила Парламент про необхідність винесення висновку в певний строк, оскільки тарифи мали вступити в силу з 1993 р. Парламент вчасно не прийняв висновок щодо проекту Регламенту через певні процедурні непорозуміння, а Рада, у свою чергу, прийняла Регламент без цього висновку. Суд ЄС дійшов висновку, що прерогативи інституту не мають шкодити виконанню функцій іншим інститутом та досягненню цілей ЄС.

Відзначаючи вагому роль Суду ЄС в утвердженні позиції Парламенту серед інших інститутів ЄС, не можна обминути той факт, що Суд, керуючись принципом інституційної рівноваги (балансу), зробив внесок у статус інших інститутів. Наприклад, своїм рішенням по справі *Fédération Charbonnière de Belgique v High Authority of the European Coal and Steel Community* Суд ЄС затвердив незалежність Верховного органу Європейського об'єднання вугілля та сталі, який є прообразом теперішньої Комісії, та заборону контролю над ним з боку держав-членів³. Суд вплинув на зміцнення як інституту Рахункової палати.

---

¹ Ninatti S. How Do Our Judges Conceive of Democracy? The Democratic Nature of the Community Decision-Making Process Under Scrutiny of the European Court of Justice // Jean Monnet Working Paper. – 2003. – Vol. 10. – P. 40.

² Case 65/93, *European Parliament v Council of the European Union* // European Court Reports. – 1995. – P. 643.

³ Case 8/55, *Fédération Charbonnière de Belgique v High Authority of the European Coal and Steel Community* // European Court Reports. – 1995. – P. 201.

Доступ до інформації є однією з прерогатив Рахункової палати, завдяки якій вона може виконувати покладені на неї функції. Цю прерогативу захищає саме Суд ЄС. Це стає можливим за існування можливості оскаржити рішення інституту та інших органів ЄС у рамках ст. 263 Договору про функціонування ЄС, яким він відмовив Рахунковій палаті в доступі до інформації, і анулювати його.

Крім того, однією з гарантій інституційного балансу є вимога того, щоб кожен акт, який приймається в рамках ЄС, містив перелік причин, з яких він був прийнятий, обґрунтування того, що акт не протирічить принципу субсидіарності та пропорційності, які лежать в основі компетенцій ЄС. Незазначення причин прийняття акта або неналежне обґрунтування органом свого повноваження приймати відповідний акт є підставою для скасування цього акта Судом ЄС. Суд ЄС вбачає в цій вимозі захист прав приватних осіб від зловживання інститутами ЄС своєю владою¹.

Окремої уваги заслуговує питання впливу Суду ЄС на розвиток прав людини в рамках ЄС. Стосовно цього питання слід перш за все зазначити, що перевірка на відповідність стандартам прав людини не є головним завданням Суду, який покликаний захищати інтереси інтеграції, що неодноразово підкреслювалося науковцями². Крім того, із набранням чинності Лісабонським договором увага до прав людини в рамках ЄС посилилась³.

Суд ЄС заповнює прогалини у праві ЄС стосовно прав людини лише симптоматично, тобто в контексті справ, які він розглядає. І це є логічним, оскільки хоч яким би був вплив Суду на створення нових норм, він все одно залишається судовим, а не нормотворчим органом і тлумачить лише ті норми, які винесені на його розгляд.

Історично склалося, що Суд ЄС із самого початку з обережністю поставився до утвердження концепції прав людини в праві ЄС, оскільки він вбачав у тому загрозу принципу верховенства права Співтовариства, тому що воно могло бути скасоване через невідповідність стандартам прав людини та тим самим нанести шкоду інтеграції. Але

---

¹ Case 282/90, *Vreugdenhil BV v Commission* // European Court Reports. – 1992. – P. I-1937.

² Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – С. 279; Энтин М. Л. Защита и обеспечение прав человека по праву Евросоюза: Курс лекций. – М.: МГИМО, 2003. – С. 88.

³ Див.: Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 3-7.

з часом Суд ЄС визнав, що права людини підлягають захисту з його боку. Частково прийняття цієї концепції було спровоковано тим, що Конституційний Суд Німеччини визначив, що він вправі не застосовувати ті акти Співтовариства, які не відповідають національним стандартам прав людини, тим самим заперечуючи верховенство права Співтовариства, а Конституційний Суд Італії проголосив, що Італія може припинити своє членство у випадку подібного конфлікту.

Суд ЄС визначив, що основні права людини як правовий принцип, спільний для всіх держав-членів, є загальним принципом права Співтовариства (відповідно зараз права ЄС) та має захищатися ним¹. Оскільки принципи мають вищу силу відносно вторинного права, то всі акти ЄС мають відповідати принципу поваги основних прав людини. Єдиний Європейський акт 1987 р. став першим актом, який офіційно визнав права людини на рівні Співтовариств. Коли ж було засновано ЄС, то в Маастрихтському договорі було повністю перейнято обґрунтування необхідності дотримання прав людини, яке виробив Суд ЄС своєю практикою, зокрема ст. 6 говорить: «Союз поважає основні права — як вони гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підписаною в Римі 4 листопада 1950 року, і як вони випливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, як загальні принципи права Співтовариства».

Практикою Суду встановлено, що він має захищати такі групи прав:

1) функціональні права. Це ті права, які закріплені в установчих договорах та направлені на досягнення цілей Союзу (принцип рівності працюючих щодо умов праці в державах-членах, недискримінації в організації спільних ринків виробників та споживачів);

2) основні права громадян Союзу або спеціальні права (право та вільне пересування та проживання, участь у виборах до органів місцевого самоврядування та Європейського Парламенту тощо);

3) основні права та свободи особистості в загальновизнаному їх розумінні (право власності, вільне здійснення економічної діяльності, право на свободу вираження тощо)².

Цікавим з точки зору прибічності ЄС правам людини є серія з п'яти рішень, прийнятих СПІ у 2005 та 2006 рр., відносно легітимності ме-

¹ Case 29/69, *Erich Stauder v City of Ulm – Sozialamt* // European Court Reports. – 1969. – P. 419.

² Див.: Martin A. M., Noguera D. J. L. *Instituciones y derecho de la Union Europea*. – Madrid: Tecnos Editorial, 1996. – P. 585-590.

тодів боротьби з тероризмом¹. Усі п'ять справ є майже ідентичними, різними є лише позивачі, тож доцільно розглянути найпізніше рішення по справі *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran v Council*². Цим рішенням СП визнав нелегітимним рішення Ради ЄС щодо замороження рахунків підозрюваних у тероризмі. У 2001 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію, яка закликала всі держави боротися з тероризмом усіма методами, у тому числі замороженням рахунків осіб, що підозрюються у тероризмі. Але ця Резолюція не визначала таких осіб та організації, а залишала це на розсуд держав. Співтовариство імплементувало вищеназвану Резолюцію шляхом прийняття Спільної позиції 2001/931/CFSP³ та Регламенту 2580/2001⁴, до яких були додані рішення Ради із переліком осіб та організацій, активи яких мають бути заморожені. Таким чином Рада включила до списку, зокрема, і організацію «Моджахеди іранського народу». Остання подала позов до СП, вимагаючи анулювання цих актів. СП відмінив включення організації до списку, оскільки в даному випадку було порушено право на справедливе судове слухання, обов'язок викласти підстави рішення та право на ефективний судовий захист. По-перше, організацію не було повідомлено про її включення до списку, а отже, вона не мала можливості провадити свій захист. По-друге, в акті не були викладені підстави включення організації до списку підозрюваних у тероризмі, а ця обставина теж впливає на ефективність судового захисту, оскільки позивачу складно захищати себе, не знаючи чітко визначених підстав звинувачення. На всі п'ять рішень СП подані апеляції до Суду ЄС, які зараз перебувають на його розгляді. Однак цей приклад виявляє підхід судів ЄС до захисту прав людини, тим паче, що розглянуті відносини виникли в рамках Третьої опори, на яку на момент існування триопорної структури ЄС юрисдикція судів ЄС по-

¹ Case T-306/01, *Yusuf and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission* // European Court Reports. – 2005. – P. II-3533; Case T-315/01, *Kadi v Council and Commission* // European Court Reports. – 2005. – P. II-3649; Case T-253/02, *Ayadi v Council* // European Court Reports. – 2006. – P. II-2139; Case T-49/04, *Hassan v Council and Commission* // European Court Reports. – 2006. – P. II-52; Case T-228/02, *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran v Council* // European Court Reports. – 2006. – P. II-4665.

² Case T-288/02, *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran v Council* // European Court Reports. – 2006. – P. II-4665.

³ Council Common Position 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 344. – P. 93.

⁴ Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 344. – P. 70.

ширювалася лише обмежено¹. Але незважаючи на це європейські суди знаходять способи вдосконалювати захист прав людини та механізм контролю за діяльністю ЄС. Деякі науковці називають цю діяльність Суду ЄС та СПП політичною, оскільки вона часто стосується заангажованих питань².

Слід зазначити, що Суд ЄС зробив висновок про його обов'язок контролювати не лише дотримання прав людини інститутами та органами Союзу, але й державами-членами, коли вони застосовують норми права ЄС³. Так, наприклад, у рішенні по справі *Tanja Kreil* Суд ЄС визнав, що положення німецьких конституційних норм, які забороняють жінкам виконувати обов'язки в армії, пов'язані з використанням зброї, суперечать принципу гендерної недискримінації, та ці норми мають бути змінені⁴. Подібних висновків Суд ЄС дійшов і по справах *K.B.*⁵ та *Richards*⁶, які стосувалися прав транссексуалів. Ці дві справи виникли на підставі того, що у Великобританії існувала юридично закріплена можливість зміни статі, але не існувало можливостей зареєструвати нову стать в органах запису актів громадянського стану, що унеможливило реєстрацію шлюбів для таких осіб і вихід на пенсію у встановлений для осіб цієї статі вік. Суд ЄС визнав, що ці положення суперечать основоположному принципу недискримінації.

Тож, незважаючи на обмежену роль Суду ЄС у ствердженні концепції основних прав і свобод людини порівняно зі Страсбурзьким судом, він заповнює прогалини, які існують у цій сфері в праві ЄС у міру їх виникнення. Цей внесок Суду ЄС відмічений багатьма науков-

---

¹ Щодо вдосконалення механізмів захисту прав людини судами ЄС у рамках колишньої Третньої опори див.: Hatzopoulos V. With or without you ... judging politically in the field of Area of Freedom, Security and Justice // *European Law Review*. – 2008. – Vol. 33, Is. 1. – P. 44-65.

² Див.: Hatzopoulos V. With or without you ... judging politically in the field of Area of Freedom, Security and Justice // *European Law Review*. – 2008. – Vol. 33, Is. 1. – P. 65.

³ Case 44/79, *Hauer v Land Rheinland-Pfalz* // *European Court Reports*. – 1979. – P. 3727, Case 5/88, *Hubert Wachauf v Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* // *European Court Reports*. – 1989. – P. 2609.

⁴ Case. 285/98, *Tanja Kreil v Federal Republic of Germany* // *European Court Reports*. – 2000. – P. I-69.

⁵ Case 117/01, *K. B. v National Health Service Pensions Agency et Secretary of State for Health* // *European Court Reports*. – 2004. – P. I-541

⁶ Case 423/04, *Sarah Margaret Richards v Secretary of State for Work and Pensions* // *European Court Reports*. – 2006. – P. I-3585.

цями¹, хоча є і такі, котрі стверджують, що Суд ЄС займається правами людини не задля них самих, а заради можливості поширити свою юрисдикцію на все більше коло сфер та зміцнити свій вплив на діяльність держав-членів². Разом з тим краще за все свідчить оцінка цієї діяльності самими державами-членами, яка міститься в Преамбулі Хартії ЄС про основні права, де говориться, що метою Хартії є зміцнення прав, які випливають у тому числі з рішень Суду ЄС³.

Можна сказати, що Суд ЄС своєю практикою створив неписаний каталог прав людини в рамках ЄС. Але такий характер каталогу незручний для користування ним пересічними громадянами, оскільки для користування правами необхідний аналіз прецедентного права Суду, що унеможливило ефективне користування ними. Саме тому і була прийнята вже згадана Хартія ЄС про основні права, яка стала важливим етапом утвердження прав людини в рамках ЄС, яка вступила в силу 1 грудня 2009 р.⁴ До цього слід додати, що Регламентом Ради ЄС від 15 лютого 2007 р. була заснована Агенція ЄС із фундаментальних прав⁵. Усе це є додатковим свідченням того, що Союз перетворюється із суто економічної організації на спільноту, яка опікується при цьому правами людини.

¹ Буроменский М. В., Хорольский Р. Б. Защита прав человека в Европейском Союзе // Проблемы законности. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 36. – С. 84-90; Jacobs F. G. Human Rights in the European Union: the Role of the Court of Justice // European Law Review. – 2001. – Vol. 26, Is. 4. – P. 331-341; Арнольд Р. О Хартии Европейского Союза об основных правах // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 2002. – № 3 (40). – С. 16; Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу // Право України. – 2003. – № 11. – С. 158; Avbelj M. European Court of Justice and the Question of Value Choices Fundamental human rights as an exception to the freedom of movement of goods // Jean Monnet Working Paper. – 2004. – Vol. 6. – 84 p.; Бирюков М. М. Современное развитие Европейского Союза: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – С. 113; Cartabia M. "Taking Dialogue Seriously". The Renewed Need for a Judicial Dialogue at the Time of Constitutional Activism in the European Union // Jean Monnet Working Paper. – 2007. – Vol. 12. – P. 6-21; Greer S., Williams A. Human Rights in the Council of Europe and the EU: Towards 'Individual', 'Constitutional' or 'Institutional' Justice? // European Law Journal. – 2009. – Vol. 15, No. 4. – P. 462-481.

² Coppel J., O'Neill A. The European Court of Justice: Taking Rights Seriously? // Common Market Law Review. – 1992. – Vol. 29. – P. 669.

³ Хартія Европейського Союзу об основних правах: Коментарій / Под ред. С. Ю. Кашкіна. – М.: Юриспруденція, 2001. – С. 62.

⁴ Загальний аналіз Хартії див.: Хартія Європейського Союзу об основних правах: Коментарій / Под ред. С. Ю. Кашкіна. – М.: Юриспруденція, 2001. – 208 с.; Garcia R.A. The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union // Jean Monnet Working Paper. – New York, 2002. – № 4. – 32 p.

⁵ Council Regulation (EC) No 186/2007 // Official Journal. – 2007. – Serie L.

Близько пов'язаним із питанням захисту прав людини в межах ЄС є інститут громадянства ЄС. Суд ЄС своєю практикою допомагає становленню цього інституту¹. Так, своїм рішенням по справі *Sala*² він поклав край нерівному ставленню до громадян Союзу через їх національність або економічне становище. Справа полягала в такому: непрацююча громадянка Іспанії, яка мешкала в Німеччині та проживала лише на тих правах, що надала сертифікат про те, що вона же подала заяву на продовження попереднього терміну її проживання в Німеччині, хотіла отримувати допомогу по вихованню дитини, що надавалося лише особам німецької національності або тим, хто мав добросовісний дозвіл на проживання (такий дозвіл на практиці отримують лише працюючі особи), а німецька влада відмовляла їй у цьому. Суд ЄС постановив, що така відмова становила порушення права Співтовариства, оскільки відповідне положення німецького законодавства щодо матеріальної допомоги містило дискримінаційні положення з підстав національності. Суд включив до прав громадянина ЄС, як зазначили С. Фрайз (S. Fries) та Дж. Шо (J. Shaw), «доступ до всіх соціальних допомог»³. Тобто Суд розширив можливості надання соціальних переваг та сімейних допомог незалежно від економічної активності громадян ЄС у державах-членах, у яких вони проживають та громадянами яких вони не є.

У рішенні по справі *Spain v United Kingdom*⁴ Суд ЄС відповідав на запитання, чи можуть держави-члени поширювати право голосувати на виборах Європейського Парламенту на резидентів, які не є громадянами ЄС (у цьому випадку Іспанія оскаржувала Статут Великобри-

¹ Див.: Closa C. Citizenship of the Union and Nationality of Member States // *Common Market Law Review*. – 1995. – Vol. 32. – P. 487-510; Toner H. Judicial Interpretation of European Union Citizenship // *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. – 2000. – Vol. 7. – P. 158-182; Jacqueson C. Union Citizenship and the Court of Justice: Something New under the Sun? Toward social Citizenship // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27, Is. 3. – P. 260-281; Mather J. D. The Court of Justice and the Union Citizen // *European Law Journal*. – 2005. – Vol. 11, No. 6. – P. 722-743; Olsen E. D. H. The origins of European citizenship in the first two decades of European integration // *Journal of European Public Policy*. – 2008. – Vol. 15, Is. 1. – P. 40-57. Щодо комплексного аналізу інституту громадянства ЄС див.: Kadelbach S. Union Citizenship // *Jean Monnet Working Paper*. – 2003. – Vol. 9. – 56 p.

² Case C-85/96 *María Martínez Sala v Freistaat Bayern* // *European Court Reports*. – 1998. – P. I-2691.

³ Fries S., Shaw J. Citizenship of the Union: First Steps in the European Court of Justice // *European Public Law*. – 1998. – Vol. 4. – P. 536.

⁴ Case 145/04, *Spain v United Kingdom* // *European Court Reports*. – 2006. – P. I-7917.

танії, який надавав громадянство Британської Співдружності резидентам Гібралтару, які не мають громадянства держав – членів Союзу, та давав їм право балотуватися до Європейського Парламенту та голосувати на цих виборах). Суд відповів, що питання визначення осіб, які можуть голосувати та балотуватися на виборах (не входячи в суперечності з правом ЄС), належить до компетенції держав-членів. Статті установчих договорів, які стосуються виборів до Європейського Парламенту, не позбавляють держав-членів права надавати активні та пасивні виборчі права певним особам, які мають тісний зв'язок з ними, але інший, ніж їх власні громадяни або громадяни ЄС, які проживають на їх території.

Таким чином, Суд ЄС вдосконалює інститут громадянства ЄС та робить його не просто прокламацією, а досить ефективним для приватних осіб механізмом користування своїми правами, який поступово набуває свого розвитку. У цьому контексті дуже дивний вигляд має вислів французького соціолога Р. Арона (R. Aron), який він зробив у 1974 р. та який відображає мислення науковців того часу щодо неможливості існування повноцінного інституту громадянства ЄС, що надавав би реальні права: «Не існує таких тварин, як “європейські громадяни”». Існують лише французькі, німецькі або італійські громадяни»¹. Але зараз такий вислів вбачається неактуальним. Усі інститути ЄС роблять внесок у поліпшення життя громадян ЄС та підвищення статусу цих громадян. Комісія щороку публікує інформацію про десять основних таких досягнень інститутів ЄС².

Успіх ЄС багато в чому полягає в тому, що саме його правопорядок зробив можливим використання приватними особами механізмів, які заклали держави-члени. Це відбулося завдяки розвинутим концепціям прямої дії, верховенства права ЄС та існуванню можливості притягнення до відповідальності держав-членів у разі недодержання інтеграційного права як за допомогою централізованої процедури в Суді ЄС, так і за допомогою децентралізованої системи в національних судах. Усе це в поєднанні з механізмом преюдиціальних звернень допомагає приватним особам реалізовувати права, надані наднаціональним правом. Як було справедливо зазначено, «унікальна *sui generis* природа Європейського Співтовариства, її справжня світова історична значу-

---

¹ Aron R. Is multinational citizenship possible? // Social Research. – 1974. – Vol. 41, Is. 4. – P. 653.

² Сторінка річних досягнень ЄС «Що Європейський Союз зробив для своїх громадян у 2007 році?». – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/snapshot2007>.

щість полягає в такій характеристиці Союзу, як одиниця, яка утворює єдине ціле та надає права індивідам»¹.

У свою чергу, приватні особи користуються наданими їм правами та роблять це, слід зазначити, досить стратегічно. Такі приватні особи, як великі корпорації, зацікавлені групи або просто індивіди можуть ініціювати ряд справ, які закладуть прецеденти, котрі будуть вигідні для досягнення їхніх цілей. Це може бути ініціювання справ у національних судах, які самі звертаються до Суду ЄС у преюдиціальному порядку, або безпосередньо в Суді ЄС. Такі лобіюючі групи іноді вкладають багато коштів у подібні стратегічні справи, та їх можна назвати «тривалими гравцями»², тобто особами зі значними ресурсами та досвідом, які бажають бути втягнутими в довготривалі правові процеси та націлені на досягнення віддалених, але масштабних результатів. Для таких зацікавлених осіб навіть негативний результат справи може бути вигідним для досягнення цілей, оскільки це може слугувати відкладенню застосування певних правил, які є не вигідними цим особам³. Найпопулярнішим прикладом є справи кінця 80-х рр. у Суді ЄС щодо торгівлі у неділю, яка була заборонена трудовим правом Великобританії. Після невдалих спроб Британського Парламенту скасувати цю заборону зацікавлені сторони, тобто роздрібні магазини, оскаржили її з досить надуманої підстави, а саме: оскільки магазини торгують значною частиною імпортованих товарів, то така заборона може вважатися мірою, еквівалентною кількісній забороні імпорту в розумінні теперішньої ст. 34 Договору про функціонування ЄС. Суд ЄС виносив декілька рішень перед тим як прийти до остаточного висновку, що національне законодавство відносно недільного відпочинку відображає соціально-економічну характеристику держави, а права імпортерів у даному випадку не були дискриміновані, а лише опосередковано зачеплені, тож законодавство Великобританії не було дискримінаційним. Хоча в наведеному прикладі цілі «тривалих гравців» не були досягнуті, але він показує можливості стратегій, які іноді провадяться в Суді ЄС.

---

¹ Curtin D. The Constitutional Structure of the Union, a Europe of Bits and Pieces // *Common Market Law Review*. – 1993. – Vol. 30. – P. 67.

² Таке визначення дав американський правовий соціолог Марк Галантер – «repeat player». Galanter M. Why the “Haves” Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Changes // *Law and Society Review*. – 1974. – Vol. 9. – P. 95-160.

³ Dehousse R. The European Court of Justice. The Politics of Judicial Integration. – Basingstoke, 1998. – P. 111.

У процесі конституціоналізації установчих договорів Суд ЄС все частіше буває втягнутий у політичні баталії. Так, Суд має справи з такими політично важливими та складними питаннями, як роль жінок у збройних силах чи рівність жінок та чоловіків на ринку праці, тощо¹. Тому зростає роль Суду ЄС як суду, який виконує функції конституційного нагляду. Тим самим Суд безпосередньо впливає і на політику Союзу, хоча фактично не має повноважень щодо її вироблення. Так, дуже відомими є справи 1976, 1978 та 1980 рр. проти Великобританії, яку інші країни звинувачували в обмеженні своїх прав на риболовство. Суд ЄС у своєму рішенні встановив загальну норму, яка зобов'язала державу, що запроваджує норми щодо охорони ресурсів моря, робити це у формі, яка б була відкритою для загального ознайомлення. Цей приклад показує, що Суд ЄС вплинув на риболовецьку політику, хоча функція вироблення цієї політики належить Раді ЄС. Щодо вироблення політики Співтовариства в 1985 р. Суд виніс рішення по справі *Parliament v Council*, у якій Парламент виступав проти Ради ЄС та звинувачував її в затягуванні вироблення єдиної транспортної політики². Саме це рішення Суду, яке зводилося до визнання того, що Рада ухиляється від своїх обов'язків у сфері свободи надання транспортних послуг і цим порушує Договір про ЄЕСпв, активізувало Раду в розробці транспортного права Співтовариства. Такий вплив рішень Суду відбувається в усіх сферах дії. У 1980 р. рішенням по справі *Commission v Belgium* Суд ЄС прийняв єдине для всього Співтовариства (а зараз Союзу) поняття державної служби та єдиний перелік відповідних робочих місць³. Це був фактичний крок до створення гармонізованих законів про державну службу в різних державах-членах. Саме таким чином стало можливим успішно створювати єдину Європу та єдиний ринок. Узагалі значне місце серед рішень Суду ЄС посідають ті, котрі забезпечують досягнення загальних цілей і завдань, пов'язаних саме з функціонуванням єдиного ринку⁴ та реалізацією чотирьох свобод, — пересування осіб, послуг, товарів та капіталів. Так, по так званій спра-

¹ Див.: Case 13/94, *P v S and Cornwall County Council* // European Court Reports. – 1996. – P. I-2143; Case 273/97, *Angela Maria Sirdar v The Army Board and Secretary of State for Defence* // European Court Reports. – 1999. – P. I-1279; Case 285/98, *Tanja Kreil v Federal Republic of Germany* // European Court Reports. – 2000. – P. I-69.

² Case 13/83, *Parliament v Council* // European Court Reports. – 1985. – P. 1513.

³ Case 149/79, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1980. – P. 3881.

⁴ Щодо формування єдиного європейського внутрішнього ринку див.: Толстухин А. Э. Правовая природа Европейского Союза: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 1997. – С. 113-122.

ві «*Cassis de Dijon*» Суд визнав, що створення загального ринку має виключити серйозні перешкоди на шляху реалізації товарів¹. І це має стосуватися не лише кількісної заборони на імпорт, але й усіх заходів еквівалентного ефекту. Суть справи зводилась до того, що відомий французький лікер «*Cassis de Dijon*» був заборонений до продажу в Німеччині з тих підстав, що не відповідав стандартним вимогам до лікеру, встановленим у Німеччині, тобто мав лише 15–20 % алкоголю, а в Німеччині стандарт був розрахований на 25 %. Суд визнав, що такі дії рівнозначні прихованому обмеженню свободи пересування товарів та суперечать праву Співтовариства, тож він визнав, що відповідність товару прийнятому стандарту визначається законом країни-виробника, а не споживача. За цим рішенням кожен продукт, законно вироблений і продаваний в одній державі — члені ЄС, має бути допущений на ринок кожної держави-члена. Це так звана концепція взаємного визнання.

Суд ЄС приділяє багато уваги гендерному питанню в рамках ЄС і це, у свою чергу, впливає на практику національних влад та національних судів держав-членів. К. Кілпатрік (К. Kilpatrick), яка спеціалізується на вивченні правової регламентації гендерних відносин у ЄС, наводить приклад такого впливу. У рішенні по справі *Marshall* Суд ЄС вирішив, що Директива 76/207 щодо рівного положення на роботі вимагала виплати повної компенсації за дискримінаційне звільнення з роботи та додатково виплати відповідних процентів². Більш того, нормам ст. 6 вищезгаданої Директиви була надана пряма дія. Усе це викликало бурхливий ажіотаж у Великобританії. По-перше, був знятий грошовий ліміт на компенсацію шкоди, заподіяної статевою дискримінацією. По-друге, це викликало необхідність скасування ліміту компенсації шкоди, заподіяної расовою та іншими видами дискримінації, що і було зроблено. Скориставшись рішенням по справі *Marshall*, п'ять тисяч колишніх жінок-службовців подали позови до англійських судів, щоб отримати повну, а іноді дуже вагому, компенсацію. Уряд Великобританії виплатив компенсації на загальну суму понад 50 млн англійських фунтів. По-третє, рішення Суду ЄС по справі *Dekker*³, яке стосувалося дискримінації вагітних жінок, породило відповідальність

¹ Case 120/78, *Rewe-Zentrale AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* // European Court Reports. – 1979. – P. 649.

² Case 271/91 *Marshall v Southampton & South West Area Health Authority* // European Court Reports. – 1993. – P. I-4367.

³ Case 177/88, *Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (JVJ-Centrum) Plus* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3941.

Міністерства оборони Великобританії за автоматичне звільнення вагітних жінок-службовців. По-четверте, в англійський Акт по рівній оплаті праці жінок та чоловіків були внесені зміни, які змінювали строки виплат компенсацій¹. Ці справи також є успішним прикладом використання «тривалими гравцями» стратегій у Суді ЄС.

Уся ця діяльність Суду ЄС вплинула на багато сфер і тому досить часто правники критикують Суд ЄС за його інколи політичні рішення², але деякі вчені вважають, що судді та суди наділені повноваженнями приймати політичні рішення в тому сенсі, що ці рішення приводять до «квазіконституційних наслідків»³. Такими були, по суті, рішення, які наділили право ЄС верховенством відносно національного права.

Так, Р. Дехаус (R. Dehousse) класифікує політичні функції, які виконує Суд ЄС, таким чином:

- постійне нормативне визначення устрою ЄС через повноваження щодо тлумачення установчих договорів;
- вплив на поведінку інститутів та індивідів у рамках ЄС, який є можливим завдяки положенню Суду в інституційній структурі;
- специфічний вплив на політику під час процесу прийняття рішень завдяки взаємодії з іншими інститутами ЄС⁴.

На нашу думку, вплив Суду ЄС на прийняття рішень інститутами ЄС є феноменом, який жодним чином не шкодить інтеграційним процесам, а, навпаки, об'єднує велике коло інтересів держав-членів, що само по собі є складним завданням.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що саме Суд ЄС у подальшому буде тією ланкою, яка поєднує дуже широке коло інтересів держав-членів ЄС і запобігає поляризації цих інтересів із сильними наднаціональними повноваженнями, який би перш за все відстоював інтереси єдиної Європи. Багато юристів дійшли висновку, що саме Суд повинен забезпечувати дотримання не лише писаного

¹ The European Court of Justice. Edited by de Burca G. and Weiler J.H.H. – New York: Oxford University Press, 2001. – P. 161.

² Четвериков А. О. Основные органы Европейского Союза (конституционно-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: специальность: 12.00.10. – М., 1999. – С. 8.

³ Josselin J.-M., Marciano A. How the court made a federation of the EU // The Review of International Organizations. – 2007. – Vol. 2. – P. 60. Такої самої точки зору дотримуються й Б. Н. Топорнін. Див.: Топорнін Б. Н. Европейское право: учебник. – М.: Юристь, 1998. – С. 397.

⁴ Dehousse R. La Cour de Justice des Communautés européenne. – [2ème éd.] – Paris: Montchrestien, 1997. – P. 78.

закону, але й духу закону. Суд має керуватися саме ідеєю закону і діяти як «совість» народу Європи¹. Як зазначив колишній суддя Суду ЄС Д. Едвард (D. Edward), «право є, кінець кінцем, такою самою частиною національної культури, як мистецтво або музика»². Можна сказати, що при розбудові європейської ідентичності, про яку на даному етапі розвитку ЄС уже можна говорити³, Суд відіграв значну роль у розвитку як правової культури ЄС, так і в усвідомленні фізичними особами свого впливу на цю культуру як громадян ЄС, адже, як сказав голова Конвенту по розробці Хартії ЄС про основні права Р. Герцог, «Європа — це не лише питання валового внутрішнього продукту, але й певне бачення людини»⁴. Ця діяльність є досить важливою, оскільки ЄС можна визначити як спільну діяльність суб'єктів, які мають різні культури та правові традиції, поєднаних завдяки спільному комплексу цінностей. Пескаторе П. (P. Pescatore), колишній суддя Суду ЄС, який вважається одним з найвпливовіших європейських юристів, визначив ці цінності як «une certaine idée de l'Europe» («певна ідея Європи»)»⁵.

Як видно, діяльність Суду ЄС свідчить про постійне поглиблення захисту прав приватних осіб та ефективність компетенційних повноважень усіх елементів судової системи ЄС. Цей аспект віддзеркалює, на наш погляд, суттєвий чинник європейської інтеграції. Мова йде про *acquis communautaire*⁶. Як образно висловлюються деякі правники, європейська інтеграція можлива за умов введення національної правової системи в гравітаційне поле *acquis communautaire*, перетворивши *acquis* на основний об'єкт тяжіння національного законодавства. Єв-

¹ La Cour de Justice des communautés européennes comme Cour Constitutionnelle: Trois observations, in *O. Due, M. Lutter, and J. Schwarze* (eds.). – Festschrift für Ulrich Everling, 1995. – P. 635.

² Edward D. What Kind of Law Does Europe Need? The Role of Law, Lawyers and Judges in Contemporary European Integration // *Columbia Journal of European Law*. – 1998-1999. – Vol. 5. – P. 5.

³ Smith R.C. From Heritage Conservation to European Identity: Article 151 EC and Multi-Faceted Nature of Community Cultural Policy // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, Is. 1. – P. 48-69. Щодо усвідомлення ЄС як організації, яка сприяє культурній багатоманітності, див.: Von Bogdandy A. The European Union as Situation, Executive, and Promoter of the International Law of Cultural Diversity – Elements of a Beautiful Friendship // *Jean Monnet Working Paper*. – New York, 2007. – № 13. – 45 p.

⁴ *Bulletin Quotidien Europe* – 3.02.2000. – № 7647. – P. 7.

⁵ Pescatore P. The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law // *European Law Review*. – 1983. – Vol. 3. – P. 155, 157.

⁶ Щодо розвитку концепції *acquis communautaire* див.: Delcourt C. The *Acquis Communautaire*: Has The Concept Had Its Day? // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 829-844.

ропейські автори називають *acquis communautaire* «однією зі святинь ЄС». Природно, що з європейським ставленням до права як однієї з фундаментальних підвалин сучасної європейської цивілізації, в юридичному сенсі *acquis* ототожнюють з правовою системою ЄС¹. А тому і роль Суду, на наш погляд, має феноменологічне значення для реалізації цього принципу, оскільки практика Суду ЄС впливає на розвиток інституційної системи ЄС, формування чотирьох основних свобод загального ринку, товарів, робочої сили, послуг та капіталів. При цьому відбувається, так би мовити, фундаменталізація правової системи ЄС та основних прав і свобод громадян.

■ § 3. Роль Суду Європейського Союзу та національних судів у становленні інтеграційного правопорядку

Специфіка інтеграційної сутності такого утворення, як ЄС, виявляється в його правовій системі. Традиційно міжнародні організації створюють лише певну сукупність правових норм, а ЄС сформував свою досить повноцінну правову систему. Цей процес почався з прийняття установчих договорів і виникнення вторинного права, які потім розвивалися нормотворчою діяльністю інститутів Союзу та практикою Суду ЄС. У результаті об'єктивно сформувався автономний правопорядок, який не можна характеризувати ні як схожий на національний, ні як схожий на міжнародний². Цікаво, що у 1963 р. Суд ЄС сформулював цю ідею в рішенні по справі *Van Gend & Loos*: «Співтовариство створило новий міжнародний правопорядок, на користь котрого держави обмежили свої суверенні права в певних

¹ Друзенко Г. Що приховано за словами? Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу чи прийняття *acquis communautaire*? / Юридична газета. – 21 квітня 2004. – № 8(20). – С. 4.

² Див.: Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 8. – С. 86-89; Грицяк І. Правові акти Європейського Союзу в управлінні інтеграційними процесами // Вісник Української академії державного управління. – 2002. – № 3. – С. 359-365. Практика розвитку права ЄС довела необґрунтованість позиції Шилінга щодо відсутності автономного правового порядку на європейському рівні, оскільки первинною залишається воля держав – членів ЄС (див.: Schilling Th. The Autonomy of the Community Legal Order // Harvard International Law Journal. – 1996. – Vol. 37. – P. 389-409).

сферах і суб'єктами якого є не тільки держави-члени, але і їх громадяни»¹.

Оскільки ЄС являє собою міжнародну організацію інтеграції, то це поняття поширюється і на право, яке утворюється в рамках організації. Іншими словами, маючи на увазі право Співтовариства, можна та слід говорити про інтеграційне право, у результаті реалізації та застосування якого формується інтеграційний правопорядок.

Еволюція ЄС і його правової системи засвідчила, що саме інтеграційний правопорядок служить забезпеченню цілей європейської інтеграції: створенню єдиного ринку та реалізації свобод пересування осіб, послуг, товарів і капіталів і, насамкінець, створенню тісного союзу між народами Європи.

Для формування інтеграційного правопорядку потрібні певні інтеграційні механізми та інструменти постійного контролю та регулювання. Як стало зрозумілим, одним з таких інструментів інтеграційного правопорядку є Суд ЄС. Вважається, що з усіх інститутів Союзу саме Суд ЄС найбільш послідовно дотримується цілей установчих договорів.

Як уже було зазначено, судова система ЄС пройшла низку перетворень, і ця еволюція поставила цікаве теоретичне питання: яке місце в ній посідають національні суди держав — членів ЄС і як вони взаємодіють із Судом ЄС. Деякі вчені, а серед них є і судді Суду ЄС, висловлюють досить революційну думку про те, що національні суди входять до судової системи ЄС, тому що саме вони впроваджують право ЄС у свої власні правові системи², тим паче, що доктрина прямої дії права ЄС поставила національних суддів у позицію суддів права ЄС. Хоча точка зору є дуже спірною, але має раціональне зерно та набуває все

¹ Case 26/62, *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.

² Див.: Craig P. *Legality, Standing and Substantive Review in Community Law* // Oxford Journal of Legal Studies. – 1994. – Vol. 14, No. 4. – P. 530; Lenaerts K., Arts D. *Procedural Law of the European Union*. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – P. 3; De Burca G., Weiler J. H. N. *The European Court of Justice*. – New York: Oxford University Press, 2001. – P. 178; Андриєнко Я. П. Роль Суду ЕС в формуванні європейського правового пространства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – С. 148; Грицяк І. *Право та інституції Європейського Союзу*. – К.: «К.І.С.», 2006. – С. 239; Komarek J. *In the Court(s) We Trust? On the Need for Hierarchy and Differentiation in the Preliminary Ruling Procedure* // European Law Review. – 2007. – Vol. 32, No. 4. – P. 467-491; Lenaerts K. *The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union* // Common Market Law Review. – 2007. – Vol. 44. – P. 1625.

більшого поширення. У зв'язку з цим можна навести практику Суду ЄС, яка характеризує національні суди як «суди загальної юрисдикції стосовно права ЄС»¹. Сам Суд ЄС підкреслює, що він довіряє національним судам ведення навіть дуже складних справ, наприклад, контроль за можливими порушеннями фундаментальних свобод².

При вирішенні цього питання слід виходити з того, що одним із джерел права ЄС є рішення Суду ЄС. Суд ЄС по суті виконує функцію забезпечення дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень права Союзу та в цьому сенсі є інструментом забезпечення найбільш ефективної дії всієї цієї системи права. Преюдиціальні рішення Суду ЄС за ст. 267 Договору про функціонування ЄС є обов'язковими для держав-членів, а рішення з визнання недійними актів ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС) вважаються такими, що мають ефект *erga omnes*.

Щодо важливої ролі національних судових установ, то вона обумовлена специфікою права ЄС. Установчі договори та вторинне право Союзу створили новий правовий порядок, який реалізовується переважно саме національними судами через їх повсякденну правозастосовну діяльність. Це відбувається таким чином, що Суд ЄС тлумачить право, а національні судові органи застосовують його як таке, що стало частиною правових систем держав-членів із моменту набуття членства держави в ЄС. Вводиться в дію це право саме національними судами як внутрішньодержавне право. Приватні особи можуть звертатися при порушенні своїх прав, наданих ЄС, саме до національних судів, на які покладений обов'язок надавати ефективний захист у справах, які не підпадають під юрисдикцію Суду ЄС³. За висловом колишнього Генерального адвоката Суду ЄС лорда Г. Сліна (G. Slynn), «національні суди — це плацдарм правової системи Співтовариства та гарант застосування права Співтовариства через діалог із Судом ЄС»⁴.

Наведене дає підстави для висновку, що інституційно національні суди не є елементами судової системи ЄС, але функціонально вони

¹ Case T-51/89, *Tetra Pak* // European Court Reports. – 1990. – P. II-309.

² Case 368/95, *Vereinigte Familienpress Zeitungsverlags- und vertriebs GmbH v Heinrich Bauer Verlag* // European Court Reports. – 1997. – P. I-3689; Joined cases 34, 35, 36/95, *KO v. De Agostini (Svenska) Förlag AB and TV-Shop i Sverige AB* // European Court Reports. – 1997. – P. I-3843.

³ Case 26/62, *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.

⁴ Slynn G. What is a European Community Court Judge? // Current Law Journal – 1993. – P. 234-244.

забезпечують безпосереднє застосування норм права ЄС до правовідносин, які виникають у державах-членах¹.

Оскільки установчі договори нічого не говорять про інституційне становище Суду ЄС відносно національних судів, то на наш погляд, їх взаємодія здійснюється у формі кооперації, яка заснована на принципі співробітництва судів, що приводить до гармонізації правових систем країн-членів з правом ЄС. Нормативною основою такої «кооперації» є ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС (раніше ст. 10 Договору про ЄСпв), яка говорить: «Відповідно до принципу відкритої кооперації Союз та держави-члени виявляють взаємну повагу та сприяння одна одній при виконанні завдань, передбачених договорами. Держави-члени вживають усіх заходів, окремих чи загальних, необхідних для забезпечення виконання зобов'язань, передбачених договорами або актами інститутів ЄС. Держави-члени мають створювати сприятливі умови для виконання Союзом його завдань та утримуються від будь-яких заходів, що можуть поставити під загрозу досягнення цілей Союзу».

Зі змісту процитованої статті є очевидним, що представництво держав-членів у цьому випадку здійснюють їх державні органи, у тому числі національні суди, які безпосередньо реалізують положення права ЄС на своїй суверенній території².

Якщо розглядати ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС у контексті предмета дослідження, то вона закріпила дуже важливий для ЄС принцип сумлінного співробітництва держав-членів, який полягає у тому, що:

- національні суди мають обов'язок ефективно захищати права, які надані правом ЄС;
- національні суди зобов'язані тлумачити своє національне законодавство таким чином, щоб воно не суперечило та було сумісним з правом ЄС.

У цьому відношенні дуже важливо виявити механізми взаємодії національних судів держав-членів із Судом ЄС і зрозуміти значення цих механізмів для розвитку та функціонування права ЄС, а також по-

¹ З великої кількості джерел щодо ролі національних судів у затвердженні права ЄС у національних правових системах хотілося б відмітити комплексну роботу відомих науковців А. М. Слотера, А. Світа та Дж. Вейлера, в основу якої покладені звіти провідних правників держав-членів щодо дотримання права ЄС цими державами та їх судами (Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J. H. H. *The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context.* – Oxford: Hart Publishing, 1998. – 391 p.).

² Див.: Case 45/76, *Comet v Productshcap voor Siergewassen* // *European Court Reports.* – 1976. – P. 2043.

глиблення їх кооперації, роль судової влади ЄС у європейському інтеграційному контексті.

Природно, основою механізмів взаємодії національних судів і Суду ЄС є базовий принцип — принцип верховенства (чи примату) права ЄС над внутрішнім правом держав-членів. Цей принцип, як і багато інших (наприклад, принцип прямої дії права Співтовариства, принцип безвідкладної дії права Співтовариства, які зараз застосовуються до права ЄС)¹, вперше був сформульований саме Судом ЄС у рішенні по справі *Costa v ENEL*² та у подальшому визначений як основна норма існування права ЄС³. Він полягає в дії та обов'язковості норм права ЄС на всій території Союзу та стосовно всіх суб'єктів, які перебувають під юрисдикцією ЄС. А оскільки, як зазначалося, одним із джерел права ЄС є рішення Суду ЄС, то вищезгаданий принцип поширюється й на них. Таким чином, Суд ЄС співпрацює з національними судами держав-членів, виступаючи тлумачем наднаціонального права. Він роз'яснює їм європейське право з точки зору інтересів не окремих держав-членів, а в цілому ЄС та його цілей. Саме тому Суд ЄС наділений компетенцією тлумачити право ЄС, а національні суди такою компетенцією не наділені, оскільки протилежене призвело б до виникнення різних тлумачень у кожній державі-члені, які б були для них більш сприятливими. Компетенція Суду ЄС тлумачити право ЄС визначена ст. 267 Договору про функціонування ЄС, яка є наріжним каменем функціонування всієї правової системи ЄС та «встановлює специфічну сферу судової кооперації, що вимагає від національного суду та Суду ЄС, що діють у рамках своєї юрисдикції задля того, щоб право Співтовариства застосовувалось в уніфікованому вигляді, робити чіткий та взаємодоповнюючий внесок у розробку рішень»⁴.

Ще одним аспектом кооперації Суду ЄС і національних судів є те, що, реалізуючи свою компетенцію, Суд ЄС знаходить баланс між інтересами держав — членів ЄС у контексті врахування не лише норм європейського права, а ще й норм національних законодавств. Так, 25

¹ Щодо змісту цих принципів див.: Ентин М. Л. Суд Европейских Сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. — М.: Международные отношения, 1987. — С. 55-59.

² Case 6/64, *Costa v ENEL* // European Court Reports. — 1964. — P. 585.

³ Див.: Case 149/79, *Commission v Belgium* // European Court Reports. — 1980. — P. 3881.

⁴ Case 16/65, *Firma Schwarze v Einfuhr- und Vorratstelle fur Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. — 1965. — P. 877.

жовтня 2005 р. Суд ЄС виніс рішення щодо надання позначенню «Фета» правової охорони як найменування місця походження продукту харчування. Суть справи полягає в такому: у 1994 р. Комісія ЄС за заявкою Греції зареєструвала позначенню «Фета» як найменування місця походження продукту харчування класу «сири», у зв'язку з чим був прийнятий Регламент № 1107/96 від 12.06.1996 р. На це відреагували інші країни-виробники такого сиру (Данія, Німеччина, Франція, Великобританія), посилаючись на те, що це позначення є родовим і не може бути предметом захисту. За їх позовом Суд ЄС виніс рішення про скасування положень Регламенту № 1107/96 щодо географічного позначення «Фета». Після цього компанії-виробники сиру знов звернулися до Суду з проханням взагалі скасувати реєстрацію позначення «Фета», тому що воно вже стало родовим і не можна його застосовувати для позначення лише грецького сиру. Суд, провівши повноцінне розслідування, дійшов висновку, що «Фета» — це сир, який має специфічні характеристики завдяки особливим природним і людським факторам, які притаманні географічній місцевості Греції. Тому з 25 жовтня 2005 р. іноземні компанії-виробники повинні отримувати ліцензію на маркування свого сиру суто грецьким найменуванням «Фета»¹. У процесі вирішення цієї справи Суд ЄС проаналізував національні законодавства всіх країн, у яких вироблявся сир «Фета», і, тільки враховуючи їх, виніс остаточне рішення.

Суд ЄС при з'ясуванні змісту національного законодавства бере до уваги не тільки зміст самого нормативного акта, але й те, яким чином він застосовується та які корективи в нього вносить практика. Особливу увагу Суд ЄС приділяє практиці верховних і конституційних судів держав-членів, оскільки саме вони є найбільш авторитетними судами в межах держави та частіше за все тлумачать своє національне право в контексті права ЄС. У зв'язку з цим можна навести роз'яснення Конституційного Суду Італії, в якому він вказував усім судам загальної юрисдикції на необхідність впевнитися, що національний акт відпо-

¹ Ткаченко К. ФЕТАльний конфлікт / Юридическая практика. – 2005. – № 49 (415). – С. 1,19. Аналогічну позицію щодо використання як європейського, так і національного права Суд ЄС зайняв у рішенні по справі 87/97 (Case 87/97, *Conorzio per la tutela del formaggio Gorgonzola v Kaserei Champignon Hofmeister GmbH & Co. KG and Eduard Bracharz GmbH* // European Court Reports. – 1999. – P. I-1301), у якому Суд ЄС визначив умови, яких слід дотримуватися задля добросовісної реєстрації торгової марки. Він зазначив, що визначення добросовісності має бути розглянуте з точки зору як національного, так і міжнародного права.

відає праву ЄС, перед тим як розглядати можливі підстави невідповідності цього акта національній Конституції¹. Тим самим Конституційний Суд визначив підставу невідповідності наднаціональному праву первинною для скасування національної норми.

На формування інтеграційного правопорядку ЄС здійснюють вплив зі свого боку і національні суди. Оскільки реалізація права Співтовариства покладена саме на них, то ефективність застосування цього унікального механізму та його вплив на інтеграційний правопорядок залежить від їх бажання та готовності до цього². Позитивним історичним прикладом є Великобританія, яка прийняттям у 1972 р. Акта про Європейські Співтовариства³ визнала верховенство права Співтовариства над своїм попереднім і майбутнім законодавством. Цей крок був вирішальним, оскільки Великобританія як країна з міцною класичною доктриною парламентського суверенітету поступилася його частиною на користь правотворчих і судових органів ЄС. Визначним було й те, що Великобританія, яка є державою з дуалістичною концепцією стосовно міжнародного права⁴, все ж таки визнала за правом Співтовариства верховенство, тим самим затвердивши суттєву відмінність правопорядку Європейського Співтовариства від міжнародного⁵. У 1996 р. Бельгія прямо визнала пріоритет одного з нормативних актів Співтовариства над національною Конституцією. У 1999 р. подібний крок був зроблений і Австрією. Слід зауважити, що пріоритет був наданий навіть не засновницьким договорам, а вторинним джерелам права ЄС.

Деякі держави – члени ЄС досить тривалий час не сприймали принцип верховенства права Співтовариства у своїх правових системах. Це стосувалося не тільки нормативних актів, але й рішень Суду ЄС. Так, наприклад, Франція довше за всіх не визнавала цей принцип (аж до

¹ Роз'яснення Конституційного Суду Італії 1994 р. № 244. Режим доступу: <http://www.giurcost.org/decisioni/index.html>.

² Щодо діяльності національних судів у контексті реалізації права ЄС див.: Biondi A. How to Go Ahead as an EU Law National Judge // *European Public Law*. – 2009. – Vol. 15, No. 2. – P. 225-238; Slepcevic R. The judicial enforcement of EU law through national courts: possibilities and Limits // *Journal of European Public Policy*. – 2009. – Vol. 16, No. 3. – P. 378-394.

³ Режим доступу: http://www.opsi.gov.uk/Acts/acts1972/ukpga_19720068_en_1.

⁴ Див.: Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейккерстом / [пер. з англ.]. – Х.: Консум, 2000 – С. 105; Мережко О. О. Історія міжнародно-правових вчень. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 165-166.

⁵ Це було підтверджено рішенням англійського Апеляційного Суду по справі *Macarthy's Ltd v Smith* (*Macarthy's Ltd v Smith* // *Industrial Cases Reports*. – 1979. – P. 785-789).

1990 р.), тому французькі суди протягом багатьох років у разі протиріччя національного права праву Співтовариства застосовували перше¹.

Ще цікавішим прикладом була Німеччина, Вищий Конституційний Суд якої дійшов висновку, що при виникненні протиріч між правом ЄС та Конституцією Німеччини (особливо протиріч у сфері фундаментальних конституційних прав) слід застосовувати Конституцію. Пояснення цієї позиції зводились до того, що Конституція гарантує права, які потребують захисту, а право Співтовариства, у свою чергу, не містить переліку таких прав. Вищий Конституційний Суд вважав, що правопорядок Німеччини спроможний більш ефективно здійснювати захист фундаментальних прав, як правопорядок країни з багатовіковим досвідом демократії. Як наслідок, Конституційний Суд залишив за собою право перегляду актів Співтовариства на відповідність Конституції². Але ситуація з часом змінилася, зміцнився захист прав людини у ЄС, і вже у справі *Wunsche*³ Федеральний Конституційний Суд підтвердив, що захист фундаментальних прав у Співтоваристві/ЄС досяг досить високого рівня та не поступається німецьким стандартам⁴.

Необхідною умовою кооперації національних судових систем і судової системи Союзу є однакове застосування актів ЄС та рішень Суду. Якщо національні суди не будуть однаково застосовувати правові акти ЄС та рішення Суду ЄС, то це призведе до дисбалансу правової системи всього Союзу, який можна з упевненістю характеризувати як правовий Союз, який об'єднує держави-члени завдяки авторитету права. Вже згадане рішення по справі *Costa v ENEL* підтверджує тезу. У цьому рішенні категорично зафіксовано: «Виконавча сила права Співтовариства не може різнитися в одній державі від іншої з підстав відмінностей національних правових систем, тому що це є дискримінацією,

¹ Див.: Рішення Державної Ради Франції від 1 березня 1968 р. по справі *Syndicat General de Fabricants de Semoules de France (Syndicat General de Fabricants de Semoules de France // Common Market Law Reports. – 1970. – Vol. 7. – P. 395-401)*.

² Див.: Рішення Вищого Конституційного Суду Німеччини по справі *Internationale Handelsgesellschaft* від 29 травня 1974 р.

³ Рішення Вищого Конституційного Суду Німеччини від 22 жовтня 1986 р.

⁴ Щодо регулювання відносин між Судом ЄС та національними судами Німеччини див.: Grimm D. The European Court of Justice and National Courts: the German Constitutional Perspectives after the Maastricht Decision // *Columbia Journal of European Law. – 1997. – Vol. 3. – P. 229-242.*

яка заборонена ст. 12 Договору, та призведе до порушення ст. 10 (зараз ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС. — Т. К.)»¹.

Поступове сприйняття державами-членами правових нововведень Співтовариства стосувалося не тільки верховенства його права, але й механізму преюдиціальних звернень до Суду ЄС, які є основним механізмом кооперації національних судів із Судом ЄС. Національні суди остерігалися обмеження своїх виключних повноважень, особливо вищі суди, звернення від яких надходять набагато рідше, ніж від судів нижчих інстанцій. Ця тенденція спостерігається в усіх державах-членах ЄС. Зокрема, конституційні суди держав-членів і зараз застосовують преюдиціальну процедуру вкрай рідко та неохоче, боячись визнати Суд ЄС як фінального арбітра². Наприклад, конституційні суди Італії, Іспанії та Франції вважають, що положення ст. 234 Договору про ЄС не можуть застосовуватися до них через їх особливе правове становище в судових системах та специфічні функції, які покладені на них. Суди Великобританії у свою чергу теж намагались відстоювати свою незалежність, яка має давні традиції³. Англійський лорд Дайплок (Deiplock) у 1972 р. висловив точку зору, що ситуації, коли англійські суди потребуватимуть роз'яснення з боку Суду ЄС, виникатимуть дуже рідко, тим паче, що це може призводити до затримки у вирішенні справ. Він додавав, що судам не останньої інстанції слід відмовлятися від подання преюдиціальних звернень або робити це тільки через Апеляційний Суд. Такої ж думки дотримувалися лорд Денінг (Denning) та лорд Канцлер Хейлшам (Heysham). Останній навіть видав відпо-

¹ Case 6/64, *Costa v ENEL* // European Court Reports. – 1964. – P. 585.

² Хоча деякі автори пов'язують невелику кількість преюдиціальних звернень від вищих судів тим, що вони мають більшу кваліфікацію, ніж нижчі суди, тому вони самі в змозі вирішити складні питання права без звернення до Суду ЄС (див.: Komarek J. In the Court(s) We Trust? On the Need for Hierarchy and Differentiation in the Preliminary Ruling Procedure // European Law Review. – 2007. – Vol. 32, No. 4. – P. 487). Але ми вважаємо, що таке пояснення не зовсім коректне, оскільки тлумачити чи вирішувати питання дійсності актів ЄС відповідно до ст. 267 Договору про функціонування ЄС може лише Суд ЄС і ці функції в жодному разі не можуть виконувати національні суди хоч якими кваліфікованими вони були. Аналіз преюдиціальних звернень національних конституційних судів та відповідну статистику див.: Estella A. Constitutional Legitimacy and Credible Commitments in the European Union // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No. 1. – P. 22-42.

³ Щодо практики застосування можливостей ст. 234 Договору про ЄС судами Великобританії див.: Arnall A.M. Article 177 and the Retreat from Van Duyn // European Law Review. – 1983. – Vol. 8. – P. 363-382; Golub J. The Politics of Judicial Discretion: Rethinking the Interaction Between National Courts and the European Court of Justice // West European Politics. – 1996. – Vol. 19, No. 2. – P. 360-385.

відний циркуляр Міністерства внутрішніх справ для магістратських судів у 1973 р. Вони вважали, що в судах не виникатимуть труднощі з тлумаченням і застосуванням права Співтовариства, але практика показала, що мова актів Співтовариства дуже різниться з мовою англійського статутного права¹. Вони містять загальні та складні для розуміння суддів неконтинентальної системи права принципи, тим паче для суддів, які недосконало знайомі з європейським правом. Перше преюдиціальне звернення від Великобританії до Суду ЄС надійшло в 1974 р.² і після цього їх кількість постійно зростала, хоча суди Великобританії звертаються з ними набагато рідше, ніж суди інших держав-членів приблизно такої ж величини³ (однак, наприклад, звернень відносно гендерної рівності в трудових правовідносинах від Великобританії надійшло більше, ніж від будь-якої іншої держави-члена). Так, з 1974 р. по 2008 р. включно до Суду ЄС від англійських судів надійшло 448 звернень, лише 38 з яких від Палати лордів, 45 — від Апеляційного суду, а інші 365 — від нижчих судів⁴. Отже, практика сама визначила необхідність преюдиціальної процедури та тепер як англійські судді, так і науковці впевнені в її дієвості, хоча кожен вбачає її мету по-різному. Так, судді Данії, Нідерландів та Люксембургу впевнені, що преюдиціальна процедура служить як єдиному тлумаченню та застосуванню права ЄС, так і правовому захисту індивідуальних інтересів приватних осіб. Німецькі судді вважають головною метою цієї процедури — захист індивідів, а італійські, французькі, португальські, грецькі, іспанські, австрійські судді вважають, що це — гарантія єдності правової системи. Швецькі судді взагалі вважають преюдиціальну процедуру дуже абстрактною⁵.

¹ Щодо впливу права ЄС на Великобританію див.: Bridge J.W. *Community Law and English Courts and Tribunals: General Principles and Preliminary Rulings* // *European Law Review*. – 1976. – Vol. 1. – P. 13-21; Usher J.A. *The Reception of General Principles of Community Law in the United Kingdom* // *European Business Law Review*. – 2005. – Vol. 16, Is. 3. – P. 489-510.

² Це була справа 41/74 (Case 41/74, *Van Duyn v Home Office* // *European Court Reports*. – 1974. – P. 1337), а від Палати лордів перша справа надійшла у 1979 р.

³ Статистику див.: Arnulf A. *References to the European Court* // *European Law Review*. – 1990. – Vol. 15. – P. 383.

⁴ Статистична інформація Суду ЄС на офіційному сайті.

⁵ Sender L. *General Report. The Quality of European Legislation and its Implementation and Application in the National Legal Order* // *Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union – 19th colloquium, 14 and 15 June 2004 – The Hague, 2004*. – P. 73-75.

Але цей шлях досконалого розуміння механізму дії ст. 267 Договору про функціонування ЄС ще слід пройти новим державам — членам ЄС¹. Так, станом на середину 2009 р. до Суду ЄС не надійшло жодного преюдиціального звернення від Словенії (а перші звернення в 2008 р. зробили суди Кіпру, Латвії та Мальти). Від Румунії, Болгарії та Кіпру вже надійшло по одному такому зверненню, від Словаччини — 2, від Латвії — 3, Естонії — 4, Литви — 5, від Чехії — 7, Польщі — 14, Угорщини — 17 (Угорщина була першою з нових держав-членів, котра надіслала преюдиціальне звернення до Суду ЄС). За спостереженнями Т. Купманса (Т. Koopmans), регулярна подача преюдиціальних звернень починається лише після чотирьох – п’яти років членства держави в ЄС².

Як уже зазначалося, статистика свідчить, що найчастіше преюдиціальні звернення надходять від національних судів не останньої інстанції. За роки існування преюдиціальної процедури, з 1961 р. по 2008 р. включно, до Суду ЄС надійшло 6318 звернень, і тільки близько 30 % з них надійшло від судів, проти рішень яких не існує засобів судового захисту згідно з національним законодавством, хоча можна презюмувати, що вони розглядають справи, які стосуються найважливіших правових питань. К. Альтер (К. Alter) взагалі відстоює точку зору, що головною рушійною силою преюдиціальної процедури є саме суди не останньої інстанції, а вищі національні суди змагаються із Судом ЄС за те, хто досягне найкращих результатів у своїй діяльності³.

Але все ж таки загальне зростання кількості преюдиціальних звернень від судів держав-членів є індикатором їх готовності та бажання бути рівноцінними учасниками розглянутої кооперації. Слід згадати

¹ Науковці зазначають, що на європеїзацію нових держав-членів великий вплив здійснює практика Суду ЄС. Наприклад, про вплив Суду ЄС на європеїзацію Кіпру див.: Shaelou S.L. The European Court of Justice and the *Anastasiou Saga*: Principles of Europeanisation through Economic Governance // *European Business Law Review*. – 2007. – Vol. 18. – P. 619-639.

² Koopmans T. The Future of the Court of Justice of the European Communities // *Yearbook of European Law*. – 1991. – Vol. 11. – P. 18.

³ Alter K. The European Court’s Political Power // *West European Politics*. – 1996. – Vol. 19. – P. 458. Щодо практики застосування преюдиціальної процедури різними державами-членами див.: Jaaskinen N. The Application of Community Law in Finland: 1995-1998 // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 407-441; Biering P. The Application of Community Law in Denmark: 1986 to 2000 // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 925-969; Bernitz U. Sweden and the European Union: on Sweden’s Implementation and Application of European Law // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 903-934.

про фундаментальний обов'язок національних судових установ звертатися до Суду ЄС у порядку та у випадках, передбачених ст. 267 Договору про функціонування ЄС, для належної судової кооперації та збереження однакового застосування права ЄС. На практиці неодноразово відбувалося, що національні суди останньої інстанції, які мають обов'язок звертатися до Суду ЄС з преюдиціальними зверненнями в разі виникнення певних питань стосовно права ЄС, знехтували цим обов'язком. Це, безперечно, є порушенням ст. 267. У 1975 р. Суд висловив точку зору, що буде доцільно ввести у тодішній Договір про ЄСпв гарантії захисту прав приватних осіб при порушенні цієї статті¹. Однак питання щодо того, чи повинна бути гарантією апеляція до Суду ЄС безпосередньо сторонами по основній справі, чи ініціювання Комісією процедури за ст. 226 Договору про ЄСпв (тепер ст. 258 Договору про функціонування ЄС), чи позов постраждалої сторони щодо відшкодування збитків проти держави-члена, так і не було вирішене. У рішеннях по справах *Commission v Belgium*² та *Commission v Italy*³, порушених за ст. 228 Договору про ЄСпв (зараз ст. 260 Договору про функціонування ЄС), Суд ЄС постановив, що держава-член має відповідати за нелегітимну бездіяльність своїх інститутів, навіть якщо вони є конституційно незалежними⁴. Генеральний адвокат Дж. Уорнер (J. Warner) наполягав на тому, що ця відповідальність стосується і національних судів, які не виконують своїх обов'язків щодо використання права ЄС та регулярно відмовляються звертатися до Суду ЄС. Слід зазначити, що у цьому питанні позиція Суду ЄС є аналогічною поло-

¹ Supplement // EC Bulletin. 1975. – Vol. 9. – P. 18.

² Case 77/69, *Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium* // European Court Reports. – 1970 – P. 237.

³ Case 39/72, *Commission of the European Communities v Italian Republic* // European Court Reports. – 1973. – P. 101.

⁴ Щодо відповідальності держави перед приватними особами за неімplementацію Директив ЄС див.: Joined cases 6/90, 9/90, *Francovich and Others v Italian Republic* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5357; щодо відповідальності держави за порушення права ЄС законодавчою владою – Joined cases 46/93, 48/93, *Brasserie du pêcheur SA v Germany* та *R. v Secretary of State for Transport Ex p. Factortame Ltd* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1029; щодо відповідальності держави за порушення права ЄС адміністративною владою – Case 5/94, *R. v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food Ex p. Hedley Lomas (Ireland) Ltd* // European Court Reports. – 1996. – P. I-2553. Також див.: Vaughan D. *Factortame and After: A Fishy Story* // European Business Law Review. – 2005. – Vol. 16, Is. 3. – P. 511-517; Davis R.W. *Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Questions of Who to Sue and the Concept of "the State"* // European Law Review. – 2006. – Vol. 31, No. 1. – P. 69-80.

женням міжнародного права, яке встановлює, що «...діяльність будь-якого органу держави повинна розглядатися як діяння цієї держави згідно з міжнародним правом незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові чи будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в організації держави...»¹.

Взагалі з цієї проблематики не було жодних доктринальних досліджень, оскільки була відсутня подібна практика Суду ЄС². Але у 2003 р. Суд ЄС виніс рішення по справі *Köbler*³, яке закріпило відповідальність держави за судову помилку при тлумаченні права ЄС⁴. Суд чітко визначив, що відповідальність держави за помилку суду останньої інстанції настає у виняткових випадках, тобто коли суд *очевидно* порушив право, яке має бути застосовано, та наявний прямиий причинний зв'язок між порушенням та настанням наслідків для сторін. Суд ЄС має врахувати, чи є помилка невинуватою, а також чи була помилка допущена навмисно⁵. Як Генеральний адвокат по цій справі Ф. Лєгер (Ph. Léger), так і сам Суд ЄС дійшли єдиної думки, що порушення права ЄС буде суттєвим і серйозним, якщо рішення суду останньої інстанції було прийнято невідповідно до практики Суду ЄС або якщо національний суд останньої інстанції відмовився від свого обов'язку звернутися до Суду ЄС у преюдиціальному порядку. Суд підкреслив,

¹ Стаття 4 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння. Щодо відповідальності держав у міжнародному праві за поведінку судових органів див.: Лукашук И. И. *Право международной ответственности*. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 120-121.

² Хоча практика німецького Конституційного суду свідчить, що він має юрисдикцію відмінити рішення Вищого німецького суду, якщо той не звернувся до Суду ЄС з преюдиціальним зверненням, тому що Конституційний суд вважає, що Суд ЄС виступає як законно призначений суддя для сторін у справі в розумінні ст. 101 Конституції Німеччини. Прикладом може слугувати постанова Федерального Конституційного Суду від 9 січня 2001 р., яка стосувалася рішення Федерального Адміністративного Суду щодо гендерного аспекту в медичній професії.

³ Case 224/01, *Gerhard Köbler v Republik Österreich* // European Court Reports. – 2003. – P. I-10239. Його коментар див.: Vajda C. *Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post Factotame* // European Business Law Review. – 2006. – Vol. 17. – P. 264-266.

⁴ Я. Комарек (J. Komarek) вважає, що рішення у справі *Köbler* може бути доказом федералістичної моделі юрисдикції Суду ЄС та показує, що Суд ЄС діє як Верховний Суд ЄС, хоча офіційно таким не визнаний. Komarek J. *Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order* // Common Market Law Review. – 2005. – Vol. 42. – P. 33.

⁵ Ці положення були закріплені Судом ЄС ще і у пізнішому рішенні по справі 173/03 (Case 173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA v Italy* // European Court Reports. – 2006. – P. I-5177).

що без цього у приватних осіб немає іншої можливості захистити свої права, оскільки на національному рівні всі правові засоби захисту вичерпані.

Важливість та революційність цього рішення одразу була помічена науковцями. М. Броєр (M. Breuer) зазначив, що це рішення є ще важливішим, враховуючи те, що не в усіх державах — членах ЄС застосовується принцип відповідальності держави за судову помилку (прикладом можуть бути Великобританія та Нідерланди)¹. У таких справах позивач має право подати позов до національного суду щодо нелегітимності рішення та отримати відшкодування за понесені збитки. Окрім використання національних засобів захисту, вищезазначене рішення не позбавляє Комісію можливості розпочати процедуру за ст. 260 Договору про функціонування ЄС, але на думку провідних фахівців із різних держав-членів ініціюватися ця процедура може лише при дуже серйозних порушеннях національного суду, а деякі взагалі заперечують цю можливість². Так, К. Ленаертс (K. Lenaerts) та Д. Артс (D. Arts) вважають, що процедура за ст. 260 не є ефективним засобом захисту, оскільки ініціювати її сторони по справі не можуть, а робить це тільки Комісія, тож вірогідність ініціювання справи перед Судом ЄС залежить не від них. Можлива також ситуація, коли в державі-члені не існує суддівської відповідальності та через їх конституційну незалежність не існує жодної можливості вплинути на їх поведінку³.

Дж. Пфандер (J. Pfander) з університету Ілліноїса вважає, що рішенням по справі *Köbler* Суд ЄС опосередковано зобов'язав національні суди звертатися за тлумаченням до нього в усіх ситуаціях, коли положення права ЄС не є безсумнівно чіткими. Більш того, є загроза, що національні суди перестануть застосовувати доктрину *acte clair* через ризик відповідальності в разі помилки. Все це, на його думку, може призвести до збільшення і без цього великої кількості преюдиціальних

¹ Breuer M. State Liability for Judicial Wrongs and Community Law: the Case Gerhard Kobler v Austria // European Law Review. – 2004. – Vol. 29, No. 2. – P. 249.

² Sender L. General Report. The Quality of European Legislation and its Implementation and Application in the National Legal Order // Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union – 19th colloquium, 14 and 15 June 2004. – The Hague, 2004. – P. 86-88; Rodríguez P. M. State Liability for Judicial Acts in European Community: the Conceptual Weaknesses of the Functional Approach // Columbia Journal of European Law. – 2005. – Vol. 11. – P. 609.

³ Lenaerts K., Arts D. Procedural Law of the European Union. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – P. 52.

звернень і через це до зниження якості рішень Суду ЄС¹. Генеральний адвокат Верховного Суду Нідерландів П. Ваттель (P. Wattel) негативно ставиться до рішення по справі *Köbler*, оскільки вважає, що подібні процеси не принесуть нічого, крім збільшення справ, років очікування рішення та судових витрат² і взагалі вважає його догматичним³. Але його міркування можна зрозуміти як погляд представника національних суддів, які підлягатимуть цій відповідальності.

Слід зазначити, що в цьому питанні позиція Суду ЄС є аналогічною положенням міжнародного права, яке встановлює, що «...діяльність будь-якого органу держави має розглядатися як діяння цієї держави згідно з міжнародним правом незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові чи будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в організації держави...»⁴. Проте в багатьох випадках виявити невиконання свого обов'язку судами, проти рішень яких не існує судового засобу захисту, дуже важко⁵. Крім того, залишилося невіршеним питання, чи в усіх випадках незвернення суду останньої інстанції з преюдиціальним запитом виникатиме відповідальність або тільки у випадку винесення нелегітимного рішення, яке було прийняте без преюдиціального звернення. Прихильником концепції, що відповідальність наставатиме при незверненні суду останньої інстанції до Суду ЄС, є Генеральний адвокат Ф. Легер (Ph. Léger), який висловив таку точку зору у своїх висновках по спра-

¹ Pfander J. E. *Köbler v Austria: Expositional Supremacy and Member State Liability* // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17, Is. 2. – P. 282-283.

² Практика Німеччини свідчить, що ці побоювання є безпідставними. Так, до Конституційного Суду Німеччини надійшло всього кілька справ, у яких оскаржувалися рішення судів останньої інстанції не звертаючись з преюдиціальними зверненнями до Суду ЄС (вони були засновані на застосуванні ст. 101 Конституції Німеччини щодо законного судочинства).

³ Wattel P. *Köbler, CILFIT and Welthgrove: We Can't Go on Meeting Like This* // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 182, 186-187.

⁴ Стаття 4 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння. Щодо відповідальності держав у міжнародному праві за поведінку судових органів див.: Лукашук И. И. *Право международной ответственности*. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 120-121.

⁵ Так, італійський Касаційний суд декілька разів знехтував своїм обов'язком, надавши своє тлумачення ст. 85 Договору про ЄСпв (див.: Adinolfi A. *The Judicial Application of Community Law in Italy* // *Common Market Law Review*. – 1998. – Vol. 35. – P. 1343-1344).

вах *Köbler* та *Traghetti del Mediterraneo*, та деякі інші науковці¹. Але більш обґрунтованою концепцією, на наш погляд, є настання відповідальності в разі існування прямого причинного зв'язку між невиконанням судом свого обов'язку щодо звернення та настанням збитків².

З одного боку, прийняття рішення по справі *Köbler* є стимулом для національних судів сумлінного слідування праву ЄС, а з другого, на думку деяких авторів, — моментом, який підриває саму ідею кооперації³. На наш погляд, введення відповідальності за недотримання національними судами рішень Суду ЄС жодним чином не позбавляє відносини між судами двох рівнів характеру кооперації, а лише мобілізує суддів держав-членів на вивчення прецедентного права Суду ЄС, особливо суддів «нових» держав-членів⁴.

Механізм кооперації національних судових систем та судової системи ЄС прослідковується також через опосередкований вплив юрисдикції Суду ЄС на юрисдикцію національних судів. Так, Суд ЄС у рішенні по справі *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal* підкреслив: «...національний суд, діючи в рамках своєї юрисдикції, зобов'язаний застосовувати право Співтовариства в повному обсязі та захищати права, котрими воно наділяє приватних осіб, відмовляючи в застосуванні будь-якого положення, як попереднього, так і подальшого національного законодавства, яке може протирічити нормі права Співтовариства», та додав, що акти Співтовариства «автоматично роблять такими, що не підлягають застосуванню, будь-які положення

¹ Kuile T., Curtin D., Heukels T. and others. To Refer or not to Refer: About the Last Paragraph of Article 177 of the EC Treaty // *Institutional Dynamics of European Integration: Essays in Honour of Henry G. Schermers*. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994. – P. 381-389.

² Classen D. *Gerhard Köbler v Republic Österreich* // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 820; Anagnostaras G. *Erroneous Judgments and the Prospect of Damages: the Scope of the Principle of Governmental Liability for Judicial Breaches* // *European Law Review*. – 2006. – Vol. 31, No. 5. – P. 745, 746; Beutler B. *State Liability for breaches of Community Law by national Courts: Is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obstacle?* // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 773–804.

³ J. Wattel P. *Köbler, CILFIT and Welthgrove: We Can't Go on Meeting Like This* // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 179; Komarek J. *Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order* // *Common Market Law Review*. – 2005. – Vol. 42. – P. 22.

⁴ Щодо практики застосування права ЄС «новими» державами-членами див.: Kühn Z. *The Application of European Law in the New Member States: Several (Early) Predictions* // *German Law Journal*. – 2005. – Vol. 6, No. 3. – P. 563-582.

національного законодавства, що протирічать їм»¹. До винесення цього рішення, наприклад, італійські суди у випадку розбіжностей між муніципальними та європейськими нормативними актами мали звертатися до свого Конституційного суду для з'ясування законності муніципального акта, оскільки за Конституцією Італії саме Конституційний суд має монополію на розгляд справ, пов'язаних із питаннями конституційності. Зараз незастосування національного акта, який протирічить наднаціональному праву, є автоматичним. Слід зазначити, що незастосування національними судами подібного внутрішньодержавного нормативного акта не позбавляє його чинності. Він втрачає чинність лише після його анулювання компетентним органом, і це є обов'язком держави, яка має прийняти рішення або про внесення змін до акта, або про його повне скасування задля усунення невідповідності національного права інтеграційному. Практика Суду ЄС свідчить, що залишення невідповідного акта в силі та лише його незастосування національними судами вважається неадекватним засобом досягнення узгодженості національного права з європейським. Якщо ж національні суди чи інші національні органи не виконують свого обов'язку щодо використання права ЄС, то це буде підставою для відповідальності перед інститутами Союзу. Так, Комісія може порушити процедуру за ст. 260 Договору про функціонування ЄС і якщо держава-член не виконає свого обов'язку, Суд ЄС зобов'яже її сплатити штраф або пеню за ст. 262 Договору про функціонування ЄС. У жодному разі держава-член не може посилатися на усталену практику чи на норми внутрішнього правопорядку задля виправдання незастосування права ЄС. Крім того, відповідно до принципу кооперації згідно із ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС у національних судів є обов'язок за своєю ініціативою порушити питання права ЄС, якщо це не зробили сторони з тих чи інших причин. Наприклад, у рішенні по справі *Oceano Grupo Iditorial SA v Murciano Quintero* Суд ЄС визначив обов'язок національного суду порушити питання відповідності умов споживчого контракту певним директивам Співтовариства². Суд обґрунтував цей обов'язок тим, що мета відповідних директив не буде досягнута, якщо споживач протягом розгляду справи в національному суді не порушить питання цієї відповідності, а національний суд має тлумачити національне право таким

---

¹ Case 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal* // European Court Reports. – 1978. – P. 629.

² Case 240/98, *Oceano Grupo Iditorial SA v Murciano Quintero* // European Court Reports. – 2000. – P. I-4941.

чином, щоб якнайефективніше досягти мети права ЄС та конкретних директив тощо.

Тому завдяки базовим принципам — верховенства права ЄС та кооперації — рішення Суду мають вирішальне значення в діяльності національних судів та винесення ними рішень, які відповідають букві та духу наднаціонального європейського права.

Ще одним дуже показовим моментом у кооперації Суду ЄС з національними судами є те, що рішення Суду ЄС спричиняє зміну та збільшення юрисдикції національних судів. Найяскравішим прикладом, який підтверджує це, є справа *Factortame*, по якій англійська Палата Лордів звернулася до Суду ЄС для винесення преюдиціального рішення. Суть справи полягала в такому: декілька компаній, у тому числі й *Factortame*, оскаржили до Високого Суду Великобританії рестраційний Акт про торговельне мореплавання 1988 р., який, на їх думку, порушував право Співтовариства, та вимагали застосувати тимчасові заходи для забезпечення позову до винесення остаточного рішення. Справа була передана до Палати Лордів, яка відповіла, що національний суд не має повноважень з прийняття тимчасових заходів проти Корони (тобто проти Акта Парламенту) і тому застосування тимчасових заходів із забезпечення позову є неможливим. Суд ЄС за цим преюдиціальним запитом вирішив: «...повна дієвість права Співтовариства буде порушена, якщо норма національного права зможе перешкодити суду, який розглядає спір, що регулюється правом Співтовариства, надавати тимчасові заходи правового захисту для того, щоб забезпечити повну дієвість рішення, яке буде винесене відносно існування у сторони прав, наданих правом Співтовариства»¹. Тому національний суд повинен надати тимчасові заходи судового захисту, хоча він не має таких повноважень. Тобто хоча національні суди мають процесуальну автономію, але ця автономія не може загрожувати ефективності права ЄС.

Можна також навести практику італійського Конституційного Суду, який визнав за правом ЄС можливість зменшувати роль і вплив конституційних норм у внутрішньому правопорядку, а саме у сфері розподілу компетенції між регіональними та центральною владами, яка визначається Конституцією. Так, своїм рішенням у 1997 р. Конституційний Суд Італії відхилив скаргу регіональної влади, яка стверджувала

¹ Case 213/89, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame LTD and others* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2433.

ла, що Циркуляр, виданий Міністерством праці та покликаний імплементувати певну схему фінансування з Європейського соціального фонду, порушує її автономію. Конституційний Суд заявив, що відповідний Регламент ЄС накладає імплементацію вищезазначеної програми на центральні органи влади. Оскільки регламенти ЄС є обов'язковими в усіх своїх елементах і прямо застосовуються в усіх державах-членах, то саме відповідний Регламент регулює розподіл компетенції між національними органами¹.

Вищенаведені випадки є унікальними, тому що жодне міжнародне утворення не досягло такого становища, щоб виносити рішення щодо сфери внутрішньодержавних повноважень, а держави, зі свого боку, повністю виконують ці рішення в добровільному порядку без заперечень. Такий начебто парадокс, здається, можна пояснити тим, що всі ці дії з боку Суду та інститутів ЄС мають на меті створення простору свободи, безпеки та законності в межах інтеграційного правопорядку на всьому просторі Союзу незалежно від внутрішніх кордонів, тобто кінець-кінцем інтеграцію між державами — членами ЄС. Це означає, що національні конституції визначають, якою мірою та задля яких цілей держави передають частину своїх суверенних прав до наднаціональної ланки, а коли така передача відбулася, то вже самі конституції стають об'єктами перевірки на відповідність положенням права ЄС.

Отже, з упевненістю можна сказати, що кооперація Суду ЄС із національними судами допомагає здійсненню інтеграційних процесів. Невипадково європейський правознавець Де Ла Мер (De La Mare) висловив слушну думку, що кооперація із Судом ЄС являє собою «історичний запис правової інтеграції»². Тобто шляхи інтеграції всередині європейського правового простору підказує Суд ЄС своїми рішеннями, які стосуються найбільш важливих та практичних питань функціонування ЄС. Адже до національних судів звертаються особи з питаннями, які виникають у процесі застосування норм права ЄС, а Суд ЄС відповідає на ці запитання в контексті задуму авторів засновницьких актів ЄС, тим самим вдосконалюючи правову систему Союзу. Слід також зауважити, що дуже часто рішення Суду ЄС дають поштовх для нормотворчої діяльності Комісії та Ради. Досить пригадати, наприклад,

---

¹ Рішення Конституційного Суду Італії 1997 р. № 93. Режим доступу: <http://www.giurcost.org/decisioni/index.html>.

² De La Mare N. Article 177 in Social and Political Context // Craige P., de Burca G., De La Mare N. and others. The Evolution of EU Law. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – P. 128.

що деякі успіхи, досягнуті ЄС у боротьбі з нетарифними обмеженнями, недобросовісною діловою практикою, порушення прав людини та основоположних свобод, часто мали своїм джерелом рішення Суду ЄС¹. Лісабонський договір є яскравим прикладом цього, оскільки багато змін, внесених ним, засновані саме на подібній судовій практиці.

В останні роки в ЄС відбуваються реформи, наприклад, у сфері конкуренції, які розділяють повноваження європейських установ та національні. Якщо раніше право на контроль за конкуренцією відповідно до статей 81 та 82 Договору про ЄСпв (нині статті 101 та 102 Договору про функціонування ЄС) належало виключно Комісії, то із прийняттям Регламенту № 1/2003, котрий замінив Регламент № 17 від 1963 р., до органів контролю приєдналися національні органи зі справ конкуренції та, що найбільш цікаво в контексті нашого дослідження, національні суди. Тепер повноваження з розгляду справ передаються на той рівень, на котрому він буде більш ефективним². На практиці найбільш ефективним визнається розгляд цих справ саме на національних рівнях (що відповідає принципу субсидіарності), оскільки основна кількість справ щодо конкуренції потрапляє безпосередньо до національних судів, а отже, ця реформа привела до розширення юрисдикції національних судів. Тепер національним суддям відводиться більш активна та конструктивна роль, оскільки вони можуть *ex officio* звертатися до статей 101 та 102 Договору про функціонування ЄС, якщо виникне така необхідність протягом розгляду справи щодо конкуренції, а Комісія або національні органи з питань конкуренції можуть вступити в процес як *amicus curiae*.

В. Кернз дуже чітко зауважив: «На відміну від ООН, Всесвітньої торговельної організації, Організації економічного співробітництва та розвитку, які є організаціями, що в основному регулюють відносини між державами та надають права та покладають обов'язки лише на них, Співтовариство передбачає участь своїх громадян у функціонуванні юридичних норм ЄС»³. Оскільки право Співтовариства було «віддане» в руки його громадян шляхом наділення його верховенством та прямою дією, приватні особи все частіше хочуть захищати свої

¹ Энтин М. Л. Суд Европейских Сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. – М.: Международные отношения, 1987. – С. 16.

² Spiritus-Dassesse A. The role of the National Judge Following the Modernisation of EU Competition Law // Current Competition Law. – 2004. – Vol. II. – P. 148.

³ Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу / [пер. з англ.]. – К.: Знання, 2002. – С. 114.

права за допомогою цього права, і це свідчить про дієвість правопорядку Співтовариства. У цьому приватним особам допомагає саме вищерозглянута кооперація, яка існує між Судом ЄС та національними судами. У пересічних громадян ЄС рівень правової культури постійно підвищується та знаходяться такі особи, які розуміються на механізмах дії судової системи ЄС і вміло користуються цим задля досягнення конкретних цілей. Так, до Суду ЄС у 1980 р. із преюдиціальним запитом щодо відповідності праву Співтовариства французького податку на імпорт вина звернувся італійський суд¹. Виявилось, що сторони за первинною справою домовилися звернутися до італійського суду із штучним спором, тому що були впевнені у невідповідності французького податку вимогам права Співтовариства. За цим вигаданим спором дилер вина *Foglia* вимагав від імпортера вина *Novello* сплатити відповідний французький податок. А звернулися вони до італійського суду з тієї причини, що він більш охоче віддасть на розгляд Суду ЄС питання про існування французького податку, ніж французькі суди. Але, на їх жаль, Суд ЄС відмовив у прийнятті преюдиціального рішення з причини фіктивності справи. У справі *Meilicke*² Суд відмовився відповідати на преюдиціальний запит з тих причин, що він дійшов висновку про гіпотетичність питань, які були поставлені в цьому запиті, та їх неналежну юридичну обґрунтованість³. Але ці випадки засвідчили віру громадян у дієвість європейського правового захисту. Цей факт підтверджується й тим, що за статистичними даними громадяни ЄС чули про Суд ЄС більше, ніж про інші інститути ЄС, і рівень задоволеності його рішеннями досить високий, хоча і різниться поміж країнами⁴.

Слід зауважити, що між Судом ЄС і національними судами держав-членів немає ніякої ієрархії та в жодному разі не можна говорити, що Суд ЄС є вищим стосовно національних судових органів. Преюдиціальне звернення до Суду ЄС за ст. 267 Договору про функціонування ЄС

---

¹ Case 104/79, *Pasquale Foglia v Mariella Novello* // European Court Reports. – 1980. – P. 745.

² Case 83/91, *Wienand Meilick v ADV/ORG A. Meyer AG* // European Court Reports. – 1982. – P. 3961.

³ При розгляді цього преюдиціального запиту виявилось, що позивач у національному суді подав позов для того, щоб перевірити на практиці теорію, яку він розробив у своїй книжці з підприємницького права. Суд ЄС у своєму рішенні не вказав на цей факт, на відміну від справи *Foglia v Novello*.

⁴ Gibson J.L., Caldeira G.A. Changes in the Legitimacy of the European Court of Justice: A Post-Maastricht Analysis // British Journal of Political Science. – 1998. – Vol. 28. – P. 63.

ніяк не можна назвати апеляцією на рішення національного суду. Тільки національні суди мають право встановлювати фактичні обставини справи, обирати норму для застосування щодо певних правовідносин, встановлювати підстави та цілі запиту щодо тлумачення. У цьому і проявляється процесуальна автономія національних судів. У жодному разі також Суд ЄС не може визнати акт внутрішнього законодавства недійсним на підставі його несумісності з актами ЄС, тому що це виключна компетенція внутрішньої влади держави. Про це говорив і Я. Броунлі (I. Brownlie): «Міжнародні трибунали не можуть визнавати внутрішню недійсність норм національного права, оскільки міжнародний правопорядок повинен поважати виключну внутрішню юрисдикцію»¹. Натомість, це вже зазначалося раніше, акти ЄС «автоматично роблять такими, що не підлягають застосуванню, будь-які положення національного законодавства, що протирічать їм»². А визнання після цього таких актів недійсними покладено на відповідні внутрішньодержавні органи. По суті вони зобов'язані зробити це, бо на держави-члени покладений обов'язок вживати всіх належних заходів стосовно виконання своїх зобов'язань щодо ЄС. У даному випадку цей обов'язок полягає у використанні таких правових норм, які відповідають праву ЄС.

У цьому проявляється процесуальна автономія національних судів. В. Ван Гервен (W. Van Gerven) наполягає на тому, що більш коректно говорити не про процесуальну автономію, а про процесуальну компетенцію держав-членів, а значить, і їх судів³. Так, саме внутрішнім правом держав-членів визначається, який суд компетентний розглядати той чи інший вид справ, які процесуальні норми повинен цей суд використовувати. Можна також навести приклад існування процесуальної автономії національних судів. Суд ЄС у рішенні по справі *Brasserie du Pecheur* визначив необхідність існування трьох умов для настання відповідальності держави-члена перед приватною особою за порушення прав, наданих ЄС: існування досить серйозного порушення, існування норми ЄС, яка надає права індивідам, та прямий причинний зв'язок між порушенням і настанням шкоди⁴. Суд ЄС надав

¹ Brownlie I. Principles of Public International Law. – [3rd ed.]. – USA: Oxford University Press, 1980. – P. 43

² Case 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal Case* // European Court Reports. – 1978. – P. 629

³ Van Gerven W. Of Rights, Remedies and Procedures // Common Market Law Review. – 2000. – Vol. 37. – P. 502.

⁴ Joined cases 46/93, 48/93, *Brasserie du pêcheur SA v Germany* та *R. v Secretary of State for Transport Ex p. Factortame Ltd* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1029.

чіткі критерії існування двох перших умов, а визначення існування третьої поклав на національні суди, тим самим підтвердивши процесуальну автономію останніх.

Оскільки процесуальна автономія, перш за все, визначається національним процесуальним правом, то процесуальне право становить таку галузь, яка може різнитися у країнах, адже дуже пов'язана з культурними традиціями та історією становлення права в державі¹. Однак, незважаючи на процесуальну автономію, через існування вимоги ефективною та належної реалізації права ЄС національні процесуальні норми теж стають об'єктом контролю з боку Суду ЄС. У рішенні по справі *Lemmens* Суд відмітив: «незважаючи на те, що в принципі кримінальне законодавство та норми кримінального процесу є предметами, за які відповідають держави-члени, однак із цього не випливає, що ця галузь права не може перебувати під впливом права Співтовариства...»². Можна припустити, що це положення поширюється не тільки на кримінальне право, але й на інші галузі права.

Уперше Суд ЄС роз'яснив, що процесуальна автономія національних судів не є абсолютною, у своєму рішенні по справі *Comet*, у якому зазначив, що національні процесуальні норми, направлені на реалізацію прав, наданих індивідам правом ЄС, мають бути не менш сприятливими, ніж ті, що направлені на реалізацію прав, наданих національним правом. Національні процесуальні норми також не повинні застосовуватися, якщо вони роблять вищеназвані права практично неможливими для реалізації³. Ці два положення, виведені в рішенні, стали відомі як принцип еквівалентності та принцип ефективності⁴. Тож Суд ЄС дає тлумачення права ЄС, а національні суди мають застосовувати його найбільш ефективним чином.

¹ Порівняльний аналіз традицій цивільного процесу держав Західної Європи та інших країн див.: Van Rhee C. H. *European Traditions in Civil Procedure*. – Antwerpen, Intersentia: Hart Publishing, 2005. – 344 p.; Kötz H. *Civil Justice System in Europe and the United States* // *Duke Journal of Comparative & International Law*. – 2003. – Vol. 13, No. 3. – P. 61-76; Mareshin D. *The Russian Style of Civil Procedure* // *Emory International Law Review*. – 2007. – Vol. 21, No. 2. – P. 543-562.

² Case 227/97, *Criminal proceedings against Johannes Martinus Lemmens* // *European Court Reports*. – 1998. – P. I-3711.

³ Case 45/76, *Comet v Produktschap voor Siergewassen* // *European Court Reports*. – 1976. – P. 2043.

⁴ Щодо критеріїв, які застосовує Суд ЄС для визначення еквівалентності та ефективності норм національного права, див.: Biondi A. *The European Court of Justice and Certain National Procedural Limitations: Not Such a Tough Relations* // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 1274-1279.

Прикладами можуть бути вже розглянута справа *Factortame*, рішенням по котрій Суд ЄС визнав неефективними існуючі у Великобританії норми щодо тимчасових заходів судового захисту¹, та рішення по справі *Emmott*, у якому Суд ЄС визнав можливість подачі позову до національних судів після спливу строку, встановленого національними нормами для подачі позовів, щодо встановлення розмірів державної допомоги по непрацевдатності, в разі коли позивач не мав «практичної можливості» подати скаргу².

Крім того, незважаючи на автономію процесуальних національних систем, в останні роки можна спостерігати гармонізацію національних процесуальних законодавств, яка торкнулася сфери цивільного процесу. У даний час не можна не констатувати існування такої галузі, як європейський цивільний процес, цілями якого є гармонізація цивільного процесуального права в країнах ЄС задля ефективної реалізації права ЄС та кооперації національних судів держав-членів між собою³. Ця галузь виникла через існування в рамках ЄС необхідності вирішувати питання простору свободи, безпеки та правосуддя та динамічного розвитку міжнародної торгівлі. Оскільки судова кооперація в рамках ЄС сприяє гармонізації судочинства та враховуючи швидке географічне поширення ЄС, так чи інакше вона стає інстру-

¹ Case 213/89, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame LTD and others* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2433.

² Case 208/90, *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General* // European Court Reports. – 1991. – P. I-4269.

³ Див.: Van Rhee C. H. *Civil Procedure: A European Ius Commune?* // European Review of Private Law. – 2000. – Vol. 4. – P. 589-611; Hazard J. C., Taruffo M., Stürner R., Gidi A. *Introduction to the Principles and Rules of Transnational Civil Procedure* // International Law and Politics. – Vol. 88. – 2001. – P. 769-784; Freudenthal M. *The Future of European Civil Procedure* // Electronic Journal of Comparative Law. – 2003. – Vol. 7.5. – Режим доступу: <http://www.ejcl.org/ejcl/75/art75-6.html>; Lanni A. *The Future of Community Justice* // Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review. – 2005. – Vol. 40. – P. 359-405; Вона ж. Кооперація Суду Європейських Співтовариств і національних судів у становленні інтеграційного правопорядку та гармонізації цивільного процесу // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юрид., 2008. – С. 117-143; Комарова Т. В. Інтеграційний правопорядок ЄС у контексті кооперації національних судів і Суду ЄС у сфері цивільного процесу // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: Тези доп. та наук. повідом. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 січ. 2007 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 211-214; Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте // Юридическая наука и образование. – 2009. – Вып. 2. – С. 95-125. Щодо міжнародного аспекту оптимізації цивільного правосуддя див.: Оптимизация гражданского правосудия России / Под ред. В. В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 151-174.

ментом спрощення процесу інтеграції, що є необхідним для функціонування внутрішнього ринку. Тобто в цьому відношенні є сенс говорити про формування європейського цивільного процесу в тому аспекті, що формуються певні стандарти та механізми, які забезпечують функціонування інтеграційного правопорядку ЄС, гармонізацію національного законодавства із правом ЄС та кінець-кінцем — впевненість громадян в однаковому ставленні до них на території всього Союзу.

Слід наголосити, що в межах ЄС не відбувається уніфікації цивільного процесу, а йде судова кооперація¹. Судова кооперація поміж 27 правових систем у межах ЄС породжує впевненість громадян Союзу, які виграли справу, що рішення суду буде визнано судом іншої держави-члена та ефективно виконано на цій території. Така судова кооперація значною мірою стосується сфери цивільного судочинства, оскільки передусім через здійснення правосуддя в цивільних справах національними судами реалізуються принципи верховенства та прямої дії права ЄС та забезпечується становлення інтеграційного правопорядку.

Правовою основою для вироблення актів, метою яких є гармонізація цивільного процесуального права держав — членів ЄС та кооперація їх судових органів, раніше була ст. 293 Договору про ЄСпв, яка передбачає можливість укладання окремих міжнародних договорів між державами — членами ЄС для спрощення формальностей, що регулюють взаємне визнання та примусове виконання присудів судових органів і арбітражних рішень. Зараз ст. 4 Договору про функціонування ЄС закріплено, що питання простору свободи, безпеки та правосуддя відноситься до спільної компетенції ЄС та держав-членів. Тож держави-члени не позбавлені права приймати законодавчі акти у цій сфері, але роблять вони це лише в тих межах, у котрих ЄС ними не скористався (ч. 2 ст. 2 Договору про функціонування ЄС).

До 1988 р. базовим договором, який регулював цю сферу, була Брюссельська конвенція щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень по цивільних і комерційних справах 1968 р., яка становила основу судової кооперації у сфері цивільного процесу. У 1988 р. вона була доповнена Луганською конвенцією, що поширила її дію на держави — учасниці Європейської зони вільної торгівлі, які не є членами ЄС (Швейцарія, Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн). За задумом ініціаторів

---

¹ Heß В. The Integrating Effect of European Civil Procedure Law // European Journal of Law Reform. – 2002. – Vol. 4, No. 1. – P. 3.

укладання Луганської конвенції вона мала стати інструментом інтеграції також із державами Центральної та Східної Європи, але приєдналася до неї тільки Польща у 2000 р. і лише після 10 років переговорів.

З моменту підписання Амстердамського договору 1997 р., який вніс суттєві зміни у Договір про ЄС та Договір про ЄСпв, деякі питання в галузі судового співробітництва в цивільних справах транскордонного характеру були передані до відання Співтовариства та виключені зі сфери суверенітету держав-членів. Таким чином, до компетенції Ради ЄС перейшли повноваження щодо прийняття відповідних рішень шляхом видачі регламентів.

Скориставшись цим повноваженням, у 2002 р. Рада прийняла Регламент № 44/2001 (Брюссель-I) щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень по цивільних і комерційних справах¹, який замінив Брюссельську конвенцію та дещо лібералізував і спростив процес визнання та виконання рішень іноземних судів². Доповнюють Регламент № 44/2001 численні акти Ради: Регламент № 1348/2000 щодо обороту в державах-членах судових та позасудових документів у цивільних і комерційних справах, Регламент № 1206/2001 щодо кооперації судів держав-членів по збиранню доказів у цивільних та комерційних справах, Регламент № 2201/2003 щодо юрисдикції та звернення до виконання судових рішень по шлюбно-сімейних спорах (Брюссель-III), Регламент № 805/2004 щодо створення Європейського виконавчого листа по безспірних вимогах тощо³. Крім того, Рада прийняла Рішення № 2001/470, яке утворює Європейську судову мережу зі співробітництва судів у цивільних та комерційних справах, що встановлює робочі контакти та запроваджує консультації, сприяє розробці пропозицій щодо видання відповідних регламентів Ради. Очікується прийняття регламенту щодо введення європейського наказного провадження, яке має обмежуватися лише справами з іноземними елементами. Тож після прийняття цих актів цивільний процес у рамках ЄС перестав регу-

¹ Цей Регламент із усіх держав – членів ЄС не прийняла тільки Данія.

² Щодо детального аналізу змін, які вніс у європейський цивільний процес Регламент № 44/2001, див.: Storme M. A Single Civil Procedure for Europe: A Cathedral Builders' Dream // *Ritsumeikan Law Review*. – 2005. – No. 22. – P. 87-100; Stadler A. From the Brussels Convention to the Regulation № 44/2001: Cornerstones of a European Law of Civil Procedure // *Common Market Law Review*. – 2005. – Vol. 42. – P. 1637-1661.

³ Щодо аналізу цього Регламенту див.: Crifo C. First Steps Towards the Harmonization of Civil Procedure: The Regulation Creating a European Enforcement Order for Uncontested Claims // *Civil Justice Quarterly*. – 2005. – Vol. 24. – P. 200-223.

люватися міжнародними договорами, що підтвердило його автономність і суверенітет держав-членів над ним. Ці акти слугують втіленню принципу ефективного судового захисту не тільки в судах країни проживання чи країни громадянства. Відповідно до цих актів виконання судових рішень або визнання судових виконавчих ордерів у іншій державі-члені не вимагають авторизацій або додаткових судових дій. Прийняття цих актів вплинуло, наприклад, на те, щоб Цивільний процесуальний кодекс Німеччини був доповнений Главою 11, яка має назву «Судова кооперація в Європейському Співтоваристві».

Джерелом європейського цивільного процесу є не тільки вищеназвані акти, але й судова практика Суду ЄС¹. За нашими підрахунками він виніс близько 100 преюдиціальних рішень щодо тлумачення Брюссельської конвенції та в кожному рішенні містяться правові принципи європейського цивільного процесу, які становлять його базу. Суд ЄС часто посилався на ст. 12 Договору про ЄСпв (зараз ст. 18 Договору про функціонування ЄС), яка забороняє дискримінацію з підстав національної належності як підстави для незастосування процесуальних норм національного права, які прямо чи опосередковано утискають права іноземних учасників цивільного процесу. Так, Суд ЄС у рішенні від 1 липня 1993 р. по справі *Hubbard v Hamburger*² визнав дискримінаційними положення ст. 110 ГПК Німеччини у старій редакції, яка накладала тільки на іноземців зобов'язання із забезпечення процесуальних витрат, а у рішенні від 10.02.1994 по справі *Mund & Fester v Hatrex*³ таким було визнано положення ст. 917, яка надавала право накладення арешту на майно іноземного відповідача з місцем перебування у ЄС.

У контексті кооперації національних судів і Суду ЄС у сфері цивільного процесу цікавим є питання щодо співпраці цих судових органів з українськими судами. На наш погляд, виходячи з європейського вектора інтеграції України можна ставити питання про суттєвий розвиток судового співробітництва між судами України та ЄС. У цьому відношенні слід зауважити, що в нормативних актах ЄС з питань ци-

---

¹ Детальний аналіз практики Суду ЄС щодо формування європейського цивільного процесу див.: Pieri S. The 1986 Convention on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters: the Evolution of the Case Law of the Court of Justice // *Common Market Law Review*. – 1997. – Vol. 34. – P. 867–893.

² Case 20/92, *Anthony Hubbard (Testamentvollstrecker) v Peter Hamburger* // *European Court Reports*. – 1993. – P. I-3777.

³ Case 398/92, *Mund & Fester v Hatrex Internationaal Transport* // *European Court Reports*. – 1994. – P. I-467.

вільного процесу регламентується, перш за все, співробітництво між державами — членами ЄС. При цьому відчувається необхідність розширення цієї кооперації за межі Союзу. Питання з розширення співпраці можуть бути вирішенні шляхом переговорів і мають бути відтворенні у відповідних угодах. Взагалі, можна передбачати, що в перспективі є реальним прийняття конвенції ЄС — Україна за аналогією з Брюссельською конвенцією або приєднання України до чинної Луганської конвенції. На Всесвітньому Конгресі Міжнародної ради з досліджень Центральної та Східної Європи у Берліні (2005 р.) учасники групи «Співробітництво судів ЄС, Російської Федерації та України» прийняли Резолюцію, у якій вказано на необхідність розробки такої конвенції.

Ключовим моментом у механізмі кооперації Суду ЄС та національних судів є використання і в подальшому ч. 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС. У 2000 р. засідання Міжнародної федерації з європейського права, яке проходило у Гельсінкі, було присвячено проблемам кооперації національних влад, судів та інститутів ЄС в рамках ст. 10 Договору про ЄСпв (теперішня ч. 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС). У Загальній доповіді було сказано: «Стаття 10 є найбільш важливою та найбільш динамічною статтею Договору про ЄСпв. Вона вже стала джерелом для деяких найбільш важливих принципів права Співтовариства, таких як зобов'язання та повноваження національних судів надавати ефективний захист прав, наданих правом Співтовариства, обов'язок держав-членів надавати пряму дію директивам, зобов'язання тлумачити національне законодавство відповідно до права Співтовариства, право на судовий перегляд тощо. Вона є базисом для обов'язку уникати конфліктів між національними рішеннями та рішеннями Співтовариства». Крім вищеназваних принципів, в основу яких покладена ч. 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС, можна навести той, що всі гілки влади¹, а не тільки судова, при виникненні конфлікту між національними та європейськими нормами мають застосовувати останні.

Суд ЄС у своїх рішеннях рідко посилався на ст. 10, але більшість із них базуються саме на ній без прямого посилання. Це можна пояснити загальним формулюванням і мовою, якою викладена стаття. Вона була базисом для прийняття рішень щодо таких фундаментальних справ, як

¹ Частина 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС адресована державам — членам ЄС, а тому виконання зобов'язань, визначених Договором, покладено на всі гілки державної влади.

справа *Francovich*, що встановила відповідальність держав-членів за неналежну імплементацію директив Співтовариства¹, *Factortame*, по якій Суд ЄС встановив, що національні суди мають не застосовувати національне законодавство, яке суперечить праву Співтовариства², та справа французьких фермерів, яка заклала обов'язок приватних осіб не втручатися у свободи, надані іншим особам правом Співтовариства³. Цитується вона лише в обґрунтуванні найбільш складних та фундаментальних рішень і щодо деяких обов'язків, які він пояснює як складники широкого кола зобов'язань за ч. 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС. Ця стаття використовується в поєднанні з більш спеціальними та вузькими нормами, які розкривають зміст кооперації в тій чи іншій сфері, оскільки сама по собі вона не створює нових обов'язків, які б не були обумовлені іншими, більш конкретними положеннями *lex specialis*. Наприклад, у сфері конкуренції вона накладає обов'язки співробітництва з інститутами ЄС щодо дотримання норм конкуренції при створенні національних механізмів контролю та регулювання цієї політики. Але, як зауважує Дж. Темпл Ланг (J. Temple Lang), останнім часом відбувається збільшення посилань на ст. 10 Договору про ЄС національними судами при зверненні до Суду ЄС, самим Судом ЄС і СПІ (зараз Загальним судом)⁴.

Частина 3 ст. 4 Договору про функціонування ЄС є правовою основою принципу ефективності судового захисту, який повинен бути однаковим стандартом на території усього Союзу. Впровадження в життя цього принципу знов же таки покладено як на Суд ЄС, так і на національні судові установи. Те, як Суд ЄС надає судовий захист у рамках своєю юрисдикції, було розглянуто у розділі 2, а прикладом надання ефективного судового захисту національними судами може слугувати таке. Суд ЄС, розглядаючи справи *Von Colson*⁵ та *Harz*⁶, які стосувалися статевої рівності у сфері зайнятості, мав відповісти на питання

¹ Joined cases 6/90, 9/90, *Francovich and Others v Italian Republic* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5357.

² Case 213/89, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2433.

³ Case 265/95, *Commission v France* // European Court Reports. – 1997. – P. I-6059.

⁴ Temple Lang J. Developments, Issues and New Remedies – the Duties of National Authorities and Courts under Article 10 of the EC Treaty // Fordham International Law Journal. – 2004. – Vol. 27. – P. 1938.

⁵ Case 14/83, *Sabine von Colson and Elisabeth Kamann v Land Nordrhein-Westfalen* // European Court Reports. – 1984. – P. 1891.

⁶ Case 79/83, *Harz v. Deutsche Tradax* // European Court Reports. – 1984. – P. 1921.

щодо належної імплементації Німеччиною Директиви щодо рівності жінок і чоловіків. Німеччина імплементувала цю Директиву таким чином, що особи, постраждалі від статевої дискримінації у сфері найму, отримували відшкодування збитків за неї в такому розмірі, що її вистачало лише на покриття витрат по поштовій пересилці документів для позову. Саме тому назвати таку компенсацію належною було неможливо. Зважаючи на цю ситуацію, Суд ЄС зазначив, що приватні особи повинні мати крім європейських засобів судового захисту ще й ефективні національні. Для цього національні суди зобов'язані тлумачити та застосовувати національні норми, які імплементують європейські акти, відповідно до вимог права ЄС. Тому національні суди мали призначати компенсацію адекватного розміру, а також гарантувати такі засоби відшкодування, як прийом на роботу жертв дискримінації та накладання штрафів на винуватців. Рішеннями по цих справах Суд ЄС чітко встановив, що ефективність судового захисту в межах ЄС багато в чому залежить від національних судів. Крім того, національні суди мають тлумачити відповідно до права ЄС не тільки національні норми, які імплементують наднаціональні акти, але й національне законодавство, яке слід розглядати у контексті досягнення цілей ЄС. І хоча кожна держава-член встановлює свої власні правила виплати компенсації за порушення права ЄС, але під впливом практики Суду національні норми зазнають впливу наднаціонального права. Таким чином, у розглянутому випадку відбувається доповнення європейськими нормами норм щодо компенсації державою шкоди, завданої приватним особам, і взагалі національного права¹.

Наведені справи стали фундаментальними ще й для визначення належності розміру відшкодування шкоди. Якщо звернутися до попередньої практики Суду ЄС щодо відшкодування шкоди в національних правових системах, то вона показує, що відшкодування вважалося належним відповідно до права ЄС, доки національне право не робило дуже складним або практично неможливим отримання позивачем цього відшкодування або якщо відшкодування шкоди, завданої статевою дискримінацією, було менш підходящим, ніж відшкодування іншої шкоди, передбачене німецьким законодавством. Перед Судом ЄС постало ще додаткове питання: з відшкодуванням якої шкоди слід по-

¹ Reich N. Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Cases of Breaches of EC Rights // Common Market Law Review. – 2007. – Vol. 44. – P. 708–709.

рівнювати відшкодування шкоди, завданої статевою дискримінацією (чи з відшкодуванням шкоди, завданої расовою дискримінацією, чи з відшкодуванням шкоди у сфері трудового права тощо)? Суд ЄС відповів, що відшкодування шкоди має гарантувати реальний та ефективний судовий захист та бути адекватним компенсації, яка вимагається. Тим самим рішення по цих справах, з одного боку, закріпили обов'язок кооперації між ним та національними судами стосовно становлення принципу ефективного судового захисту, а з другого — забрали частину автономії національних судів, яку вони мали щодо визначення розмірів відшкодування шкоди. Прецедент, закладений справами *Von Colson* та *Harz*, став моделлю, до якої неодноразово звертався Суд ЄС при розгляді відомих справ про статевою дискримінацію, для підвищення ефективності судового захисту. Цікаво зауважити, що у справі *Draehmpaehl* Суд ЄС скористався прецедентом *Von Colson*, для того щоб визнати несумісним із правом Співтовариства надто маленький тримісячний строк для подачі позовів, який встановлювався англійським Актом щодо статевої дискримінації 1975 р., та існування грошових лімітів щодо компенсацій шкоди, заподіяної статевою дискримінацією¹.

Проаналізувавши кооперацію між Судом ЄС та національними судами держав-членів, ми переконалися, що вона являє собою певну систему, яка окреслилася у тривалому процесі розвитку практики застосування норм права ЄС. Між цими судовими органами функціонально розподілена компетенція та кожен із них виконує свою роль у механізмі функціонування інтеграційного правопорядку. Обидві сторони проаналізованої кооперації визнають стратегічну важливість подальшого вдосконалення механізму взаємовідносин, тому між судами обох рівнів налагоджуються не лише офіційні, але й персональні контакти. Так, з 1965 р. у Люксембурзі Судом ЄС проводяться зустрічі з представниками вищих гілок судової влади держав-членів, різноманітні лекції та суддівські конференції, навчальні візити до Суду ЄС та Загального суду², метою яких є підвищення рівня обізнаності та взаємодовіри між двома ланками судової влади. Існує багато прикладів, які свідчать про вплив на науковців та практиків, коли вони спостері-

---

¹ Case 180/95, *Draehmpaehl v Urania Immobilienservice* // European Court Reports. – 1997. – P. I-2195.

² У 1995 р. Суд ЄС та СПІ відвідало приблизно 10 000 осіб, включаючи суддів, юристів, професорів, дипломатів та парламентарів, студентів та представників професійних асоціацій національних рівнів.

гають за процесами інтеграції зсередини. Так, І. Гальмут (I. Galmout), перший член французької Державної Ради (Counseil d'Etat), який був призначений суддею в Суд ЄС і від якого всі очікували, що після повернення він критикуватиме люксембурзький активізм, залишивши посаду судді Суду ЄС, прийняв у складі Державної Ради рішення *Nicole*, яке скеровувало французьких суддів на надання верховенства установчим договорам ЄС над національним правом¹.

Візити, стажування в Суді ЄС — це, так би мовити, європейська соціалізація національних суддів. Зважаючи на це, у 2006 р. Комісія зробила ще один крок у цьому напрямі та прийняла Комюніке від 29 червня 2006 р. щодо суддівського тренування в ЄС, яке розставило нові акценти в судовій кооперації в межах Союзу².

Висновки до розділу 3

Поряд з процедурами судових проваджень процесуальною формою реалізації юрисдикції Суду ЄС є його рішення. На даному етапі розвитку правової системи ЄС безперечно можна говорити про існування сформованого прецедентного права, створеного Судом ЄС, яке є одним із джерел наднаціонального права. Саме завдяки йому правова система Союзу набула характеру інтеграційної правової системи. Щодо рішень Суду ЄС, то є підстави визнавати за ними якості прецедентів за фактичними обставинами, тобто «квазіпрецедентами» через їх важливість

¹ The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence / Ed. by Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. – Oxford, Hart Publishing, 1998. – P. 257.

² Питання щодо ролі Суду ЄС і національних судів у становленні інтеграційного правопорядку були висвітлені авторкою у таких роботах: Комарова Т. В. Суд Європейських Співтовариств і національні суди держав-членів Європейського Союзу у становленні інтеграційного правопорядку // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 99-105; Вона ж. Кооперація Суда Европейских Сообществ и национальных судов государств – членов Европейского Союза // Lex gussica. – 2007. – № 6 (дек.). – С. 1219-1222; Вона ж. Кооперація Суда ЕС и национальных судов государств – членов Европейского Союза // Традиции и новации в системе современного российского права: Сб. ст. Межд. конф. студ. и аспирантов (Москва, апр. 2007 г.). – М.: МГЮА, 2007. – С. 244-246; Вона ж. Значение взаимовлияния Суда ЕС и национальных судов государств – членов Европейского Союза для развития наднационального права // Ломоносов: Материалы докладов XV Межд. конф. студентов, аспирантов и молод. ученых / Отв. ред. И. А. Алешковский, П. Н. Костылев [Электрон. ресурс] – М.: Изд-во МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486 +; Windows 95; дисковод CD-ROM; Adobe Acrobat Reader.

та необхідність дотримання як певного взірця, принципу, який використовується для вирішення спору в різних юридичних ситуаціях.

Правила, які встановлює Суд ЄС у своїх рішеннях, є обов'язковими для всіх судів держав-членів. Незважаючи на те, що між національними судами та Судом ЄС немає ієрархії, обов'язковість рішень Суду визначається ієрархією інтеграційної правової системи над національними правовими системами.

У механізмі прецедентності рішень Суду ЄС важливе значення має питання обов'язковості власних попередніх рішень для самого Суду, тобто питання дії доктрини *stare decisis* у межах самої судової системи ЄС. Загальновизнаним є той факт, що Суд ЄС побудований за моделлю французької Державної Ради (*Conseil d'Etat*), що є судом континентальної системи права, у якій судовий прецедент не визнається за джерело права, а отже, і не визнається доктрина *stare decisis*. Але незважаючи на це, Суд ЄС досить часто ґрунтує свої рішення на попередніх рішеннях, хоча і без вказівки на це та прямого посилання на них. Такий стан практики можна охарактеризувати як дотримання прецедентного права як певного взірця, але без обов'язковості слідування йому.

Очевидним є визначальна роль Суду ЄС у становленні інтеграційного правопорядку. По суті, ЄС — це наднаціональний союз, який заснований на праві та є продуктом юриспруденції Суду ЄС. Це стало можливим завдяки розвинутим концепціям прямої дії, верховенства права ЄС та існуванню можливості притягнення до відповідальності держав-членів у разі недодержання інтеграційного права за допомогою як централізованої процедури в Суді ЄС, так і децентралізованої системи в національних судах. Нова якість правової системи ЄС полягає в тому, що установчі договори ЄС встановлюють правовий режим, котрий надає права та накладає обов'язки на всіх приватних осіб на території Союзу. Інакше кажучи, право ЄС — чи то первинне, чи то вторинне — може бути використане безпосередньо в національному правопорядку, в тому числі приватними особами. Більш того, ефективна реалізація цього права забезпечується принципом субсидіарності і покладається також на національні суди, що приводить до змін національної судової практики, яка все більше адаптується до основних принципів права ЄС. Особливо знаковим стало і те, що приватні особи почали відігравати активну роль у реалізації права ЄС у рамках національних правових систем.

У забезпеченні інтеграційного правопорядку ключове значення має кооперація Суду ЄС та національних судів. Інституційно національні суди не є елементами судової системи ЄС, але функціонально вони забезпечують безпосереднє застосування права ЄС. Правовою основою судової кооперації є ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС, яка заклала підґрунтя для взаємодії між державами-членами та інститутами Союзу. Така взаємодія приводить до гармонізації правових систем держав-членів з правом ЄС. Як впливає з ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС, принцип сумлінного співробітництва держав-членів означає, що:

а) національні суди мають обов'язок надавати ефективний захист прав, які надані правом ЄС;

б) національні суди зобов'язані тлумачити своє національне законодавство таким чином, щоб воно не суперечило праву ЄС та було сумісним з ним.

У механізмі кооперації двоєдину роль у становленні інтеграційного правопорядку виконують як Суд ЄС, так і національні суди. При очевидності ключової ролі Суду в кооперації з національними судами останні залишаються процесуально автономними, оскільки процесуальна автономія визначається національним процесуальним правом, яка як галузь права відбиває національні традиції судочинства. Однак незважаючи на це, через існування вимог ефективної та належної реалізації права ЄС національні процесуальні норми в деяких випадках теж стають об'єктами контролю з боку Суду ЄС.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дослідження юрисдикції Суду ЄС, яка відбиває статус Суду в інституційній системі ЄС і його роль у формуванні інтеграційного права та правопорядку, дозволяє сформулювати окремі науково-практичні висновки. Найбільш принциповим у логіко-пізнавальному відношенні є той, що відбиває тенденції розвитку ЄС та його правової системи і є похідним від загальноновизнаного постулату, що ЄС являє собою своєрідну організаційну структуру, покликану розвивати європейську інтеграцію. Такий підхід ґрунтується на консенсуальному концепті природи ЄС. Разом з тим у політико-правовому аспекті особливість ЄС як специфічного міжнародного утворення виражається в певному змішенні повноважень виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а також у незакріпленому розподілі повноважень між європейським та національними рівнями врядування. Саме ця, на наш погляд, по суті асиметрична структурно-функціональна специфіка дозволяє ЄС бути успішною динамічною міжнародною організацією, яка не має аналогів на світовій арені.

Численні інституційні реформи ЄС викликані, як відомо, шістьма розширеннями членського складу співтовариств, а згодом — ЄС і бажанням вивести найефективнішу модель діяльності держав-членів у рамках організації та створення механізмів узгодження їх окремих інтересів з інтеграційними інтересами. Динаміка створення та змін інституційної системи ЄС є її найхарактернішою ознакою, яка дозволяє адаптуватися до об'єктивних змін та успішно долати інституційні кризи, які притаманні діяльності традиційних міжнародних організацій. Враховуючи історію еволюції інституційної системи ЄС, цілком очевидно, що інституційні реформи супроводжуватимуть ЄС протягом усього його існування, а модифікація ЄС у політико-правовому відношенні — незворотний процес.

З огляду на характер відносин Суду ЄС з іншими інститутами та його вплив на їхній статус слід відмітити, що, хоча Суд ЄС по суті є судовим органом міжнародної організації, характеристика його діяльності та її фундаментальні результати дають підстави говорити про еволюцію його статусу від початково суто міжнародного судового органу. Суд ЄС безперечно є міжнародним Судом, але з притаманними лише йому особливостями, що полягають у поєднанні рис як міжнародних, так і національних судових установ. Така множинність

рис Суду притаманна йому завдяки численним функціям, які він виконує. Можна сказати, що на нього покладені функції міжнародного, федерального (верховного), конституційного та адміністративного суду.

В аспекті становлення та трансформації компетенційних повноважень інститутів ЄС принципове значення мала еволюція юрисдикції Суду ЄС. У складному інституційному механізмі власне генезис юрисдикції Суду ЄС віддзеркалює не лише статусні засади діяльності самого Суду, але й модель інституційного балансу в ЄС. Крім того, генезис юрисдикції Суду свідчить, що інституційно в процесі еволюції та трансформації ЄС у міжнародну організацію *sui generis* Суд став інституційним стрижнем цього унікального міжнародно-правового об'єднання. Суттєве підвищення ролі Суду здійснювалось адекватно інтеграційному процесу розвитку його юрисдикційних повноважень.

Юрисдикція Суду ЄС має фундаментальне значення і є своєрідним інструментом гармонізації повноважень інститутів та органів ЄС. Але головне – юрисдикція Суду ЄС визначає не лише межі, тобто сферу застосування його компетенційних повноважень, але й безпосередньо забезпечує реалізацію фундаментальних принципів правової системи ЄС, наприклад принципів пропорційності, інституційної рівноваги, верховенства та прямої дії права ЄС — визначальних основ правової стабільності.

У міжнародно-правовій науці та теорії права ЄС статуси міжнародних судових установ та юрисдикція судів досліджувались лише в аспекті судової компетенції. Разом із тим судова юрисдикція є багатомірним поняттям, що підтвердило і дослідження юрисдикції Суду ЄС. Юрисдикція Суду ЄС визначає сферу функціонування судової влади Союзу, поряд з виконавчою та законодавчою, сферу компетенційних повноважень органів судової влади ЄС, а також повноваження Суду з розгляду конкретних справ у процедурах судового розгляду, передбачених установчими договорами. Ці процедури судового розгляду (провадження) разом із рішеннями виступають процесуальними формами реалізації юрисдикції Суду ЄС.

Принципово важливим є висновок, що у правовій системі ЄС існує певний стандарт правового захисту, який є по суті правовою формою інтеграційного правопорядку. Його складовими є компетенції усіх інститутів ЄС. Але при цьому фундаментальне значення для характеристики стандарту правового захисту має юрисдикція Суду ЄС, що явно

прослідковується при її реалізації у межах, визначених договорами судових проваджень, які в тому чи іншому аспектах відбивають унікальність механізму реалізації права ЄС. Наприклад, унікальність реалізації права ЄС у провадженні щодо забезпечення примусового виконання зобов'язань (статті 258–260 Договору про функціонування ЄС) відбивається в наявності змішаних повноважень Комісії та Суду — інститутів, різних за своїм правовим статусом і природою. Ця унікальність полягає в тому, що зазначений характер розмежування повноважень дає можливість розвивати право ЄС і здійснювати послідовну політику інтеграції. Причому в силу різних причин Комісія у своїх рішеннях прагне заручитися підтримкою національних судів чи Суду ЄС, прецеденти якого нею враховуються. Оскільки Комісія може приймати відповідні квазісудові рішення, а у випадку його невиконання передавати справу до Суду, то врешті-решт саме у Комісії є більше можливостей вибрати правильний та прийнятний напрямок у цій політиці інтеграції.

Важливим є наукове спостереження того, що через судовий перегляд нормативних актів ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС) досягається принцип верховенства права та унеможливується зловживання владою одним із елементів інституційної системи Союзу. Особлива унікальність цієї процедури реалізації юрисдикції полягає в тому, що взагалі в міжнародному праві та в національних правових системах ситуація, коли приватні особи можуть виступати перед судовими установами як ініціатори оскарження нормативних актів організації, є революційною. І це ще раз підтверджує специфічну правову природу ЄС.

Стаття 267 Договору про функціонування ЄС стала стрижнем існуючого правового режиму ЄС. Преюдиціальна процедура, що передбачена даною статтею, — це процесуальна форма, у якій розвиваються та втілюються такі основоположні принципи, як принцип прямої дії, верховенства права ЄС та відповідальності держави. Пряма дія та верховенство права є засадничими у правовій системі Союзу. І особливо важливо те, що ст. 267 є механізмом, через який, так би мовити, «націоналізується» доктрина верховенства права ЄС, оскільки питання права ЄС порушуються безпосередньо в національних судах держав-членів, судова справа починається та закінчується в національному суді після отримання преюдиціального рішення щодо тлумачення або дійсності права ЄС.

Об'єктом подальших наукових досліджень у зв'язку з розвитком інтегративної складової ЄС має стати таке явище, як активізм суду ЄС, який через юрисдикцію Суду визначає формат інституційної взаємодії ЄС та стан інтеграційного правопорядку ЄС. У цьому головним є той теоретичний висновок, що рішення Суду ЄС — одна з процесуальних форм реалізації його юрисдикції і вони мають характер «квазіпрецедентів» через їх важливість та необхідність дотримання як певного взірця або як певного принципу. Особливо слід наголосити, що, даючи офіційне тлумачення установчим договорам, Суд розвиває первинне право Союзу, здійснює його конституціоналізацію. Мова йде про глибокі закономірності — вертикальну дію установчих договорів, про ефект надання прав та накладення обов'язків не лише на держави-члени, але й на всіх публічних та приватних осіб, які перебувають під юрисдикцією ЄС. Саме це і дає можливість використовувати положення установчих договорів і вторинного права ЄС (разом із рішеннями Суду ЄС) у внутрішніх правових системах держав-членів та перед їх національними судами. При цьому, зважаючи на активну діяльність (активізм) Суду ЄС, нерозповсюдження доктрини *stare decisis* є позитивним моментом для самого Суду через можливість гнучкості у своїй правотлумачній діяльності, яка фактично в деяких випадках виявляється нормотворчою.

У теорії визнано, що суди при формулюванні своєї правової позиції мають дотримуватися принципу самообмеження, тобто не замінювати собою законодавця, а у випадку з європейськими інститутами — правотворчі інститути. Однак можна зазначити, що Суд ЄС дещо обмежено застосовує цей принцип, що призвело до появи нових важливих принципів та норм, котрі в жодному разі не виникли б при самообмеженні Суду. Суд ЄС негативно ставиться і до застосування доктрини *acte claire* через ризик бути зобов'язаним діяти лише у певному напрямі без урахування в подальшому можливих змін судової практики.

Враховуючи визначальну роль Суду ЄС у забезпеченні інтеграційного правопорядку, можна передбачити, що саме Суд ЄС в подальшому залишатиметься тією ланкою інституційної системи ЄС із сильними наднаціональними повноваженнями, яка поєднує дуже широке коло інтересів держав-членів і служить запобіганню поляризації цих інтересів, але передусім відстоює інтереси єдиної Європи. Це підтверджено і реальною практикою європейської інтеграції, останньою фазою

якої став Лісабонський договір. Очевидно, що Європейський Союз у контексті еволюційних змін стає все більшою мірою не лише союзом держав-членів, але й союзом громадян, який опікується питаннями прав людини та громадянина, правовою охороною приватних осіб. Суд відіграв значну роль у розвитку правової культури ЄС, в усвідомленні фізичними особами свого впливу на цю культуру громадян ЄС.

Діяльність Суду ЄС постійно скерована на поглиблення захисту прав приватних осіб та ефективність компетенційних повноважень усіх елементів судової системи ЄС. Цей аспект віддзеркалює суттєвий чинник європейської інтеграції — *acquis communautaire*. *Acquis communautaire*, власне, стали основним об'єктом тяжіння національних законодавств держав-членів. А тому і роль Суду має феноменологічне значення для реалізації цих основ, оскільки практика Суду ЄС впливає на розвиток інституційної системи ЄС та формування чотирьох основних свобод — загального ринку товарів, робочої сили, послуг та капіталів. При цьому відбувається, так би мовити, фундаменталізація правової системи ЄС та основоположних прав і свобод громадян.

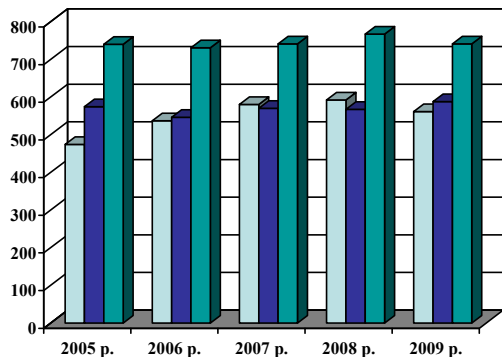
Суд ЄС виступає як один з ефективних інструментів інтеграційного правопорядку. Поряд із різними аспектами впливу Суду на формування права та правопорядку можна відмітити, що він є не лише елементом інституційної системи Союзу, але й фокусом європейської судової системи. Саме Суд ЄС розвинув принципи верховенства права ЄС над національним правом держав-членів та прямої дії норм цього наднаціонального права. Крім того, він приймав фундаментальні для інститутів ЄС рішення, які утверджували принцип інституційної рівноваги (балансу). Така активна діяльність Суду визначає його роль в інституційній системі ЄС — роль активного захисника європейської інтеграції.

На розвиток інтеграційних процесів у масштабах ЄС впливають національні суди. Хоча інституційно вони не є елементами судової системи ЄС, але функціонально забезпечують безпосереднє застосування норм права ЄС до правовідносин, які виникають у державах-членах. Взаємодія судової системи ЄС та національних судових систем — органічний феномен європейської інтеграції. Суть такої взаємодії означає асиметричну гармонізацію європейської та національних правових та судових систем, засновану на кооперації судів систем двох рівнів. У цілому генеральним каналом кооперації Суду ЄС та національних судів є те, що, реалізуючи свою юрисдикцію, Суд знаходить

баланс між інтересами інтеграції та інтересами держав-членів у контексті врахування не лише норм європейського права, але й норм національного права. При цьому слід особливо підкреслити, що на регулювання інтеграційного правопорядку впливають і національні суди, оскільки вони мають здійснювати однакове застосування актів ЄС та рішень Суду ЄС. Національні суди відповідно до практики Суду ЄС проявляють готовність до забезпечення адекватного та ефективного правового захисту. Через механізм судового застосування права ЄС національними судами національні норми зазнають впливу наднаціонального права. Таким чином, у тих чи інших сферах правового регулювання відбувається, так би мовити, «гібридизація» права, що є компонентом інтеграційного правопорядку. Крім того, при впровадженні уніфікованого стандарту судового захисту, як показало дослідження, національні процесуальні норми стають об'єктами контролю з боку Суду ЄС, що приводить до становлення транснаціональних правил судочинства.

Статистична інформація щодо діяльності Суду ЄС¹

1. Загальна діяльність Суду ЄС (2005–2009 рр.)

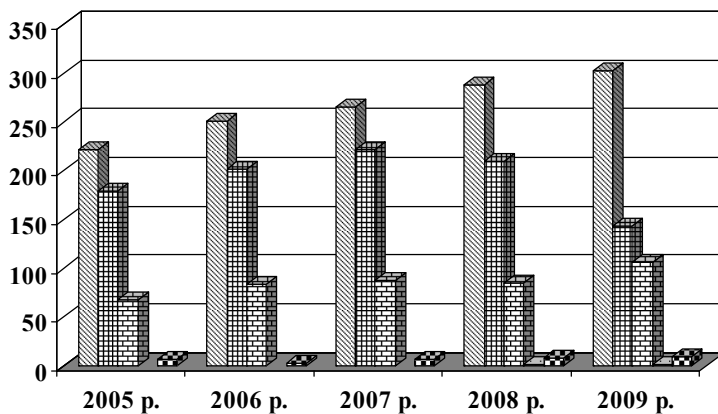

- справи, які надійшли до Суду
- справи, по яких рішення винесені
- справи, які очікують розгляду

Вид справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи, які надійшли до Суду	474	537	580	592	561
Справи, по яких рішення винесені	574	546	570	567	588
Справи, які очікують розгляду	740	731	741	767	741

¹ Статистична інформація щодо діяльності Суду ЄС взята з офіційного сайту судової системи ЄС

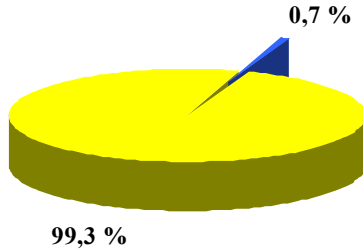
2. Характер справ, що надійшли до Суду ЄС (2005–2009 рр.)

- ▨ Преюдиціальні звернення
- ▩ Прямі позови
- ▤ Апеляції
- Висновки/накази
- ▣ Спеціальні форми процедур

Характер справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Преюдиціальні звернення	221	251	265	288	302
Прямі позови	179	201	221	210	143
Апеляції	67	83	87	85	106
Висновки/накази	-	-	-	1	1
Спеціальні форми процедур	7	2	7	8	9
Всього	474	537	580	592	561

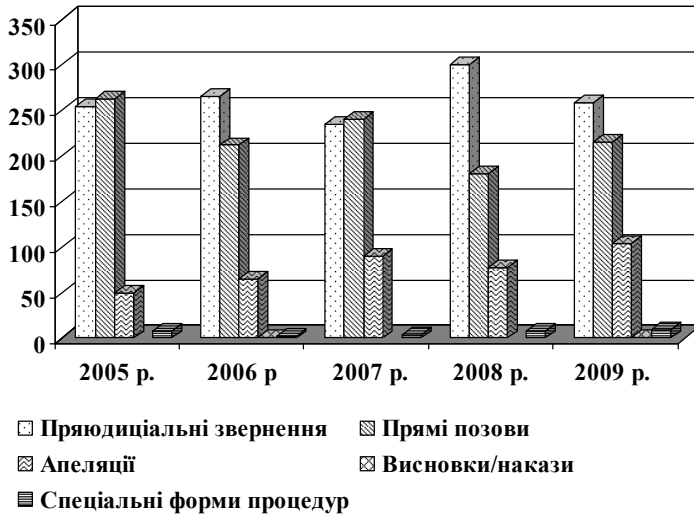
3. Види прямих позовів, що надійшли до Суду ЄС у 2009 р.

- Позови про примусове забезпечення виконання зобов'язань
- Позови про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС

Види позовів	Кількість позовів
Позови про примусове забезпечення виконання зобов'язань	142
Позови про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС	1
Позови по оскарженню нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС	–
Всього	143

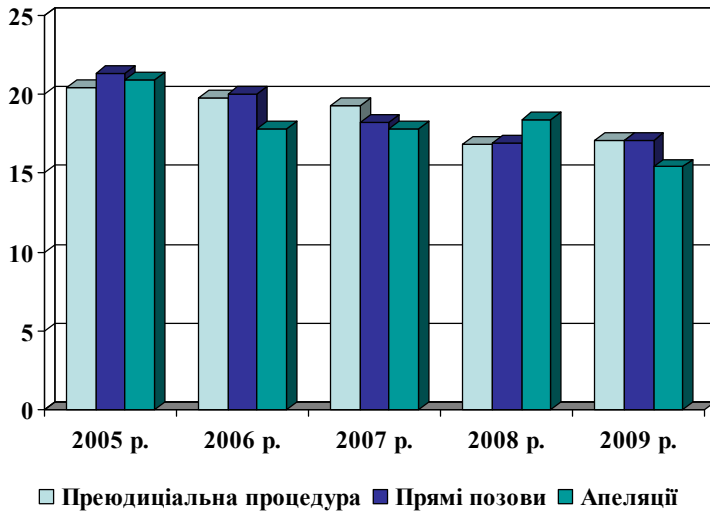
4. Справи, по яких Судом ЄС винесені рішення (2005–2009 рр.)

Види справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Преюдиціальні звернення	254	266	235	301	259
Прямі позови	263	212	241	181	215
Апеляції	50	65	90	77	104
Висновки/накази	-	1	-	-	1
Спеціальні форми процедур	7	2	4	8	9
Всього	574	546	570	567	588

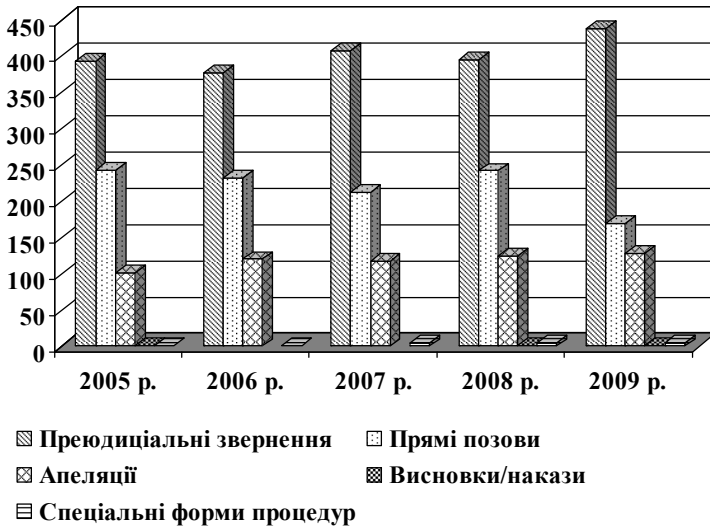

5. Тривалість судового процесу в Суді ЄС (2005–2009 рр.)

Види справ	Тривалість процесу (у місяцях) за роками				
	2005	2006	2007	2008	2009
Преюдиціальна процедура	20,4	19,8	19,3	16,8	17,1
Прямі позови	21,3	20	18,2	16,9	17,1
Апеляції	20,9	17,8	17,8	18,4	15,4

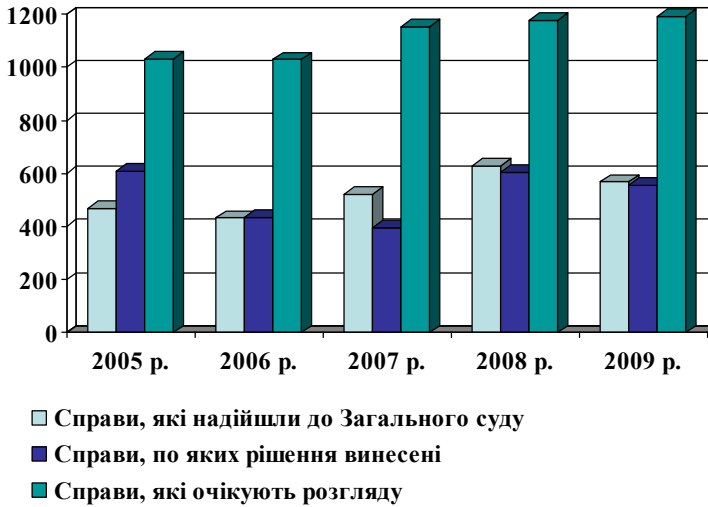
6. Характер справ, які очікують розгляду в Суді ЄС (2005–2009 рр.)

Характер справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Преюдиціальні звернення	393	378	408	395	438
Прямі позови	243	232	212	242	170
Апеляції	102	120	117	125	128
Висновки/накази	1	-	-	1	1
Спеціальні форми процедур	1	1	4	4	4
Всього	740	731	741	767	741

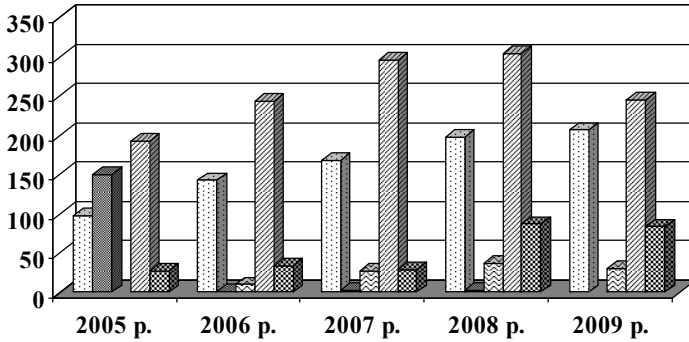
Статистична інформація щодо діяльності Загального суду

1. Загальна діяльність Загального суду (2005–2009 рр.)

Вид справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи, які надійшли до Загального суду	469	432	522	629	568
Справи, по яких рішення винесені	610	436	397	605	555
Справи, які очікують розгляду	1033	1029	1154	1178	1191

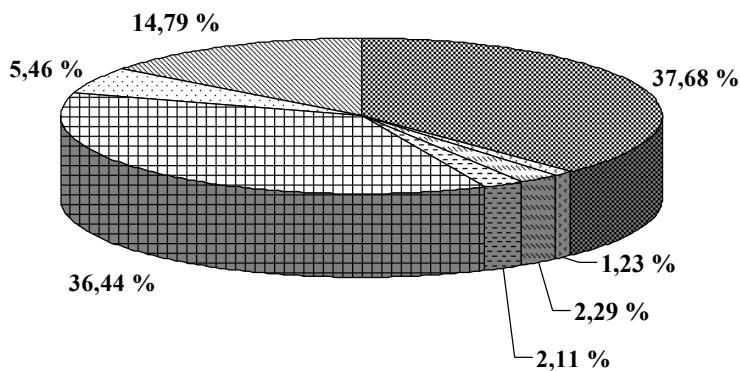
2. Характер справ, що надійшли до Загального суду (2005–2009 рр.)

- Справи по інтелектуальній власності
- Справи щодо службовців
- ▨ Апеляції
- ▨ Інші види справ
- ▨ Спеціальні форми процедур

Характер справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи по інтелектуальній власності	98	143	168	198	207
Справи щодо службовців	151	1	2	2	-
Апеляції	-	10	27	37	31
Інші види справ	193	244	296	305	246
Спеціальні форми процедур	27	34	29	87	84
Всього	469	432	522	629	568

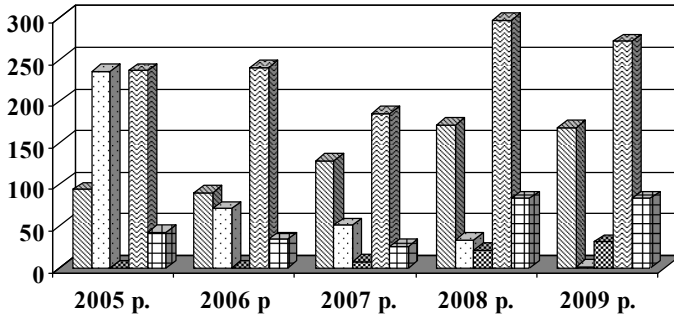
3. Види позовів, що надійшли до Загального суду в 2009 р.

- ▣ Позови про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС
- ▣ Позови по оскарженню нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС
- ▣ Позови про відшкодування шкоди
- ▣ Позови по арбітражних застереженнях
- ▣ Позови по інтелектуальній власності
- ▣ Апеляції
- ▣ Спеціальні форми процедур

Види позовів	Кількість справ
Позови про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС	214
Позови по оскарженню нелегітимної бездіяльності інститутів ЄС	7
Позови про відшкодування шкоди	13
Позови по арбітражних застереженнях	12
Позови по інтелектуальній власності	207
Апеляції	31
Спеціальні форми процедур	84
Всього	568

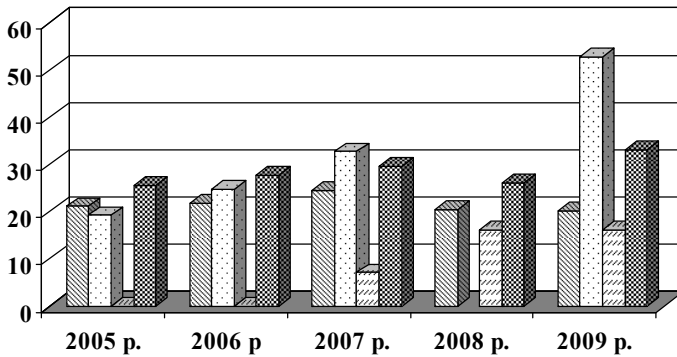
4. Справи, по яких Загальним судом винесені рішення (2005–2009 рр.)

- ▨ Справи по інтелектуальній власності
- ▤ Справи щодо службовців
- ▩ Апеляції
- ▨ Інші види справ
- ▤ Спеціальні форми процедур

Характер справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи по інтелектуальній власності	94	90	128	297	168
Справи щодо службовців	236	71	51	33	1
Апеляції	-	-	7	21	31
Інші види справ	237	241	185	297	272
Спеціальні форми процедур	43	34	26	83	83
Всього	610	436	397	605	555

5. Тривалість судового процесу в Загальному суді (2005–2009 рр.)

- ▨ справи по інтелектуальній власності
- ▣ справи щодо службовців
- ▤ апеляції
- ▩ інші види справ

Характер справ	Тривалість процесу (у місяцях) за роками				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи по інтелектуальній власності	21,1	21,8	24,5	20,4	20,1
Справи щодо службовців	19,2	24,8	32,7	38,6	52,8
Апеляції	-	-	7,1	16,1	16,1
Інші види справ	25,6	27,8	29,5	26	33,1

6. Характер справ, які очікують розгляду в Загальному суді (2005–2009 рр.)

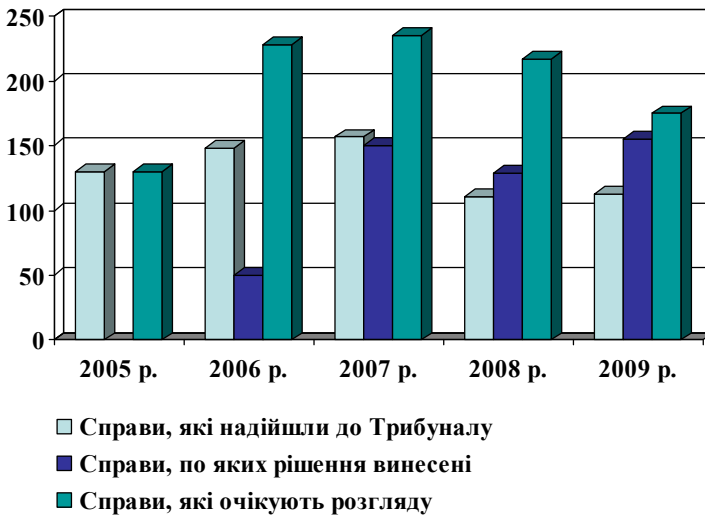

Характер справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи по інтелектуальній власності	196	249	289	316	355
Справи щодо службовців	152	82	33	2	1
Апеляції	-	10	30	46	46
Інші види справ	670	673	784	792	766
Спеціальні форми процедур	15	15	18	22	23
Всього	1033	1029	1154	1178	1191

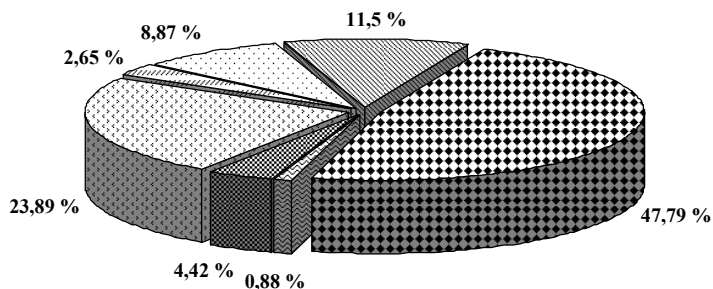
Статична інформація щодо діяльності Трибуналу з питань цивільної служби

1. Загальна діяльність Трибуналу з питань цивільної служби (2005–2009 рр.)

Вид справ	Кількість справ (за роками)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Справи, які надійшли до Трибуналу	130	148	157	111	113
Справи, по яких рішення винесені	-	50	150	129	155
Справи, які очікують розгляду	130	228	235	217	175

2. Розподіл справ, які надійшли до Трибуналу, за інститутами-відповідачами (2009 р.)

- Європейський Парламент
- ▨ Рада ЄС
- ▣ Європейська Комісія
- ▤ Рахункова палата
- ▥ Європейський центральний банк
- ▧ Інші інститути, органи, агенції
- ▩ Суд ЄС

Інститути-відповідачі	Кількість справ (у %)
Європейський Парламент	8,87 %
Рада ЄС	11,5 %
Європейська Комісія	47,79 %
Рахункова палата	0,88 %
Європейський центральний банк	4,42 %
Суд ЄС	2,65 %
Інші інститути, органи, агенції ЄС	23,89 %

Список використаних джерел

Українські публікації

1. Анакіна Т. М. Прецедент Суду Європейських Співтовариств у праві ЄС. Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів (Харків, листопад 2005 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 104-106.
2. Андрійчук О. Процедура преюдиціального запиту за ст. 234 Договору про ЄС як квінтесенція права Європейської Унії // Юридичний журнал. – 2005. – № 8 (38). – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1838>.
3. Брацук І. Конституційно-правовий механізм взаємодії права Європейського Союзу та національного права держав-членів // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 18-21.
4. Брацук І. Механізм імплементації норм права ЄС у національні правопорядки держав-членів: загальнотеоретична характеристика // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 126-131.
5. Буроменский М. В., Хорольский Р. Б. Защита прав человека в Европейском Союзе // Проблемы законности. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 36. – С. 84-90.
6. Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 3-7.
7. Головка О. І. Європейська комісія: правовий статус в системі органів Європейського Союзу // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип. 9. – С. 474-479.
8. Грицяк І. Правові акти Європейського Союзу в управлінні інтеграційними процесами // Вісник Української академії державного управління. – 2001. – № 3. – С. 359-365.
9. Грицяк І. Законодавчі та виконавчі органи Європейського Союзу // Вісник Української академії державного управління. – 2002. – № 2. – С. 237-243.
10. Грицяк І. Європейське управління в Договорі про запровадження Конституції для Європи // Право України. – 2005. – № 4. – С. 118-123.
11. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу. – К.: «К.І.С.», 2006. – 300 с.
12. Грובהва В. Щодо правового статусу Європейського парламенту // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 95-97.
13. Гоці С. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / [пер. з італ.]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 208 с.
14. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / [пер. з англ. М. Марченко]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 696 с.

15. Дэйвис К. Право Европейского Союза / [пер. со 2-го англ. изд.]. – К.: Знання, 2005. – 406 с.
16. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 638 с.
17. Довгань В. Повноваження Європейського Парламенту у сфері зовнішньої політики Європейського Союзу // Українське право. – 2003. – № 1. – С. 221-224.
18. Довгань В. Правовий статус Європейського Парламенту в системі органів Європейського Союзу // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 3. – С. 95-99.
19. Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: монографія. – К.: КНТ, 2007. – 204 с.
20. Друзенко Г. Що приховано за словами? Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу чи прийняття *acquis communautaire*? / Юридична газета. – 21 квітня 2004. – № 8(20). – С. 4.
21. Європейська криза: українські рефлексії / Дзеркало тижня. – 2005. – № 24 (552), 25 червня. – С. 5.
22. Європейська інтеграція / Уклад.: Яхтенфукс М., Колер-Кох Б.; пер. з нім. Яковлева М. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 394 с.
23. Ижак А. Конституционный туман над Европой / Украина и мир сегодня. – 2005. – № 21 (340), 3 июня. – С. 7.
24. Касинюк О. Проблемні аспекти юрисдикції Міжнародного кримінального суду // Право України. – 2005. – № 3. – С. 144-147.
25. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу / [пер. з англ.]. – К.: Знання, 2002. – 381 с.
26. Коваль В. Проблема вдосконалення парламентаризму в Європейському Союзі // Право України. – 2002. – № 7. – С. 110-113.
27. Коваль В. Створення Конституції Європейського Союзу: *pro et contra* // Право України. – 2003. – № 2. – С. 145-147.
28. Комаров В.В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 467-482.
29. Комаров В.В. К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: Сб. науч. статей. – Краснодар-СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 101-115.
30. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – 42 с.
31. Комаров В.В. Гражданский процесс в глобальном контексте // Юридическая наука и образование. – 2009. – Вып. 2. – С. 95-125.
32. Комарова Т. Правові паростки інтеграції / Юридичний вісник України. – 2002. – № 45(385). – С. 10.

33. Комарова Т.В. Розмежування компетенції в судовій системі ЄС // Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи за 2002/2003 навч. рік (Харків, 27-28 жовтня 2003 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 63, 64.
34. Комарова Т.В. Судові органи Європейського Союзу та їх юрисдикція // Юридична Україна. – 2004. – № 5. – С. 76-80.
35. Комарова Т.В. Суд ЄС та формування моделі захисту прав приватних осіб // Юридична Україна. – 2004. – № 8. – С. 74-79.
36. Комарова Т. Преюдиціальні рішення Європейського Суду у механізмі реалізації права ЄС / Юридичний вісник України. – 2004. – № 36(480). – С. 5.
37. Комарова Т. Природа права ЄС / Юридичний вісник України. – 2004. – № 52(496). – С. 5.
38. Комарова Т.В. Преюдиціальні рішення Суду Європейського Союзу // Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи за 2003/2004 навч. рік (Харків, 14-15 жовтня 2004 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 72.
39. Комарова Т.В. Суд Європейських Співтовариств і національні суди держав-членів Європейського Союзу у становленні інтеграційного правопорядку // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 99-105.
40. Комарова Т.В. Суд ЄС в інституційному механізмі Європейської інтеграції // Україна – Німеччина: розвиток законодавства в рамках європейського права / Ред. кол.: О. Копиленко (співголова), Р. Обершмідт (співголова), С. Бритченко та ін. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – С. 238-245.
41. Комарова Т.В. Становлення судової системи Європейських Співтовариств // Актуальні проблеми правознавства: Тези доп. і наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 2006 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 174-176.
42. Комарова Т.В. Суд Європейських Співтовариств та його роль у європейській інтеграції // Від громадянського суспільства – до правової держави: Матеріали I міжн. студ. наук. конференції (Харків, квіт. 2006 р.). – Х., 2006. – С. 29-32.
43. Комарова Т.В. Права приватних осіб як об'єкт захисту у Суді ЄС // П'яті осінні юридичні читання: Зб. тез Міжн. наук.-практ. конф. мол. учених (Хмельницький, 27-28 жов. 2006 р.). – Частина третя. Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватно право. Комерційне право. Підтом 1. – Хмельницький: Вид. Хмельн. ун-ту управління та права, 2006. – С. 164-167.
44. Комарова Т.В. Припинення невиконання зобов'язання державами – членами ЄС // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 91. – С. 173-179.

45. Комарова Т.В. Право приватних осіб на пряме оскарження актів інститутів Європейських спітовариств у судах ЄС // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право.* – 2007. – Вип. 7. – С. 123-127.
46. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейських спітовариств щодо ухвалення преюдиціальних рішень // *Пробл. законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій.* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 86. – С. 81-87.
47. Комарова Т.В. Інтеграційний правопорядок ЄС у контексті кооперації національних судів і Суду ЄС у сфері цивільного процесу // *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: Тези доп. та наук. повідом. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 січ. 2007 р.).* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 211-214.
48. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду ЄС щодо позовів про невиконання зобов'язань державами – учасницями Європейського Союзу // *Правова система, громадянське суспільство та держава: Тези доп. міжн. студ. наук. конф. (Львів, 10-12 трав. 2007 р.).* – Львів: Юрид. фак. Льв. нац. університету, 2007. – С. 205, 206.
49. Комарова Т.В. Кооперація Суду Європейських Спітовариств і національних судів у становленні інтеграційного правопорядку та гармонізації цивільного процесу // *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / за заг. ред. В. В. Комарова.* – Х.: Харків юрид., 2008. – С. 117-143.
50. Комарова Т.В. Рішення Суду Європейських Спітовариств: питання судового активізму // *Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 94. – С. 232-238.
51. Комарова Т.В. Вплив Суду Європейських Спітовариств на право Європейського Союзу // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право.* – 2008. – Вип. 9. – С. 24-27.
52. Комарова Т.В. Суд ЄС у контексті становлення інституційної системи Європейських Спітовариств // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право.* – 2008. – Вип. 10. – С. 130-134.
53. Комарова Т.В. Система юрисдикції Суду Європейських спітовариств // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право.* – 2008. – Вип. 11. – С. 48-51.
54. Комарова Т.В. Юридична сила та нормативність рішень Суду Європейських Спітовариств / Т. В. Комарова // *Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. повід. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів.* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 148-151.
55. Комарова Т.В. Суд Європейських Спітовариств та конституціоналізація європейського права // *Осінні юридичні читання: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (12-13 листопада 2008 р.).* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 131-134.

56. Комарова Т.В. Принцип інституційної рівноваги в діяльності Суду Європейських Співтовариств // Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корещького: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2008. – С. 117-119.
57. Комарова Т.В. Захист прав українських приватних осіб у Суді Європейських співтовариств // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (23 травня 2009 р.) – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 369-371.
58. Кому вдасться врятувати євроконституцію? / Закон і Бізнес. – 2006. – № 25, 24 червня. – С. 10.
59. Ксантакі Х. Проблема якості законодавства Європейського Союзу: що фактично робиться неправильно? // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12 (38). – С. 63.
60. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / [пер. з англ.]. – Х.: Консум, 2000 – 592 с.
61. Мальский О. Суд: Европейское Сообщество ответственно! // Юридическая практика. – 2007. – № 36 (506). – Режим доступу: <http://yupracticak.com/article.php?id=10007894>.
62. Мережко О. О. Історія міжнародно-правових вчень. – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2004. – 296 с.
63. Москаленко О. М. Специфіка прецедентного права Суду Європейських Співтовариств // Актуальні проблеми державного управління. – 2005. – № 3 (26). – С. 179-186.
64. Москаленко О. М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2006. – 171 с.
65. Москаленко О.М. До класифікації джерел права Європейського Союзу // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 55-60.
66. Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 8. – С. 86-89.
67. Муравйов В. І. Наднаціональні інститути в системі органів Європейського Союзу // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 3. – С. 105-113.
68. Нгуен Куок Динь, Дайе П., Пелле А. Международное публичное право: в 2-х т. / [пер. с фр.]. – К.: Сфера, 2000. – Т. 1. – 440 с.
69. Пашенко О. Несподівані рішення: актуальне з господарського процесу / Юридична практика. – 2006. – №7 (67). – С. 6.
70. Посельский В. Конституция для объединенной Европы должна подожать / Зеркало недели. – 2003. – № 49 (474), 20 декабря. – С. 8.
71. Радченко П. І. Судова юрисдикція як міждисциплінарна наукова проблема // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України: Тези доп. та наук. повідомлень учасників міжнародної наукової конференції, (Харків, 25-26 січня 2007 р.). – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 75-78.

72. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Х., 2005. – 209 с.
73. Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2008. – 120 с.
74. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2005. – 228 с.
75. Смородинський В. С. Владні повноваження органів судової влади // Актуальні проблеми правознавства України: Тези доповідей і наук. повідомлень студ. наук. конференції. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1996. – С. 21-23.
76. Сорон Ж.-Л. Курс європейських інституцій: європейська головоломка: Підручник / [пер. з франц. За ред. В.І. Муравйова]. – К.: ІМВ, 2001. – 444 с.
77. Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу // Право України. – 2003. – № 11. – С. 158-161.
78. Ткаченко К. ФЕТАльний конфлікт / Юридическая практика. – 2005. – № 49 (415). – С. 1,19.
79. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу. – Л.: К.І.С., 2001. – 142 с.
80. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2003. – 205 с.
81. Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: монографія. – К.: К.І.С., 2007. – 228 с.
82. Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога: Збірник документів (українською і російською мовами). Книга 1 / [упор. В. Л. Чубарев та ін.]. – К.: Юрінком, 1996. – 1184 с.
83. Фалалеева Л. Г. Правові аспекти становлення та розвитку виконавчих органів Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – К., 2003. – 227 с.
84. Хорольський Р. Б. Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства // Проблеми законності. – 1999. – Вип. 39. – С. 204-210.
85. Хорольський Р. Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2001. – 204 с.
86. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2004. – 225 с.
87. Шевчук С. В. Судовий прецедент у праві ЄС // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 6 (68). – С. 78-85.
88. Шевчук С., Кравчук І. Ніццький договір та розширення ЄС. – К.: Логос, 2001. – 196 с.

Зарубіжні публікації

89. Абдулин А. И. Право Европейских Сообществ: к вопросу о классификации источников // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 177-197.
90. Авель М. Существует ли в законодательстве Европейского Союза «горизонтальный эффект»? // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2005. – № 4 (53). – С. 93-103.
91. Андриенко Я. П. Роль Суда ЕС в формировании европейского правового пространства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – 182 с.
92. Арнольд Р. О Хартии Европейского Союза об основных правах // Конституционное Право: Восточноевропейское обозрение. – 2002. – № 3 (40). – С. 12-20.
93. Бирюков М. М. Современное развитие Европейского Союза: международно-правовой подход: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – 334 с.
94. Броунли Я. Международное право. Книга 1. – М.: Прогресс, 1977. – 512 с.
95. Глотова С. В. Прямая применимость (эффект) директив Европейских Сообществ во внутреннем праве государств-членов ЕС // Московский журнал международного права. – 1999. – № 3. – С. 175-188.
96. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр пресс», 2004. – 1071 с.
97. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник для вузов / Под ред. Л. М. Энтина. – [2-е изд.]. – М.: Норма, 2005. – 960 с.
98. Европейский Союз. основоположные акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / Отв. ред. С.Ю. Кашкин. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 698 с.
99. Ершов С. В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2003. – 163 с.
100. Зайцев А. Ю. Европейская Комиссия: порядок формирования и полномочия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Александр Юрьевич Зайцев. – М., 2003. – 202 с.
101. Зеленев Р. Ю. Правовые основы принятия решений в системе институтов ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2005. – 180 с.
102. Зеленев Р. Ю. Законодательные процедуры Европейского Союза. Эволюция полномочий Европейского парламента // Государство и право. – 2005. – № 1. – С. 97-103.
103. Капустин А. Я. Общая характеристика основных принципов институциональной системы Европейского Союза // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – № 1(228). – С. 217-236.

104. Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право: монография. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 436 с.
105. Кашкин С., Четвериков А. На пути к европейской конституции: Европейский конвент и перспективы разработки Конституционного договора (Конституции) Европейского Союза // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 2003. – № 1 (42). – С. 38-41.
106. Кашкин С. Ю., Калининченко П. А. Право Европейского Союза // Глобалистика: энциклопедия. – М.: Диалог, 2003. – 1328 с.
107. Кашкин С. Ю. Лиссабонский договор – новый этап развития права Европейского Союза // Государство и право. – 2008. – № 9. – С. 59-66.
108. Клочкова Ю. А. Европейский Парламент в системе политических институтов Европейского Союза // Международное публичное и частное право. – 2005. – № 2 (23). – С. 5-8.
109. Комарова Т.В. Суды Европейских Сообществ и защита прав частных лиц // Традиции и новации в системе современного российского права: Сб. ст. Межд. конф. студентов и аспирантов (Москва, март 2006 г.). – М.: Моск. гос. юрид. акад., 2006. – С. 275, 276.
110. Комарова Т.В. Кооперация Суда Европейских Сообществ и национальных судов государств – членов Европейского Союза // Lex russica. – 2007. – № 6 (дек.). – С. 1219-1222.
111. Комарова Т.В. Кооперация Суда ЕС и национальных судов государств – членов Европейского Союза // Традиции и новации в системе современного российского права: Сб. ст. Межд. конф. студ. и аспирантов (Москва, апр. 2007 г.). – М.: МГЮА, 2007. – С. 244-246.
112. Комарова Т.В. Значение взаимовлияния Суда ЕС и национальных судов государств – членов Европейского Союза для развития наднационального права // Ломоносов: Материалы докладов XV Межд. конф. студентов, аспирантов и молод. ученых / Отв. ред. И. А. Алешковский, П. Н. Костылев [Электрон. ресурс] – М.: Изд-во МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486 +; Windows 95; дисковод CD-ROM; Adobe Acrobat Reader.
113. Конституция Европейского Союза: Договор, устанавливающий Конституцию для Европы (с комментарием) / Отв. ред. С. Ю. Кашкин, пер. А. О. Четвериков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 622 с.
114. Кривова М. В. Организация и юрисдикция Суда ЕС: теория и практика: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10. – М., 2004. – 195 с.
115. Лукашук И. И. Право международной ответственности. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
116. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. [для студентов юрид. фак. и вузов]. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
117. Малахов В. П. Право Европейского Союза: проблема источников: монография. – М.: Моск. Ун-т МВД России, 2003. – 192 с.

118. Марусин И. С. О мерах обеспечения исполнения государствами – членами ЕС своих обязательств в рамках Европейского Союза // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – № 4 (231). – С. 149-158.
119. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – 512 с.
120. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Право Европейского союза. Вопросы истории и теории. – М.: Проспект, 2010. – 432 с.
121. Оптимизация гражданского правосудия России / Под ред. В. В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 192 с.
122. Право Европейского Союза: учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юристь, 2002. – 925 с.
123. Право Европейского Союза в вопросах и ответах: учеб. пособие / Отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 304 с.
124. Россия и Европейский Союз: Документы и материалы / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юрид. лит., 2003. – 560 с.
125. Стукина В. Европейский Парламент и его эволюция в процессе европейской интеграции // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 8-11.
126. Сулимский С. В. Международно-правовые проблемы развития институциональной системы Европейского Союза после Амстердамского Договора: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10. – М., 2003. – 185 с.
127. Танчев Е. Вино и мехи, или легитимация Европейского Союза путем принятия писаной конституции // Сравнительное Конституционное обозрение. – 2005. – № 1 (50). – С. 129-144.
128. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. – М., 2001. – 355 с.
129. Тихоновецкий Д. С. Проблема прецедента в праве ЕС // Российский журнал международного права. – 2001. – № 2. – С. 80-97.
130. Тихоновецкий Д. С. Судебная практика как источник Европейского права: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10. – М., 2004. – 152 с.
131. Толстухин А. Э. Правовая природа Европейского Союза: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10. – М., 1997. – 156 с.
132. Толстухин А. Э. Права Европейского Союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 83-89.
133. Топорнин Б. Н. Европейское право: учебник. – М.: Юристь, 1998. – 456 с.
134. Трыканов С. А. Конституция Европейского Союза: политико-правовая оценка проекта // Международное публичное и частное право. – 2005. – № 5 (26). – С. 45-46.
135. Хартия Европейского Союза об основных правах: комментарий / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юриспруденция, 2001. – 208 с.
136. Хартли Т. К. Основы права европейского Сообщества / [пер. с англ.]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 703 с.
137. Четвериков А. О. Основные органы Европейского Союза: Конституционно-правовой аспект: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.02. – М., 1999. – 26 с.

138. Четвериков А. О. Гарантии законности в системе европейской интеграции: ответственность государств-членов за нарушение правовых норм и индивидуальных предписаний Европейского Союза // Московская Государственная Юридическая Академия. – Режим доступа: http://eulaw.edu.ru/documents/articles/law_garant.htm.
139. Шевцов В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации. – М.: Профобразование, 2003. – 367 с.
140. Эбралидзе Н. Т. Методы правотворчества в ЕС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Казань, 2004. – 173 с.
141. Энтин Л. М. О проекте Конституции Европейского Союза // Московский журнал международного права. – 2004. – № 1 (53). – С. 85-100.
142. Энтин М. Л. Суд Европейских Сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. – М.: Международные отношения, 1987. – 176 с.
143. Энтин М. Л. Защита и обеспечение прав человека по праву Евросоюза: Курс лекций. – М.: МГИМО, 2003. – 126 с.
144. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 2003. – № 3 (44). – С. 85-97.
145. Энтин М. Л. Договор о реформе // Вся Европа. – 2007. – № 11 (16). – Режим доступа: http://alleuropa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=464.
146. Adinolfi A. The Judicial Application of Community Law in Italy // *Common Market Law Review*. – 1998. – Vol. 35. – P. 1313-1369.
147. Albors-Llorens A. Changes in the Jurisdiction of the European Court of Justice under the Treaty of Amsterdam // *Common Market Law Review*. – 1998. – Vol. 35. – P. 1273-1294.
148. Albors-Llorens A. The Standing of Private Parties to Challenge Community Measures: Has the European Court Missed the Boat? // *Cambridge Law Journal*. – 2003. – Vol. 62. – P. 72-92.
149. Alder J. *General Principles of Constitutional and Administrative Law*. – London: Palgrave Law Masters, 2004. – 640 p.
150. Alexander W. The Temporal Effects of Preliminary Rulings // *Yearbook of European Law*. – 1988. – Vol. 8. – P. 11-27.
151. Allott P. Preliminary Rulings – Another Infant Disease // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, No. 5. – P. 538-547.
152. Alter K. The European Court's Political Power // *West European Politics*. – 1996. – Vol. 19. – P. 458-487.
153. Anagnostaras G. Not as Unproblematic as You Might Think: the Establishment of Causation in Governmental Liability Actions // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27, Is. 6. – P. 663-676.
154. Anagnostaras G. Preliminary problems and Jurisdiction Uncertainties: the Admissibility of Questions Referred by Bodies Performing Quasi-Judicial Functions // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 878-890.

155. Anagnostaras G. Erroneous Judgments and the Prospect of Damages: the Scope of the Principle of Governmental Liability for Judicial Breaches // *European Law Review*. – 2006. – Vol. 31, No. 5. – P. 735-747.
156. Anderson D. The Admissibility of Preliminary References // *Yearbook of European Law*. – 1994. – Vol. 14. – P. 179-202.
157. Arnall A. Article 177 and the Retreat from Van Duyn // *European Law Review*. – 1983. – Vol. 8. – P. 363-382.
158. Arnall A. References to the European Court // *European Law Review*. – 1990. – Vol. 15. – P. 375-391.
159. Arnall A. Owing Up to Fallibility: Precedent and the Court of Justice // *Common Market Law Review*. – 1993. – Vol. 30. – P. 247-266.
160. Arnall A. The European Union and its Court of Justice. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1999. – lxxxiii, 593 p.
161. Arnall A. Beefing Up the Rule of Law // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, No. 1. – P. 1-2.
162. Arnall A. Private Applicants and the Action for Annulment since *Codorniu* // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 7-52.
163. Arnall A. 1952-2002: Plus ça Change // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27. – P. 509-521.
164. Arnall A. April Shower for Jeco-Quere // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 3. – P. 287-288.
165. Aron R. Is multinational citizenship possible? // *Social Research*. – 1974. – Vol. 41, Is. 4. – P. 638–656.
166. Avbelj M. European Court of Justice and the Question of Value Choices Fundamental human rights as an exception to the freedom of movement of goods // *Jean Monnet Working Paper*. – 2004. – Vol. 6. – 84 p.
167. Barav A. Some Aspects of the Preliminary Ruling Procedure in EEC Law // *European Law Review*. – 1977. – Vol. 2. – P. 3-14.
168. Barav A. Preliminary Censorship? The Judgment of the European Court in *Foglia v. Novello* // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 443-468.
169. Bebr G. Judicial remedy of private parties against normative acts of the European Communities: The role of exception of illegality // *Common Market Law Review*. – 1966. – Vol. 3. – P. 7-31.
170. Berb G. The Development of Judicial Control of the European Communities. – The Hague etc., 1981. – xviii, 822 p.
171. Bernitz U. Sweden and the European Union: on Sweden's Implementation and Application of European Law // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 903-934.
172. Berteau S. Looking for Coherence within the European Community // *European Law Journal*. – 2005. – Vol. 11, No. 2. – P. 154-172.
173. Berrod F. Case Note on *Stichting Greenpeace* // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 635–662.
174. Beutler B. State Liability for breaches of Community Law by national Courts: Is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an

- Insurmountable Obstacle? // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 773–804.
175. Biering P. The Application of Community Law in Denmark: 1986 to 2000 // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 925-969.
176. Biernat E. The *Locus Standi* of Private Applicants under article 230 (4) EC and the Principle of Judicial Protection in the European Community // Jean Monnet Working Paper. – 2003. – Vol. 12. – 66 p.
177. Bignami F. Creating European Rights: National Values and Supranational Interests // *Columbia Journal of European Law*. – 2005. – Vol. 11. – P. 241-353.
178. Biondi A. The European Court of Justice and Certain National Procedural Limitations: Not Such a Tough Relations // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 1271-1287.
179. Biondi A., Maletić I. Recent Developments in Luxembourg: The Activities of the Courts in 2008 // *European Public Law*. – 2009. – Vol. 15. – P. 502-511.
180. Biondi A. How to Go Ahead as an EU Law National Judge // *European Public Law*. – 2009. – Vol. 15, No. 2. – P. 225-238.
181. Börzel T. A. Non-compliance in the European Union: pathology or statistical artefact? // *Journal of European Public Policy*. – 2001. – Vol. 8, Issue 5. – P. 803–824.
182. Bradley K. Sense and Sensibility: Parliament v Council Continued // *European Law Review*. – 1991. – Vol. 16, No. 3. – P. 245-257.
183. Bradley K. Institutional design in the Treaty of Nice // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 1095–1124.
184. Breuer M. State Liability for Judicial Wrongs and Community Law: the Case Gerhard Kobler v Austria // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 2. – P. 243-254.
185. Bridge J. W. Community Law and English Courts and Tribunals: General Principles and Preliminary Rulings // *European Law Review*. – 1976. – Vol. 1. – P. 13-21.
186. Broberg M. Preliminary References by Public Administrative Bodies: When Are Public Administrative Bodies Competent to Make Preliminary References to the European Court of Justice? // *European Public Law*. – 2009. – Vol. 15, No. 2. – P. 207-221.
187. Brown L. N., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. – [5th ed.]. – London: Sweet & Maxwell, 2000. – 512 p.
188. Brown C., Morijn J. Annotation on Case C-263/02 P, Commission v Jégo-Quéré & Cie SA // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 1639-1659.
189. Brownlie I. Principles of Public International Law. – [3rd ed.]. – USA: Oxford University Press, 1980. – 782 p.
190. Bonnie A. Commission Discretion under Article 171(2) E.C. // *European Law Review*. – 1998. – Vol. 23, Issue 6. – P. 537-551.

191. Bonnie A. The Evolving Role of the European Commission in the Enforcement of Community Law: From Negotiating Compliance to Prosecuting Member States? // Journal of Contemporary European Studies. – 2005. – Vol. 1, Issue 2. – P. 39-53.
192. Bulletin Quotidien Europe – 3.02.2000. – № 7647. – P. 7.
193. Burrows N., Greaves R. The Advocate General and EC Law. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – xxv, 317 p.
194. Busse Ch. H. Art. 241 in der Rechtsprechung des EuGH – Eine kritische Würdigung // Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht. – 2002. – P. 714-720.
195. Callies N. Kohärenz und Konvergenz beim europäischen Individualrechtsschutz // Neue Juristische Wochenschrift. – 2002. – P. 3581-3582.
196. Capelli F. Il problema dell'efficacia orizzontale delle direttive: un epilogo in tono minore // Diritto comunitario e degli scambi internazionali. – 1994. – No. 3. – P. 361-368.
197. Caranta R. Governmental liability after *Francovich* // Cambridge Law Journal. – 1993. – Vol. 52, Is. 2. – P. 272-297.
198. Cartabia M. “Taking Dialogue Seriously”. The Renewed Need for a Judicial Dialogue at the Time of Constitutional Activism in the European Union // Jean Monnet Working Paper. – 2007. – Vol. 12. – 43 p.
199. Cassese S. La Costituzione Europea // Quaderni Costituzionali – 1991. – Vol. 11. – P. 187-192.
200. Chalmers D. The Application of Community Law in the United Kingdom // Common Market Law Review. – 2000. – Vol. 37. – P. 83-128.
201. Chalmers D. The Court of Justice and the Third Pillar // European Law Review. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 773-774.
202. Classen D. Gerhard Köbler v Republic Österreich // Common Market Law Review. – 2004. – Vol. 41. – P. 813-842.
203. Closa C. Citizenship of the Union and Nationality of Member States // Common Market Law Review. – 1995. – Vol. 32. – P. 487-510.
204. Collins J. Representation of a Member State Before the Court of Justice of the European Communities: Practice in the United Kingdom // European Law Review. – 2002. – Vol. 27, No. 3. – P. 359-364.
205. Coppel J., O'Neill A. The European Court of Justice: Taking Rights Seriously? // Common Market Law Review. – 1992. – Vol. 29. – P. 669-692.
206. Craig P. *Francovich*, remedies and the scope for damages liability // Law Quarterly Review. – 1993. – Vol. 109. – P. 595-621.
207. Craig P. Legality, Standing and Substantive Review in Community Law // Oxford Journal of Legal Studies. – 1994. – Vol. 14, No. 4. – P. 507-527.
208. Craig P. Once more unto the breach: the Community, the state and damages Liability // Law Quarterly Review. – 1997. – Vol. 113. – P. 67-94.
209. Craig P., de Burca G. EU law: text, cases and materials. – [2nd ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 1328 p.

210. Craig P., de Burca G., De La Mare N. and others. *The Evolution of EU Law.* – Oxford: Oxford University Press, 1999. – xcii, 791 p.
211. Craig P. *Standing, Rights, and the Structure of Legal Arguments // European Public Law.* – 2003. – Vol. 9, Is. 4. – P. 493-508.
212. Craig P., de Burca G. *EU Law. Text, Cases and Materials.* – [3rdEd.]. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 1278 p.
213. Cremona M. *The draft Constitutional Treaty: External Relations and External Action // Common Market Law Review.* – 2003. – Vol. 40. – P. 1447-1466.
214. Crifo C. *First Steps Towards the Harmonization of Civil Procedure: The Regulation Creating a European Enforcement Order for Uncontested Claims // Civil Justice Quarterly.* – 2005. – Vol. 24. – P. 200-223.
215. Curtin D. *The Constitutional Structure of the Union, a Europe of Bits and Pieces // Common Market Law Review.* – 1993. – Vol. 30. – P. 17-69.
216. Cygan A. *Protecting the Interests of Civil Society in Community Decision-Making – the Limits of Art. 230 EC // International & Comparative Law Quarterly.* – 2003. – Vol. 52. – P. 995-1011.
217. Dashwood A. *The Principle of Direct Effect in European Community Law // Journal of Common Market Studies.* – 1978. – Vol. 16. – P. 229-245.
218. Dashwood A., White R. *Enforcement Actions Under Articles 169 and 170 EEC // European Law Review.* – 1989. – Vol. 14, Issue 6. – P. 388-413.
219. Dashwood A. *The Constitution of the European Union After Nice: Law-Making Procedures // European Law Review.* – 2001. – Vol. 26, Is. 3. – P. 215-238.
220. Dashwood A., Johnston A. *The Institutions of the Enlarged EU under the Regime of the Constitutional Treaty // Common Market Law Review.* – 2004. – Vol. 41. – P. 1481-1518.
221. Davis R. W. *The Court of Justice and the Right of Public Access to Community-held Documents // European Law Review.* – 2000. – Vol. 25, No. 3. – P. 303-309.
222. Davis R. W. *Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Questions of Who to Sue and the Concept of “the State” // European Law Review.* – 2006. – Vol. 31, No. 1. – P. 69-80.
223. De Burca G. *Giving Effect to European Community Directives // Modern Law Review.* – 1992. – Vol. 55. – P. 215-240.
224. De Búrca G. *After the Referenda // European Law Journal.* – 2006. – Vol. 12, No. 1. – P. 6-8.
225. Dehousse R. *La Cour de Justice des Communautés européenne.* – [2ème éd.]. – Paris: Montchrestien, 1997. – 160 p.
226. Dehousse R. *The European Court of Justice. The Politics of Judicial Integration.* – Basingstoke: Palgrave M, 1998. – xxi, 213 p.
227. Delcourt C. *The Acquis Communautaire: Has The Concept Had Its Day? // Common Market Law Review.* – 2001. – Vol. 38. – P. 829-844.
228. Der-Chin Horng. *The Human Rights Clause in the European Union’s External Trade and Development Agreements // European Law Journal.* – 2003. – Vol. 9, No. 5. – P. 677-701.

229. Diez-Hochleitner J. Le traité de Maastricht et l'inexécution des arrêts de la Cour de Justice par les Etats membres // *Revue du Marché Unique Européen*. – 1994. – Vol. 2. – P. 111-159.
230. Donner A. The Constitutional Powers of the Court of Justice of the European Communities // *Common Market Law Review*. – 1974. – Vol. 11. – P. 127-140.
231. Dougan M. The Treaty of Lisbon 2007: Winning Minds, Not Heards // *Common Market Law Review*. – 2010. – Vol. 45, No. 3. – P. 617-703.
232. Doukas D. The Verdict of the German Constitutional Court on the Lisbon treaty: Not Guilty, but Don't Do It Again! // *European Law Review*. – 2009. – Vol. 34, No. 6. – P. 866-888.
233. Dubois P. D'exception d'illégalité devant la COJ de Justice des Communautés européennes // *C.D.E.*, – 1978. – P. 407-436.
234. Dyrberg P. What Should the Court of Justice Be Doing // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, No. 3. – P. 291-300.
235. Easson A. J. The "Direct Effect" of EEC Directives // *International and Comparative Law Quarterly*. – 1979. – Vol. 28. – P. 319-353.
236. Editorial Comments // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 1023-1033.
237. Editorial comments // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 1785-1793.
238. Edward D. What Kind of Law Does Europe Need? The Role of Law, Lawyers and Judges in Contemporary European Integration // *Columbia Journal of European Law*. – 1998-1999. – Vol. 5. – P. 1-14.
239. Emiliou N. Treading a Slippery Slope: The Commission's Original Legislative Powers // *European Law Review*. – 1993. – Vol. 18. – P. 305-314.
240. Emmert V. F., Pereira de Azevedo M. L'effet horizontal des directives. La jurisprudence de la CJCE: un bateau ivre? // *Revue trimestrielle de droit européen* – 1993. – Vol. 29. – P. 503-524.
241. Engel C. The European Charter of Fundamental Rights. A Changed Political Opportunity Structure and its Normative Consequences // *European Law Journal*. – 2001. – Vol. 7, No. 2. – P. 151-170.
242. Estella A. Constitutional Legitimacy and Credible Commitments in the European Union // *European Law Journal*. – 2005. – Vol. 11, No. 1. – P. 22-42.
243. European Union Law for the twenty-first Century. Rethinking the new Legal Order. Essays in EU Law. / Ed. by Tridimas T., Nebbia P. – Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 2004. – xxvi, 465 p.
244. Everling U. The Maastricht Judgment of the German Federal Constitutional Court and its Significance for the Development of the European Union // *Yearbook of European Law*. – 1994. – Vol. 14. – P. 1-25.
245. Favoreu L. Les Constitutions nationales face au droit européen // *Revue française de droit constitutionnel*. – 1996. – No. 28. – P. 699-729.
246. *Festschrift für Ulrich Everling*. Vol. 2. / Eds. Due O., Lutter M., Schwarze J. – Baden-Baden : Nomos, 1995. – 1239 p.

247. Figueroa Regueiro P. V. Invocability of Substitution and Invocability of Exclusion: Bringing Legal Realism to the Current Developments of the Case-Law of “Horizontal” Direct Effect of Directives // Jean Monnet Working Paper. – 2002. – Vol. 7. – 64 p.
248. Fletcher M. Some Developments to *non bis in idem* Principle in the European Union: Criminal Proceedings Against Huseyn Grözütok and Klaus Brügge // Modern Law Review. – 2003. – Vol. 66, Is. 5 – P. 769-780.
249. Fletcher M. Extending “Indirect Effect” to the Third Pillar: the Significance of Pupino // European Law Review. – 2005. – Vol. 30, No. 6. – P. 862-877.
250. Forwood N. The European Court of Justice – the Need for Change in the Changing World // Liverpool Law Review. – 2001. – Vol. 23. – P. 231-247.
251. Fossum J. E., Menéndez A. J. The Constitution’s Gift? A Deliberative Democratic Analysis of Constitution Making in the European Union // European Law Journal. – 2005. – Vol. 11, No. 4. – P. 380-410.
252. Freudenthal M. The Future of European Civil Procedure // Electronic Journal of Comparative Law. – 2003. – Vol. 7.5. – Режим доступа: <http://www.ejcl.org/ejcl/75/art75-6.html>.
253. Fries S., Shaw J. Citizenship of the Union: First Steps in the European Court of Justice // European Public Law. – 1998. – Vol. 4. – P. 533-559.
254. Galanter M. Why the “Haves” Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Changes // Law and Society Review. – 1974. – Vol. 9. – P. 95-160.
255. Garbagnati Ketvel M.-G. The Jurisdiction of the European Court of Justice in Respect of the Common Foreign and Security Policy // International and Comparative Law Quarterly. – 2006. – Vol. 55. – P. 77-120.
256. Garrett G., Kelemen R.D., Schulz H. The European Court of Justice, National Governments, and Legal Integration in the European Union // International Organization. – 1998. – Vol. 52, Issue 1. – P. 149-176.
257. Garcia R.A. The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union // European Law Journal. – 2002. – Vol. 8, No. 4. – P. 492-514.
258. García R.A. The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union // Jean Monnet Working Paper. – New York, 2002. – № 4. – 32 p.
259. Gasparon P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations // European Journal of International Law. – 1999. – Vol. 10, No. 3. – P. 605-624.
260. Geimer R. The Brussels Convention – Successful Model and Old-timer // European Journal of Law Reform. – 2002. – Vol. 4, No. 1. – P. 19-34.
261. Giannakopoulos T. The Right to Bring an Action before the European Courts against the Various Decisions of the Commission in State Aid Cases // Journal of World Competition. – 2000. – Vol. 23, No. 3. – P. 81-102.
262. Gibson J.L., Caldeira G.A. Changes in the Legitimacy of the European Court of Justice: A Post-Maastricht Analysis // British Journal of Political Science. – 1998. – Vol. 28. – P. 63-91.

263. Golub J. The Politics of Judicial Discretion: Rethinking the Interaction between National Courts and the European Court of Justice // *West European Politics*. – 1996. – Vol. 19, No. 2. – P. 360-385.
264. Granger M.-P. F. When Governments Go to Luxembourg... The Influence of Governments on the Court of Justice // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 1. – P. 3-31.
265. Greaves R. Locus Standi under Article 173 EEC when Seeking Annulment of a Regulation // *European Law Review*. – 1986. – Vol. 11. – P. 119-133.
266. Greer S., Williams A. human Rights in the Council of Europe and the EU: Towards 'Individual', 'Constitutional' or 'Institutional' Justice? // *European Law Journal*. – 2009. – Vol. 15, No. 4. – P. 462-481.
267. Gramm D. The European Court of Justice and National Courts: the German Constitutional Perspectives after the Maastricht Decision // *Columbia Journal of European Law*. – 1997. – Vol. 3. – P. 229-242.
268. Hanf D. Facilitating Private Applicants' Access to the European Courts? On the Possible Impact of the CFI's Ruling in *Jégo – Quéré* // *German Law Journal* – 2002. – Vol. 3, No. 7. – Режим доступа: http://www.germanlawjournal.com/past_issues.php?id=166.
269. Harding C. The Private Interest in Challenging Community Action // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 354-361.
270. Harding C. The Impact of Art. 177 of the EEC Treaty on the Review of Community Action // *Yearbook of European Law*. – 1981. – Vol. 1. – P. 93-113.
271. Harden I., White S., Donnelly K. The Court of Auditors and Financial Control and Accountability in the European Community // *European Public Law*. – 1995. – Vol. 1. – P. 599-632.
272. Harden I. What Future for the Centralised Enforcement Machinery of Community Law? // *Current Legal Problems*. – 2002. – Vol. 55. – P. 495-514.
273. Harlow C. Towards a Theory of Access for the European Court of Justice // *Yearbook of European Law*. – 1992. – Vol. 12. – P. 213-248.
274. Harlow C. Francovich and the Problem of the Disobedient State // *European Law Journal*. – 1996. – Vol. 2. – P. 204-210.
275. Hartley T. C. International Agreements and the Community Legal System: Some Recent Development // *European Law Review*. – 1983. – Vol. 8. – P. 383-392.
276. Hartley T. C. *Constitutional Problems of the European Union*. – Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1999. – 224 p.
277. Hattan E. Implementation of EU environmental law // *Journal of Environmental Law*. – 2003. – Vol. 15, No. 3. – P. 273-288.
278. Hatzopoulos V. With or without you ... judging politically in the field of Area of Freedom, Security and Justice // *European Law Review*. – 2008. – Vol. 33, Is. 1. – P. 44-65.
279. Hayes-Renshaw F., Wallace H. *The Council of Ministers*. – [2th ed.]. – London: Palgrave Macmillan, 1997. – 392 p.
280. Hazard J. C., Taruffo M., Stürner R., Gidi A. Introduction to the Principles and Rules of Transnational Civil Procedure // *International Law and Politics*. – Vol. 88. – 2001. – P. 769-784.

281. Hedemann-Robinson M. Article 228(2) EC and the Enforcement of EC Environmental Law: A Case of Environmental Justice Delayed and Denied? An Analysis of Recent Legal Developments // *European Environmental Law Review*. – 2006. – Vol. 15, Issue 11. – P. 312-342.
282. Heß B. The Integrating Effect of European Civil Procedure Law // *European Journal of Law Reform*. – 2002. – Vol. 4, No. 1. – P. 3-17. – P. 3.
283. High-speed Internet: the Commission imposes a fine on Wanadoo for abuse of a dominant position // Press Release IP/03/1025. – 2003. – Режим доступа: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/1025&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.
284. Hilson C. What's in a Right? The Relationship Between Community, Fundamental and Citizenship Rights in EU Law // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, Issue 5. – P. 636-651.
285. Hofmann H. Legislation, Delegation and Implementation under the Treaty of Lisbon: Typology Meets Reality // *European Law Journal*. – 2009. – Vol. 15, No. 4. – P. 482–505.
286. Horspool M., Humphreys M., Harris S., Malcolm R. *European Union Law*. – New York: Oxford University Press, 2006. – 558 p.
287. Houtman A. Le Droit de la Défense dans les Procédures en Matière d'Aides d'Etat. – Brussel, 25 October 1996. – Режим доступа: <http://europa.eu.int/comm/dg04/speech/six/en/sp96058.htm>.
288. Inghelram J. The European Court of Auditors. Current Legal Issues // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 129-146.
289. Institutional Dynamics of European Integration: Essays in Honour of Henry G. Schermers / [T. Kuile, D. Curtin, T. Heukels and others]. – Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1994. – 715 p.
290. Jaaskinen N. The Application of Community Law in Finland: 1995-1998 // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 407-441.
291. Jacobs F.G. Human Rights in the European Union: the Role of the Court of Justice // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, Is. 4. – P. 331-341.
292. Jacobs F.G. EU Charter of Fundamental Rights Are New Judicial Remedies Needed? // *Human Rights & UK Practice*. – 2003. – Vol. 4, Is. 1. – P. 120-148.
293. Jacobs F.G. The Evolution of the European Legal Order // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 303-316.
294. Jacobs F. G. Recent and Ongoing Measures to Improve the Efficiency of the European Court of Justice // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 6. – P. 823-830.
295. Jacobs F.G. The Evolution of European Legal Order // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 303-316.
296. Jacqueson C. Union Citizenship and the Court of Justice: Something New under the Sun? Toward social Citizenship // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27, Is. 3. – P. 260-281.
297. Jaeckel L. The Duty to Protect Fundamental Rights in the European Community // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 4. – P. 508-527.

298. Jimeno-Bulnes M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters // *European Law Journal*. – 2003. – Vol. 9, No. 5. – P. 614-630.
299. Joerges Ch. Taking the Law Seriously: On Political Science and the Role of Law in the Process of European Integration // *European Law Journal*. – 1996. – Vol. 2, Is. 2. – P. 105-135.
300. Johannes H. The Role of the Hearing Officer // *Fordham Corporate Law Institute*. – 1989. – P. 315-347.
301. Johnston A. Judicial Reform and the Treaty of Nice // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 499-523.
302. Jordan A. The implementation of EU environmental policy: a policy problem without a political solution // *Environment and Planning C: Government and Policy*. – 1999. – Vol. 17. – P. 69-90.
303. Joshua J. M. The Right to be Heard in EEC Competition Procedures // *Fordham International Law Journal*. – 1991/1992. – Vol. 15. – P. 16-74.
304. Josselin J.-M., Marciano A. How the court made a federation of the EU // *The Review of International Organizations*. – 2007. – Vol. 2. – P. 59-75.
305. Jouhet F. J. The Maastricht Treaty on European Union – Is Western Europe Truly Getting Closer to Unity? // *Columbia Journal of European Law*. – 1995. – Vol. 1. – P. 285-304.
306. Judicial review in European Union law: liber amicorum in honour of Lord Slynn of Hadley. Volume 1. / Ed. O’Keeffe D., Bavasso A. – The Hague, New York: Kluwer Law International, 2001. – 674 p.
307. Kadelbach S. Union Citizenship // *Jean Monnet Working Paper*. – 2003. – Vol. 9. – 56 p.
308. Kaleda S. L. Extension of the preliminary rulings procedure outside the scope of Community law: “The Dzodzi line of cases” // *European Integration Online Papers*. – 2000. – Vol. 4, No. 11. – Режим доступа: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-01a.htm>.
309. Kenney S.J. The Members of the Court of Justice of the European Communities // *Columbia Journal of European Law*. – 1998-1999. – Vol. 5. – P. 101-133.
310. Kilbey I. Financial Penalties Under Article 228 (2) EC: Excessive Complexity? // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 743-759.
311. Killias L. The Lugano Convention and Its Relevance for Arbitration // *European Journal of Law Reform*. – 2002. – Vol. 4, No. 1. – P. 119-133.
312. Klamert M. Judicial Implementation of Directives and Anticipatory Indirect Effect: Connecting the Dots // *Common Market Law Review*. – 2006. – Vol. 43. – P. 1251-1275.
313. Koch C. Commission of the European Communities v Jégo-Quééré & Cie SA // *American Journal of International Law*. – 2004. – Vol. 98, No. 4. – P. 814-819.
314. Koch C. Locus Standi on Private Applicants under the EU Constitution: Preserving Gaps in the Protection of Individuals’ Right to an Effective Remedy Koch // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 4. – P. 511-527.
315. Komarek J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order // *Common Market Law Review*. – 2005. – Vol. 42. – P. 9-34.

316. Komarek J. In the Court(s) We Trust? On the Need for Hierarchy and Differentiation in the Preliminary Ruling Procedure // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, No. 4. – P. 467-491.
317. Komminos A. P. Article 234 EC and National Competition Authorities in the Era of Decentralization // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 1. – P. 106-114.
318. Koopmans T. The Future of the Court of Justice of the European Communities // *Yearbook of European Law*. – 1991. – Vol. 11. – P. 15-29.
319. Kötz H. Civil Justice System in Europe and the United States // *Duke Journal of Comparative & International Law*. – 2003. – Vol. 13, No. 3. – P. 61-76.
320. Kovar R. Chronique de la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes // *Journal de Droit International*. – 1965. – Vol. 93. – P. 697-717.
321. Kraemer H. The European Union Civil Service Tribunal: a New Community Court Examined after Four Years of Operation // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 1873-1913.
322. Krümmel T., D'sa R. Implementation by German Courts of the Jurisprudence of the European Court of Justice on State Liability for Breach of Community Law as Developed in *Francoovich* and Subsequent Cases // *European Business Law Review*. – 2009. – P. 273-286.
323. Kühn Z. The Application of European Law in the New Member States: Several (Early) Predictions // *German Law Journal*. – 2005. – Vol. 6, No. 3. – P. 563-582.
324. Kumm M. The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty // *European Law Journal*. – 2005. – Vol. 11, No. 3. – P. 262-307.
325. Laffan B. Become a “Living Institution”: The Evolution of the European Court of Auditors // *Journal of Common Market Studies*. – 1999. – Vol. 37. – P. 251-268.
326. Lage S. M., Brokelmann H. The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: the Landmark Ruling of Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 4. – P. 530-545.
327. Lang T. Actions for declarations that Community Regulations are invalid: The duties of national courts under Article 10 EC // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 102-111.
328. Lanni A. The Future of Community Justice // *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*. – 2005. – Vol. 40. – P. 359-405.
329. Lasok D. Law and Institutions of the European Union. – [6th Ed.]. – London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1994. – cxi, 786 p.
330. Lasser M. Anticipating Three Models of Judicial Control, Debate and Legitimacy: The European Court of Justice, the Cour de cassation and the United States Supreme Court // *Jean Monnet Working Paper*. – 2003. – Vol. 1. – 56 p.
331. Lavranos N. The New Specialized Courts Within the European Judicial System // *European Law Review*. – 2005. – Vol. 30, No. 2. – P. 261-272.
332. Lavranos N. The Scope of the Exclusive Jurisdiction of the Court of Justice // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, Is. 1. – P. 83-94.

333. Lefevre S. The Interpretation of Community Law by the Court of Justice in Areas of National Competence // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 4. – P. 501-516.
334. Lefevre S. Interpretative Communications and the Implementation of Community Law at National Level // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 6. – P. 808-822.
335. Lenaerts K., Vanhamme J. Procedural Rights of Private Parties in the Community Administrative Process // *Common Market Law Review*. – 1997. – Vol. 34. – P. 531-569.
336. Lenaerts K., Arts D. *Procedural Law of the European Union*. – London: Sweet & Maxwell, 1999. – cxxviii, 539 p.
337. Lenaerts K. Respect for Fundamental Rights as Constitutional Principle of the European Union // *Columbia Journal of European Law*. – 2000. – Vol. 6. – P. 1-25.
338. Lenaerts K. The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 1625-1659.
339. Lenz M. Horizontal what? Back to Basics // *European Law Review*. – 2000. – Vol. 25, Is. 5. – P. 509-522.
340. Lew J., Mistelis L., Kröll S. *Comparative International Commercial Arbitration*. – The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2003. – xxxv, 953 p.
341. Lubbers M. Regarding the Dutch 'Nee' to the European Constitution: A Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting 'No' // *European Union Politics*. – 2008. – Vol. 9, No. 1. – P. 59-86.
342. Loof R. Temporal Aspects of the Duty of Consistent Interpretation in the First and Third Pillars // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, Is. 6. – P. 888-895.
343. Malcolm R. Beyond *Francovich* // *Modern Law Review*. – 1993. – Vol. 56, Is. 1. – P. 55-73.
344. Maleshin D. The Russian Style of Civil Procedure // *Emory International Law Review*. – 2007. – Vol. 21, No. 2. – P. 543-562.
345. Mancini F. G. The Making of a Constitution for Europe // *Common Market Law Review*. – 1989. – Vol. 26. – P. 596-614.
346. Mancini F. G., Keeling D. T. From CILFIT to ERT: the Constitutional Challenge facing the European Court // *Yearbook of European Law*. – 1991. – Vol. 11. – P. 1-13.
347. Mancini G. F., Keeling D. Democracy and the European Court of Justice // *Modern Law Review*. – 1994. – Vol. 57. – P. 175-190.
348. Mancini G. F., Keeling D. T. Language, Culture and Politics in the Life of the European Court of Justice // *Columbia Journal of European Law*. – 1995. – Vol. 1, No. 2. – P. 397-413.
349. Manin Ph. The Treaty of Amsterdam // *Columbia Journal of European Law*. – 1998. – Vol. 4. – P. 1-26.
350. Martin A. M., Nogueras D. J. L. *Instituciones y derecho de la Union Europea*. – Madrid: Tecnos Editorial, 1996. – 656 p.

351. Mather J. D. The Court of Justice and the Union Citizen // *European Law Journal*. – 2005. – Vol. 11, No. 6. – P. 722–743.
352. Mbaye H. Why National States Comply with Supranational Law. Explaining Implementation Infringements in European Union, 1972-1993 // *European Union Politics*. – 2001. – Vol. 2, Issue 3. – P. 259-281.
353. Mischo J. Un rôle nouveau pour la Cour de Justice? // *Revue du Marche Commun*. – 1990. – No. 342. – P. 681-686.
354. Monar J. Justice and Home Affairs in the Treaty of Amsterdam: Reform at the Price of Fragmentation // *European Law Review*. – 1998. – Vol. 23, Is. 4. – P. 320-335.
355. Munoz R. The Monitoring of the Application of Community Law: The Need to Improve the Current Tools and an Obligation to Innovate // *Jean Monnet Working Paper*. – 2006. – № 4. – 51 p.
356. Nascimbene B. Community Courts in the Area of Judicial Cooperation // *International and Comparative Law Quarterly*. – 2005. – Vol. 54. – P. 489-497.
357. Nazzini R. Parallel and Sequential Proceedings in Competition Law: An Essay on the Modes of Interaction between Community and National Law // *European Business Law Review*. – 2005. – Vol. 16, Is. 2 – P. 245-273.
358. Neill P. The European Court of Justice: A Case Study in Judicial Activism // *European Policy Forum*. – 1995.
359. Nemitz P.F. General Report on State Aid “The effective application of EU state aid procedure: from a plan to grant aid to the recovery of illegal aid – the role of national law and practice” // *FIDE Congress*. – Cyprus, 1-4 November, 2006.
360. Neuwahl N. Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21. – P. 17-31.
361. Nicholas E. State liability under Community law: shedding more light on the *Francovich* principle? // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, Is. 5. – P. 399–411.
362. Ninatti S. How Do Our Judges Conceive of Democracy? The Democratic Nature of the Community Decision-Making Process Under Scrutiny of the European Court of Justice // *Jean Monnet Working Paper*. – 2003. – Vol. 10. – 53 p.
363. Nordberg C. Judicial Remedies for Private Parties under the State Aid Procedures // *Legal Issues of European Integration*. – 1997. – Vol. 24, No. 1. – P. 35-77.
364. Obermaier A. J. The National Judiciary—Sword of European Court of Justice Rulings: The Example of the *Kohll/Decker* Jurisprudence // *European Law Journal*. – 2008. –Vol. 14, No. 6. – P. 735–752.
365. O’Keefe D. Appeals Against an Order to Refer under Article 177 of the EEC Treaty // *European Law Review*. – 1984. – Vol. 9. – P. 87-104.
366. Oliver P. Limitation of Actions before the European Court // *European Law Review*. – 1978. – Vol. 3. – P. 3-13.
367. Olsen E. D. H. The origins of European citizenship in the first two decades of European integration // *Journal of European Public Policy*. – 2008. – Vol. 15, Is. 1. – P. 40-57.
368. Papaioannou A. // *Common Market Law Review*. – 1994. – Vol. 31. – P. 155-164.

369. Pernice I. Integrating the Charter of Fundamental Rights into the Constitution of the European Union: Practical and Theoretical Propositions // *Columbia Journal of European Law*. – 2003. – Vol. 10. – P. 5-47.
370. Pescatore P. The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law // *European Law Review*. – 1983. – Vol. 8. – P. 155-177.
371. Peters A. The European Ombudsman and the European Constitution // *Common Market Law Review*. – 2005. – Vol. 42. – P. 697-743.
372. Pfander J. E. *Köbler v Austria*: Expositional Supremacy and Member State Liability // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17, Is. 2. – P. 275-297.
373. Pieri S. The 1986 Convention on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters: the Evolution of the Case Law of the Court of Justice // *Common Market Law Review*. – 1997. – Vol. 34. – P. 867-893.
374. Pollard D., Ross M. *European Community Law. Text and Materials*. – London: Butterworths, 1994. – 608 p.
375. Półtorac N. Kto jest związany zasadą efektywnej ochrony prawnej – uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości w sprawie „Unión de Pequeños Agricultores” // *Kwartalnik Prawa Publicznego*. – 2002. – Vol. 3. – P. 187-204.
376. Prechal S. Does Direct Effect Still Matter // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37, Is. 5. – P. 1047-1069.
377. Prechal S. Member State Liability and Direct Effect: What’s the Difference After All? // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17. – P. 299-316.
378. Proceeding of the Court of Justice (1999). – 1999. – Режим доступа: <http://curia.europa.eu/en/instit/presentationfr/rapport/pei/cj1999.pdf>.
379. Proceeding of the Court of Justice (2007). – 2007. – Режим доступа: <http://curia.europa.eu/en/instit/presentationfr/rapport/pei/cj2007.pdf>.
380. Puder M. G. Constitutionalizing Government in the European Union: Europe’s New Institutional Quarter Under the Treaty Establishing a Constitution for Europe // *Columbia Journal of European Law*. – 2004/2005. – Vol. 11. – P. 77-111.
381. Rafaraci T., Belfiore R. Judicial Protection of Individuals under the Third Pillar of the European Union // *Jean Monnet Working Paper*. – 2007. – No. 10. – 34 p.
382. Ragolle F. Access to Justice for Private Applicants in the Community Legal Order: Recent (R)evolutions // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 1. – P. 90-101.
383. Rasmussen H. Why Is Article 173 Interpreted Against Private Plaintiffs? // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 112-127.
384. Rasmussen H. The European Court’s Acte Clair Strategy in C.I.L.F.I.T. Or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? // *European Law Review*. – 1984. – Vol. 9. – P. 242-259.
385. Rasmussen H. *On the Law and Policy in the European Court of Justice*. – Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1986. – xxv, 555 p.

386. Rasmussen H. European Court of Justice. – Copenhagen: GadJura, 1998. – 412 p.
387. Rasmussen H. Remedying the Crumbling EC Judicial System // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1071-1112.
388. Rasmussen H. Present and Future Judicial Problems after Enlargement and the Post-2005 Ideological Revolt // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 1661-1687.
389. Rawlings R. Engaged Elites Citizen Action and Institutional Attitudes in Commission Enforcement // *European Law Journal*. – 2000. – Vol. 6, Issue 1. – P. 4-28.
390. Reich N. Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Cases of Breaches of EC Rights // *Common Market Law Review*. – 2007. – Vol. 44. – P. 705-742.
391. Röben V. Constitutionalism after the Draft Constitutional Treaty: How Much Hierarchy // *Columbia Journal of European Law*. – 2004. – Vol. 10. – P. 339-377.
392. Rodríguez P. M. State Liability for Judicial Acts in European Community: the Conceptual Weaknesses of the Functional Approach // *Columbia Journal of European Law*. – 2005. – Vol. 11. – P. 605-621.
393. Ross M. Challenging State Aids: The Effect of Recent Developments // *Common Market Law Review*. – 1986. – Vol. 23. – P. 867-894.
394. Sauter W. The Economic Constitution of the European Union // *Columbia Journal of European Law*. – 1998. – Vol. 4. – P. 7-68.
395. Schermers H. The European Court of Justice: Promoter of European Integration // *The American Journal of Comparative Law*. – 1974. – Vol. 22, Is. 3. – P. 444-464.
396. Schermers H. G. *Judicial protection in the European Communities*. – [4th ed.]. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1987. – 512 p.
397. Schermers H. G., Waelbroeck D. F. *Judicial Protection in the European Communities*. – [5th ed.]. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992. – xviii, 585 p.
398. Schermers H. G., Waelbroeck D. F. *Judicial Protection in the European Union*. – [6th ed.]. – The Hague: Kluwer Law International, 2002. – 920 p.
399. Schilling Th. The Autonomy of the Community Legal Order // *Harvard International Law Journal*. – 1996. – Vol. 37. – P. 389-409.
400. Schilling T. The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Some Supplementations to Matias Kumm // *European Law Journal*. – 2006. – Vol. 12, No. 2. – P. 173-193.
401. Schwarze J. Judicial Review in EC Law – Some Reflections on the Origins and the Actual Legal Situation // *International and Comparative Law Quarterly*. – 2001. – Vol. 51. – P. 17-34.
402. Shaelou S. L. The European Court of Justice and the *Anastasiou* Saga: Principles of Europeanization through Economic Governance // *European Business Law Review*. – 2007. – Vol. 18. – P. 619-639.
403. Shaw J. *Law of the European Union*. – [3rd ed.]. – London: Palgrave Law Masters, 2000. – lxii, 591 p.

404. Sender L. General Report. The Quality of European Legislation and its Implementation and Application in the National Legal Order: 19th colloquium of Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union (The Hague, 14, 15 June 2004). – The Hague, 2004. – P. 73-75.
405. Sevón L. Making Community Law Efficient // *European Business Law Review*. – 2001. – Vol. 12, Issue 7/8. – P. 154-159.
406. Sierra S. Provisional Court Protection in Administrative Disputes in Europe: The Constitutional Status of Interim Measures Deriving from the Right to Effective Court Protection. A Comparative Approach // *European Law Journal*. – 2004. – Vol. 10, No. 1. – P. 42–60.
407. Sinaniotis D. The Plea of Illegality in EC Law // *European Public Law*. – 2001. – Vol. 7. – P. 103-125.
408. Skouris V. Effet Utile versus Legal Certainty: The Case-law of the Court of Justice on the Direct Effect of Directives // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17, Is. 2. – P. 241-255.
409. Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J. H. H. The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context. – Oxford: Hart Publishing, 1998. – 391 p.
410. Slepcevic R. The judicial enforcement of EU law through national courts: possibilities and Limits // *Journal of European Public Policy*. – 2009. – Vol. 16, No. 3. – P. 378-394.
411. Slot K. Procedural Aspects of State Aid: the Guardian of Competition versus the Subsidy Villains? // *Common Market Law Review*. – 1990. – Vol. – P. 741-760.
412. Slynn G. What is a European Community Court Judge? // *Current Law Journal* – 1993. – P. 234-244.
413. Slynn G., Andenæs M.T., Jacobs F. G. and others. *European Community Law in English Courts*. – Oxford University Press, 1998. – 295 p.
414. Smith R.C. From Heritage Conservation to European Identity: Article 151 EC and Multi-Faceted Nature of Community Cultural Policy // *European Law Review*. – 2007. – Vol. 32, Is. 1. – P. 48-69.
415. Snell J. European Court and Intellectual Property: a Tale of Hercules, Zeus and Cyclops // *European Law Review*. – 2004. – Vol. 29, No. 2. – P. 178-197.
416. Snyder F. The Effectiveness of European Community Law: Institutions, Processes, Tools and Techniques // *Modern Law Review*. – 1993. – Vol. 56. – P. 19-54.
417. Speech from the President of the European Council José Sócrates: (Ceremony for the Signature of the Treaty of Lisbon). – 2007. – Режим доступа: www.diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/Discours_socrates_en.pdf.
418. Spiritus-Dassesse A. The role of the National Judge Following the Modernisation of EU Competition Law // *Current Competition Law*. – 2004. – Vol. II. – P. 137-154.
419. Stadler A. From the Brussels Convention to the Regulation № 44/2001: Cornerstones of a European Law of Civil Procedure // *Common Market Law Review*. – 2005. – Vol. 42. – P. 1637–1661.

420. Steiner J. From direct Effects to *Francovich*: Shifting Means of Enforcement of Community Law // *European Law Review*. – 1993. – Vol. 18, Is. 1. – P. 3-22.
421. Steiner J., Woods L. *Textbook on EC Law*. – [7th Ed.]. – London: Blackstone Press Limited, 2000. – lxxxvi, 586 p.
422. Stone Sweet A., L. Brunell T. The European Court? National Judges, and Legal Integration: A Researcher's Guide to the Data Set on Preliminary References in EC Law, 1959-98 // *European Law Journal*. – 2000. – Vol. 6, No. 2. – P. 117-127.
423. Storme M. A Single Civil Procedure for Europe: A Cathedral Builders' Dream // *Ritsumeikan Law Review*. – 2005. – No. 22. – P. 87-100.
424. Strasser S. E. Evolution & Effort: Docket Control & Preliminary References in the European Court of Justice // *Columbia Journal of European Law*. – 1995/1996. – Vol. 2. – P. 49-105.
425. Supplement // *EC Bulletin*. – 1975. – Vol. 9. – P. 18.
426. Sutton A. The IGC 2007: The European Union Comes of Age? // *European Public Law*. – 2008. – Vol. 14, Is. 1. – P. 55-68.
427. Szyszczak E. M. Making Europe more Relevant to its Citizens: Effective Judicial Process // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, No. 5. – P. 351-364.
428. Thym D. In the Name of Sovereign Statehood: A Critical Introduction to the *Lisbon* Judgement of the German Constitutional Court // *Common Market Law Review*. – 2009. – Vol. 46. – P. 1795-1822.
429. Temple Lang J. Developments, Issues and New Remedies – the Duties of National Authorities and Courts under Article 10 of the EC Treaty // *Fordham International Law Journal*. – 2004. – Vol. 27. – P. 1904-1939.
430. Tesauro G. La Sanction des Infractions au Droit Communautaire (Report presented to the 15th FIDE Conference, 1992) // *Rivista di Dritto Europeo*. – 1992. – Vol. 32. – P. 486-488.
431. *The Action for damages in Community Law* / Eds. Heukels T., McDonnell A. – The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 1997. – 445 p.
432. *The European Court of Justice* / Ed. by de Burca G. and Weiler J.H.H. – New York: Oxford University Press, 2001. – xxiii, 233 p.
433. Theodossiou M. A. An Analysis of the Recent Response of the Community to Non Compliance with Court of Justice Judgments: Article 228 (2) E.C. // *European Law Review*. – 2002. – Vol. 27, No. 1. – P. 25-46.
434. Toner H. Judicial Interpretation of European Union Citizenship // *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. – 2000. – Vol. 7. – P. 158-182.
435. Tridimas T. Horizontal Effect of Directives: A Missed Opportunity? // *Environmental Law Review*. – 1994. – Vol. 19. – P. 621-636.
436. Tridimas T. The Role of the Advocate General in the Development of Community Law: Some Reflections // *Common Market Law Review*. – 1997. – Vol. 34. – P. 1349-1387.
437. Tridimas T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? // *Common Market Law Review*. – 2001. – Vol. 38. – P. 301-332.

438. Tridimas T. Knocking on heaven's door: fragmentation, efficiency and defiance in the preliminary reference procedure // *Common Market Law Review*. – 2003. – Vol. 40. – P. 9-50.
439. Tridimas G., Tridimas T. National courts and the European Court of Justice: a public choice analysis of the preliminary references procedure // *International Review of Law and Economics*. – 2004. – Vol. 24. – P. 125-145.
440. Usher J. Exercise by the European Court of its Jurisdiction to Annul Competition Decision // *European Law Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 287-304.
441. Usher J. A. Direct and Individual Concern – an Effective Remedy or a Conventional Solution // *European Law Review*. – 2003. – Vol. 28, No. 5. – P. 575-600.
442. Usher J. A. The Reception of General Principles of Community Law in the United Kingdom // *European Business Law Review*. – 2005. – Vol. 16, Is. 3. – P. 489-510.
443. Vajda Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame* // *European Business Law Review*. – 2006. – Vol. 17, No. 2. – P. 257-268.
444. Van den Bossche P. In Search of Remedies for Non-Compliance: The Experience of the European Community // *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. – 1996. – Vol. 3. – P. 371-398.
445. Van den Broek K. A Long Hot Summer for Individual Concern? The European Court's Recent Case Law on Direct Actions by Private Parties ... and a Plea for a Foreign Affairs Exception // *Legal Issues of Economic Integration*. – 2003. – Vol. 30, No. 1. – P. 61-79.
446. Van Gerven W. The Role and Structure of the European Judiciary now and in the future // *European Law Review*. – 1996. – Vol. 21, No. 3. – P. 211-223.
447. Van Gerven W. Of Rights, Remedies and Procedures // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 501-536.
448. Van Ham P., Grudzinski P. Affluence and Influence. The Conceptual Basis of Europe's New Politics // *The National Interests*. – 1999/2000. – No. 58. – P. 81-87.
449. Van Rhee C. H. Civil Procedure: A European *Ius Commune*? // *European Review of Private Law*. – 2000. – Vol. 4. – P. 589-611.
450. Van Rhee C. H. *European Traditions in Civil Procedure*. – Antwerpen, Intersentia: Hart Publishing, 2005. – 344 p.
451. Vaughan D. *Factortame* and After: A Fishy Story // *European Business Law Review*. – 2005. – Vol. 16, Is. 3. – P. 511-517.
452. Vesterdorf B. A Constitutional court for the EU // *International Journal of Constitutional Law*. – 2006. – Vol. 4, Is. 4. – P. 607-617.
453. Vincent J., Montagnier G., Varinard A. *La justice et ses institutions*. – Paris: Dalloz, 1982. – 952 p.
454. Vogt M. Indirect Judicial Protection on EC Law – the Case of the Plea of Illegality // *European Law Review*. – 2006. – Vol. 31, No. 3. – P. 364-377.

455. Von Bogdandy A. The European Union as a Human Rights Organization? Human Rights and the Core of the European Union // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1307-1338.
456. Von Bogdandy A. The European Union as Situation, Executive, and Promoter of the International Law of Cultural Diversity – Elements of a Beautiful Friendship // *Jean Monnet Working Paper*. – New York, 2007. – № 13. – 45 p.
457. Waelbroeck M. May the Court of Justice Limit the Retrospective Operation of its Judgments? // *Yearbook of European Law*. – 1981. – Vol. 1. – P. 115-123.
458. Ward A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EC Law*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 368 p.
459. Ward A. Judicial Architecture at the Cross-Roads: Private Parties and Challenge to EC Measures Post – *Jégo – Quéré* // *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. – 2001. – Vol. 4. – P. 416-442.
460. Wattel P. *Köbler, CILFIT and Welthgrove: We Can't Go on Meeting Like This* // *Common Market Law Review*. – 2004. – Vol. 41. – P. 177-190.
461. Weatherill S. *Law and Integration in the European Union*. – Oxford: University Press, 1995. – 328 p.
462. Weiler J. The Transformation of Europe // *Yale Law Journal*. – 1991. – Vol. 100. – P. 2403-2483.
463. Winter A. Direct Applicability and Direct Effect – Two Distinct and Different Concept in Community Law // *Common Market Law Review*. – 1972. – Vol. 9. – P. 425-438.
464. Winter J.A. The Rights of Complaints in State Aid Cases: Judicial Review of Commission Decisions Adopted Under Article 88 (ex 93) EC // *Common Market Law Review*. – 1999. – Vol. 36. – P. 521-568.
465. Wouters J. Institutional and Constitutional Challenges for the European Union – Some reflections in the Light of the Treaty of Nice // *European Law Review*. – 2001. – Vol. 26, Is. 4. – P. 342-356.
466. Wyatt D., Dashwood A. *European Community Law*. – [3rd ed.]. – London: Sweet & Maxwell, 1993. – lxx, 690 p.

Нормативні акти України та Європейського Союзу

467. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
468. Amendments to the Rules of Procedure of the Court of Justice of the European Communities of 13 January 2009 // *Official Journal*. – 2009. – Serie L. – № 24. – P. 8.
469. Amendments to the Rules of Procedure of the Court of the First Instance of the European Communities of 7 July 2009 // *Official Journal*. – 2009. – Serie L. – № 184. – P. 10.
470. 13th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1995) // *Official Journal*. – 1996. – Serie C. – № 303/1. – P. 75.
471. 14th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (1996) // *Official Journal*. – 1997. — Serie C. – № 322/1. – P. 90.

472. 24th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (2006) // SEC. – 2007 – P. 975.
473. 25th Annual Report on Monitoring the Application of Community Law (2007) // SEC. – 2008. – P. 2854.
474. Commission Communication on an Internal Market for Pension Funds 360/08 // Official Journal. – 1994. – Serie C. – № 360. – P. 7.
475. Commission Communication on Application of Article 228 of the EC Treaty // SEC. – 2005. – P. 1658.
476. Commission Decision 2007/53/EC relating to a proceeding pursuant to Article 82 of the EC Treaty and Article 54 of the EEA Agreement against Microsoft Corporation // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 32. – P. 23-28.
477. Commission fines Volkswagen ECU 102 million following consumer complaints // Press Release IP/98/94. – 1994. – Режим доступа: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/98/94&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
478. Commission Regulation 183/84/EEC on the supply of milled rice to the World Food Programme as food aid // Official Journal. – 1984. – Serie L. – № 21. – P. 20, 21.
479. Commission Regulation 123/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to certain categories of motor vehicle distribution and servicing agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 15. – P. 16-24.
480. Commission Regulation 417/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to categories of specialized agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 53. – P. 1-4.
481. Commission Regulation 418/85/EEC on the application of Article 85 (3) of the Treaty to categories of research and development agreements // Official Journal. – 1985. – Serie L. – № 53. – P. 5-12.
482. Communication on application to Commission. – Режим доступа: http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/sgb/droit_com/index_en.htm#infractions.
483. Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters // Official Journal. – 1972. – Serie L. – № 299. – P. 32-42.
484. Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters // Official Journal. – 1988. – Serie L. – № 319. – P. 9-48.
485. Corrigendum to Rules of procedure of the European Court of Justice of the European Communities // Official Journal. – 1992. – Serie L. – № 383. – P. 117.
486. Corrigendum to Rules of procedure of the Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 317. – P. 34-35.
487. Council Common Position 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 344. – P. 93.
488. Council Decision 93/350/ECSC, EEC, Euratom, amending Council Decision 88/591/ECSC, EEC, Euratom establishing a Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 1993. – Serie L. – № 14. – P. 21-22.

489. Council Decision 93/591/EC concerning the name to be given to the Council following the entry into force of the Treaty on European Union // Official Journal. – 1993. – Serie L. – № 281. – P. 18.
490. Council Decision 94/149/ECSC, EC amending Decision 93/350/Euratom, ECSC, EEC amending Decision 88/591/ECSC, EEC, Euratom establishing a Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 1994. – Serie L. – № 66. – P. 29.
491. Council Decision 98/392 concerning the conclusion by the EC of the UN Convention on the Law of the Sea // Official Journal. – 1998. – Serie L. – № 179. – P. 3-134.
492. Council Decision 2001/470/EC establishing a European Judicial Network in civil and commercial matters // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 174. – P. 25-31.
493. Council Decision 2004/752/EC, Euratom, establishing the European Union Civil Service Tribunal // Official Journal. – 2004. – Serie L. – № 333. – P. 7-11.
494. Council Regulation 1348/2000/EC on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial matters // Official Journal. – 2000. – Serie L. – № 160. – P. 37-52.
495. Council Regulation 44/2001/EC on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 12. – P. 1-23.
496. Council Regulation 2580/2001/EC on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 344. – P. 70.
497. Council Regulation 1/2003/EC on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty // Official Journal. – 2003. – Serie L. – № 1. – P. 1-25.
498. Council Regulation 2201/2003/EC concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000 // Official Journal. – 2003. – Serie L. – № 338. – P. 1-29.
499. Council Regulation (EC) No 139/2004 on the control of concentrations between undertakings (the EC Merger Regulation) (Text with EEA relevance) // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 24. – P. 1-22.
500. Council Regulation (EC) No 186/2007 // Official Journal. – 2007. – Serie L.
501. Information concerning the declarations by the French Republic and the Republic of Hungary on their acceptance of the jurisdiction of the Court of Justice to give preliminary rulings on the acts referred to in Article 35 of the Treaty on European Union // Official Journal. – 2005. – Serie L. – № 327. – P. 19.
502. European Communities Acts 1972, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. – Режим доступа до Акту: http://www.opsi.gov.uk/Acts/acts1972/ukpga_19720068_en_1.
503. Guidelines on the method of setting fines imposed pursuant to Article 23(2) (a) of Regulation No 1/2003 // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 210. – P. 2-5.

504. Information from the Commission – Memorandum on applying Article 171 of the EC treaty // Official Journal. – 1996. – Serie C. – № 242. – P. 6-8.
505. Information from the Commission – Method of calculating the penalty payments provided for pursuant to article 171 of the EC Treaty // Official Journal. – 1997. – Serie C. – № 63. – P. 2-4.
506. Commission Notice on the internal rules of procedure for processing requests for access to the file in cases pursuant to Articles 85 and 86 of the EC Treaty, Articles 65 and 66 of the ECSC Treaty and Council Regulation (EEC) No 4064/89 // Official Journal. – 1997. – Serie C. – № 23. – P. 3-9.
507. Press release of the European Commission ‘Radical simplification of EU law: 5000 pages of Official Journal removed’. – Режим доступу: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/08/62&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
508. Protocol on the Statute of the Court of Justice annexed to the Treaty on European Union // Official Journal. – 2001. – Serie C. – № 80. – P. 53-66.
509. Protocol (No 3) on the Statute of the Court of Justice of the European Union // Official Journal. – 2008. – Serie C. – № 115. – P. 211-229.
510. Regulation 805/2004/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims // Official Journal. – 2004. – Serie L. – № 143. – P. 15-39.
511. 12th Report on Competition Policy (1982) // KluwerCompetitionLaw.
512. Report by the working party on the future of the European Communities’ court system. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/pdf/duen_en.pdf.
513. Rules of Procedure of the Court of Justice of the European Communities // Official Journal. – 1991. – Serie L. – № 176. – P. 7-32.
514. Rules of procedure of the Court of First Instance of the European Communities // Official Journal. – 2001. – Serie L. – № 136. – P. 1-23.
515. Rules of Procedure of the European Union Civil Service Tribunal // Official Journal. – 2007. – Serie L. – № 225. – P. 1-29.
516. Treaty amending Certain Financial Provisions of the Treaty establishing the European Communities and of the Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities // Official Journal. – 1977. – Serie L. – № 359. – P. 17.
517. White Paper of the European Commission // Режим доступу: http://ec.europa.eu/governance/white_paper/index_en.htm.

Судова практика

518. Постанова Вищого господарського Суду України № 8/128 від 9 лютого 2006 р. – Режим доступу: http://arbitr.gov.ua/docs/28_1202701.html.
519. Case 1/54, *France v High Authority* // European Court Reports. – 1954-1956. – P. 1.
520. Case 8/55, *Fédération Charbonnière de Belgique v High Authority of the European Coal and Steel Community* // European Court Reports. – 1955. – P. 201.

521. Joined cases 7/56, 3/57-7/57, *Dineke Algera, Giacomo Cicconardi, Simone Couturaud, Ignazio Genuardi, Félicie Steichen v Common Assembly* // European Court Reports. – 1957-1958. – P. 39.
522. Case 9/56, *Meroni & Co, Industrie Metallurgiche SpA v High Authority* // European Court Reports. – 1957-58. – P. 133.
523. Opinion 1/59, *Procedure for amendment pursuant to the third and fourth paragraphs of Article 95 of the ECSC Treaty* // European Court Reports. – 1959. – P. 259.
524. Case 6/60, *Jean-E. Humblet v Belgian State* // European Court Reports. – 1960. – P. 559.
525. Case 7/61, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1961. – P. 317.
526. Case 9/61, *Netherlands v High Authority* // European Court Reports. – 1962. – P. 213.
527. Case 13/61, *Kledingverkoopbedrijf de Geus en Uitdenbogerd v Robert Bosch GmbH and Maatschappij tot voortzetting van de zaken der Firma Willem van Rijn* // European Court Reports. – 1962. – P. 45.
528. Joined cases 16/62, 17/62, *Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes and others v Council of the European Economic Community* // European Court Reports. – 1962. – P. 471.
529. Case 25/62, *Plaumann v Commission* // European Court Reports. – 1963. – P. 95.
530. Case 26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* // European Court Reports. – 1963. – P. 1.
531. Joined cases 28, 29, 30/62, *Da Costa en Schaake v Nederlandse Belastingadministratie* // European Court Reports. – 1963. – P. 31.
532. Joined cases 31, 33/62 *Milchwerke Heinz Wohrmann & Son KG and Alfons Lütticke GmbH v Commission* // European Court Reports. – 1962. – P. 501.
533. Case 15/63, *Lassalle v European Parliament* // European Court Reports. – 1964. – P. 31.
534. Joined cases 90, 91/63 *Commission v Luxembourg and Belgium* // European Court Reports. – 1964. – P. 1217.
535. Joined cases 106-107/63, *Toepfer v Commission* // European Court Reports. – 1965. – P. 405.
536. Case 6/64, *Flamino Costa v E.N.E.L.* // European Court Reports. – 1964. – P. 585.
537. Case 25/64, *FERAM and others v ECSC High Authority* // European Court Reports. – 1965. – P. 414.
538. Case 16/65, *Firma Schwarze v Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. – 1965. – P. 877.
539. Case 44/65, *Hessische Knappschaft v Maison Singer and sons* // European Court Reports. – 1965. – P. 965.
540. Case 48/65, *Alfons Lütticke GmbH v Commission* // European Court Reports. – 1966. – P. 26.
541. Case 165/65, *Firma Schwarze v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. – 1965. – P. 877.

542. Joined cases 8-11/66, *Société anonyme Cimenteries C.B.R. Cementsbedrijven N.V. and others v Commission* // European Court Reports. – 1967. – P. 75.
543. Joined cases 10, 18/68 *Eridania v Commission* // European Court Reports. – 1969. – P. 459.
544. Case 31/68, *SA Chanel v Cepeha Handelsmaatschappij NV* // European Court Reports. – 1970. – P. 403.
545. Case 9/69, *Sayag v Leduc* // European Court Reports. – 1969. – P. 329.
546. Case 29/69, *Erich Stauder v City of Ulm – Sozialamt* // European Court Reports. – 1969. – P. 419.
547. Case 77/69, *Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium* // European Court Reports. – 1970. – P. 237.
548. Case 15/70, *Chevalley v Commission* // European Court Reports. – 1970. – P. 975
549. Case 22/70, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1971. – P. 263.
550. Case 59/70, *Netherlands v Commission* // European Court Reports. – 1971. – P. 639.
551. Case 5/71, *Aktien-Zuckerfabrik Schoppenstedt v Council* // European Court Reports. – 1971. – P. 975.
552. Case 42/71, *Nortgetreide v Commission* // European Court Reports. – 1972. – P. 105.
553. Case 48/71, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1972. – P. 527.
554. Case 93/71, *Orsolina Leonesio v Ministry for Agriculture and Forestry of the Italian Republic* // European Court Reports. – 1971. – P. 287.
555. Joined cases 2-4/72, *International Fruit Company NV v Produktschap voor Groenten en Fruit* // European Court Reports. – 1972. – P. 1219.
556. Case 39/72, *Commission of the European Communities v Italian Republic* // European Court Reports. – 1973. – P. 101.
557. Joined cases 63-69/72, *Werhahn v Council and Commission* // European Court Reports. – 1973. – P. 1229.
558. Case 9/73, *Carl Schlüter v Hauptzollamt Lörrach* // European Court Reports. – 1973. – P. 1135.
559. Case 36/73, *NV Nederlandse Spoorwegen v Minister van Verkeer en Waterstaat* // European Court Reports. – 1973. – P. 1299.
560. Joined cases 40-48, 50, 54-56, 111, 113, 114/73, *Suiker Unie, etc. v Commission* // European Court Reports. – 1975. – P. 1663.
561. Case 163/73, *Commission v France* // European Court Reports. – 1974. – P. 359.
562. Case 166/73, *Rheinmühlen-Düsseldorf v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* // European Court Reports. – 1974. – P. 33.
563. Case 167/73, *Commission v France* // European Court Reports. – 1974. – P. 359.
564. Case 192/73, *Van Zuylen v HAG* // European Court Reports. – 1974. – P. 731.

565. Case 9/74, *Casagrande v Landeshauptstadt Munchen* // European Court Reports. – 1974. – P. 773.
566. Case 12/74, *Commission v Germany* // European Court Reports. – 1975. – P. 181.
567. Case 17/74, *Transocean Marine Paint Association v Commission* // European Court Reports. – 1974. – P. 1063
568. Case 21/74, *Jeanne Airola v Commission* // European Court Reports. – 1975. – P. 221.
569. Case 41/74, *Van Duyn v Home Office* // European Court Reports. – 1974. – P. 1337.
570. Joined cases 56-60/74, *Kampffmeyer v Council and Commission* // European Court Reports. – 1976. – P. 711.
571. Opinion 1/75, *Opinion of the Court given pursuant to article 228 of the EEC Treaty* // European Court Reports. – 1975. – P. 1355.
572. Рішення Суду ЄС по справі 43/75, *Gabriel Defrenne v Sabena* // European Court Reports. – 1976. – P. 455.
573. Case 113/75, *Giordano Freccasetti v Amministrazione delle finanze dello Stato* // European Court Reports. – 1976. – P. 983.
574. Opinion 1/76, *Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels* // European Court Reports. – 1977. – P. 741.
575. Case 27/76, *United Brands v Commission* // European Court Reports. – 1978. – P. 207.
576. Case 45/76, *Comet v Productshcap voor Siergewassen* // European Court Reports. – 1976. – P. 2043.
577. Case 112/76, *Manzoni v Fonds National de Retraite des Ouvriers Mineurs* // European Court Reports. – 1977. – P. 1647.
578. Case 52/76, *Luigi Benedetti v Munari F.lli s.a.s.* // European Court Reports. – 1977. – P. 163.
579. Case 85/76, *Hoffmann-La Roche v Commission* // European Court Reports. – 1979. – P. 461.
580. Case 97/76, *Merkur Ausenhandel GmdH & Co KG v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1977. – P. 1063.
581. Case 101/76, *Koninklijke Scholten Honig v Council and Commission* // European Court Reports. – 1977. – P. 797.
582. Case 114/76, *Bela-Muhle Josef Bergmann KG v Grows-Farms GmbH & Co KG* // European Court Reports. – 1977. – P. 1211.
583. Case 30/77, *Regina v Bouchereau* // European Court Reports. – 1977. – P. 1999.
584. Case 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* // European Court Reports. – 1978. – P. 629.
585. Case 113/77, *TNT Toyo Bearing Co. Ltd. & Others v Council and Commission* // European Court Reports. – 1979. – P. 1185.
586. Case 131/77, *Firma Milac, Groß- und Außenhandel Arnold Nöll v Hauptzollamt Saarbrücken* // European Court Reports. – 1978. – P. 1041.
587. Opinion 1/78, *International Agreement on Natural Rubber* // European Court Reports. – 1979. – P. 2871.

588. Case 13/78, *Joh. Eggers Sohn & Co v Freie Hansestadt Bremen* // European Court Reports. – 1978. – P. 1935.
589. Case 92/78, *SpA Simmenthal v Commission* // European Court Reports. – 1979. – P. 777.
590. Case 101/78, *Granaria BV v Hoofdprodukschap voor Akkerbouwprodukten* // European Court Reports. – 1979. – P. 623.
591. Case 120/78, *Rewe Zentrale v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon)* // European Court Reports. – 1979. – P. 649.
592. Case 232/78, *Commission v France* // European Court Reports. – 1979. – P. 2729.
593. Joined cases 4/79, 109/79, *Société coopérative “Providence agricole de la Champagne” v Office national interprofessionnel des céréales (ONIC)* // European Court Reports. – 1980. – P. 2823.
594. Case 44/79, *Hauer v Land Rheinland-Pfalz* // European Court Reports. – 1979. – P. 3727.
595. Case 104/79, *Pasquale Foglia v Mariella Novello* // European Court Reports. – 1980. – P. 745.
596. Case 138/79, *SA Roquette Freres v Council of the European Communities* // European Court Reports. – 1980. – P. 3333.
597. Case 145/79, *SA Roquette Frères v French State – Customs Administration* // European Court Reports. – 1980. – P. 2917.
598. Case 149/79, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1980. – P. 3881.
599. Case 66/80, *International Chemical Corporation v Amministrazione delle Finanze dello Stats* // European Court Reports. – 1981. – P. 1191.
600. Case 246/80, *Broekmeulen v Huisarts Registratie Commissie* // European Court Reports. – 1981. – P. 2311.
601. Case 8/81, *Becker v Finanzamt Munster – Innestadt* // European Court Reports. – 1982. – P. 53.
602. Case 102/81, *Nordsee Deutsche Hochseefischerei GmbH v Reederei Mond Hochseefischerei Nordstern AG & Co. KG and Reederei Friedrich Busse Hochseefischerei Nordstern AG & Co. KG* // European Court Reports. – 1982. – P. 1095.
603. Case 136/81, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1982. – P. 3547.
604. Case 211/81, *Commission v Denmark* // European Court Reports. – 1982. – P. 4547.
605. Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v. Ministry of Health* // European Court Reports. – 1982. – P. 3415.
606. Case 307/81, *Aluisisse Italia SpA v Council and Commission* // European Court Reports. – 1982. – P. 3463.
607. Joined cases 314-316/81, 83/82, *Procureur de la Republique v Waterkeyn* // European Court Reports. – 1982. – P. 4337.
608. Case 85/82, *Bernhard Schloh v Council* // European Court Reports. – 1983. – P. 2123.
609. Case 231/82, *Spijker Kwasten v Commission* // European Court Reports. – 1983. – P. 2559.

610. Case 278/82, *Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH and Rewe-Markt Herbert Kureit v Hauptzollämter Flensburg, Itzehoe and Lübeck-West* // European Court Reports. – 1984. – P. 721.
611. Case 322/82, *Commission v France* // European Court Reports. – 1983. – P. 3705.
612. Case 13/83, *Parliament v Council* // European Court Reports. – 1985. – P. 1513.
613. Case 14/83, *Sabine von Colson and Elisabeth Kamann v Land Nordrhein-Westfalen* // European Court Reports. – 1984. – P. 1891.
614. Case 51/83, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1984. – P. 2793.
615. Case 79/83, *Harz v Deutsche Tradax* // European Court Reports. – 1984. – P. 1921.
616. Case 145/83, *Adams v Commission* // European Court Reports. – 1985. – P. 3539.
617. Case 222/83, *Municipality of Differdange v Commission* // European Court Reports. – 1984. – P. 2889.
618. Case 274/83, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1985. – P. 1077.
619. Case 294/83, *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament* // European Court Reports. – 1986. – P. 1339.
620. Case 152/84, *Marshall v Southampton Area Health Authority* // European Court Reports. – 1986. – P. 723.
621. Case 166/84, *Thomasdüniger v Oberfinanzdirektion Frankfurt am Main* // European Court Reports. – 1985. – P. 3001.
622. Case 222/84, *Johnston v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary* // European Court Reports. – 1986. – P. 1651.
623. Case 85/85, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1986. – P. 1149.
624. Joined cases 89, 104, 114, 116, 117, 125, 129/85, *A. Ahlstrom Osakeyhtiö v Commission (Woodpulp II)* // European Court Reports. – 1993. – P. I-1307.
625. Case 97/85, *Union Deutsche Lebensmittelwerke v Commission* // European Court Reports. – 1987. – P. 2265.
626. Case 133/85, *Walter Rau v BALM* // European Court Reports. – 1987. – P. 2289.
627. Joined cases 281, 283-285, 287/85, *Germany v Commission* // European Court Reports. – 1987. – P. 3203.
628. Case 293/85, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1988. – P. 305.
629. Case 314/85, *Firma Foto-Frost v. Hauptzollamt Lubeck-Ost* // European Court Reports. – 1987. – P. 4199.
630. Case 1/86, *Commission v Belgium* // European Court Reports. – 1987. – P. 2797.
631. Case 12/86, *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* // European Court Reports. – 1987. – P. 3719.

632. Case 14/86, *Pretore di Salo v X* // European Court Reports. – 1987. – P. 2545.
633. Case 26/86, *Deutz und Geldermann v Council* // European Court Reports. – 1987. – P. 941.
634. Case 34/86, *Council v Parliament* // European Court Reports. – 1986. – P. 2155.
635. Case 45/86, *Commission v Council* // European Court Reports. – 1987. – P. 1493.
636. Joined cases 326/86, 66/88 *Francesconi v Commission* // European Court Reports. – 1989. – P. 2087.
637. Case 247/87, *Star Fruit v Commission* // European Court Reports. – 1989. – P. 291.
638. Case 302/87, *European Parliament v Council* // European Court Reports. – 1988. – P. 5615.
639. Case 377/87, *Parliament v Council* // European Court Reports. – 1988. – P. 4017.
640. Case 5/88, *Hubert Wachauf v Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* // European Court Reports. – 1989. – P. 2609.
641. Case 70/88, *European Parliament v Council (Chernobyl)* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2041.
642. Case 103/88, *Fratelli Conzanzo SpA v Commune di Milano* // European Court Reports. – 1989. – P. 1839.
643. Joined cases 143/88, 92/89, *Zuckerfabrik Süderithmarschen & Zuckerfabrik Soest* // European Court Reports. – 1991. – P. I-415.
644. Case 177/88, *Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3941.
645. Case 217/88 *Commission v Germany* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2879.
646. Case 366/88, *France v Commission* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3571.
647. Case 10/89, *CNL-Sucal v HAG GF* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3711.
648. Case T-51/89, *Tetra Pak* // European Court Reports. – 1990. – P. II-309.
649. Case 87/89, *Société nationale interprofessionnelle de la tomate and others v Commission* // European Court Reports. – 1990. – P. I-1981.
650. Case 188/89, *Foster v British Gas Plc* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3313.
651. Case 213/89, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame LTD and others* // European Court Reports. – 1990. – P. I-2433.
652. Case 221/89, *R v Secretary of State for Transport ex parte Factortame Ltd* // European Court Reports. – 1991. – P. I-3905.
653. Case 246/89, *Commission v United Kingdom* // European Court Reports. – 1991. – P. I-4585.
654. Joined cases 297/88, 197/89, *Dzodzi v Belgium* // European Court Reports. – 1990. – P. I-3763.

655. Case 298/89, *Government of Gibraltar v Council of the European Communities* // European Court Reports. – 1993. – P. I-03605.
656. Case 309/89, *Codorniu v Council* // European Court Reports. – 1994. – P. I-1853.
657. Case 332/89, *Extramet v Council* // European Court Reports. – 1991. – P. I-1027.
658. Case 355/89, *Department of Health and Social Security v Christopher Stewart Barr and Montrose Holdings Ltd* // European Court Reports. – 1991. – P. I-3479.
659. Case 370/89, *SGEEM v European Investment Bank* // European Court Reports. – 1992. – P. I-6211.
660. Joined cases 6/90, 9/90, *Francovich and Others v Italian Republic* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5357.
661. Case T-26/90, *Finsider v Commission* // European Court Reports. – 1992. – P. II-1789.
662. Case T-49/90, *Herremans v Commission* // European Court Reports. – 1991. – P. II-467.
663. Case 52/90, *Commission v Denmark* // European Court Reports. – 1992. – P. I-2187.
664. Case 159/90, *Society of the Protection of the Unborn Children Ireland Ltd v Grogan* // European Court Reports. – 1991. – P. I-4685.
665. Case 186/90, *Giacomo Durighello v Istituto Nazionale Della Previdenza Sociale* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5795.
666. Case 208/90, *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General* // European Court Reports. – 1991. – P. I-4269.
667. Case 282/90, *Vreugdenhil BV v Commission* // European Court Reports. – 1992. – P. I-1937.
668. Case 303/90, *France v Commission* // European Court Reports. – 1991. – P. I-5315.
669. Joined cases 320-322/90, *Telemaricabruzzo SpA v Circostel* // European Court Reports. – 1993. – P. I-393.
670. Case 343/90, *Manuel José Lourenço Dias v Director da Alfândega do Porto* // European Court Reports. – 1992. – P. I-4673
671. Case 369/90, *Micheletti v Delegacoin del Gobierno en Cantabria* // European Court Reports. – 1992. – P. I-4239.
672. Opinion 1/91, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area* // European Court Reports. – 1991. – P. I-6079.
673. Opinion 2/91, *Convention No 170 of the International Labor Organization concerning safety in the use of chemicals at work* // European Court Reports. – 1993. – P. I-1061
674. Case T-16/91, *Rendo v Commission* // European Court Reports. – 1992. – P. II-2417.
675. Case 83/91, *Wienand Meilick v ADV/ORGA F. A. Meyer AG* // European Court Reports. – 1982. – P. 3961.

676. Case 88/91, *Federzione Italiana dei consorzi Agrari v Azidenda di Stato per gli Inveventi nel mercato Agricolo* // European Court Reports. – 1992. – P. I-4035.
677. Joined cases 181/91, 248/91, *Parliament v Council and Commission* // European Court Reports. – 1993. – P. I-3685.
678. Case 195/91, *Bayer AG v Commission* // European Court Reports. – 1994. – P. I-5619.
679. Case 271/91 *Marshall v Southampton & South West Area Health Authority* // European Court Reports. – 1993. – P. I-4367.
680. Case 325/91, *France v Commission* // European Court Reports. – 1993. – P. I-3283.
681. Opinion 1/92, *European Economic Area Agreement (no. 2)* // European Court Reports. – 1992. – P. I-2821.
682. Case 20/92, *Anthony Hubbard (Testamentvollstrecker) v Peter Hamburger* // European Court Reports. – 1993. – P. I-3777.
683. Case T-37/92, *Bureau Européen des Unions des Consommateurs and National Consumer Council v Commission* // European Court Reports. – 1994. – P. II-285.
684. Case C-91/92, *Faccini Dori v Recreb Srl* // European Court Reports. – 1994. – P. I-3325.
685. Case T-96/92, *Comité Central d'Entreprise de la Société Générale des Grandes Sources and others v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1995. – P. II-1213.
686. Case 188/92, *TWD Textilwerke Deggendorf GmbH v Bundesrepublik Deutschland* // European Court Reports. – 1994. – P. I-833.
687. Ruling 386/92, *Monin Automobiles-Maison du Deux Roues* // European Court Reports. – 1993. – P. I-2049.
688. Case 398/92, *Mund & Fester v Hatrex Internationaal Transport* // European Court Reports. – 1994. – P. I-467.
689. Case 422/92, *Commission v Germany (Waste Directives)* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1097.
690. Case T-12/93, *Comité Central d'Entreprise de la SA Vittel and Comité d'Etablissement de Pierval v Commission of the European Communities* // European Court Reports. – 1995. – P. II-1247.
691. Joined cases 46, 48/93, *Brasserie du Pêcheur v Germany ma R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd and Others* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1034.
692. Case 65/93, *European Parliament v Council of the European Union* // European Court Reports. – 1995. – P. 643.
693. Case 291/93, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 1994. – P. I-859.
694. Case 316/93, *Nicole Vaneetveld v Le Foyer SA and Le Foyer SA v Fédération des Mutualités Socialistes et Syndicales de la Province de Liège* // European Court Reports. – 1994. – P. I-763.
695. Case 392/93, *R v HM Treasury, ex p British Telecommunications* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1631.

696. Joined cases 422-424/93, *Teresa Zabala Erasun, Elvira Encabo Terrazos and Francisco Casquero Carrillo v Instituto Nacional de Empleo* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1567.
697. Case 428/93, *Monin Automobiles-Maison du Deux Roues* // European Court Reports. – 1994. – P. I-1707.
698. Case 465/93, *Atlanta Fruchthandelsgesellschaft mbH v Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* // European Court Reports. – 1995. – P. I-3761.
699. Case T-465/93, *Consortio gruppo di azione locale “Murgia Messapica” v Commission* // European Court Reports. – 1994. – P. II-00361.
700. Case 476/93, *FRSEA and FNSEA v Council* // European Court Reports. – 1993. – P. II-1187.
701. Case T-584/93, *Roujansky v European Council* // European Court Reports. – 1994. – P. II-585.
702. Case T-585/93, *Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) v Commission* // European Court Reports. – 1995. – P. II-2205.
703. Opinion 1/94, *Agreement establishing the World Trade Organization* // European Court Reports. – 1994. – P. I-5267.
704. Opinion 2/94, *Accession by the Community to the ECHR* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1759.
705. Opinion 3/94, *Framework Agreement on Bananas* // European Court Reports. – 1995. – P. I-4577.
706. Case 5/94, *R. v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food Ex p. Hedley Lomas (Ireland) Ltd* // European Court Reports. – 1996. – P. I-2553.
707. Case 13/94, *P v S and Cornwall County Council* // European Court Reports. – 1996. – P. I-2143.
708. Case 25/94, *Commission v Council (FAO)* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1469.
709. Case 39/94, *SFEI and Others v Commission* // European Court Reports. – 1996. – P. I-3547.
710. Ruling 120/94, *Commission v Hellenic Republic* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1513.
711. Case T-186/94, *Guerin Automobiles v Commission* // European Court Reports. – 1995. – P. II-1.
712. Ruling 266/94, *Commission v Spain* // European Court Reports. – 1995. – P. I-1975.
713. Case 334/94, *Commission v France* // European Court Reports. – 1996. – P. I-1307.
714. Case T-398/94, *Kahn Scheppvaart v Commission (Kahn)* // European Court Reports. – 1996. – P. II-477.
715. Joined cases 34, 35, 36/95, *KO v De Agostini (Svenska) Förlag AB and TV-Shop i Sverige AB* // European Court Reports. – 1997. – P. I-3843.
716. Case 57/95, *France v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1627.
717. Case 122/95, *Germany v Council* // European Court Reports. – 1998. – P. I-973.

718. Case 143/95, *Commission v Sociedade de Curtumes a Sul do Tejo Lda (Socurte), Revestimentos de Cortiça Lda (Quavi) and Sociedade Transformadora de Carnes Lda (Stec)* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1.
719. Case 178/95, *Wiljo NV v Belgian State* // European Court Reports. – 1997. – P. I-585.
720. Case 180/95, *Draehmpaehl v Urania Immobilienservice* // European Court Reports. – 1997. – P. I-2195.
721. Case 241/95, *R v Intervention Board for Agricultural Produce, ex p Accrington Beef Co Ltd* // European Court Reports. – 1996. – P. I-6699.
722. Case 265/95, *Commission v France* // European Court Reports. – 1997. – P. I-6959.
723. Case 321/95 P, *Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) v Commission* // European Court Reports. – 1998. – P. I-1651.
724. Case 337/95, *Parfums Christian Dior SA and Parfums Christian Dior BV v Evora BV* // European Court Reports. – 1997. – P. I-6013.
725. Case 368/95, *Vereinigte Familienpress Zeitungsverlags- und vertriebs GmbH v Heinrich Bauer Verlag* // European Court Reports. – 1997. – P. I-3689.
726. Case 388/95, *Kingdom of Belgium v Kingdom of Spain* // European Court Reports. – 2000. – P. I-3123.
727. Case T-60/96, *Merck & Co. Inc., NV Organon and Glaxo Wellcome plc v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. II-849.
728. Case C-85/96, *Maria Martinez Sala v Freistaat Bayern* // European Court Reports. – 1998. – P. I-2691.
729. Case T-60/96, *Merck & Co. Inc., NV Organon and Glaxo Wellcome plc v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. II-849.
730. Case T-135/96, *UEAPME v Council* // European Court Reports. – 1998. – P. II-2335.
731. Case 319/96, *Brinkmann Tabakfabriken GmbH v Skatteministeriet* // European Court Reports. – 1998. – P. I-5255.
732. Case 87/97, *Consorzio per la tutela del formaggio Gorgonzola v Kaserei Champignon Hofmeister GmbH & Co. KG and Eduard Bracharz GmbH* // European Court Reports. – 1999. – P. I-1301.
733. Case 95/97, *Region Wallonne v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-1787.
734. Case 180/97, *Regione Toscana v Commission* // European Court Reports. – 1997. – P. I-5245.
735. Joined cases 287, 288/95 P, *Commission v Solvay* // European Court Reports. – 2000. – P. I-2391.
736. Case 227/97, *Criminal proceedings against Johannes Martinus Lemmens* // European Court Reports. – 1998. – P. I-3711.
737. Case T-231/97, *New Europe Consulting and Brown v Commission* // European Court Reports. – 1999. – P. II-2403.
738. Case 273/97, *Angela Maria Sirdar v The Army Board and Secretary of State for Defence* // European Court Reports. – 1999. – P. I-1279.
739. Case T-309/97, *Bavarian Lager Co Ltd v Commission* // European Court Reports. – 1999. – P. II-3217.

740. Case 387/97, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5047.
741. Case 424/97, *Salomone Haim v Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein* // European Court Reports. – 2000. – P. I-5123.
742. Case T-62/98, *Volkswagen v Commission* // European Court Reports. – 2000. – P. II-2707.
743. Joined cases T-172, T-175-177/98, *Salamander AG and Others v Parliament & Council* // European Court Reports. – 2000. – P. II-2487.
744. Ruling 192/98, *Azienda Nazionale Autonoma delle Strade (ANAS)* // European Court Reports. – 1999. – P. I-8583.
745. Ruling 197/98, *Commission v Greece* // European Court Reports. – 2000. – P. I-8609.
746. Case 240/98, *Oceano Grupo Iditorial SA v Murciano Quintero* // European Court Reports. – 2000. – P. I-4941.
747. Case 285/98, *Tanja Kreil v Federal Republic of Germany* // European Court Reports. – 2000. – P. I-69.
748. Ruling 440/98, *Radiotelevisione italiana SpA (RAI)* // European Court Reports. – 1999. – P. I-8597.
749. Case 451/98, *Antillean Rice Mills v Council* // European Court Reports. – 2001. – P. I-8949.
750. Case T-120/99, *Christina Kik v Office for Harmonisation in the Internal Market* // European Court Reports. – 2001. – P. II-2235.
751. Case T-191/99, *Petrie, Primhak, Verzoni v Commission* // European Court Reports. – 2001. – P. II-3677.
752. Case 239/99, *Nachi Europe* // European Court Reports. – 2001. – P. I-1197.
753. Case 11/00, *European Central Bank v Commission* // European Court Reports. – 2003. – P. I-7147.
754. Case 50/00, *Unión de Pequeños Agricultores v Council* // European Court Reports. – 2002. – P. I-6677.
755. Case 117/01, *K. B. v National Health Service Pensions Agency et Secretary of State for Health* // European Court Reports. – 2004. – P. I-541.
756. Case T-177/01, *Jégo-Quère & Cie SA v Commission* // European Court Reports. – 2002. – P. II-2365.
757. Joined cases 187/01, 385/01, *Hüseyin Gözütok and Klaus Brügge* // European Court Reports. – 2003. – P. I-1345.
758. Case 224/01, *Gerhard Köbler v Republik Österreich* // European Court Reports. – 2003. – P. I-10239.
759. Case 241/01, *National Farmers' Union v Secrétariat général du gouvernement* // European Court Reports. – 2002. – P. I-9079.
760. Case 278/01, *Commission v Spain* // European Court Reports. – 2003. – P. I-14141.
761. Case T-306/01, *Yusuf and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission* // European Court Reports. – 2005. – P. II-3533.
762. Case T-315/01, *Kadi v Council and Commission* // European Court Reports. – 2005. – P. II-3649.

763. Case 491/01, *Imperial Tobacco Limited v Secretary of State for Health* // European Court Reports. – 2002. – P. I-1453.
764. Case 494/01, *Commission v Ireland* // European Court Reports. – 2005. – P. I-3331.
765. Ruling 24/02, *Marseille Fret S.A. v Seatrano Shipping Company Limited* // European Court Reports. – 2003. – P. I-3383.
766. Case T-77/02, *Schneider Electric v Commission* // European Court Reports. – 2002. – P. II-4201.
767. Case T-228/02, *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran v Council* // European Court Reports. – 2006. – P. II-4665.
768. Case T-253/02, *Ayadi v Council* // European Court Reports. – 2006. – P. II-2139.
769. Case 263/02 P, *Commission of the European Communities v Jégo – Quéré et Cie SA* // European Court Reports. – 2004. – P. I-3425.
770. Case 304/02, *Commission v France* // European Court Reports. – 2005. – P. I-6263.
771. Case 105/03, *Criminal proceedings against Maria Pupino* // European Court Reports. – 2005. – P. I-5285.
772. Case 173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA v Italy* // European Court Reports. – 2006. – P. I-5177.
773. Case T-351/03, *Schneider Electric v Commission* // European Court Reports. – 2007. – P. II-2237.
774. Case 459/03, *Commission v Ireland* // European Court Reports. – 2006. – P. I-4635.
775. Case 555/03, *Magali Warbecq v Ryanair Ltd* // European Court Reports. – 2004. – P. I-6041.
776. Case T-49/04, *Hassan v Council and Commission* // European Court Reports. – 2006. – P. II-52.
777. Case 119/04, *Commission v Italy* // European Court Reports. – 2006. – P. I-6885.
778. Case 177/04, *Commission v France* // European Court Reports. – 2006. – P. I-2461.
779. Case 145/04, *Spain v United Kingdom* // European Court Reports. – 2006. – P. I-7917.
780. Case T-201/04, *Microsoft v Commission* // Official Journal. – 2007. – Serie C. – № 269. – P. 45.
781. Case 354/04 P, *Gestoras Pro Amnistía and Others v Council* // European Court Reports. – 2007. – P. I-1579.
782. Case T-417/04 P, *Regione Siciliana v Commission* // European Court Reports. – 2006. – P. II-3881.
783. Case 423/04, *Sarah Margaret Richards v Secretary of State for Work and Pensions* // European Court Reports. – 2006. – P. I-3585.
784. Case F-18/05, *D v Commission* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 212. – P. 47.
785. Case F-22/05, *Neophytou v Commission* // Режим доступа: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docor=docor&docjo=docjo&numaff=F-22/05%20&datsfe=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>.

786. Case F-25/05, *Mc Sweeney and Armstrong v Commission* // Режим доступу: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docor=docor&docjo=docjo&numaff=F-25/05%20&datefs=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>.
787. Case F-86/05, *De Soeten v Council* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 261. – P. 32.
788. Case F-100/05, *Chatziioannidou v Commission* // Official Journal. – 2006. – Serie C. – № 10. – P. 25.
789. Case 196/07, *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* // Official Journal. – 2007. – Serie C. – № 107. – P. 9.
790. Щорічні доповіді Суду ЄС, СІІ та Трибуналу. – Режим доступу: http://curia.europa.eu/en/instit/presentationfr/index_cje.htm.
791. *Competence des tribunaux de Dantzig* // Publications de la Cour permanente de justice. – 1928. – Serie B. – No. 15. – P. 15-34.
792. Рішення Державної Ради Франції від 1 березня 1968 р. по справі *Syndicat General de Fabricants de Semoules de France* // Common Market Law Reports. – 1970. – Vol. 7. – P. 395-401.
793. Рішення англійського Апеляційного Суду по справі *Macarthys Ltd v Smith* // Industrial Cases Reports. – 1979. – P. 785-789.
794. Роз'яснення Конституційного Суду Італії № 244 (1994 р.). – Режим доступу: <http://www.giurcost.org/decisioni/index.html>.
795. Рішення Конституційного Суду Італії № 93 (1997 р.). – Режим доступу: <http://www.giurcost.org/decisioni/index.html>.
796. Постанова Федерального Конституційного Суду від 9 січня 2001 р., по справі BvR 1036/99. – Режим доступу: http://www.bundesverfassungsgerichte.de/entscheidungen/rk20010109_1bvr103699.html.

Annotation

The monography is devoted to research of the jurisdiction of the Court of Justice of the European Union and the forms of its realization such as proceedings and judgments. The research helps to understand the status of the Court in the institutional system of the European Union and its role in the development of the supranational law.

Dynamic of the foundation and development of institutional system of the European Union is one of the main features of this system which helps to adapt for changes and to overcome institutional crisis of the organization. This feature is also inherent to the Court of Justice of the European Union. Despite the fact that the Court of Justice of the European Union is a judicial organ of the international organization, the characteristic of its activity gives the author possibility to talk about the evolution of its status during the development of the European Communities and the European Union (EU). Undoubtedly the Court of Justice of the EU is the court of international organization but with specific features which consist in combination of features of the international and at the same time of national judicial organs. Such plurality of features exists because of large quantity of functions which the Court executes. The author underlines that the Court of Justice of the EU executes functions of international, federal (supreme), constitutional and administrative court.

In the monography the author investigates the process of establishment and transformation of competencies of EU institutions together with genesis of the Court's jurisdiction. This helps to understand that the Court of Justice of the EU had played a great role in the development of the institutional balance inside the EU. Jurisdiction of the Court has fundamental value and is an instrument of harmonization of the institutes' competencies. Moreover the Court's jurisdiction defines not only the measures of competencies but provides the realization of fundamental principles of the EU legal system such as principles of proportionality, institutional balance, supremacy and direct effect of supranational law.

Important conclusion is that in the legal system of the EU there is a certain standard of legal protection. The components of this standard are competencies of all the EU institutions. But of course the main component of standard of legal protection is the jurisdiction of the Court of Justice of the EU. For example, uniqueness of the realization of the EU law in the enforcement proceeding against Member-State for failing to fulfil its duties under Art. 258-260 of the Treaty on the functioning of the EU is in combined powers of the Commission of the EU and the Court of Justice of the European Union. Such combination of powers gives wide opportunities for better development of the EU law and of the European integration.

The important issue of the monography is that through the judicial revising of the legality of the EU measures (acts) (Art. 263 of the Treaty on the functioning of the EU) the principle of the supremacy of the EU law is gained. This procedure establishes remedies against the abusing of powers by the EU intuitions and organs. The procedure under Art. 263 is really unique because in international law and in

national legal systems the situation when private persons can plead before judicial organs on appeal of legal acts is revolutionary. This once more underlines the specific legal nature of the EU.

Great attention in monography is paid to the preliminary ruling proceeding under Art. 267 of the Treaty on the functioning of the EU. It became a cornerstone of the existing legal system of the EU. The preliminary ruling proceeding – it is a procedural form in which such fundamental principles as principle of direct effect, supremacy of the EU law and the states' responsibility are developed. In this context the author proposes the ways of protection of private persons' interests in the Court of Justice of the EU.

The author underlines that the Court of Justice of the EU develops the legal order of the European Union by producing its decisions which are the main procedural form of realization of Court's jurisdiction. The nature of decisions of the Court of Justice of the EU is defined as "quasi precedent" because of the importance of its using but without binding force.

The monography pays attention to such process as constitutionalization of the EU law in which the Court of Justice of the EU plays a vital role. Constitutionalization means that the EU law has force not only for member States but also for private (physical and legal) persons, which are under the jurisdiction of the Member States. This gives the possibility to use the EU law directly in national legal systems and before national courts. In this context non application of the *stare decisis* doctrine to the activity of the Court becomes a positive moment for the Court because of making the Court flexible in its interpretative work which sometimes becomes law-making.

Legal mechanisms of the cooperation between the Court of Justice of the EU and national courts are examined. Interaction of these two levels of judicial organs – is a phenomenon of the European integration. There is both-side influence of such two levels of judicial organs. In this way in different spheres of legal regulations occurs "gibridization" of law. As research showed, we can talk about the development of different transnational legal norms, for example, about European civil process which became a separate subject of studying by author.

The author proves that the activity of the Court of Justice of the EU directed to the development of mechanisms of protection of private persons. In this context the author proposes the ways of such protection in the Court of Justice of the EU.

The monography is based on the case law of the Court of Justice of the EU, General Court, the EU Civil Service Tribunal and of the national courts of EU Member-States. In the monography all novels of the Lisbon Treaty, which entered into force on 1 December 2009 is considered.

The monography is for scientists, lecturers, PhD-researchers and lawyers.

Наукове видання

Тетяна В'ячеславівна Комарова

**ЮРИСДИКЦІЯ СУДУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Монографія

Редактор *А. В. Єфименко*

Коректор *Т. Ф. Зуб*

Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 16.06.2010.
Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 22. Обл.-вид. арк. 21. Вид. № 490.
Тираж 500 прим.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Виготовлено у друкарні СПДФО Білетченко
(057) 758-35-98

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК
